

**TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDAN
HELLENİSTİK ÇAĞ'A
ANADOLU'DA SAVAŞ STRATEJİLERİ**

Murat KILIÇ

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı

2021

Her Hakkı Saklıdır.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ESKİ ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Murat KILIÇ

**TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDAN HELLENİSTİK ÇAĞ'A
ANADOLU'DA SAVAŞ STRATEJİLERİ**

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

Erzurum- 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR	VII
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	VIII
ÖN SÖZ	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDAN ÖN TARİH ÇAĞLARINA KADAR STRATEJİNİN BAŞLANGICI VE GELİŞİMİ.....	19
1.1. Paleolitik Çağ: Silahın, Taktiğin ve Stratejinin Başlangıcı	21
1.1.1. Silahlar	22
1.1.2. İnsanlar Arasındaki Mücadele ve Taktik	25
1.2. Neolitik Çağ'da Mücadele ve Stratejinin İzleri	29
1.2.1. Taktik ve Strateji.....	29
1.2.2. Silahlar	31
1.2.3. Savunma.....	33
1.3. Kalkolitik Çağ'da Savaş ve Stratejiye Dair İlerlemeler.....	35
1.3.1. Yeni Silah Teknolojileri.....	37
1.3.2. Savaşın Koordinatörleri: Yöneticilerin ve Şehirlerin Ortaya Çıkışı	40
1.4. İlk Tunç Çağı'nda Savaşı Etkileyen Gelişme ve Değişimler	41
1.4.1. Şehir Savunması.....	42
1.4.2. Büyük Bir Değişim Getiren Yeni Silahlar	43
1.4.3. Savaş Aracı Olarak At ve Savaş Arabaları	46
1.4.4. Siyasi Organizasyonlarda Değişim	48
1.4.5. Nüfus Hareketliliği.....	48
1.4.6. Ön Tarih Çağlarında Anadolu'da Savaş Stratejisi	50

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHİ ÇAĞLARIN BAŞLANGICINDAN HİTİTLERİN YIKILIŞINA KADAR ANADOLU'DA SAVAŞ STRATEJİLERİ.....	55
2.1. Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Savaş Stratejileri.....	55
2.1.1. Anum Hirbi'nin Mektubu ve Anadolu'nun Stratejisi Açısından Önemi	57
2.1.2. Anitta'nın Uyguladığı Taktikler ve Stratejiler	59

2.2. Anadolu'nun Savaş Stratejisinde Hurrilerin Rolü	61
2.2.1. Hurrilerin Anadolu ve Mezopotamya'ya Askeri Etkileri	62
2.3. Hititler Döneminde Savaş stratejileri.....	64
2.3.1. Hititler'de Savaşa Etki Eden Ana Faktörler.....	66
2.3.1.1. Hitit Krallık İdeolojisi ve Stratejiye Etkisi.....	67
2.3.1.2 Hititlerin Jeopolitik ve Jeostratejik Durumu	73
2.3.1.3. Hitit Diplomasisi: Savaş'tan Önce Barışın Devamı	75
2.3.1.4. Hititlerde Savaş Ritüelleri	78
2.3.1.5. Ana Hatlarıyla Hitit Ordusu	80
2.3.2. Hitit Orduların Saldırı Taktikleri	93
2.3.2.1. Ani ve Sürpriz Saldırıları-Yıldırım Taktiği.....	94
2.3.2.2. Arkadan veya Etrafını Dolanarak Saldırma	98
2.3.2.3. Gece Saldırıları.....	99
2.3.2.4. Meydan Savaşı	101
2.3.2.5. Pusu	103
2.3.2.6. Dolaylı Yaklaşım.....	105
2.3.2.7. İstihbarat ve Savaşlardaki Taktiksel Kullanımı.....	107
2.3.2.8. Savaş Arabaları ve Taktiksel Kullanımları	109
2.3.2.9. Coğrafi Tabanlı Taktikler ve Stratejiler	112
2.3.2.10. Savunmaya Çekilen Düşmanları Savaşa Zorlama Stratejileri. 116	
2.3.2.11 Kuşatma.....	119
2.3.2.12. Deniz Savaşları.....	123
2.3.2.13. Kadeş Savaşı	125
2.3.3. Psikolojik Savaş Taktikleri	130
2.3.3.1. Tehcir ve Entegrasyon.....	132
2.3.3.2. Biyolojik ve Psikolojik Savaş Örneği:	
Düşman Arazisine Zehirli Otların Ekilmesi.....	134
2.3.3.3. Aman Verme	135
2.3.3.4. Mağlup Krallara veya Yakalanan Liderlere Yapılan Kötü Muameleler 136	
2.3.4. Hititlerin Savunma Stratejileri	138
2.3.4.1. Vassallık, Yarı Bağımsız Valilik ve Tampon Devlet Stratejisi. 139	
2.3.4.2. Şehirlerin Yok Edilmesi ve Depopülasyon	141
2.3.4.3. Hititlerde Kırsal Güvenlik Stratejileri	142
2.3.4.4. Hitit Şehir Savunması.....	144

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU’NUN DEMİR ÇAĞI SÜRECİNDE SAVAŞ STRATEJİLERİ.....	147
3.1 Urartularda Savaş Stratejileri.....	147
3.1.1. Urartularda Savaşa Etki Eden Ana Faktörler.....	148
3.1.1.1. Urartu Askeri Kültürünün Kökenleri	148
3.1.1.2. Urartu İdari Yapısı ve Devletin Strateji-Taktiklerine Etkisi	151
3.1.1.3. Ana Hatlarıyla Urartu Ordusu	156
3.1.1.4. Urartu Anavatanının Jeopolitik ve Jeostratejik Durumu.....	165
3.1.1.5. Savaş’tan Önce Barışın Devamı ve Urartu Diplomasisi	166
3.1.1.6. Urartularda Savaş Ritüelleri	167
3.1.2. Urartu Ordusunda Saldırı Taktik ve Stratejileri.....	169
3.1.2.1. Ani Saldırıları-Yıldırım Taktiği	170
3.1.2.2. Dolaylı Yaklaşım.....	172
3.1.2.3. İstihbarat, Diplomasisi ve Koalisyon	174
3.1.2.4. Coğrafi Tabanlı Taktikler ve Stratejiler	176
3.1.2.5. Pusu	179
3.1.2.6. Vur-Kaç Taktiği	180
3.1.2.7. Meydan Savaşı	182
3.1.2.8. Kuşatma.....	184
3.1.3. Psikolojik Savaş Taktikleri	187
3.1.3.1. Tehcir ve Entegrasyon: Urartuların Esir Politikası	187
3.1.3.2. Aman Verme	188
3.1.3.3. Hadım Edilen Krallar ve Asi Liderlere Yapılan Kötü Muameleler	189
3.1.3.4. Yazıtların Dikilmesi ve Propaganda.....	190
3.1.4. Urartularda Savunma Stratejileri	192
3.1.4.1. Urartu Savunma Sisteminin Temel Dayanak Noktaları	192
3.1.4.2. Vassallık ve Tampon Devlet Stratejisi	195
3.1.4.3. Şehirlerin Yok Edilmesi ve Depopülasyon	196
3.1.4.4. Kolonizasyon.....	197
3.1.4.5. Urartu Şehir Savunması	199
3.2. Bozkır Kavimlerinin Anadolu’da Yarattığı Kriz ve Bölgede Yeni Düzen.....	201
3.2.2. Anadolu’daki Tarihsel Süreç	203
3.6.3. Orduları, Strateji ve Taktikleri ve Anadolu’daki Etkileri	205
3.3. Friglerde Savaş Stratejileri	209

3.3.1. Frigya Ordusu	211
3.3.2. Müttefikler ve Savaş Stratejileri	213
3.3.3. Savunma.....	214
3.4. Lidyalılarda Savaş Stratejileri.....	214
3.4.1. Lidya Ordusu	216
3.4.2. Müttefikler ve Stratejileri.....	219
3.4.3. Kuşatma	219
3.4.4. Lidya-Med İlişkileri	220
3.4.5. Pteria ve Sardes'teki Savaş: Taktik ve Stratejiler	221
3.5. Anadolu'da Pers Egemenliği ve Yeni Düzen	222
3.5.1. Anadolu'daki Satraplıklar ve Yönetim Anlayışı.....	223
3.5.2. Pers Stratejisinde Anadolu'nun Yeri ve Önemi.....	225
3.5.3. Satraplıkların Dolaylı Stratejisi.....	226
3.5.4. İskender'e Karşı Pers Satrap ve Komutanlarının Stratejik Yaklaşımları.....	227
3.5.5. Anadolu'da Pers Egemenliğinin Çöküşü	229
SONUÇ	232
KAYNAKÇA.....	239
ÖZGEÇMİŞ	262

ÖZET**DOKTORA TEZİ**
TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDAN HELLENİSTİK ÇAĞ'A
ANADOLU'DA SAVAŞ STRATEJİLERİ**Murat KILIÇ****Tez Danışmanı:** Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

2021, VII+261 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU

Doç. Dr. Okay PEKŞEN

Dr. Öğr. Üyesi Osman EMİR

Eski Çağ'da savaş ve stratejiye dair yapılan akademik çalışmalarda, Anadolu coğrafyasında kurulan, özellikle Hititler gibi Yakın Doğu'yu etkileyen devletlerin savaş stratejilerine ya yer verilmediği ya da birkaç örnek verilmekle yetinildiği gözlenmektedir. Oysa Eski Çağ Anadolu'sunda kurulan devletlerden günümüze ulaşan metinler incelendiğinde bu devletlerin son derece gelişmiş stratejiler kurguladıkları görülmektedir. Bu devletlerin gelişmiş stratejilerinin yanı sıra, bu stratejileri savaş meydanlarında uygulayabilecek yetenekli liderlere ve eğitilmiş/disiplinli ordulara da sahip oldukları anlaşılmaktadır. Hiç şüphesiz kurgulanan savaş stratejisi ve taktikleri, doğrudan o devletin savaş kültürünün ve kurduğu medeniyetin gelişmişliğini gösterdiği için bölgenin tarihini anlama noktasında da son derece önemlidir. Bu çalışmada, Anadolu'da stratejiye dair bilgiler içeren metinlerden ve verilerden yararlanılarak, Eski Çağ Anadolu devletlerinin savaş ve stratejiye yönelik uygulamalarının sınıflandırması, bu uygulamaların eldeki veriler ışığında açıklanması, örneklendirilmesi ve tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Strateji, Taktik, Savaş Kültürü, Eski Çağ, Anadolu.

ABSTRACT**PhD. DISSERTATION****WAR STRATEGIES IN ANATOLIA FROM PREHISTORIC AGES TO
THE HELLENISTIC AGE****Murat KILIÇ****Advisor:** Prof. Süleyman ÇİĞDEM

2021, VII+261 Page

Jury: Prof. Süleyman ÇİĞDEM

Prof. Mehmet IŞIKLI

Assoc. Prof. Yasin TOPALOĞLU

Assoc. Prof. Okay PEKŞEN

Assist. Prof. Osman EMİR

in the academic studies on warfare and strategy in the Ancient Age, it is observed that the warfare and strategies of the states that were established in the Anatolian geography and that especially affected the Near East such as the Hittites are not included or only a few examples are given. However, when the texts from the states established in Ancient Anatolia are examined, it is seen that these states have constructed highly developed strategies. It is understood that these states, in addition to their advanced strategies, also have skilled leaders and trained/disciplined armies who can implement these strategies on the battlefields. Undoubtedly, the constructed war strategy and tactics are extremely important in understanding the history of the region, because it directly shows the development of the warfare and civilization of that state. in this study, it is aimed to classify the practices of ancient Anatolian states regarding war and strategy, to explain, exemplify and introduce these practices in the light of the available data, by using texts and data containing information about strategy in Anatolia.

Key words: Strategy, Tactic, Warfare, Ancient Age, Anatolia.

KISALTMALAR

Anab.	: Anabasis (Arrianos'un Eseri)
Anb.	: Anabasis (Xenophon'un Eseri)
<i>Bak.</i>	: Bakınız
<i>Çev.</i>	: Çeviren
E.T.	: Erişim Tarihi
Ed.	: Editör
OMTH	: On Marvellous Things Heard (Aristoteles'in Eseri)
RIMA	: The Royal Inscriptions of Mesopotamia
RINAP	: Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period
SAA	: State Archives of Assyria
trans.	: Translate (Yabancı dilden başka bir yabancı dile çeviren)
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1 Taş Veya Obsidiyen Silah İşleme	23
Şekil 2. Morella La Vella’da Mağara Duvarındaki Okçular	27
Şekil 3. Çatalhöyük Av Sahnesi	33
Şekil 4. Arslantepe’de Bulunan Kılıç Veya Kılıç Prototipleri.	39
Şekil 5. Kompozit ve Klasik Yay	45
Şekil 6. Hititler Haritası	75
Şekil 7. Hitit Askeri.....	83
Şekil 8. Kadeş Savaşı Taktiği.....	128
Şekil 9. Kadeş Savaşı’nda Hitit Savaş Arabaları	129
Şekil 10. Hattuşa Surları.....	145
Şekil 11. Urartu Askeri Betimlemesi	158
Şekil 12. Urartu Savaş Arabası Betimlemesi	164
Şekil 13. Urartu Haritası.....	166
Şekil 14 Üzerinde "Şuri" Yazılı Urartu Kılıcı.....	168
Şekil 15. Urartu Coğrafyasında Bulunan Pusuya Uygun Yollardan Bir Örnek	179
Şekil 16. Kimmerlerin Hareketleri	205
Şekil 17. Ayanis’ten Çıkarılan İskit Tipi Ok Uçları.....	209
Şekil 18. Frigya Haritası.....	211
Şekil 19. Lidya Haritası.....	216

ÖN SÖZ

Strateji, zeki bir varlık olan insanoğlunun, karşılaştığı sorunları aşmak veya varmak istediği hedefe mümkün olan en az çaba veya en az zararla ulaşmak için ürettiği fikirler olarak özetlenebilir. Bu bağlamda strateji, kaba kuvvet yerine düşünce ve tecrübenin öne geçmesi, zekanın önem kazanması anlamına gelmektedir. Bu durumu tarih açısından değerlendirdiğimizde ise, stratejinin toplumların medeniyet seviyesini göstermesi bakımından son derece önemli olduğu ve oluşturduğu medeniyetin önemli bir parçasını temsil ettiği görülmektedir. Özellikle akademik çalışmalarda Eski Çağ Anadolu'sunda yaşan devletlerin stratejilerinin geri planda kalması veya hiç bahsedilmemesi bu çalışmanın ortaya konulmasındaki ana motivasyondur.

Eski Çağ Anadolu'sunda yaşayan toplumların kurduğu medeniyetin, savaş ve stratejisini anlamak ve onların ulaştıkları medeniyet seviyesini algılama babından son derece önemlidir. Çalışmada Anadolu'nun stratejisini inceleyerek, Eski Çağ Anadolu'sunda yaşan devletlerin daha iyi anlaşılması ve anlatılması hedeflenmiştir. Bu bakımdan çalışmada, Anadolu'da insanın bıraktığı ilk izlerden başlayarak İskender'in gelişine kadar geçen süreç savaş ve strateji açısından ele alınmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkışında hocalarımın katkısı gerçekten büyüktür. Çalışmanın ortaya çıkışı, dört yıl boyunca neredeyse her hafta hocalarımla yaptığım görüşmeler sayesinde oluşmuştur. Bu bağlamda hocalarımın, çalışmada görülecek bütün görüş ve değerlendirmelerde büyük emekleri vardır. Başta saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM olmak üzere kıymetli hocalarım Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI ve Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU'na teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım Kıymetli jüri üyesi ve lisans eğitimimde de desteğini gördüğüm kıymetli hocam Dr. Öğretim Üyesi Osman EMİR ve çalışmamın değerlendirilmesinde çokça emeği olan sayın Doç. Dr. Okay PEKŞEN'e teşekkürlerimi sunarım Hocalarımla emekleri, nezaketleri, eleştirileri ve en küçük detaylara kadar olan ilgileri, bana bu ülkedeki şanslı doktora öğrencilerinden biri olduğumu gerçeğini her daim hatırlatmıştır. Diğer taraftan 2016 yılında kaybettiğimiz kıymetli lisans hocam Cemil KUTLU'yu rahmetle anıyorum

Çalışmada diğer teşekkür etmem gerekenler ise kaynakça kısmında çalışmalarından yararlandığım, her birinin büyük bir emek ürünü olduğu görülen çalışmaları yapan akademisyenlerdir. Doktora süresince benim, çalışma tempomun

düşmemesi için sürekli ve neredeyse günlük olarak psikolojik destek veren/baskı yapan arkadaşlarıma teşekkür ederim Ayrıca birlikte doktora yaptığım arkadaşlarıma da teşekkür etmem gerekir, zira onların tecrübeleri olmasaydı, bazı süreçleri tamamlamam çok daha fazla zamanımı alacaktı. ETÜ kütüphanesi çalışanları, ihtiyaç duyduğum kitapları diğer kütüphanelerden gerek şahsi ilişkilerini benim için kullanarak gerekse işlemleri hızlandırarak her daim destek olmuşlardır. Bu bağlamda emekleri ve nezaketleri için teşekkür ederim Aileme ise bana bu süreç içinde verdikleri destek, gösterdikleri tahammül ve sabır için müteşekkirim

Erzurum-2019

Murat KILIÇ

GİRİŞ

Eski Çağ alanında strateji ve taktiği konu alan çalışmalara bakıldığında, genellikle strateji ve taktiğin başlangıç noktası olarak Grek (Hellen) tarih yazıcılığının başlaması kabul edilir. Bu açıdan bakıldığında akla ilk olarak Anadolu’da büyük devletler kuran Hitit, Urartu, Frig ve Lidya medeniyetlerinde taktik ve stratejinin olup olmadığı sorusu gelmektedir. Bu soru, hazırladığımız çalışmanın temelini teşkil etmekte ve çalışma boyunca bu soruya cevaplar aranmaktadır.

Çalışma henüz fikir aşamasındayken bile eldeki veriler, Batı kökenli bu varsayımın geçersizliğini işaret etmekteydi. Oysa genel görüşün aksine Anadolu’da kurulan devletlerin coğrafyaya, düşmanın askeri, ekonomik ve sosyal durumuna göre değişen ve son derece başarılı, çok yönlü stratejiler planladıkları görülmekteydi. Bunun yanı sıra Anadolu’da kurulan devletlerin komplike strateji ve taktikler kurguladıkları ve bu stratejik kurguları uygulayacak disiplinli ordulara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Fakat başlangıçta sorulan soruya nihai bir cevap verebilmek için strateji ve taktiğe dair verilerin tespit edilmesi; bu verilerin uygun bir metot ile ele alınması; verilerin sistematik bilgi hâline getirilmesi, bilinen örnekler ile kıyaslanması ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

Savaş ve strateji alanında hem nicelik hem de nitelik bakımından en büyük paya sahip olan Batı menşeli eserlerde, Anadolu coğrafyasında kurulan medeniyetlerin ortaya koydukları strateji ve taktiklerin neredeyse yok sayıldığı yukarıda ifade edildi. Batıda ortaya konan ilmi ve akademik çalışmalarda böyle bir yaklaşım sergilenmesinin nedenlerinin en başında Batıdaki çalışmalara kaynaklık eden yazıların, tabletlere değil de kitaplara dayanması ve böylece strateji ve taktiğe dair çok daha fazla detay verilebilmesi gelmektedir. Örneğin daha önce tarafımızca hazırlanan “*Eski Çağ’da Hannibal’in Yeri ve Önemi*” adlı yüksek lisans çalışması, bize Anadolu’daki kaynaklar ile Batıdaki kaynakların farkını göstermesi noktasında önemli katkılar sundu. Nitekim Hannibal’i konu alan Polybius ve Titus Livius’un kitaplarının ilgili bölümlerinde, Hannibal ve Roma konsüllerinin konuşmalarından kendi görevlileri ile yaptığı tartışmalara, savaşta hangi kanadı hangi komutanın tuttuğu gibi detaylardan savaş meydanındaki korkunç manzaralara kadar oldukça detaylı bilgiler yer almaktadır. Örneğin Anadolu tarihinde günümüze ulaşan en detaylı yıllıklardan biri olan Hitit Kralı II. Murşili’nin ilk on yılını

anlatan tabletler ile Titus Livius'un Hannibal'in Roma ile yaptığı savaşın yer aldığı 20 ile 30. kitapları kıyaslanabilir. Veriler, Titus Livius'un eserinin yaklaşık 5.000 kat daha fazla yazı ve detay barındırdığını göstermektedir. Bundan dolayı Batıda ortaya konan çalışmaların esas alındığı kaynaklar ile Anadolu'daki savaş ve strateji kaynaklarının verdiği detaylar arasında büyük farklar mevcuttur. Bu sebeple Anadolu'da savaş ve stratejiye dair bir çalışmada verilerin, Batıdaki örneklerle aynı metotla ele alınması veya değerlendirilmesi pek mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı hazırlanan bu çalışmada konunun mahiyetine daha uygun olduğunu düşündüğümüz farklı bir yaklaşım ve metot izlenmiştir. Batıda ortaya konan akademik ve ilmi çalışmalarda uygulanan genel yöntem, araştırılacak şahsın biyografisinin içinde onun savaşlarda uyguladığı strateji ve taktiklerin değerlendirilmesi şeklindedir. Bu metotla hazırlanan çalışmalara Büyük İskender, Hannibal veya Sezar gibi kişilerin stratejilerini inceleyen çalışmalar örnek gösterilebilir. Ancak Anadolu'da savaş ve strateji ile ilgili bir çalışma kurgulanırken İskender, Hannibal ve Sezar'ın faaliyetlerinin yazıldığı hacimli eserler kadar zengin kaynaklara sahip olunmadığı için, biyografi şeklinde ele almak ve bunun içinde şahsın stratejileri hakkında bilgi verme imkânı yoktur. Bu sorunu çözebilmek için strateji veya taktik merkezli bir metot izlemek gerekmektedir. Bu sebeple söz konusu bu çalışmada, önce kaynaklarda tespit edilen strateji veya taktiğin adı ve tanımı verilmekte daha sonra ise bu taktik ve stratejiye uygun örnekler gösterilmektedir. Bunun ardından tarihi kaynaklardan hareketle önce tanımlanan daha sonra örneği verilen taktik ve stratejinin uygulanışı detaylı bir biçimde irdelenmektedir.

Anadolu'nun savaş ve stratejisinin gelişimine genel hatlarıyla baktığımızda savaş ve stratejinin Anadolu'da belirgin bir biçimde Tunç Çağı'nda ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak savaş ve stratejinin ortaya çıkışı birdenbire olmamış; savaş için gerekli insan sayısı, savaş organize edecek siyasi yapılar, dışardan gelecek tehlikeleri en aza indirecek surların yapılması, savaş için gerekli silahların ortaya çıkmasıyla tedrici olarak gelişmiştir. Anadolu'da savaş ve stratejinin gelişiminde ilk adımların atıldığı zaman dilimi, tarih öncesi çağlar olmuştur. Daha sonra ise Anadolu'da Mezopotamya merkezli devletlerin baskısı başlamış; önce Akadlılar bölgeye seferler düzenlemiş sonra ise Asurlular bölgede önemli bir güç hâline gelmiştir. Özellikle Anadolu'nun yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin Mezopotamya'ya aktarılması ve ticaretinin yapılması için Anadolu'da iyi bir idari sistem kurulmalı ve bu sistemi bozmaya çalışanlar

cezalandırılmalıydı. Nitekim Mezopotamya devletlerinin kurduğu bu düzen, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın bitişi ile son bulmuştur. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın sonlarına doğru Anadolu'da devletler kurulmaya başlamış ve bölgenin yönetimi yerel güçlerin eline geçmiştir. Asur Ticaret Kolonileri döneminden sonra kurulan devletlerden konumuz açısından en dikkat çeken Kuşşara Krallığı ve onun en önemli kralı Pithana'nın halefi ve oğlu Anitta'dır.

Kral Anitta, sadece Anadolu tarihi açısından değil bölgenin savaş ve stratejisinin kurgusu açısından da oldukça mühim bir şahsiyettir. Öyle ki Anitta, kendisinden sonra Hititleri de taktik ve stratejileri ile etkilemiş ve Anadolu'da büyük bir dünya imparatorluğunun kurulmasına öncülük etmiştir. Anitta'nın yakıp lanetlediği şehri başkent yapan Hititlerin hızlı bir şekilde yükselmesinden de anlaşıldığı üzere, kendilerinden önce Anadolu'da var olan savaş kültürünü devraldıkları açıktır. Özellikle tahta geçiş usulleri konusunda büyük sorunlar yaşayan Hititlerin en büyük zafiyeti, bu veraset sistemi olmuştur. Ancak devlet zamanla bu sorunun da üstesinden gelmiş ve büyük bir güç olmayı başarabilmiştir.

Anadolu'yu pek çok açıdan etkileyen bir diğer önemli güç ise Hurri-Mitanniler'dir. Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın askeri gelişiminde son derece kritik bir rol üstlenen Hurri-Mitanniler, Hititlerin Yamhad Krallığı'nı zayıflatması ile güç kazanmış ancak tekrar Hititlerin baskısı ile yıkılmıştır. Hititlerin Hurri-Mitannileri yıkması bir başka sorunu beraberinde getirmiştir. İstemedi de olsa Asur'u Mitanni baskısından kurtaran Hititler, bu stratejik hatanın sonucunda Nihriya Savaşı'nda bölgenin egemenliğini kaybetmiştir¹.

Mezopotamya'nın güçlü krallığı Asur'un baskısı altında olan Doğu Anadolu bölgesinde kurulan Urartular ise Anadolu'da kurgulanan stratejik yaklaşımları bambaşka bir noktaya taşımıştır. Urartular kendine özgü stratejik bir model ortaya koyarak etkili bir savunma stratejisi uygulamış ve Asur'un güçlü saldırılarını yüzyıllarca savuşturmayı başarabilmiştir. Hatta Urartular Batı literatüründe bilinen en iyi savunma stratejisi olan Fabian Stratejisi'ne² kıyasla son derece komplike ve uzun vadede uygulanabilir bir model

¹ Kinal, 1987: 102-120; Akurgal, 1998: 43-91; Gurney, 2001: 29-43.

² Kılıç, 2021b.

ortaya koymayı başarmıştır. Özellikle bölgenin ekonomik ve coğrafi şartları dikkate alındığında bu başarı, daha çarpıcı bir biçimde görülmektedir.

Anadolu tarihinde önemli dönüm noktalarından biri de Kimmer-İskit göçleridir. Bu göçler, Anadolu merkezli devletlerden Urartuları zayıflatmış ve Frigleri yıkmış; daha sonra bölgeye gelen Perslerin Lidya'yı egemenlik altına almasıyla, Anadolu uzun bir süre dışarıdan gelen devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir. Böylece bu göçler Anadolu'nun siyasi olarak geri plana düştüğü bir süreci başlatmıştır. Diğer taraftan göçler genel olarak Anadolu'da stratejiyi şekillendiren önemli faktörlerden biridir.

Anadolu'nun stratejisine etki eden faktörlere bakıldığında, en önemli etkenlerden birinin dış baskılar olduğu görülmektedir. Anadolu'ya özellikle Asurluların yaptığı baskı, bölgenin siyasi yapısını da etkilemiştir. Bu baskıların hem Anadolu şehirlerinin devlet organizasyonu ile tanışmalarında hem de Urartuların kuruluşunda büyük bir etkisi olmuştur. Diğer taraftan çalışmamızda, Anadolu'da savaş ve stratejinin gelişimine dair, dış baskılar gibi sadece tek sebebe dayalı (monocausal) bir yaklaşım izlenmekten kaçınılmış ve mümkün olduğunca farklı değerlendirmeler göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Dış baskıların yanı sıra bölgenin iç dinamikleri de değerlendirilmiş, böylece savaş ve stratejinin gelişim süreci daha kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Hititler, çalışmada incelenen dönemde stratejilerin analiz edilebileceği en iyi örneği teşkil etmektedir. Bunun sebepleri ise şunlardır:

- Hititlerin Eski Çağ Anadolu'sunda en fazla kaynak bırakan devlet olması
- Anadolu Eski Çağ'ında en geniş sınırlara ulaşmış devlet konumunda bulunması
- İdari açıdan gelişmiş bir yönetim tarzına sahip olması
- İç yazışmaların tabletler aracılığıyla yapılması ve bu tabletlerin günümüze ulaşması

-Dönemin en güçlü devletleri ile siyasi ve askeri ilişkiler kurması ve bunların etkilerinin diğer devletlerden de izlenebilmesi

Hititlerin Anadolu'nun savaş ve stratejisi için önemini de vurgulayan bu sebepler Hititleri Anadolu'da savaş ve strateji çalışmalarının merkezine koymaktadır.

Batı menşeli savaş ve strateji konulu çalışmalarda Anadolu medeniyetlerinin uyguladıkları savaş ve stratejiye yer verilmediği yahut sadece Kadeş Savaşı gibi birkaç örnekten bahsedilerek geçildiği görülmektedir. Bu çalışmanın amacı ise Anadolu’da yaşayan ve bölgede egemenlik kuran devletlerin, nasıl, hangi yöntemlerle, hangi silahları kullanarak nasıl bir strateji kurguladıkları ve bunları savaş meydanlarında nasıl uyguladıkları sorularına cevaplar aramaktır. Nitekim çalışmanın böylesi bir boşluğu doldurmak gayesiyle hazırlanmış olması bu çalışmayı özgün kılan yönlerin başında gelmektedir.

Çalışmanın zaman aralığı olarak ise Anadolu’da ilk insanların silahlı mücadeleye dair bıraktığı izlerden başlayarak Perslerin Anadolu’daki egemenliğinin bitişi olan Granikos Savaşı yani MÖ 334 yılı belirlenmiştir. Nitekim bu çalışmada söz konusu zaman aralığında Anadolu’da kurulmuş, bölgenin savaş ve stratejisine yön vermiş devletler ele alınırken kaynak açısından yetersiz, bölgesel, kısa ömürlü (ephemeral) ve diğer devletlere bağlaşıklık olarak yaşayan devletler veya şehir devletleri ise kapsam dışı bırakılmıştır. Özellikle Hellenistik Dönem ve sonrasında dışardan gelen devletlerin hâkimiyetinde bulunan Anadolu, savaş ve strateji çalışmaları açısından geri planda kalmıştır. Bunun yanı sıra Homeros’un *Historiai* isimli eserini yazmasının ardından Grek ve Roma tarihçilerinin de katkılarıyla savaş ve stratejiye dair kaynakların sayısı çoğalmış ve bu alanda çokça akademik/ilmi çalışma yapılmıştır. Bu nedenle hazırladığımız tezin Batıda ortaya konan diğer çalışmaların tekrarı olmaması adına böyle bir sınırlamaya gidilmiştir. Perslerin çalışmaya dahil edilme nedeni ise Anadolu’da söz sahibi olan satrapların, merkezden bağımsız olarak stratejiler kurgulaması ve uygulamasıdır. Ayrıca ilgili bölümün girişinde de detaylı bir şekilde ele alındığı üzere Anadolu, Perslerin egemenliği altında olmasının yanı sıra Perslerin batıdaki düşmanları olan Grek ve Makedonlara yönelik uyguladığı strateji ve taktiğin merkezi konumundadır. Anadolu’daki Pers satrapları hem Anadolu’nun kaynaklarından beslenmekte hem de bu bölgenin jeostratejik konumunu, ekonomik ve askeri gücünü kullanarak strateji yürütmekteydiler. Bu yönleri onları çalışmamıza dahil etmemize sebep olmuştur.

Çalışmanın coğrafi kapsamı ise günümüz Anadolu sınırlarıdır. Ancak Hititler ve Urartular gibi Anadolu merkezli kurulan Anadolu dışına yayılan devletlerin, Anadolu dışındaki faaliyetleri de çalışmaya dahil edilmiştir.

Hazırlanan bu çalışmada kullanılan kaynaklar farklılık göstermekle birlikte esas alınan en önemli birincil kaynaklar, tarihi metinlerdir. Bu çalışmada önce Akad İmparatorları Sargon ve Naram-Sin'in yazdırdıkları veya bunların sonraki dönem kopyaları olan Mezopotamya menşeli metinleri daha sonra ise Anadolu'da hüküm süren kralların tarihi metinleri esas alınmaktadır. Strateji ve taktiğe dair metinlerin büyük bir kısmı Hititlerde ve Urartularda olduğu gibi kral yazıtları ve yıllıklarıdır. Bu yazıtlar, Hitit kral yıllıklarının büyük bir kısmını ihtiva eden *Context of Scripture* serisi gibi Yakın Doğu'nun önemli metinlerinin toplandığı eserlerden faydalanılarak değerlendirilmiştir. Urartu metinlerinde ise Margaret Payne'in *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu* adlı eserindeki çeviriler referans alınmıştır. Bunların yanı sıra çalışmada istifade edilen bir diğer kaynak ise Urartuların ve Friglerin (Muşki) faaliyetleri hakkında bilgi veren ve Anadolu'da savaş ve strateji açısından önemli bilgiler içeren Asur kral yıllıklarıdır. Bu yıllıklarda ise RINAP (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period), RIMA (The Royal Inscriptions of Mesopotamia) ve SAA (State Archives of Assyria) gibi eserlerden yararlanılmıştır. Diğer taraftan bu metinlerde mümkün olduğunca metni çeviren yazarların çevirilerine bağlı kalınmıştır. Bunun nedeni ise özellikle strateji ve taktiğe dair çevirilerde sonradan yapılan yorumların metni manipüle edebilmesidir.

Kral yıllıklarının yanı sıra Hititlerde resmi yazışmaların tabletlerle yapılması devletin stratejik yaklaşımlarına dair farklı bilgiler sunmaktadır. Bu noktada iç yazışma arşivlerinin bir araya getirildiği Harry Hoffner'ın *Letters from the Hittite Kingdom* adlı eseri çalışmamıza büyük bir katkı sağlamıştır. Ancak bu iç yazışmaların yer aldığı tablet ve yazılı kaynakların zamanla sayısının artması gerekirken, Hititler döneminden itibaren yazı giderek azalmış hatta diğer Anadolu devletlerinde çok nadiren görülür bir hâle gelmiştir. Öyle ki Urartularda, Hititlere kıyasla daha az yazıt ve metin bulunurken Lidya ve Frig devletlerinde ise savaş ve stratejiye dair yazılı kaynaklar neredeyse yok gibidir.

Tarih öncesi çağlar için tek bilgi kaynağı olan Arkeoloji bilimi, Anadolu'da taktik ve stratejiye dair veri sunmakta ve bu yönüyle çalışmanın bir diğer ana kaynağını teşkil etmektedir. Özellikle silahlar, duvar resimleri ve mimari kalıntılar, Anadolu'da büyük devletler kuruluncaya kadar, savaş ve stratejinin nasıl bir gelişim izlediği sorusunun yanıtını verebilecek tek kaynaktır. Arkeoloji biliminin çalışmamıza dair katkıları yazılı kaynakların görülmesi ile bitmemekte, özellikle savunma mimarisindeki taktiksel öğeleri gösteren arkeolojik kalıntılarla da çalışmaya katkılar sunmaktadır.

Arkeoloji alanının yanı sıra tarih öncesi çağlarda var olan şiddetin kalıntıları hakkında değerlendirmelerde bulunan Antropoloji alanında yapılan çalışmalar da teze büyük katkı sağlamıştır. Bununla birlikte rehberliğine başvurduğumuz bir diğer önemli alan ise Psikolojidir. Psikoloji, başta insanların ilkel aletleri kullanma içgüdülerinin anlaşılması olmak üzere, birçok noktada çalışmaya kaynaklık etmektedir.

Diğer taraftan günümüz iktisat teorilerinin yanı sıra özellikle devletlerin iktisadi ve idari çöküşünün incelendiği Daron Acemoğlu ve James Robinson'un kaleme aldığı *Why Nations Fail* adlı İktisat tabanlı çalışma, hem Anadolu'da devlet liderlerinin politikalarının anlaşılması hem de politikaların devletin çöküşündeki rolünün değerlendirilmesi noktasında büyük katkılar sunmuştur. Devletlerin kabileden imparatorluğa geçiş sürecinin anlaşılabilmesi, coğrafyanın stratejik kullanımının teorik altyapısı ve Anadolu tarihinde liderlerin rolünün kavranması hususlarında ise İbn Haldun'un coğrafya ile ilgili görüşleri, bedevi-hadari ve asabiyet-riyaset teorisi önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Jared Diamond'un *Tüfek, Mikrop ve Çelik* adlı eserini verilerin ele alınması ve değerlendirilmesi noktasında son derece önemli bilgiler sağlamıştır.

Çalışmanın ana temasının savaş, strateji ve taktikler olması sebebiyle yer yer askeri tarih alanında yapılmış çalışmalardan da istifade edilmiştir. Bu bakımdan askeri tarih alanının gelişimine kısaca değinmek elzemdir. Savaş ve stratejiye dair ilk çalışmaları yapan yazar, savaşı bir konsept, bir olgu ve fıkırsel bir yaklaşımla ele alan Çinli komutan Sun Tzu'dur (MÖ 6. yy)³. Askeri tarihe dair bir diğer önemli antik çağ yazarı ise Grek tarihçi Thucydides'tir (MÖ 5. yy.). Özellikle Peloponnes Savaşı hakkında verdiği bilgiler, olayları duygusal açıdan değil, bilimsel açıdan ele alması, strateji ve taktiklerin eserde belirgin bir şekilde öne çıkarılması nedeniyle bu alana dair en mühim eserlerden biridir⁴. 19. yüzyılda yaşayan Carl von Clausewitz ise günümüzdeki askeri tarih anlayışının en önemli yazarı olarak kabul edilir. Batıda, özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'na yakın zaman dilimi, askeri tarihe olan ilginin zirveye çıktığı bir dönem olmuştur⁵.

Savaş ve stratejinin kökenlerine dair görüşlere bakıldığında, batıdaki çalışmalarda genel olarak Grek tarih yazıcıları, bazı çalışmalarda ise Sun Tzu referans alınır. Fakat Yakın Doğu açısından bakıldığında ise daha farklı bir durum görülür. Aslında

³ Sun Tzu, I: 5-6.

⁴ Strachan, 2015: 506-510.

⁵ Dupuy, 1962: 60-65.

Mezopotamya’da, yazıyı bulan Sumerlilerden itibaren, taktik ve stratejilere dair veriler bulunmaktadır. Ancak metinlerde doğrudan strateji ve taktikle ilgili bilgi verilmemekte, bu bilgiler kralların siyasi ve askeri başarılarını anlattıkları metinlerdeki küçük detaylardan seçilebilmektedir. Diğer taraftan özellikle askeri tarih araştırmalarında savaş ve stratejinin nereden başladığı sorusuna net bir cevabın verilememesi, savaş ve strateji çalışmalarının ne kadar geri planda kaldığını da göstermektedir.

Savaş ve stratejiye yönelik Anadolu’daki gelişim sürecine baktığımızda ise ilk yazılı veriler, bazılarının Anadolu’da meskûn olduğu Akad İmparatoru Naram-Sin’e karşı başlatılan 17 kralın isyanıyla olmuştur⁶. Anadolu’da savaş kültürü, Asur Ticaret Kolonileri Çağı ile gelişme evresine girmiş, nihayetinde Anitta’nın liderliğindeki Kuşşara Krallığı ile bölge, strateji ve taktik açısından büyük bir ilerleme kat etmiştir. Hititler Anadolu’da dönemin en güçlü devletlerinden birini kurmuş, Urartular ise savunma stratejisinin dünya tarihindeki en önemli örneklerinden birini vermiştir.

Çalışmada sıkça kullanılan bazı kavramların anlam sahası oldukça geniştir. Bu sebeple bu kavram ve mefhumları hangi açıdan ele aldığımızı belirtmenin, konunun anlaşılabilirliği açısından oldukça önemli olduğu kanaatindeyiz. Bu sebeple çalışmada sıkça yer verilen kavramların anlam dünyasını en özet haliyle sınırlandırmak istiyoruz:

Mücadele: Bu kavram, ilk insanların doğada verdiği hayatta kalma savaşını, kendi grubu içerisindeki rekabeti, dış düşmanlara karşı gösterdiği direnci ifade etmek için kullanılmıştır. Mücadele, özellikle daha organize çatışmaların yapıldığı savaşların ortaya çıkışına kadar insanoğlunun hayatta kalmak için, bireysel veya küçük gruplar hâlinde gösterdiği, varlığını devam ettirme gayretini ifade etmektedir⁷.

Şiddet: İnsanoğlunun ortaya çıkışından itibaren var olduğu düşünülen bir kavram olan şiddet, son derece paradoksal ve kompleks bir yapıdadır ve aynı zaman neredeyse her bireyde görülebilecek kadar da yaygın bir davranıştır. Şiddet insanların birbirlerine karşı uyguladıkları, bir birey veya grubu sindirmek için yaralama veya öldürme amaçlı fiziksel müdahale olarak tanımlanabilir⁸. Bu kavramı çalışmanın ihtiva ettiği dönem açısından değerlendirdiğimizde, insanların kendilerini veya koruması gerekenleri

⁶ Microop, 2000: 136.

⁷ Ahmed, 2014: 27-29.

⁸ Fagan vd. 2020: 3.

savunma içgüdüsüyle olabileceği gibi grup içi veya karşıt gruplara/insanlarla rekabet sonucu ortaya çıkan öldürme veya yaralama amaçlı bireysel saldırılar anlamında kullanılmıştır.

Arkeolojik kazılarda elde edilen şiddete dair bilgilerin sınıflandırılması, şiddet ve savaşın tanımlanması açısından son derece önemli bir sorunu ve ayırım noktasını teşkil etmektedir. Arkeolojik verilerden şiddetin grup içi olup olmadığının tespit edilememesi ve ayrıştırılamaması, savaşın gelişim sürecinin izlenebilmesinin önündeki en büyük sorundur. Bu karmaşa nedeniyle şiddetin savaşa dönüşüm sürecini takip edebilmek, aşamaları tespit edebilmek ve kesin hükümler verebilmek oldukça zor bir hâle gelmektedir⁹. Şiddeti değerlendirirken bazı toplumların “ritüelistik yamyamlık” olarak tanımlanan, ölen bireyleri yemeleri ve cesetler üzerinde işlem yaparken, kemiklerde kesme izleri bırakmaları gibi nedenler de yine şiddetin sınıflandırılması veya değerlendirilmesi noktasında büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, şiddet bulguları değerlendirilirken bu esasların göz önünde bulundurulduğunu da ayrıca belirtmek gerekir.

Çatışma: Çatışma genel olarak, kişi veya gruplar arasında, karşı koyma, engelleme, müdahale etme gibi karşılıklı olumsuz ilişki olarak tanımlanabilir¹⁰. Savaş ve strateji açısından ise çatışma; çalışmada savaştan küçük, bireysel şiddetten ise daha büyük çaplı şiddet girişimlerini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır.

Çatışmanın şiddetten farklı olarak bireysel olmak yerine, kendi veya parçası olduğu topluluğun güvenliğini sağlamak veya çeşitli faydalar elde etmek amacıyla küçük gruplar hâlindeki toplu şiddet girişimleri olarak genel hatlarıyla ifade edilebilir. Diğer taraftan çatışmayı savaş stratejisi açısından değerlendirdiğimizde ise, bir ordunun tamamı yerine sadece bir kısmın ya da küçük grupların silahlı mücadeleye giriştiği veya kısa süreli sonuçsuz silahlı mücadeleler için de kullanılmaktadır¹¹.

Savaş: Sosyal bilimlerde tanımlar, farklı açılardan değerlendirilip farklı şekillerde yapılabilir. Bundan dolayı savaşın da birçok tanımı bulunmaktadır. Modern askeri tarihin en önemli yazarlarından biri olan Clausewitz’e göre savaş, “*politikanın silahlı halidir*”.

⁹ Keeley, 1996: 3-15.

¹⁰ Robbins & Jurge, 2018: 256-258.

¹¹ www.merriam-webster.com/dictionary/skirmish

Savaş mücadeledir, mücadele ise savaş yolu ile düşmanın maddi ve manevi gücünün yoklanmasıdır. Savaş aynı zamanda politikanın bir parçası, enstrümanı ve silahlı hâlidir, bundan dolayı politikadan bağımsız düşünülemez¹². Bir diğer modern askeri tarih yazarlarından John Keegan ise Aristoteles’in “*İnsan düşünen bir hayvandır*” ifadesinden aldığı ilhamla savaşı, insanı “*savaşan bir hayvan*” olarak tanımlayan Clausewitz’i referans göstererek, zeki bir varlık olan insanın devletin varlığı ve çıkarları için politik hedeflerin şiddet yoluyla pratiğe dökülmesi şeklinde genel bir yaklaşımla açıklamıştır¹³.

Bilinen ilk askeri tarih yazıcılarından biri olan Sun Tzu ise tanımlamasında daha çok savaşın fonksiyonunu vurgulamaktadır. Sun Tzu’ya göre savaş: “*Ölüm-kalım meselesidir. Güvenliğe kavuşmanın yahut yok olmanın yoludur. Savaş sanatı ise bir devlet için yaşamsal öneme sahiptir. Bu nedenle ihmal edilmesi kesinlikle düşünülemez*”¹⁴. Sun Tzu bu tanımlamada hem savaşın önemini açıklamış hem de savaş ve strateji öğrenmenin ihmale gelmeyeceğini belirtmiştir.

Savaşla ilgili bir diğer önemli ayrım noktası ise Eski Çağ’da özellikle Anadolu’da yaşayan insanların, savaşa bakış açısı ve tanımıdır. Savaş günümüzde çeşitli bakış açılarıyla, edebi, akademik ve süslü ifadelerle açıklanmaya çalışılsa da bu tanımlamaların Eski Çağ Anadolu insanı için çok da bir anlam ifade etmediği görülmektedir. Bu bakımdan bizi ilgilendiren asıl nokta “Eski Çağ Anadolu devletleri/toplulukları için savaşın tanımı nedir?” sorusunun cevaplanmasıdır. Günümüz savaş tanımlamalarında, savaşta inanç faktörü geri planda tutulmaktadır. Oysaki inanç, Eski Çağ insanı için en önemli motivasyon kaynaklarından biridir¹⁵. Çalışmamızda sıkça kullandığımız Hitit ve Urartu kral yıllıklarında açıkça görüldüğü üzere Eski Çağ Anadolu’unda savaş, tanrıların bahsettiği toprağın korunması için devletin organize bir şekilde verdiği silahlı mücadele olarak tanımlanırken aynı zamanda tanrıların takdirinin gerçekleşmesi, yemin bozanların tanrı tarafından cezalandırılması, tanrının bahsettiği topraklara göz dikenlerin cezalandırılması olarak değerlendirilmektedir.

İnsanoğlunun ne zaman veya neden savaşa başladığı bilimin kesin olarak cevap verebileceği bir soru değildir. Nitekim arkeolog ve antropologların yaptığı çalışmalar,

¹² Clausewitz, 2008: 244.

¹³ Keegan, 1993: 3-4.

¹⁴ Sun Tzu, I: 1- 3.

¹⁵ Pekşen, 2017: 5-12.

tarihte şiddetsiz bir toplum bulmanın oldukça zor olduğunu ancak şiddete dair izleri az olan toplumların bulunabileceğini göstermektedir. Nitekim dikkatle incelendiğinde görülecektir ki bu toplumların nüfus yoğunluğu az ve kaynakları ise rekabet gerektirmeyecek kadar fazladır. Bu açıdan küçük gruplarda uzun süren barış veya saldırmazlık dönemleri yaşansa da bunun sadece, kısa veya uzun, bir süreç olduğu düşünülmektedir¹⁶.

Düşünürlerin savaşa dair görüşleri incelendiğinde ise iki önemli bakış açısı dikkat çekmektedir. Thomas Hobbes’a göre savaş, insanın kendini koruma içgüdüleri ile başlar ve insanların bireysel olarak, karşılaştığı düşmanlardan kendini korumak için formal veya informal olarak çevresindeki insanlarla giriştiği bir iş birliğidir¹⁷. Hobbes insanoğlunun bu iş birliği sayesinde organize olarak ordular kurduğunu ve savaş kavramını vücuda getirdiğini savunmaktadır. Hobbes’un düşüncesinin aksine Jean Jacques Rousseau, insanın doğuştan uysal bir yaratılışa sahip olduğunu fakat yaşadığı çevre ve sosyal ortamın onu şiddete ve savaşa yönelttiğini öne sürmektedir¹⁸. Özellikle Rousseau ekolünün oluşturduğu barışçıl ilk insanlar teorisine en güçlü itirazlardan biri Lawrence Keeley tarafından, *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage* adlı çalışmasında ileri sürülmüştür¹⁹. Bu çalışmada Güney Amerika’da bulunan yerliler üzerinden insanoğlunun savaşa olan temayülü gösterilmektedir. Bu tartışmalar, Arkeoloji biliminin sağladığı, insanoğlunun nüfus olarak belirli bir düzeye ulaşmasından sonra şiddete dair izlere rastlanma sıklığının arttığı bilgisiyle değerlendirildiğinde, Hobbes’un görüşünün eldeki verilerle daha uyumlu ve tutarlı olduğu görülmektedir. Diğer taraftan bu tartışma aynı zamanda insanoğlunun şiddeti genlerinde mi taşıdığı yoksa sosyalleşmek suretiyle öğrenerek mi geliştirdiği gibi içinden çıkılması son derece zor bir soruyu da barındırmaktadır. Fakat yüzyıllardır süregelen bu tartışmalı fikirleri bir tarihçi gözüyle değerlendirdiğimizde, insanoğlunun nüfus yoğunluğunun fazla ve kaynaklar üzerindeki rekabetin çok olduğu yerlerde insanın daha vahşi ve saldırgan; nüfus yoğunluğunun düşük ve kaynakları rekabeti gerektirmeyecek kadar yeterli olan topluluklarda daha barışçıl olduğu görülmektedir. Örneğin, Margaret Mead’in savaşın biyolojik bir

¹⁶ Neiberg, 2002: 6.

¹⁷ Hobbes, 1907: 90-95.

¹⁸ Rousseau, 2003: 31- 35.

¹⁹ Keeley, 1996.

zorunluluk olmadığını iddia ettiği “*Warfare is only an Invention- Not a Biological Necessity*” adlı makalesinde örnek olarak Eskimolar ve Sikkim’de yaşayan topluluklar seçilmiştir²⁰. Kutuplara yakın olan Eskimoların nüfus yoğunluğu oldukça düşüktür. Bununla birlikte Hindistan’da bulunan ve Himalaya dağ sırasının üzerinde yer alan Sikkim ise rakım bakımından yüksek olması sebebiyle soğuk bir iklime sahiptir ve günümüzde dahi önemli turizm potansiyeline rağmen eyalet başkentinin nüfusu 30.000 civarındadır²¹. Bu iki örnek; coğrafyanın insanın hayatındaki etkisini görmemiz ve nüfus, kaynak, iklim, yaşam koşulları korelasyonu, insan ve savaş ilişkisini anlamamız bakımından son derece önemlidir.

Asimetrik Savaş: Savaşta, bariz bir biçimde bir tarafın güçlü, diğerinin ise zayıf olduğu savaş türleri için Asimetrik Savaş kavramı kullanılmaktadır²². Anadolu tarihinde genel olarak bu tür savaşlara çok sık rastlanmaktadır. Kral yıllıklarında da görüldüğü gibi Hititler ve Urartular büyük devletlerden ziyade çoğunlukla Anadolu’daki şehirlerle savaşmıştır. Anadolu’daki şehir ve kabilelerin bu devletlere kıyasla daha zayıf olması, asimetrik bir savaş tarzı ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan Asimetrik Savaş’ın sadece güçlü açısından avantajlı olduğunu iddia etmek de doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Nitekim Hitit hâkimiyet sahasına yüzyıllar boyu devam eden Kaşka tacizlerinin durdurulamayışı, Asimetrik Savaş’ın Anadolu’da büyük devletlere karşı da kullanıldığını göstermektedir.

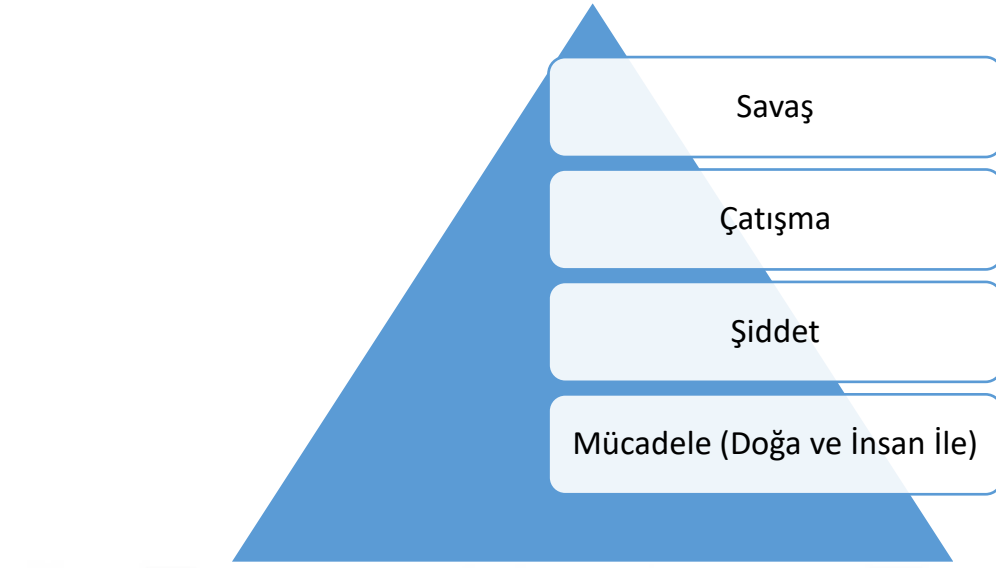
Asimetrik savaş kavramından kastedilen bir diğer husus ise farklı tipteki askeri birliklerin çatışmasıdır. Bu duruma örnek olarak düz bir alanda piyadeler ile savaş arabalarının çatışması gösterilebilir. Avantaj, savaş arabalarından yana olduğundan asimetrik bir savaş ortaya çıkmakta ve güç dengesi bir tarafın lehine olmaktadır. Bu durum strateji ve taktiklere de yansımakla birlikte bu faktör stratejik bir öge olarak da savaşlarda sıkça kullanılmaktadır²³.

²⁰ Mead, 1990: 1.

²¹ www.sudd.ch/event.php?lang=en&id=in011975

²² www.merriam-webster.com/dictionary/asymmetric%20warfare

²³ Weiner, 2017: 59-67.

Şekil 1. Şiddet-Savaş Kavram Hiyerarşisi.

Strateji: Genel olarak çok geniş bir anlamı ifade eden bu kavram, çalışmamızda “*askeri strateji*” kavramına karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. Strateji, sorunları kökten çözmek, en kalıcı ve en iyi sonuca ulaşmak, riskleri ya da kayıpları minimize edebilmek maksadıyla kurgulanan fikirlerdir. Strateji olmaksızın küçük çaplı organizasyonları bile uzun vadede düzenli bir şekilde idare etmek pek mümkün değildir. Tanımlaması oldukça zor olan bu kavramın içerisine günümüzde daha mikro düzeyde şirket hatta bireysel başarı stratejileri de girince iş iyice karmaşık hâle gelmektedir²⁴.

Strateji, Grekçe *strategos* yani komutan sözcüğünün, görev, yetenek ve eylem bildiren hali olan *strategia*, *strategike* ya da *strategike episteme*²⁵ (general bilgisi) kelimelerinden türemiştir²⁶. Fakat bu kavramı doğrudan karşılayacak ifade Latince bulunmamakta ve Latince “*ars imperatoria*” yani generallik sanatı şeklinde ifade edilmektedir²⁷. Strateji kavramının yaygınlaşması ise Bizans İmparatoru VI. Leo’nun MS 900’lü yıllarda strateji üzerine yazdığı kitabın 1771 yılında, Paul Gedeon Joly de Maizeroy tarafından Fransızcaya çevrilmesiyle başlamıştır. Birkaç yıl sonra da aynı eserin Almancaya tercüme edilmesiyle strateji ifadesi literatürde genel bir kavram hâline gelmiştir²⁸.

²⁴ Bu tarz eserlere örnek için *Bak. Moon, 2018.*

²⁵ Luttwak, 2001: 267.

²⁶ Heuser, 2014: 4.

²⁷ Fischer, 1876, 349.

²⁸ Heuser, 2014: 3.

Strateji genel olarak diplomatik bir hedefin askeri hareketler ile başarılması ve diplomatik hedeflere silahla ulaşılması için yapılan teorik kurgu olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte strateji, düşmanın fiziki kapasitesini düşürmek, savaşa olan isteğini azaltmak için ortaya konan ve istenilen başarılıncaya kadar devam ettirilen uzun vadeli askeri mahiyetli faaliyetlerdir²⁹. Stratejiye dair bir diğer tanım ise şöyledir³⁰:

Strateji bir komutanın kendi toprağını koruması ve düşmanları yenmesidir. Strateji bize toprağımızı nasıl koruyacağımızı ve düşmanın elindekileri nasıl yok edeceğimizi öğretir. Savunma kendi halkımızın elindekini ve mülklerini koruma hareketi, saldırı ise bunların düşmana karşı uygulanmasıdır.

Strateji devletin insan kaynakları, ordunun idaresi, güçlerin yönlendirilmesi, savunma hatları, kaleler, savunma silahları, asker temininin sürekli ve düzenli bir hâle getirilmesi, lojistik, tıbbi ihtiyaçların giderilmesi, etik, politika ve tarih gibi farklı alanları kapsamaktadır. Buna ek olarak askeri amaçları başarmak için uygulanan politik hareketler de yine bu kavram dahilindedir³¹.

Bir noktada fikirsel bir kurgu olan stratejinin başarılı ve sürdürülebilir olması için bazı unsurları bünyesinde barındırması gerekir. Bu unsurların en önemlisi stratejistin hem kendinin hem de düşmanın güçlü ve zayıf yanlarını iyi bilmesidir. İkinci unsur ise stratejinin düşmanı yanıltacak fikri bir derinliğe sahip olmasıdır. Nitekim Sun Tzu, hile ve düşmanı aldatmayı savaşın en önemli faktörü olarak görmekte, savaşın hile ve yanıltma üzerine kurgulanması gerektiğini vurgulamaktadır³². Üçüncü önemli unsur ise savaşta hareket olarak adlandırılan manevraların birleştirilmesi ve hareket hiyerarşisinin oluşturulmasıdır. Stratejinin dördüncü önemli unsuru ise zamanlamadır. Bunu çevre ve coğrafi etkenlerin etkili bir şekilde kullanılması takip eder. Nitekim stratejide çevre etkin bir şekilde kullanılmayacaksa bile en azından düşmanın çevreyi etkin bir şekilde kullanmasının önüne geçilmelidir.

Strateji ve Yazı İlişkisi: Savaş stratejisi ve taktiği, insanların savaşın kazanılabilmesi için zihinlerinde oluşturdukları düşüncedir. Yani savaş stratejisi ve

²⁹ Echevarria, 2017: 1.

³⁰ Hauser, 2010: 1.

³¹ Baylis, Wirtz vd. 2019: 6.

³² Sun Tzu, VII: 4.

taktiği insan zihninin ürettiği fikir, soyut, düşünsel ürünlerdir. Bundan kaynaklı olarak savaş ve stratejiye dair veriler elde edebilmek için, strateji ve taktiği oluşturan insan ve toplumların kendileri veya bu toplumla ilişkili olanların, yapılan savaşa dair fikirlerini aktarması gerekir. Bu fikirlerin aktarılmasındaki yegâne araç ise yazıdır ve yazı olmaksızın bu soyut verilere ulaşmak son derece zordur.

Strateji Arkeoloji İlişkisi: Anadolu'ya yazının gelişi ve savaşa dair yazılı bilgilerin verildiği zamana kadar, savaş ve stratejiyi etkileyen etkenlerin oluşum ve gelişim sürecini arkeoloji aracılığıyla takip edebilmekteyiz. Ancak bu arkeolojik veriler stratejiye dair doğrudan bilgiler vermeyip sadece dolaylı olarak veriler barındırır. Örneğin Kuşşara Kralı Anitta'nın metninde yer alan strateji ve taktiklere baktığımızda, gece operasyonunu kullandığı, arkadan çevirme yaptığı, koalisyonlarla savaştığı gibi spesifik bilgilere ulaşılabilir. Fakat bu bilgilere ya da savaşın taktiğine sadece arkeolojik verilere bakılarak (kuşatmalar hariç) ulaşılması pek olası görünmemektedir.

Bütün bu eksikliklere rağmen arkeoloji, yazı gelinceye kadar Anadolu'nun savaş ve stratejinin gelişimine dair bize veri sağlayan tek kaynak olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Arkeoloji, Anadolu'daki tarih öncesi çağlar ve yazılı dönem arasında bağlantı kurmamızı sağlayan tek kaynaktır. Buna ek olarak çalışmada Anadolu'nun silah ve savaş gelişimine dair ilk verilerin ortaya çıktığı Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik çağlar değerlendirilirken, sadece stratejik açıdan yenilik getiren ve gelişim aşamalarının tespit edilebildiği ve çağın özelliklerini en iyi temsil eden yerleşmeler ele alınmıştır.

Strateji ve Bütüncüllük İlkesi: Strateji, genel olarak birbirleriyle bağlı değişkenlerin bir araya gelmesiyle oluşur ve kümülatiftir. Bu bilgidен hareketle Anadolu'da stratejinin gelişim aşamasını anlamak için tarih öncesi çağlara, bölgede saldırgan ve genişlemeye yönelik politika ve stratejilerin nasıl kurgulandığını görmek için Hititlere, ne kadar üst düzey savunma stratejisi uygulandığını anlamak için Urartulara, büyük güçlerle nasıl mücadele edebildiklerini görmek için ise Frig ve Lidyalılara bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda Anadolu'nun stratejisini irdeleyebilmek için bir bütün şeklinde ele alınması gerekmektedir. Çalışmada da bu esasa dikkat edilmiş, dolaylı yollardan stratejiye dair veriler sağlayan yazı öncesi çağlardan başlayarak Hellenistik döneme kadar getirilmiştir.

Taktik: Grekçe *taxis* kökünden gelen taktik kavramı, düzenleme anlamında kullanılan bir ifadedir³³ ve Xenophon tarafından savaş dizilimi kastedilerek kullanılmış ve terminolojiye yerleşmiştir³⁴.

Taktik, savaş esnasında istenen stratejik sonucu elde edebilmek için, askeri gücü koordine etme, uygun silahları en etkili zamanda kullanma, askerlerin manevralarını kurgulama, yönlendirme ve yönetme olarak tanımlanabilir³⁵. Stratejik sonuca ulaşmak için savaşta uygulanan daha küçük çaplı, planlar, uygulamalar ve hareketler olarak da tanımlanan taktiği oluşturan en önemli unsur ise hiyerarşinin bir alt basamağı olan manevradır.

Strateji ve taktik savaş kavramıyla birlikte kullanıldığı zaman birbirine yakın ifadeler gibi görünse de strateji daha geniş perspektifli bir olgudur. Savaşta strateji, ulaşılacak hedef, taktik ise bu hedefe doğru atılan daha küçük adımları temsil etmektedir.

Manevra: Askeri manevra anlamında kullanılan ifade, bir taktiği uygulamak için izlenen adımlara denir. Savaş esnasında kurgulanan taktiğin adım adım gerçekleştirilmesine manevra denir. Çalışmada manevra kavramı bazı noktalarda gemi, savaş arabası gibi savaşta kullanılan araçların dönüş ve hareket kabiliyeti anlamında da kullanılmıştır. Sorti ise savaş arabalarının, düşmana karşı ilerleyip, düşmanla doğrudan mücadeleye girmeden oklarını atıp geri çekilmesi anlamında kullanılmıştır.

Şekil 2. Strateji Kavram Hiyerarşisi

³³ <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0057:entry=ta/cis>

³⁴ Xenophon, Anb. II: 1.

³⁵ Phifer, 2012: 135.

Silahlar ile İlgili Kavramlar: Konunun strateji olması ve stratejinin de silahlarla doğrudan doğruya ilişkili olması nedeniyle silahlara dair bazı ayırt edici bilgilerin verilmesi gerekmektedir. Bu sebeple tezde adı geçen silahlar hakkında genel bazı bilgiler verilecektir. Bu silahların en yaygın kullanılanı yay ve oktur. Yay ve oklar insanoğlunun kullandığı en önemli silahlardan biridir ve yaylar genel olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunların ilki kompozit yaydır. Tek bir malzemeden üretilen klasik yaya kıyasla, farklı materyaller kullanılarak gücü artırılmış, oku daha uzun mesafeye atabilen ve aynı oranda öldürücülüğü de artan yaylar kompozit yay olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte gövdesi tek bir malzemeden üretilmiş yaylar ise klasik yay olarak adlandırılmaktadır.

Kompozit yay, savaşlarda kullanım için daha uygun görünse de bu yayların her ikisinin de kendine göre avantajları vardır. Klasik yayı üretmek daha kolay ve maliyetsizdir. Kompozit yayların hem üretimi maliyetlidir hem de üst düzey malzeme bilgisi ve ustalık gerektirir. Özellikle yağmurlu havalarda veya ıslanma durumunda, kompozit yaylar özelliğini yitirmektedir. Bu durum her iki yay çeşidinin de uzun bir süre birlikte kullanılmasına neden olmuş, yeni bir yay teknolojisinin ortaya çıkışı diğerini ortadan kaldırmamıştır³⁶.

İnsanoğlunun yaygın olarak kullandığı silahlardan biri de ilk örneklerinin ağaç dallarından yapıldığı mızraklardır. Bu silahların ağaçların bulunduğu yerde hem yapımı hem de temini kolaydır. Aynı zamanda uzun mesafeye atış yapılabilmesi nedeniyle, güvenli bir yerden atış yapma imkânı vermektedir. Bu yönüyle tarih boyunca kullanılagelen bir silah konumundadır³⁷.

Keskin, gelen saldırıyı karşılayabilme, delme veya kesme amaçlı, kama ve hançerden uzun, bir kabzaya sahip silahlara kılıç adı verilmektedir. Kılıç, dört önemli görevi yerine getirmek için tasarlanmış, bıçak veya hançerden daha uzun, yakın mesafeli dövüş için kullanılan metal silahtır. Kesme, koparma, saplama ve en önemlisi karşılama (cut, slash, thrust, parry) fonksiyonlarını yerine getirebilen kılıç, uzun süre kullanılmaya elverişlidir³⁸.

³⁶ Loades, 2019: 5-12.

³⁷ Tunis, 1954: 16.

³⁸ www.dictionary.com/browse/sword

Savaş arabaları, hayvanlar tarafından çekilen ve savaşta kullanılan araçlardır. Çalışmamızda kullanılan savaş arabası ifadesi, öküzler tarafından çekilen daha yavaş lojistik arabaları değil, atlar tarafından çekilen hızlı ve üzerinde okçu sürücü gibi taktiksel öğeleri de barındıran araçlar için kullanılmıştır.

Savaş Kültürü: Bu kavram çalışmada, İngilizce “warfare” kavramına karşılık gelecek şekilde, savaş ile ilgili olan, savaş ile ilgili bilgiler, savaş bilgilerinin oluşturduğu bilgi birikimi anlamında kullanılmıştır.

Ordularda bulunan askerleri tanımlarken kullanılan süvari, at üzerinde savaşan askerleri, piyade ise yaya olarak savaşan askerleri ifade etmektedir. Profesyonel ordu ifadesi ise bu işi parayla yapan, savaş mevsiminde savaşıp, kışın ise iç güvenliği sağlayan daimî askerler için kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDAN ÖN TARİH ÇAĞLARINA KADAR STRATEJİNİN BAŞLANGICI VE GELİŞİMİ

Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan bir konumda bulunan Anadolu, tarih boyunca önemli bir coğrafya olmuştur. Nitekim Anadolu, Paleolitik Çağ'da insanların göç yolu ve sığınağı, Neolitik Çağ'da yurdu, sonraki dönemlerde ise burada kurulan devlet ve imparatorlukların vatanı olmuştur. Öte taraftan Anadolu tarihi süreç içerisinde Mezopotamya'da oluşan kültür birikimini kendi potasında eritmiş, kendine has özelliklerini katmış ve çevresindeki diğer kültür ve medeniyetlere aktarmıştır. Bu bakımdan Anadolu, Asya ve Avrupa kültürleri arasında bir köprü olmanın ötesinde, farklı kültür ve medeniyetlerin yerleştiği, gelişip farklı bölgelere aktarıldığı bir medeniyet merkezidir.

Anadolu, coğrafi konumu, yer altı ve yer üstü zenginlikleri gibi pek çok nedenden dolayı, tarih boyunca birçok topluluk ve devletin saldırısına uğramıştır. Özellikle Eski Çağ'da başta Akadlılar olmak üzere, Mezopotamya devletleri için Anadolu, hem yer altı ve yer üstü zenginlikleri nedeniyle önemli bir hammadde kaynağıdır hem de Mezopotamya menşeli ürünlerin satıldığı son derece önemli bir pazar konumundadır³⁹. Öte taraftan Mezopotamya bölgesi ise bu dönemde madenlerin işlendiği, mamul hâle getirilip ihraç edildiği; böylece hem ticari hem de ekonomik aktivitelerin yürütüldüğü bir merkez hüviyetindedir. Bu özelliğiyle Mezopotamya, tarih boyunca Anadolu'da kurulan devletlerin/toplumların dikkatini çekmiş ve bu devletler Mezopotamya'ya egemen olup zenginliklerini elde edebilmeyi hedeflemiştir⁴⁰. Bu yönüyle Anadolu ve Mezopotamya adeta birbirini tamamlayan bir yapbozun parçaları gibidir. Nitekim Mezopotamya'da bulunan devletler güçlenince başta madenler olmak üzere hammadde ihtiyacını gidermek için Anadolu'ya egemen olmak istemekte; Anadolu devletleri ise güçlenince bölgenin zenginliğini ve insan gücünü ele geçirmek için Mezopotamya'ya saldırmaktadır. Bu durum iki bölge arasında zorunlu-ortak bir birliktelik oluşturmuştur. Eski Çağ'ın siyasi,

³⁹ Mieroop, 2005: 66-68; Çeçen, 2020: 39.

⁴⁰ Bryce, 2005: 98-100.

ekonomik ve kültürel açıdan en hareketli ve en zengin bölgesinin Mezopotamya olması, bu birlikteliği daha da anlamlı kılmaktadır.

Anadolu tarihini şekillendiren en önemli olayların başında göçler gelmektedir. Göçlerle gelip Anadolu'ya yerleşenler için en büyük sorun ise yerleştikleri topraklara çeşitli aralıklarla yeni göçlerin yaşanması ve topraklarını daha sonra yerleşmek isteyenlere karşı korumak zorunda kalmalarıdır. Anadolu'da kurulan devletlerin bir diğer hedefi ise işgalci devletlerin bölgeden el çektilmesini sağlamak ve bölgenin zenginleştirilmesine çalışmaktır. Bu durum Anadolu'da yaşayan halkların, milletlerin ve devletlerin binlerce yıl boyunca vatanını korumak uğruna verdiği mücadelenin özetidir. Nitekim Anadolu'nun Yarımburgaz'da olduğu gibi 20-25 kişilik gruplardan, Hititler gibi büyük bir imparatorluğa evrilişi, bu mücadelenin sonucudur. Bu bölgenin insanları topraklarını korumak için canlarıyla, silahlarıyla ve akıllarıyla savaşmıştır. İşte bu savaşırlara yön veren akıl; taktik ve stratejiyi oluşturmuştur.

Eski Çağ'da strateji ve taktik ile ilgili değerdendirmenin ana kaynağı olan yazı, Anadolu'ya Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde gelmiştir. Anadolu'da savaş ve strateji açısından en çok belgenin bulunduğı dönem Hititler dönemidir⁴¹. Fakat bunun öncesinde de Anadolu'da savaş ve stratejinin var olduğuna dair izler bulunmaktadır. Nitekim Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağ merkezlerinde yapılan kazılar, Anadolu'daki ilk insanın izlerinden yazılı döneme kadar geçen süreç hakkında son derece önemli bilgiler vermektedir. Böylece strateji ve taktik açısından Anadolu'nun geçirdiğı değışim ve dönüşümü izleyebilmekteyiz. Nitekim Anadolu'da yazılı dönem öncesine ait yerleşim yerleri, aletler, silahlar, savunma mimarisi, hendekler, duvar resimleri, savaşçı mezarları ve diğer arkeolojik kaynaklar, bölgedeki yazı öncesi mücadelenin boyutunu ve geçirdiğı değışim ve gelişimi gözler önüne sermektedir. Bu mühim arkeolojik veriler, yazı öncesi dönemle daha sonraki dönemlerde Anadolu'da görülen savaş ve stratejiler arasında bağlantı kurulmasına, bu stratejilerin gelişim ve dönüşümünün anlaşılmasına imkân vermektedir⁴².

⁴¹ Goetze, 1963: 124.

⁴² Hamblin, 2006: 285, 286.

1.1. Paleolitik Çağ: Silahın, Taktiğin ve Stratejinin Başlangıcı

Tarih bilimi, araştırmaları kolaylaştırmak, tarihi süreçleri daha iyi anlayabilmek ve anlatabilmek için sonraki dönemlerde çağlara ayrılmıştır. Bu çağlardan en uzun zaman dilimini kapsayanı Paleolitik Çağ'dır. İlk insanın ortaya çıkışından 10.000'li yıllara kadar uzanan bu süreç, insanlık tarihinin uzun, zorlu ve en az bilinen çağıdır.

Paleolitik Çağ'da yaşayan insanların stratejik yaklaşımlarına dair, yaşadıkları dönemin şartları da göz önünde bulundurularak bazı noktalarda aydınlatılması gerekmektedir. Paleolitik Çağ'da yaşayan insanların soyut algılama, düşünme, planlama, üretme ve sembolik davranışlar sergileme gibi birçok noktada günümüz insanıyla aynı potansiyele sahip olduğu, Antropoloji biliminin genel olarak kabul ettiği bir görüştür. Paleolitik Çağ'ın başlarında ve sonlarında yaşayan insanlar kıyaslandığında ortaya çıkan farklılığın nedeninin zekâ veya biyolojik limitler olmadığı; kümülatif bir şekilde gelişen kültürel, sosyolojik ve ekonomik birikimin böylesi bir farklılığa sebep olduğu ileri sürülmektedir⁴³. Nitekim insanların kendilerinden sonraki nesillere aktardığı tecrübeler önce kümülatif bilgilere daha sonra kültürlere ve en sonunda ise medeniyetlere dönüşmüştür. Bu dönüşüm ise aniden olmamış, yüz binlerce yılın birikimiyle meydana gelmiştir.

İlk insanların strateji ve taktik kurgulamasının temelinde yatan etkenleri ikiye ayırmak mümkündür. Bunların ilki doğal içgüdü diğeri ise deneysel bilgidir⁴⁴. Bu durum sadece insanlara mahsus değildir, akademik olarak incelenmesi ve tespit edilmesi daha kolay olan hayvan davranışlarında da gözlenmektedir. Hayvanların toplu olarak avlanması, kamufle olması, sürüyü bir yöne yönlendirerek tuzağa düşürmesi, pusu noktaları belirlemesi gibi çeşitli saldırı taktiklerini belirlemesi hatta psikolojik taktikler⁴⁵ uygulaması, içgüdüsel olarak stratejiyi kullandıklarını göstermektedir. Bu durum, insanoğlunun yaratılışından itibaren genetik olarak taktik ve stratejiye sahip olduğuna dair ipuçları vermektedir. Diğer taraftan hayvanların bazı davranışları sosyal olarak da öğrenebildikleri bilim insanları tarafından gözlenmiştir. Örneğin makaklar üzerinde yapılan bir deneyde, bir makakın devamlı yaptığı davranışı, ilerleyen zamanlarda tüm

⁴³ Vaquero, 2012: 2-4.

⁴⁴ Garnett, 2002: 75.

⁴⁵ Hingston, 1933: 1-3.

makak topluluğunun da yaptığı gözlenmiştir⁴⁶. İnsanoğlunun korunma, savunma, avlanma ve temel ihtiyaçlarını karşılama gibi doğuştan getirdiği bazı içgüdülerinin yanı sıra son derece gelişmiş bir sosyal beceri ve aktarım kabiliyeti vardır. Bu sayede bilgi ve tecrübelerini çevresine ve gelecek nesillere aktarabilmektedir. Böylece insanoğlunun uyguladığı taktik ve stratejinin başlangıç noktası olarak, doğuştan stratejik bilgiye sahip olan ilk insanın ortaya çıkışını kabul etmek gerekir.

İnsanların yaşamak için en temel ihtiyaçlarından birisi hiç şüphesiz besindir. Paleolitik Çağ'da insanlar besin ihtiyaçlarını toplayarak ve avlanarak karşılamışlardır ve bu sebeple Paleolitik Çağ'da yaşayan topluluklar avcı/toplayıcı olarak bilinir. İnsanlar, fiziksel limitleri nedeniyle bir geyiği yahut karacayı koşarak yakalaması; kendinden katbekat büyük hayvanları zapt etmesi mümkün olmayacağından ihtiyacı olan besini de temin etmesi imkânsız hâle gelecektir. Bunun ötesinde insanoğlunun kendini, yırtıcı hayvanlardan koruması gerekmektedir. Böylece ortaya insanoğlunun kendini koruyabilmesi ve besin temin edebilmesi bir başka ifadeyle hayatta kalabilmesi için aletler ve stratejiler üretmesi gerekmiştir. İnsanoğlunun bu hayatta kalma refleksi, zamanla savaş ve stratejileri oluşturacak fikirleri ortaya çıkarmıştır⁴⁷.

İnsanların taktik ve stratejilerini uygulayabilmesi için iki temel araç gerekmektedir ki bu araçların birisi soyut diğeri somuttur. Soyut araç insanın düşüncesi, fikri veya yaklaşımı yani strateji ve taktiği iken somut araç bu taktiği uygulaması için gerekli olan araç yani silahtır. Bu sebeple taktik ve stratejinin ayrılmaz bir parçası olan silahların Paleolitik Çağ'daki durumu hakkında bazı önbilgiler verilecektir.

1.1.1. Silahlar

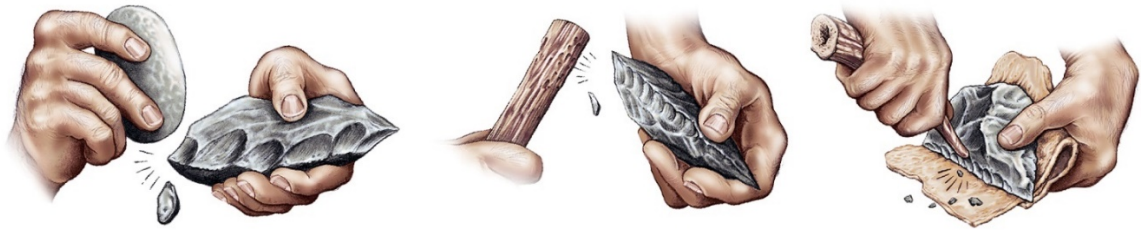
Paleolitik Çağ'da insanın savaş ve stratejiye yönelik ilk somut gelişimi silahlarda görülmektedir. Paleolitik Çağ'dan günümüze ulaşan, insanlığın taktik ve stratejilerinin gelişimine dair veri sağlayan iki önemli kaynak bulunmaktadır. Bunlardan ilki arkeolojik kalıntılar diğeri ise duvar resimleridir. Bu veriler Paleolitik Çağ'da stratejinin gelişimine dair yorumların temelini oluşturmaktadır. Ancak Paleolitik Çağ'dan günümüze ulaşan silah kalıntılarının, genellikle çürümeyen veya bozulmayan maddelerden yapılması

⁴⁶ Hewlett, 2016: 1.

⁴⁷ Russel, 2012: 174.

sebebiyle arkeolojik verilerden hareketle kesin bir kanıya varılamamaktadır. Nitekim balık ve hayvanlar için yapılan ağlar, tuzaklar, ahşap mızraklar, sapanlar, bumerang tarzı ahşap aletler, oklar, dartlar, yaylar, sadaklar gibi organik yani bozulan materyallerin bize ulaşması pek mümkün değildir. Bu durum bizim Paleolitik Çağ'ın savaş aletlerini ve bunların gelişimini tam olarak anlamamızı zorlaştırmaktadır.

İnsanoğlunun kullandığı ilk silah doğada bolca bulunabilen taştır. Taş sert bir madde olması sebebiyle, atıldığı zaman bir canlıyı yaralayıp öldürebilir. Özellikle büyük kayalar atıldığı yükseklik ve kayanın ağırlığına bağlı olarak, cüssesine ve gücüne bakılmaksızın bütün hayvanları öldürebilir. Ayrıca taşların birkaç kişilik grup tarafından bir insana veya hayvana atılması da yaralanmalara hatta ölümlere neden olabilir. Küçük çocuklarda bile öğretilmeksizin görülebilen, özellikle de suya taş atma eğilimi son derece dikkate değerdir. Yapılan akademik bir çalışmada, çocukların içgüdüleri üzerinden ilk insanların taşları kullanımına dair bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada elde edilen bulgular, insanın taşları içgüdüsel olarak kullandığını göstermektedir⁴⁸. İnsanın silah olarak kullandığı ilk taşlar, olduvan türü olarak bilinen, çay taşının yontulmasıyla elde edilen taşlar, bilinen ilk işlem görmüş aletlerdir⁴⁹. Bu aletler aynı zamanda da insanoğlunun kullandığı ilk silahlar olarak da kullanıldığı tahmin edilmektedir⁵⁰.

Şekil 3. Taş veya Obsidiyen Silah İşleme
(*Encyclopaedia Britannica, 2014'den işlenerek- Kılıç ve Topaloğlu*)

Paleolitik Çağ'da insanoğlunun kullandığı bilinen bir diğer silah ok ve yaydır. Bu silah, insanoğlunun sahip olduğu taktik ve stratejide büyük bir değişimin ve dönüşümün öncüsü olmuştur. Yapımı için aerodinamik bilgisi ve özenle seçilmiş bir materyal gerektiren yay, temel olarak esneyebilen bir çubuğun iki başına gergin bir şekilde

⁴⁸ Acher, 1910: 112.

⁴⁹ Özdoğan, 2011: 30.

⁵⁰ Taşkiran, 2011: 42.

bağlanan ip veya tendon ile yapılmaktadır⁵¹. İnsanoğlu, bu silahı icadı sayesinde etkili bir uzun mesafeli silaha sahip olmuş, bu silah ise hızlı hayvanları avlayabilmek noktasında büyük bir avantaj sağlamıştır. Ok ve yay aynı zamanda tarihte bilinen ilk makinelerdendir⁵².

Paleolitik Çağ'da insanoğlunun bulduğu bir diğer önemli uzun menzilli silah ise mızraktır⁵³. İnsanlar uzun mesafeden rakibe ya da ava zarar verebilen bir silah yapabilmek için uygun ağaç dallarını kesip, kurutup sivriltilmiş ve ortaya son derece etkili bir silah çıkarmayı başarmıştır. Ancak bunlar organik bir madde olan odundan imal edildiği için zamanla doğada çözünmüştür ve günümüze ulaşan kalıntılar son derece azdır. Bu sebeple bu silahın ilk olarak ne zaman kullanıldığına dair kesin bir bilginiz olmamakla birlikte yakın zamanda yayınlanan bir çalışma Paleolitik Çağ'da bu silahlara dair bilgimize katkı sunmaktadır. 300.000 yıl öncesine ait olduğu tahmin olunan bu silahların iki farklı türü bulunmaktadır. Bunlardan ilki daha kısa olan ve atmak gayesiyle kullanılan mızrak (spear) iken diğeri daha uzun olan ve elde tutularak saplamak için kullanılan kargıdır (lance)⁵⁴. Yine aynı çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle bulunan mızrak ve kargının belirli bir tipolojik gelişim gösterdiği ve kökenlerinin Neanderthal'e kadar uzandığı düşünülmektedir.

İnsanoğlunun Anadolu'ya gelişi, ilk insanın ortaya çıkışından çok sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Nitekim Anadolu'nun önemli Paleolitik merkezleri olan Yarımburgaz Mağarası MÖ 400.000, Karain Mağarası ise MÖ 350.000'li yıllar civarına tarihlendirilirken Anadolu'da en erken insan izlerinin görüldüğü zamana dair ortaya çıkan yeni bir buluntu Anadolu'daki ilk insana dair kanıtın 1.2 milyon yıl öncesine kadar götürüleceği yönünde veriler sunmaktadır⁵⁵. Anadolu'nun Paleolitik Çağ'ında ele geçirilen en eski aletler ise olduvan tipi, bazıları da tayaç türü taş aletler ve baltalardır. Alt Paleolitik Çağ'da ise acheul tipi aletler bulunmuştur. Bunların ham maddesi genellikle çakmaktaşı, volkanik arazilere yakın bölgelerde ise obsidyendir⁵⁶.

⁵¹ Cattelain, 1997: 219.

⁵² Özdoğan, 2011: 36.

⁵³ Shea, 1997: 79.

⁵⁴ Schönhöf vd. 2015: 1-2.

⁵⁵ Maddy vd. 2015: 68-75.

⁵⁶ Özdoğan, 2011: 31-34.

1.1.2. İnsanlar Arasındaki Mücadele ve Taktik

Paleolitik Çağ'da yaşayan avcı-toplayıcı topluluklar arasındaki çatışmanın başlangıcına ve karşılıklı olarak uyguladıkları stratejilere dair veriler oldukça sınırlıdır. Paleolitik Çağ'da nüfus yoğunluğunun az olması sebebiyle insanların birbirleriyle karşılaşma ve çatışma ihtimali oldukça düşüktür. Çatışma ihtimalini azaltan bir diğer sebep ise insanların besin kaynaklarına ulaşmakta zorlanması ve dolayısıyla ellerinde yağmacıların dikkatini çekecek miktarda yaşam malzemelerinin bulunmamasıdır⁵⁷. Bu veriden hareketle sadece yağmacılığa dayalı bir topluluğun, Paleolitik Çağ Anadolu'sunda hayatta kalması pek mümkün görünmemektedir. Çünkü Paleolitik Çağ Anadolu'sunda insana dair izlerin bulunduğu yerleşimlerin sayısı TAY Projesi verilerine göre 500'ün biraz üzerindedir⁵⁸. Bu sayı ve yerleşimlerin birbirine olan coğrafi uzaklığı göz önünde bulundurulduğunda, Paleolitik Çağ Anadolu'sunda sürdürülebilir bir yağmacılığın pek mümkün olamayacağı görünmektedir.

Anadolu'da Üst Paleolitik Çağ'da yaşanan en önemli gelişme, nüfus artışıdır⁵⁹. Bölgede görülen iklim değişikliği, insanlara yaşamaları için daha uygun bir ortam sunmuştur. Anadolu'da yenilebilecek bitkinin, bolca av hayvanının ve deniz mahsullerinin bulunduğu yerlerin çevresinde yerleşik yaşama geçişin ilk evreleri olan, verimli alanların etrafında insan topluluklarının yoğunlaşması görülmeye başlamıştır. Bunun sonucunda da bu bölgelerdeki nüfusta artışlar yaşandığı bilinmektedir⁶⁰. Nitekim bu nüfus artışının bölgede yaşayan insanları organize bir şekilde hareket etmeye zorladığı düşünülmektedir. Öte taraftan büyüyen toplulukları besleyebilecek miktarda yiyeceğin sürekli bir ihtiyaç hâline gelmesi, insanları belli konularda uzmanlaşmaya yöneltmiş olmalıdır. Bu durum avlanma konusunda uzmanlaşmayı da beraberinde getirmiş ve taktik açısından mahir bireylerin ortaya çıkmasına yol açmıştır⁶¹.

Paleolitik Çağ'da insanların taktik ve strateji kullanılmaya iten en önemli etken avlanmadır. Gıda, kemik, tendon ve deri gibi bazı yiyecek ve hammaddeleri elde edebilmek için Paleolitik Çağ'da insanlar çeşitli yöntemler geliştirmiş bu sayede

⁵⁷ Kelly, 2000.

⁵⁸ TAY Project'in web sayfasında tüm Paleolitik bulgular içeren yerlerin sayısı 500'ün üzerindedir. tayproject.org/search.html => Paleolitik/Epipaleolitik.

⁵⁹ Bar-Yosef, 2002: 381.

⁶⁰ Özdoğan, 2011: 50.

⁶¹ Straus, 1993: 83-90.

ihtiyaçlarını gidermiştir. Bu avlanma taktiklerinden biri hayvan sürüleri uçuruma doğru yönlendirilerek, aşağı düşürülüp avlanması yöntemiyledir. Bu taktik, tek bir hayvanın takip edilip, öldürülmesine kıyasla hem daha kolay hem de daha fazla getirisi olmaktadır. Nitekim bu avlanma tarzı ile kolayca ve bol miktarda et ve hayvanlardan elde edilen hammaddelere ulaşılmaktadır. Bu tür avlanmanın kanıtlarına Solutre ve Pouilly (Fransa) kayalıklarında ya da İspanya El Castillo'da rastlanmıştır⁶². Diğer taraftan bu avlanma taktiğinin muhtemelen başarısı nedeniyle binlerce yıl kullanıldığı tespit edilmiştir⁶³. Diğer örneklerde ise hayvanların çıkamayacağı ya da kolay öldürülebileceği alanlara sürüklemek gibi taktikler uygulanmıştır. Nitekim bu taktiklere dair elde edilen kanıtlar, Paleolitik Çağ'da bir bir veya birkaç hayvanın oluşturduğu küçük gruplardan başlayarak, daha büyük bir organizasyon ve tecrübe gerektiren toplu avlara kadar çeşitli şekillerde icra edildiği anlaşılmaktadır. Taktikler verilen örnekte olduğu gibi topografya veya coğrafyanın, ava karşı taktiğe dönüştürüldüğü taktiklerin etkin bir şekilde kullanıldığı örneklerden, ok ve mızrak gibi basit avlanma taktiklerine kadar çeşitli olduğu ve geniş bir yelpazeye yayıldığı anlaşılmaktadır⁶⁴.

Paleolitik Çağ'da insanların avlanmada başarıları artırmasındaki en önemli faktörlerden biri grubun organize bir şekilde hareket etmek zorunda olmasıdır. Avlardaki iş dağılımının ilerleyen süreçte belki liderlik veya sınıfsal ayrımında temelin oluşturabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Nitekim insanoğlu avlar sayesinde insanlar hem bilişsel hem taktiksel hem de organizasyon anlamında tecrübe kazanmıştır⁶⁵. Bu bağlamda avlanma hem taktiklerin hem stratejinin hem de organizasyonun gelişiminde son derece önemli bir aşamadır.

Paleolitik Çağ'da Anadolu dışındaki diğer bölgelerde bulunan veriler, bu dönemdeki silahlı mücadeleye dair bazı fikirler ileri sürmemize imkân vermektedir. Hiç şüphe yok ki bu verilerin en önemlisi mağaralarda bulunan duvar resimleridir. İspanya'daki Morella le Vella Mağarasında Paleolitik Çağ'da yapılan duvar resmi, çatışan insanları tasvir etmektedir⁶⁶.

⁶² Olsen, 2003: 44.

⁶³ Straus, 1993: 84-93.

⁶⁴ Joel, 1999: 589-591.

⁶⁵ McNally, 1972: 288.

⁶⁶ Keeley, 1996: 45.

Şekil 4. Morella La Vella'da Mağara Duvarındaki Okçular
(trullocicerone.com/2018/02/01/archery/) E.T. 16.05.2021.

Bu duvar resminde tasvir edilen insanlar, Paleolitik Çağ'ın önemli silahı olan yay ve ok ile birbirlerine saldırmaktadırlar. Bu resim, aynı zamanda Paleolitik Çağ'da uygulanan taktiklere dair de önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Nitekim söz konusu resimde belirgin bir şekilde, insanların küçük gruplar hâlinde ve farklı mesafelerden çatıştıkları; merkeze saldırmaya ve çevresini kuşatmaya yönelik bir taktik uyguladıkları görülmektedir⁶⁷.

Duvar resimleri o dönemde yaşayan insanların bakış açısını yansıtmaları ve çalışmamıza pek çok açıdan veri sağlaması bakımından oldukça önemlidir. Fakat duvar

⁶⁷ Keeley, 1996: 45.

resimleri genellikle insanların temel ihtiyaçları ekseninde şekillendiği için tasvirler her çağda farklılar arz edebilir. Örneğin Paleolitik Çağ'a ait mağaralarda bulunan duvar resimlerinde genel olarak hayvanlar vardır⁶⁸. Bu durum insanların ihtiyaç hiyerarşisinin temeline beslenme ve korumayı aldıklarını gösterir. Devletlerin ortaya çıkışından sonra yapılan duvar resimlerinde savaş ve zafer sahneleri içeren betimlemelerin yer aldığı görülür. Bunda devletlerin savaşı hayatın merkezine koymalarının etkisi olduğu kanaatindeyiz. Bu örnekler ışığında Neolitik Çağ'a yaklaşıldıkça duvar resimlerinde yavaş yavaş çatışma sahnelerinin görülmeye başlamasının sebebini de daha iyi anlayabiliriz.

Çatışma açısından Paleolitik Çağ Anadolu'sunda yaşanan sakin dönemin, dünya geneli için de geçerli olduğunu varsaymak pek mümkün görünmemektedir. Zira Paleolitik Çağ'ın sonlarına doğru Anadolu dışındaki bölgelerde, verimli deniz mahsulü ve av alanları çevresinde yerleşik hayatın ilk evresine geçen insanlar, yağmacı toplulukların dikkatini çekmeye başlamıştır⁶⁹. Bu durum ise çatışmaların kaçınılmaz bir hâle gelmesine ve insanlar arasında şiddetin artmasına neden olmuştur. Bu çatışmaları tasvir ederek strateji ve taktiğe dair pek çok ipucunu barındıran en önemli duvar resim buluntularına Fransa ve İspanya'daki mağaralarda rastlanmıştır. Bu bölgenin Afrika ile Avrupa arasındaki göç yolu üzerinde bulunması, bu bölgelerde şiddetin daha yoğun bir şekilde görünmesine neden olduğu düşünülmektedir. Yine Paleolitik Çağ'ın son dönemlerinde, Sudan Jebel Sahaba'da⁷⁰ okla vurulan ve Kenya Nataruk'ta obsidyen ile öldürülen insan kalıntıları Afrika'da yaşanan şiddetin arkeolojik izlerine birer örnektir⁷¹.

Büyük bir değişim ve dönüşümün yaşandığı Neolitik Çağ yaklaşırken, Afrika ve Avrupa'nın bazı bölgelerinde silahlı mücadelenin izleri belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Buna karşın Anadolu'nun nüfus yoğunluğunun düşük olması, coğrafi şartların toplulukları izole etmesi gibi nedenler Anadolu'da yaşayan toplulukların silahlı çatışma ihtimallerini azaltmakla birlikte arkeolojik kalıntıların bulunma ihtimalini de

⁶⁸ Raphael, 1945.

⁶⁹ Kelly, 2000: 1-11.

⁷⁰ Otterbein, 2009: 77.

⁷¹ Bazı kanıt ve verilerin öznel değerlendirilmesi bilimsel çarpıtmalar hakkında *bak.* Haas & Piscitelli, 2015: 169-184. Bir diğer önemli nokta ise bu bölgelerin kalıcı yerleşimler olması, hatta ölenlerin de mezarlara orada yaşayan halkın gömmesidir. Dolayısıyla bölgenin Paleolitik Çağ'a tarihlenmesi de ayrı bir tartışma konusudur.

düşürmektedir. Örneğin Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olan ve Doğu Roma döneminde dahi kullanılan Yarımburgaz Mağarası'nda, farklı dönemlerde ve çok uzun bir süre insanlar tarafından kullanılmasına rağmen, yapılan araştırmalarda şiddete dair hiçbir veri bulunamamıştır⁷². Anadolu'daki diğer Paleolitik Çağ yerleşim yerlerinde de benzer bir durum gözlenmektedir. Tüm bunlar Anadolu'nun Paleolitik Çağı'nın son derece sakin ve çatışma açısından oldukça durgun bir süreç geçirdiğini göstermektedir. Nitekim bu yargıyı yazı öncesi dönemler için en önemli kaynak konumundaki duvar resimleri de desteklemekte, yapılan araştırmalarda Anadolu'da insanın insana uyguladığı şiddete dair herhangi bir duvar resmine rastlanmamaktadır. Hakkâri, Kars, Van, Adıyaman Palanlı ve Öküzini Mağarası gibi yerlerde bulunan duvar resimlerinde olduğu gibi⁷³, Anadolu'daki duvar resimlerinin ana teması hayvanlardır⁷⁴. Bu durum, çalışmanın girişinde bahsettiğimiz Margaret Mead'ın Eskimolar ve Sikkim'deki toplulukları inceleyerek nüfus yoğunluğunun düşük, kaynakların ise bol olduğu yerlerde şiddete dair izlerin görülmediği şeklindeki tezi ile paralellik arz etmektedir.

1.2. Neolitik Çağ'da Mücadele ve Stratejinin İzleri

Paleolitik Çağ'ın sonlarına doğru insanlar, besin ve iklim şartları açısından uygun bölgelerde yerleşik yaşama yavaş yavaş geçmeye başlamıştır. Neolitik Çağ, Paleolitik Çağ'a oranla daha kısa bir zaman dilimini kapsamasına rağmen, yerleşik kültür ve medeniyetlerin temeli bu dönemde atılmıştır. Neolitik Çağ'da yaşanan değişimlerin en önemlisi besin üretimidir ve bu sayede insanlar besin sorununu çözebilmiştir. Neolitik devrim Anadolu tarihi açısından büyük yenilikler getirmiş, başta yoğun nüfusa sahip yerleşimlerin ortaya çıkması olmak üzere hemen her açıdan bu çağ adeta Anadolu'nun miladı olmuştur.

1.2.1. Taktik ve Strateji

Neolitik Çağ'ın insanoğlu için getirdiği en büyük yenilik tüketimden üretim aşamasına geçilmesidir. İnsanoğlu, Neolitik Çağ'da sadece doğada bulunan yiyecekler yerine kendi yiyeceğini ürettiği yeni bir düzene geçmiştir⁷⁵. İnsanoğlu yerleşik hayatın

⁷² Özdoğan, 2011: 31.

⁷³ Sagona & Zimansky, 2009: 30-32.

⁷⁴ Düring, 2001: 37.

⁷⁵ Öksüz, 2011: 74.

bir getirisi olarak yavaş yavaş tarım yapmaya başlamış, ürettiği besinle çok sayıda insanı besleyebileceğini fark etmiş ve böylece büyük toplulukların bir arada yaşamaya başlamasını sağlamıştır. Çok sayıda insanın bir bölgede kümelenmesi beraberinde besin üretimini; üretim fazlası ürünler de beraberinde değiş tokuşu yani ticareti; ticaret ise kültürler ve bölgeler arası etkileşimi ortaya çıkarmıştır⁷⁶. Elbette üretim fazlası ürünler sadece değiş tokuşu değil aynı zamanda özellikle ilerleyen çağlarda, ekonomik getiriden pay alınması amacıyla çatışmayı da beraberinde getirmiştir. Nitekim bu değişimde ister ticaret yani barış yoluyla ister çatışma yoluyla olsun toplumlar birbirlerinin oluşturdukları kültürlerini tanımaya ve diğer toplumun bilgilerini kendi kültürlerine aktarmaya başlamıştır. Bu durum ise savaş kültürünün kümülatif hâle gelmesi, zenginleşmesi ve sentezlenmesine imkân vermiştir. Bilgi paylaşımı olarak da adlandırabileceğimiz bu sürece dair izlere farklı coğrafyalar ve yerleşimlerde rastlanmakta ve bu durum bilgi paylaşımının kanıtları olarak değerlendirilmektedir⁷⁷.

İnsanlık tarihinde tarım devrimi olarak bilenen Neolitik Çağ'da özellikle verimli bölgelerde tarım yapılmaya başlanmıştır. Bu dönem ayrıca İlk Üretimci Köy Toplulukları olarak adlandırılmakla birlikte, yapılan tarım sayesinde hem insanların besin kaynağı sorunu çözülmüş hem de elde ettiği ürünleri stoklayarak, yağmacılara saldırımları için bol miktarda kaynak bulundurulmuştur⁷⁸. Bu durum onları savunma stratejileri uygulamaya mecbur bırakmıştır. Nitekim Neolitik Çağ'da insanları taktik ve strateji üretmeye sevk eden başlıca sebep eldeki yaşam malzemelerinin korunmasıdır. Paleolitik Çağ'da insanların ellerinde yağmalamaya geçecek yaşam malzemesinin miktarı oldukça azdır ve bunlar yağmacılar açısından cazip değildir. Ancak bu tablo Neolitik Çağ'da tamamen tersine dönmüş; artık yağmacı topluluklar, yıllarca çalışarak elde edemeyecekleri mahsulü sadece bir yağma seferiyle ele geçirebilme imkanına sahip olmuşlardır. Bu durum Alaeddin Şenel'in "çöreklenme"⁷⁹ olarak tabir ettiği yağmacılığın Neolitik Çağ'da artmasına sebep olmuştur. Bu noktada yağmacılar sürekli olarak saldırı taktiklerini geliştirmeye yoğunlaşırken yerleşik insanlar ise bu saldırılardan korunmak için savunma taktik ve stratejileri kurgulamak zorunda kalmıştır. Fakat hem çiftçi olarak

⁷⁶ Bryce, 2009: 468.

⁷⁷ Özdoğan, 2007: 451.

⁷⁸ Özdoğan, 2011: 56.

⁷⁹ Şenel, 1982: 186.

adlandırılabilir olan yerleşiklerin yaşadıkları yerleşimler, onları, yağmalamak isteyen saldırganları, sayısal üstünlükleri caydırması ve kalabalık bir topluluktan küçük yağmacı grupların saldırarak başarı elde etme ihtimallerinin azalmasını da göz önünde bulundurmak ve saldırganlar için caydırıcı bir etken olduğunu belirtmek gerekir⁸⁰.

Anadolu'da Neolitik Çağ'da yaşanan değişimleri tetikleyen en önemli olay, Mezopotamya ile obsidyen ticaretinin başlamasıdır. Henüz yük hayvanları dahi evcilleştirilmemişken Anadolu'dan sürekli olarak Mezopotamya'yı besleyen bir ticaret ağı kurulmuştur⁸¹. Bu sayede Anadolu'nun Mezopotamya ile kültürel bağları gelişmiş ve bu bölgedeki gelişmeler takip edilebilmiştir. Böylece Anadolu, hem kendi iç dinamikleri ile gelişim gösterebilmiş hem de etkileşimde olduğu diğer bölgelerde yaşanan ilerlemeleri takip ederek bunlara adapte olabilmıştır.

1.2.2. Silahlar

Paleolitik Çağ'da geliştirilen silahlar büyük bir değişim göstermeksizin Neolitik Çağ'da da kullanılmıştır. Bu silahların çeşitliliği, aerodinamik ve ergonomik açıdan gelişim gösterse dahi bunlar silah teknolojisinde büyük bir değişim yaratmanın çok uzağındadır. Neolitik Çağ'da silahların ana maddesi Paleolitik Çağ'da olduğu gibi çakmak taşı, kemik ve obsidyen gibi materyallerdir.

Neolitik Çağ'da Anadolu insanının dönemin silah teknolojisine en büyük katkısı obsidyen ile olmuştur⁸². Volkanik bir taş olan obsidyen kesiciliği sayesinde, maden çağlarına kadar en temel silah gereçlerinden biri olmuştur. Obsidiyenin kesme özelliği günümüzdeki tıbbi gereçlerle kıyaslanabilecek derecede olmasına rağmen kısa zamanda körlenmesi en büyük dezavantajıdır⁸³. Obsidiyenin hem bir silah gereci olarak hem de ticari bir meta olarak değerli olması, büyük obsidyen kaynaklarına sahip olan Anadolu coğrafyasını daha da önemli bir hâle getirmiştir. Bu durum Anadolu'nun, henüz savaş ve devlet kavramlarının ortaya çıkmadığı dönemde bile silah endüstrisinin önemli bir parçası olduğunu göstermektedir⁸⁴.

⁸⁰ Resenoberg, 2007: 96.

⁸¹ Wright, 1969: 17-45.

⁸² Mellart, 1967a: 6.

⁸³ O'bryan, 2003: 15.

⁸⁴ Mellart, 1967a: 6-7.

Öte taraftan Paleolitik Çağ'dan beri kullanılan ve oldukça etkili bir silah konumunda olan yay ve ok, bu çağda kayda değer bir gelişim gösterememiştir. Bu dönemde tarım için kullanılan aletler ortaya çıksa da silahlar aynı kalmıştır⁸⁵. Sadece ok ve yay değil tüm silah teknolojileri açısından Paleolitik ve Neolitik Çağ Anadolu'su kıyaslandığında devrim niteliğinde bir değişimin olmadığı görülecektir. Anadolu'daki Neolitik Çağ yerleşmelerinde çokça ok uçlarına rastlanması, Paleolitik Çağ'da olduğu gibi, yay ve okun bu dönemde de en çok kullanılan silahlardan biri olduğuna işaret etmektedir.

Çatalhöyük'te, dönemin yaşantısı ve şartlarını yansıtmaları bakımından oldukça önemli bir başka kalıntı duvar resimleridir. Bu duvar resimlerinde, daha önce ifade ettiğimiz üzere, çoğunlukla hayvanların ve avlanma sahnelerinin tasvir edildiği görülmektedir. Ayrıca bu duvar resimleri dönemin silahlarına dair son derece önemli veriler sağlamaktadır. Örneğin bir duvar resminde, başı koparılmış bir insanı yemeye çalışan akbabaların, başka bir insan tarafından sapan ile uzaklaştırılmaya çalıştığı görülmektedir. Bir başka duvar resminde bir geyik avı sahnesi tasvir edilmektedir ve bu av sahnesinde kullanılan silah yay ve oktur. Başka bir duvar resminde ise bir okçu, bir kadın ve doğum yapan bir tanrıça resmedilmiştir⁸⁶. Av ve silahın tasvir edildiği tüm duvar resimlerinin ortak kompozisyonunda daima ok ve yay bulunmaktadır. Avcıların dans ettiği bir sahnede ise oklara ek olarak sopa karşımıza çıkmaktadır. Bir başka duvar resminde ise büyük geyiklerin kement benzeri bir halatla avlanması tasvir edilmektedir⁸⁷. Tüm bu resimler insanın insana uyguladığı şiddete dair herhangi bir bilgi sunmamakta ve bölgenin insanlar arası çatışma açısından sakin olduğuna işaret etmektedir.

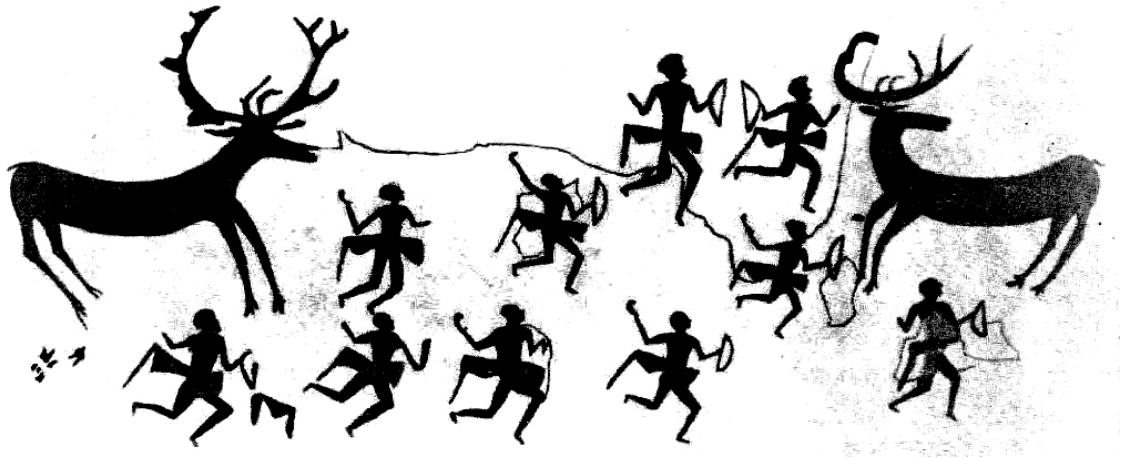
Neolitik Çağ'da Anadolu'da, dönemi en iyi temsil eden yerleşmelerden biri olan Çatalhöyük'te çeşitli aletlerin yanı sıra, sapan taşı, yay, ok, mızrak ve kargı gibi nispeten uzun menzile sahip silahlar bulunmuştur. Bunun yanı sıra duvar resimlerinde de sopalar, sapanlar ve kementlerin silah olarak kullanıldığı görülmektedir⁸⁸. Diğer taraftan Neolitik Çağ'ı temsil eden diğer yerleşimlerde yapılan kazılarda bulunan silah örnekleri, Çatalhöyük'te ele geçirilenlerle benzeşmektedir.

⁸⁵ Page, 1969: 175-179.

⁸⁶ Mellaart, 1967b: 93, 94, 90, 98; Hodder, 2011: 87.

⁸⁷ Çatalhöyük'te bulunan duvar resimleri için *bak.* Mellaart, 1967b: 131-178.

⁸⁸ Mellaart, 1967b: 69, 131-178.

Şekil 5. Çatalhöyük Av Sahnesi
(Mellaart, 1967: 135.)

1.2.3. Savunma

Anadolu'nun Neolitik Çağ'da strateji açısından gösterdiği en büyük ilerleme, yerleşim yerlerinin gelişmesiyle savunma mimarisinde olmuştur. Anadolu'da yaşayan insanlar, fizyolojik ihtiyaçlarını tamamladıktan sonra, İbn Haldun'un⁸⁹ ve Maslov'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde⁹⁰ ikinci sırada geldiğini belirttikleri, barınma ve güvenlik ihtiyacını gidermeye yönelmişler ve böylece yerleşim yerleri kurmaya başlamışlardır. Bu durum mimarinin gelişmesini ve Neolitik Çağ'da stratejiye dair yeni bir veri kaynağının ortaya çıkmasını sağlamıştır⁹¹. Tarih öncesi çağlardan kalan savunma mimarisine dair kalıntılar, o dönemde kurgulanan stratejiye dair veri sağlayan en önemli kaynaklardandır. Nitekim savunma mimarisi kalıntılarında beliren taktiksel öğelerin yanı sıra; yapıların yüksekliği, duvarların genişliği gibi özelliklere bakılarak yerleşimler arasındaki rekabete dair çıkarımlar yapılabilmektedir.

Öte yandan Neolitik Çağ Anadolu'da savunma stratejilerini inceleyen bir çalışmada yalnızca altı yerleşim yerinde, savunma mimarisine örnek olarak değerlendirilebilecek yapılara rastlandığı belirtilmektedir⁹². Bu durum bölgenin çatışma açısından sakin olduğunu gösterebilir. Diğer taraftan Neolitik Çağ savunma mimarisi

⁸⁹ İbn Haldun, I: 209. İbn Haldun'a göre: "*Hadariler güvenliklerini başkalarına ve surlara, duvarlara emanet ederler fakat bedeviler devamlı tetikte olmak zorundadırlar.*" İbn Haldun, I: 330.

⁹⁰ King, 2009: 3.

⁹¹ Hamblin, 2006: 285.

⁹² Bahsi geçen çalışma için bak. Zengin & Koşan, 2009.

açısından sadece altı yerleşimde savunmaya dair izler bulunmasına rağmen, Neolitik Çağ'ın yapım tekniği açısından sonraki dönemlere öncülük ettiği görülmektedir.

Neolitik Çağ'da savunmadaki gelişime dair en önemli verilerden birine Kuruçay Höyüğünde rastlanmaktadır. MÖ 6500'lü yıllara tarihlenen bu yerleşimde surlar kuleye/bastion benzeyen yapılarla desteklenmiş taştan yapıli bir sur duvarı bulunmaktadır. Bu kulelere Anadolu'da ilk kez rastlanmaktadır⁹³. Bu savunma duvarlarının köşesine yerleşim yerine giriş çıkış için kapı görevi gördüğü tahmin edilen bir açıklık bulunmaktadır⁹⁴.

Neolitik Çağ'da Anadolu'da bulunan bazı yerleşimlerin savunma duvarlarına ihtiyaç duymasının nedeninin çoban ve çiftçi toplumların çatışması olduğu öne sürülmektedir⁹⁵. Göçerler ve yerleşikler arasındaki bu çatışma teorisi, örneğin Mellart'ın 800 yıl boyunca Çatalhöyük'te katliam ve çatışma izine rastlanmadığına dair bulguları ile çelişmektedir. Verilerdeki bu farklılık Neolitik Çağ'daki savunma duvarlarının fonksiyonunun, bölgedeki güvenlik ve yaşam şartları göz önünde bulundurularak, yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Bu konuda, özellikle bütün yerleşim yerlerinin kazılmamış oluşu, bazı yapıların savunma için olup olmadığının tartışmalı olması, şiddete dair verilerin yokluğu gibi nedenler dolayısıyla kesin bir hükme varmak mümkün değildir⁹⁶. Örneğin Çatalhöyük'te dış duvarlarının yüksekliği, evlerin seviyesindedir ve bir insan herhangi bir yardıma ihtiyaç duymaksızın tırmanabilir. Diğer taraftan Bademağacı Höyüğü gibi bazı höyüklerde, yerleşimin sadece bir kısmının duvarla çevrili olması ya da Aşıklı Höyük'teki gibi yerleşimi ikiye ayıran duvarların bulunması, Neolitik Çağ'ın savunma stratejisine dair bir kanıya varmayı zorlaştırmaktadır. Zira Anadolu'nun Çayönü, Hacılar, Suberde ve Aşıklı Höyük gibi diğer Neolitik Çağ yerleşmelerinde de Çatalhöyük'te olduğu gibi klasik sur sistemine benzer bir kalıntı yoktur⁹⁷. Diğer taraftan obsidyen ticaretinin sürekliliği de Özdoğan tarafından çatışmasız, tekelleşmesiz bir ortam sayesinde gerçekleştiğini belirtmektedir ki bu durum Neolitik Çağ'ın Anadolu için sakin bir süreç olduğu göstermesi açısından bir diğer önemli değerlendirmedir⁹⁸.

⁹³ Zengin & Koşan, 2009: 179.

⁹⁴ Duru, 2011: 96.

⁹⁵ Şenel, 1982: 190.

⁹⁶ Zengin & Koşan, 2009: 185.

⁹⁷ Müth vd. 2016: 4; Çatalhöyük 2016: 7. Aşıklı Höyük'te bulunan duvar sadece yöneticilerin ikamet ettiği yer olduğu düşünülen kısmında duvar vardır ve görevi ise tartışmalıdır.

⁹⁸ Özdoğan, 2007: 452.

Neolitik Çağ Anadolu'su savaş ve strateji çerçevesinden değerlendirildiğinde, savunma duvarlarında oluşumun ilk örnekleri görülmekle beraber, bölgenin çatışma açısından sakin bir dönem geçirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Anadolu'daki yerleşimlerin henüz büyük çaplı mücadelelere girişebilecek insan yoğunluğuna ulaşamamış olması, bundan kaynaklı olarak kaynakların bu nüfusa göre bol olması, savaş için yeterli gelişmiş silah teknolojisine sahip olmaması ve yönetici sınıflarının henüz olmayışı bu dönemde bazı yerleşim yerlerinde yüzlerce yıl boyunca çatışmanın olmamasının sebepleri olarak değerlendirilebilir.

Neolitik Çağı dünya geneli için değerlendirdiğimizde ise Anadolu'daki sakin durumun her yerde geçerli olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Örneğin kazıların hala devam ettiği Almanya Herxheim'de, 1.000'e yakın ölü olduğu tahmin edilmekle birlikte⁹⁹ burada yamyamlığa ve cesetler üzerinde yüzün simetrik bir şekilde ikiye ayrılması gibi kült uygulamalarına rastlanmaktadır¹⁰⁰. Bu bulgular Avrupa'da bu dönemde şiddetin varlığını kanıtlamaktadır.

1.3. Kalkolitik Çağ'da Savaş ve Stratejiye Dair İlerlemeler

Neolitik ile Tunç Çağı arasında bir dönem olan Kalkolitik Çağ'da savaş ve strateji adına büyük gelişmeler yaşanmamakla birlikte bu dönem Tunç Çağı'ndaki stratejik değişim ve dönüşümlere temel teşkil etmiştir. Kalkolitik Çağ'da görülen en önemli yenilikler, toplumların yavaş yavaş sınıflaşması, kentlerin ortaya çıkması, merkezi ekonomilerin bölgelere şekil vermesi ve taş ile beraber bakırın birlikte kullanılmasıdır. Diğer taraftan Kalkolitik Çağ, Kent-Devlet organizasyonu açısından son derece önemli yenilikler getirmiştir.

Orta Kalkolitik Çağ'da 5800'lü yıllara tarihlenen Kırklareli Aşağıpınar Höyüğünde elde edilen buluntular, Anadolu'da sur gelişiminde yeni bir aşamaya işaret etmektedir. Nitekim Aşağıpınar'da daha önce Anadolu'da karşılaşılan duvarların birleştirilmesi ve sur yapımı gibi savunma önlemlerinin ötesinde bir yenilik olarak hendekler yer almaktadır¹⁰¹. Özellikle savunma amaçlı kazılan hendekler, savunma

⁹⁹ Heath, 2017: 25-36. Ayrıca bütün bu verilere rağmen Heath bunların bir savaş göstergesi olmayacağını altını çizmektedir.

¹⁰⁰ Heath, 2017: 38.

¹⁰¹ Özdoğan, 2011: 199.

stratejisinde iki aşamalı savunma biçimine geçildiğini göstermektedir. Bu savunma sisteminde birinci aşamayı hendek oluştururken ikinci aşamada ise surlar yer almaktadır.

Kalkolitik Çağ'da dikkat çeken bir diğer savunma mimari örneğine MÖ 5200'lü yıllara tarihlenen Hacılar Höyüğü'nde I ve II. katmanlarda rastlanmaktadır. Burada Çatalhöyük'te olduğu gibi evlerin aralarındaki boşluklara duvar yapılması şeklinde bir yöntem uygulanmıştır¹⁰². Nitekim adeta eskiye dönüş olarak adlandırılabilen bu durum, savunma mimarisinin bölgeler arasında bağımsız bir şekilde geliştiğini, bölgeden bölgeye farklılık arz ettiğini ve Anadolu'daki savunma mimarisi gelişiminin bir bütün hâlinde teşekkül etmediğini göstermektedir.

Mersin Yumuktepe Höyüğü'nde ortaya çıkarılan mimari kalıntılar, Kalkolitik Çağ Anadolu'sundaki savunma mimarisine dair yeni gelişmelere işaret etmektedir. Nitekim burada yapılan kazılarda kale duvarı kalınlığının 1,5 m; kalıntıların yüksekliğinin 2 m olduğu tespit edilmiş; bu surların yıkılmadan önce ise toplamda 3-4 m yüksekliğinde olduğu tahmin edilmektedir. Mezopotamya ile bağlantısı olduğu düşünülen Yumuktepe, taş temel üzerine kerpiç bloklardan meydana getirilmiş bir savunma duvarıyla çevrilidir ve yerleşime 1,8 m genişliğindeki çift kuleli bir geçitten girilebilmektedir¹⁰³. Öte taraftan yerleşim yerinde çatıların birleşik ve düz olması, hem sapan mühimmatı için uygun bir zemin oluşturmakta hem de yerleşim yerini savunanlar için yüksekliğin getirdiği taktiksel bir avantaj sağlamaktadır. Öte taraftan yapılan kazılar ise yerleşimin savunmasında sapan mühimmatı olarak nehirden toplanan taşlar ve bir kısım seramik malzemenin kullanıldığına işaret etmektedir. Bununla birlikte Yumuktepe her ne kadar güçlü surlara ve savunma önlemlerine sahip olsa da bu önlemler yerleşim yerinin büyük bir yangınla tahrip edilmesine engel olamamıştır. Ancak bu tahribatın yerleşimin terkinden sonra da gerçekleşmiş olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır¹⁰⁴.

Kalkolitik Çağ'ın bir diğer önemli merkezlerinden olan Değirmentepe Höyüğü, ortaya koyduğu yoğun bakır üretimi ile Anadolu, Mezopotamya ve Suriye ile ilişkiler kurabilmiş küçük bir ticaret merkezi konumundadır. Bu yönüyle zamanla zenginleşen ve gelişen Değirmentepe yerleşimi aynı zamanda gelişmiş bir sosyal tabakalaşmaya da sahiptir. Değirmentepe, kent öncüsü uygarlık düzeyini yansıtan bir toplum düzenine

¹⁰² Naumann, 2007: 495.

¹⁰³ Sevin, 2003: 99; Zengin & Koşan, 2012: 261.

¹⁰⁴ Garstang, 1953: 131, 134.

ulaşmış olması yönüyle, Anadolu'nun siyasi çehresini değiştirecek bir devletleşmenin ilk ve en önemli adımlarının atıldığı yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Değirmentepe'deki kentleşmeyi, sadece insan kalabalığı olarak değil aynı zamanda yönetici sınıfının oluştuğu, iş gücünde uzmanlaşan ve toplumun organize olduğu bir sosyal yapı olarak değerlendirmek gerekir¹⁰⁵.

Kalkolitik Çağ'da yerleşmeler arasında çeşitli mücadelelerin olduğu bilinse de bu mücadeleleri, savaş gibi büyük ve organize olmanın çok uzağındaki çatışmalar, Özdoğan'ın ifadesiyle, yerleşimlerin bölge ticaretine egemen olmak amacıyla birbirleriyle yaptıkları “organize kavgalar” olarak tanımlamak gerekir. Nitekim yerleşimler arası çıkar amaçlı bu “organize kavgalar”ın ilerleyen zamanlarda başlayacak savaşların öncüsü mahiyetindedir¹⁰⁶.

Anadolu'yu Kalkolitik Çağ'da etkileyen bir diğer önemli gelişme ise bölgenin siyasi ve kültürel çehresini değiştiren dış göçlerdir. Nitekim Geç Kalkolitik Çağ'da Anadolu'nun Balkanlar ve Boğazlar üzerinden yoğun bir göç aldığı ve bu göçlerin Anadolu'nun batı kesimlerinde görülen kültürel farklılaşmaya neden olduğu düşünülmektedir¹⁰⁷. Bu göçler Anadolu nüfusunun artmasına ve gittikçe kalabalıklaşan bölgelerde yerleşimler arasında rekabetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hiç şüphe yok ki böylesi bir rekabet de Anadolu'da yerleşim yerleri arasında mücadelelerin artmasına yol açmış; bu durum ise bölgede taktik ve stratejinin yanı sıra silah teknolojisinin de gelişimine hız vermiştir.

1.3.1. Yeni Silah Teknolojileri

Kalkolitik Çağ'da üretilen bakır silahlar, teknoloji açısından olduğu kadar, strateji ve taktiksel açıdan da yeni bir dönemin başlangıcını temsil etmektedir. Silah materyali olarak bakır, bazı kronik sorunlarına rağmen taş ve obsidyen gibi maddelerden hemen her açıdan üstündür. Örneğin taş veya obsidiyeni bir namlunun sapına bağlayan materyaller, silahın en zayıf noktasını oluştururken bakır silahlarda soketli bir yapı kullanıldığında böylesi bir soruna rastlanmaz. Soketli silahlarda namlunun sapa daha iyi bir şekilde oturması, soketli silahları eski silah teknolojisine nazaran daha güvenli ve daha sağlam

¹⁰⁵ Sevin, 2003: 101.

¹⁰⁶ Özdoğan, 2011: 106.

¹⁰⁷ Özdoğan, 1998: 75-79

kılmaktadır. Bununla birlikte bakır silahların kullanımı sadece savaş açısından değil, arkeoloji ve tarih açısından da büyük bir yenilik getirmiştir. Nitekim bu silahların inorganik bir madde olan metalden üretildiği için doğada çözünmesi oldukça zordur. Bu metal silahların geç çözülmesi sayesinde, Anadolu’da silahların gelişimini arkeolojik verilere bakılarak takip edilebilmek daha da kolaylaşmıştır¹⁰⁸.

Bu dönemde silahlarda bakır kullanımının savaş ve strateji açısından getirdiği bir diğer önemli yenilik ise endüstriyel silah üretimidir. Endüstriyel üretim sayesinde bütün silahlar standart bir sağlamlığa ve ağırlığa sahiptir. Anadolu’da bu tür endüstriyel metal silah üretimine dair ilk bulgular Arslantepe Höyüğü’nde ortaya çıkmıştır¹⁰⁹. Arslantepe’de üretilen silahların özellikle çift yüzlü döküm tekniğinde yapılıyor olması silah üretimini el yapımı silah üretimine kıyasla daha hızlı, daha kolay ve daha ekonomik kılmaktadır. Bununla birlikte Kalkolitik Çağ’da en çok kullanılan hammadde olan bakırın mukavemet gücünün oldukça düşük olması kılıç yapılmasının önündeki en büyük engeldir. Bu açıdan bakırın mukavemet gücüne en uygun yapılabilecek silah yakın mesafe dövüş silahı olan hançerdir.

Kalkolitik Çağ’da prototip olarak ortaya çıkan ve sonraki dönemlerde savaş tarihini değiştiren en önemli silahlardan biri olan kılıç, bugün bile hala prestijli, ilgi çekici ve sanatsal değeri olan bir koleksiyon objesi olarak görülmektedir¹¹⁰. Eski Çağ’da kralların ve soyluların mezarına hediye olarak bırakılacak kadar özel bir yere sahip olan kılıç, yaygınlaştığı zamandan itibaren savaş meydanlarının vazgeçilmez savaş aleti konumundadır. Nitekim bu silahın ilk örneklerine Anadolu’da Arslantepe Höyüğü’nde rastlanmaktadır. Bu yerleşim yerinde bulunan metal silahların kalitesi Mezopotamya’da üretilenlerden de üstündür. Bu gelişmiş endüstriyel madencilik Arslantepe’nin erken dönemlerden itibaren zengin bir yerleşim yeri hâline gelmesinde etkili olmuştur¹¹¹. Öte taraftan Arslantepe’de bulunan kılıçlar ise Anadolu’nun bu dönemdeki silah teknolojisinde en ileri düzeye ulaştığını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Nitekim yapılan araştırmalarda Arslantepe yerleşim yerinde bulunan bakırın daha

¹⁰⁸ Richard, 2012: 184.

¹⁰⁹ Yener, 2000: 67.

¹¹⁰ Kılıcın özellikle Orta Çağ ve sonrasındaki sembolik ve savaşlardaki önemi, farklı bölgelerdeki üretim ve tipoloji farklarına dair bilgiler için *bak.* Akay & Tekir, 2019.

¹¹¹ Liverani, 2014: 88.

mukavemetli olması için arsenikle güçlendirildiği görülmektedir¹¹². Bu husus sonraki dönemlerde savaşların kaderini değiştiren en önemli teknolojik gelişme olacaktır.

Şekil 6. Arslantepe’de bulunan kılıç veya kılıç prototipleri.
(<https://www.oldest.org/wp-content/uploads/2020/01/Swords-of-Arslantepe.jpg>)
E.T. 16.05.2021.

Diğer taraftan bakırı güçlendirmek için arsenik eklenmesi uygulamasının sonraki dönemlerde de yapıldığını, Erken Tunç Çağı’nda da bu teknolojinin kullanılmaya devam edildiğini Bafra İkiztepe örneğine bakarak söylemek mümkündür¹¹³. Arslantepe, sadece silah teknolojisi bakımından değil savunma mimarisi bakımından da Anadolu tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Nitekim Arslantepe yerleşimindeki kerpiçten yapılmış surlar, bölge halkının sadece madende değil aynı zamanda yapıda da seri üretim yapabildiğine işaret etmektedir¹¹⁴. Bu yapım tekniği sayesinde hem yerleşim halkı uzak mesafelerden büyük taşları taşımak, yontmak ve yerleştirmek gibi yorucu ve zaman alıcı işlerden kurtulmuş oluyor hem de yöneticiler işin maliyetini asgariye indiriyordu.

¹¹² Frangipane, 2011: 980.

¹¹³ Bilgi, 2011: 208, 209.

¹¹⁴ Sagona & Zimansky, 2009: 150.

1.3.2. Savaşın Koordinatörleri: Yöneticilerin ve Şehirlerin Ortaya Çıkışı

Tarihin her döneminde görüldüğü üzere orduları yönetmek ve stratejiyi kurgulamak liderlerin işidir. Nitekim liderler, toplumları yönlendirip toplumsal çıkarlar için kimi zaman toplumu savaşıma motive etmekte ve başlattıkları savaşları yönetmektedir. Araştırmacılar arkeolojik verilerden hareketle Anadolu coğrafyasındaki ilk yöneticilerin ortaya çıkışını Son Kalkolitik Çağ'a tarihlendirmektedirler. Nitekim liderlerin varlığına dair en belirgin arkeolojik kanıtlardan birine, iyi bir ekonomi ve idari yapıyla yönetilen Arslantepe'de rastlanmaktadır¹¹⁵. Kalkolitik Çağ Anadolu'sunda önceki devirlerle kıyaslandığında savaş ve strateji açısından büyük bir ilerleme kaydedilmesinin en önemli sebebi de liderlik kavramının ortaya çıkışıdır.

Arslantepe'de yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan anıtsal yapılar, bu bölgede güçlü yerel yöneticilerin varlığına ve toplumsal açıdan sınıfsal bir ayrımın söz konusu olduğuna işaret etmektedir¹¹⁶. Söz konusu verilerden hareketle Arslantepe yöneticilerinin üretim ve ticaret üzerinde büyük etkileri olduğu ve halkın işgücünü merkezileştirdikleri düşünülmektedir¹¹⁷. Öte taraftan toplumun maden işlemede son derece başarılı olması, çeşitli metal alaşımları ileri bir düzeyde mamul hâline dönüştürebilmesi yerleşmeyi zenginleştiren ana etkenlerdir. Bununla birlikte sınıflara ayrılmış toplumun alt kesimindeki işgücünü temsil eden bireyler ilerleyen süreçte “ordu”ya, bunların ürettikleri metal mamuller ise zamanla “silah”a evrilecekti. Böylece Anadolu, uzun yıllar boyunca süregelen savaşa yönelik birikiminin son halkasını da tamamlamış olacaktır.

Silahlarda yeni bir teknolojiye, savunmada yeni bir metoda, işgücünde yeni bir organizasyon şemasına ve idarede yönetici sınıfına sahip olması yönleriyle Arslantepe, Anadolu'da savaş potansiyeli en yüksek yerleşimlerin başında gelmektedir. Buna rağmen Arslantepe'de savaş ve şiddete dair arkeolojik veriler neredeyse yok gibidir. Daha önceki bölümlerde şiddete dair önemli çıkarımlarda bulunmamıza yarayan duvar resimlerindeki tasvirlerin yerini Arslantepe'de mühürler almıştır. Fakat söz konusu bu mühürlerin üzerindeki tasvirler incelendiğinde beklenenin aksine, çatışma veya insanlar arasındaki mücadeleye dair bir ize rastlanmaz¹¹⁸.

¹¹⁵ Frangipane, 2019: 74.

¹¹⁶ Özdoğan, 2019: 9.

¹¹⁷ Frangipane, 2019: 75-76.

¹¹⁸ Erkuş, Aksu & Oral, 2019: 335.

Kalkolitik Çağ'ı şiddet açısından genel bir şekilde değerlendirdiğimizde Anadolu ve Mezopotamya'da Geç Kalkolitik Çağ'da bazı yerleşim yerlerinde surların dahi yapılmamış olmasından ve silah buluntularına ya da şiddeti/mücadeleyi gösteren arkeolojik bulgulara tesadüf edilememesinden hareketle Geç Kalkolitik Çağ'da 300-500 yıl kadar genel savaşırsız bir dönem yaşandığını ileri sürmek mümkündür¹¹⁹. Arkeolojik verilerden hareketle Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağ Anadolu'sunda şiddet açısından özellikle Tunç Çağı ve sonrasına kıyasla daha barışçıl bir dönemin yaşandığı söylenebilir.

1.4. İlk Tunç Çağı'nda Savaşı Etkileyen Gelişme ve Değişimler

İnsanoğlu Taş çağlarında hayvanlara ve doğaya karşı kendini korumak amacıyla bazı ilerlemelere imza atmış ve bu ilerlemeler onu doğaya ve hayvanlara karşı hâkim kılmayı başarmıştı. Fakat insanoğlu, Tunç Çağı'ndan itibaren artık karnını doyurmak yahut hayvanlardan korunmak gibi yaşamsal sebeplerle değil, gücü ve zenginliği tek elde toplayabilmek gayesiyle savaşırmaya başlayacaktır. Nitekim Taş çağlarında insanoğlunun en büyük rakibi doğa ve hayvanlar iken, Tunç Çağı itibariyle insanın baş düşmanı, Hobbes'in ifadesiyle "insanoğlunun kurdu", yine insan olmuştur¹²⁰. Nitekim Tunç Çağı'nda gelişen maden işlemeciliği, silah teknolojisinin gelişimini hızlandırmış bu durum da Sumer ve Elam gibi savaşçı devletlerin ortaya çıkmasına ivme kazandırmıştır. Her ne kadar Anadolu bu siyasi ve teknolojik gelişmeleri Mezopotamya'ya kıyasla daha geriden takip ediyor olsa da İlk Tunç Çağı Anadolu'sunda yavaş yavaş kaleler ve beyler/yöneticiler görülmeye başlamıştır. Tüm bunlar izole kültürlerin ve yerel geleneklerin bitişi ve devletlerarası etkileşimin başlangıcı anlamına gelmektedir¹²¹. Nitekim Anadolu savaş kültürü; diğer bölgelerden öğrenilen bilgilerle kendilerinin ortaya koymuş olduğu teknolojik gelişmeler ve sahip oldukları kültürel tecrübelerin harmanlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu süreç Anadolu'nun tüm bölgelerinde aynı hızla ilerlememiş; Mısır, Suriye, Kıbrıs ve Mezopotamya gibi uygarlıklarla ilişkili olan yerler devletleşme sürecine daha erken bir tarihte başlamıştır¹²².

¹¹⁹ Sagona & Zimansky, 2009: 153.

¹²⁰ Hobbes, 1907: 21.

¹²¹ Sevin, 2003: 117.

¹²² Yakar, 2007: 35.

Tunç Çağı'nda ortaya çıkan bazı yeni gelişmeler ise bölge insanının savaşa dair algısını tamamen değiştirmiş ve Anadolu'da savaş açısından çok büyük bir dönüşüm yaşanmasına sebep olmuştur. İlk Tunç Çağı'nda Anadolu'da savaş, strateji ve taktiği etkileyen dönüşüm ve gelişmeleri beş ana başlık altında toplamak mümkündür: Şehir Savunması, Büyük Bir Değişim Getiren Yeni Silahlar, Savaş Aracı Olarak At ve Savaş Arabaları, Siyasi Organizasyonlar, Göçler ve Nüfus Artışı.

1.4.1. Şehir Savunması

Savunma yani güvenlik, insanın “ihtiyaçlar hiyerarşisi”nin en temel basamağını oluşturmaktadır ve bu durum insanın var olduğu ilk günden bu yana değişmeyen bir olgudur. İbn Haldun'un bakış açısıyla bu güvenlik algısı, bedevilikten hadariliğe geçişi cazip kılmakta ve birçok imkânı da beraberinde getirmektedir¹²³. Bu yüzden bir yerleşim yerinde can ve mal güvenliği bulunursa insanlar o bölgeye toplanma eğilimi gösterirler ve bu durum genellikle, güvenli bölgelerin popülasyonunun artmasına; toplumsal açıdan ilerlemenin bir göstergesi olan ticaretin, sanatın ve zanaatın ilerlemesi gibi olumlu gelişmelerin ortaya çıkmasına sebep olur. Nitekim Gordon Childe'in şehir kriterindeki en önemli birkaç meslekten ve şehrin olmazsa olmazlarından saydığı tüccarlar, memurlar, yapı ustaları, sanatçılar, zanaatkarlar gibi savaşçı olmayan gruplar surlar sayesinde güvendedir¹²⁴. Diğer taraftan bu güvenliğin oluşturulabilmesi için gerekli olan surların yapım işinin başarılabilmesi için de gelişmiş ve kompleks organizasyona sahip toplumsal bir yapıya ihtiyaç duyulduğunu belirtmek gerekir¹²⁵.

Tarih boyunca savaşların en önemli aşaması daima savunma olmuştur. Zira saldırılarda bile önce eldekilerin garanti altına alınmaya çalışılması insani bir içgüdünün sonucudur. Surlar ve etrafı çevrili yerleşmelerin ortaya çıkması da bu insani ve psikolojik güdünün bir sonucudur. Aynı zamanda bu savunma duvarlarının düşman için de psikolojik bir sınır oluşturduğunu ve bu açıdan da bir caydırıcılığa sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Özellikle küçük yağmacı gruplar bu savunma duvarlarını aşamayacaklarını bildikleri için yağma faaliyetlerine girişmeye cesaret edemezler. Savunma duvarlarının bu caydırıcı yönünün ötesinde bir diğer avantajı ise saldıranların

¹²³ İbn Haldun, I: 323-352.

¹²⁴ Childe, 1950: 3-17.

¹²⁵ Liverani, 2014: 43.

sayısal üstünlüğünü kullanmasına engel olmaktır. Nitekim yerleşim yerini savunanların, sayısal açıdan düşmandan az dahi olsalar, surların yardımıyla başarı elde etme ihtimali oldukça yüksektir. Dış tehditlere karşı korunaklı yerleşimlerin inşa edilmesi aynı zamanda yerleşimin organizasyonunu üstlenen beylerin de siyasi hâkimiyetlerini güven altında tutmasını kolaylaştırmakta ve onların daha güçlü bir siyasi yapıya sahip olmalarına hizmet etmektedir. İlk Tunç Çağı'nda Anadolu'da sur mimarisinde yaşanan değişimlerden en dikkat çeken nokta surların daha görkemli, yüksek ve daha korunaklı yapıldığıdır. Örneğin Urla, Limantepe'de bulunan surun günümüzdeki yüksekliği altı metredir ve sur düzeninde kuleler de bulunmaktadır. Surları destekleyen kulelerin içerisinde hücre mekanlar da bulunmakta, bu durum ise Limantepe'deki savunma yapılarının gelişmişliğini göstermektedir¹²⁶. Limantepe örneğinde ele aldığımız bu durum sadece bu yerleşim için değil, Troya, Alişar, Değirmentepe gibi örnekler için de geçerlidir. Önemli ticaret yolları üzerinde bulunan bu yerleşimlerin hem hepsinin iyi bir şekilde tahkim edildiği bilinmektedir¹²⁷.

1.4.2. Büyük Bir Değişim Getiren Yeni Silahlar

Savaşta bahsedebilmek için en öncelikli ihtiyaç savaşın yapılacağı gereçler yani silahlardır. Silahlar insanoğlunun var oluşundan itibaren doğaya karşı verdiği mücadelede daimî yardımcısı olmuştur ve bu durumun, devletler açısından bugün için dahi geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Savaşların en önemli enstrümanı olan silahlardaki büyük değişim, sağlam bir metal alaşımı olan tuncun yaygınlaşması ve seri üretime geçilmesiyle Tunç Çağı'nda başlamıştır. Daha önce ifade edildiği üzere bu çağ öncesinde üretilen silahlar, üretimde kullanılan madenlerin dayanıklı olmaması ve daha da önemlisi yaygınlaşmaması gibi nedenlerden ötürü Tunç Çağı silahları gibi bir etkiye sahip değildi. Nitekim Kalkolitik Çağ'da yaygın silah üretiminin önündeki engellerin başında, dayanıklılığı az olan yumuşak madenlerin kullanılması; dayanıklı madenlerin kolayca işlenememesi, madenlerin temininin zor ve maliyetli olması ve metalürjinin yeterince gelişmemiş bulunması gibi etkenler gelmektedir¹²⁸. Bunun aksine Tunç Çağı ise gelişen teknolojilerin tam manasıyla savaş meydanlarında kullanıldığı, savaş ve strateji açısından

¹²⁶ Erkanal, 2011: 230.

¹²⁷ Yiğit, 2003: 169; Korfmann, 2011: 238.

¹²⁸ Gonen, 1977: 30-31.

büyük bir devrimin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde büyük gelişim gösteren silahların başında ise Tunç Çağı'nın sembolü olarak da bilinen savaş arabaları, kılıçlar, kalkanlar, kompozit yaylar ve mızraklar gelmektedir¹²⁹.

Tunç Çağı'nda ortaya çıkan silah teknolojisi ile daha dayanıklı hâle getirilen ve yaygınlaştırılan silahlardan ilki, ilk örneklerine Kalkolitik Çağ Arslantepe'sinde tesadüf edilen kılıçtır. Kılıçların savaş meydanlarında yaygınlaşması, ancak ilk üretildiği Kalkolitik Çağ'dan sonraki dönemlerde mümkün olabilmiştir. Nitekim Kalkolitik Çağ'da üretimi son derece zor olan ve sadece seçkinler için yapılan kılıçlar, Tunç Çağı'nda belirli bir ekonomik standarda sahip şehirler tarafından bile kolayca temin edilebilecek kadar yaygınlaşmıştır. Daha önceki dönemlerin aksine tunçtan yapılan ve oldukça sağlam olan kılıçlar, Tunç Çağı'nda en çok kullanılan savaş aletlerinden biri hâline gelmiştir¹³⁰.

Metalürjinin gelişmesi ve kılıç, mızrak ve ok gibi saldırı silahlarının oldukça yaygınlaşması beraberinde savunma silahı teknolojisinde de son derece hayati öneme sahip gelişmelerin yaşanmasına ve metal kalkanların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Paleolitik Çağ'da hayvan postu gibi materyallerle kendini korumaya çalışan insanoğlu, Tunç Çağı ile birlikte artık metal kalkanlar ve zırhlar kullanmaya başlamış ve bunlar savaş endüstrisinin vazgeçilmez birer parçası hâline gelmiştir¹³¹. Bireysel savunma ihtiyacını karşılamak gayesiyle üretilen zırh, miğfer ve kalkan gibi savunma araçlarında; üretim, tipoloji, ergonomi ve materyal noktasında büyük ilerlemeler kat edilmiştir¹³².

Eski Çağ'da uzun mesafeli silahların en önemlisi olan ve son derece gelişmiş bir silah teknolojisini temsil eden kompozit yayın ortaya çıkışı Tunç Çağı'nda olmuştur¹³³. Nitekim Tunç Çağı öncesinde kullanılan yaylar arasında büyük bir fark ve değişim görülmez iken kompozit yayın ortaya çıkışı, daha önceki dönemlerde kurgulanan taktik ve stratejilerde büyük değişikliklere gidilmesinde oldukça etkili olmuştur¹³⁴. Nitekim kompozit yaylar, klasik yaylara oranla oku daha uzak bir mesafeye atarak daha yüksek delme ve tahrip gücüne ulaştırmaktadır. Öyle ki kompozit yaylar, doldurulma hızı,

¹²⁹ Howard, 2011: 21-52.

¹³⁰ Frangipane, 2011; 980; Cline, 2012: 306.

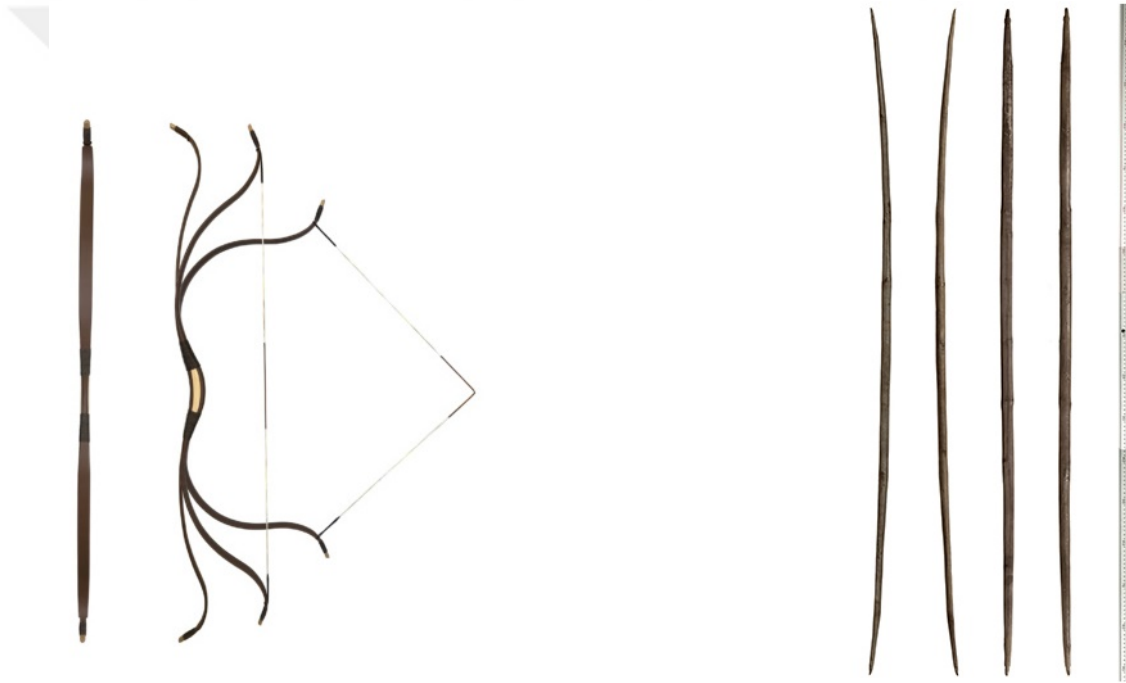
¹³¹ Howard, 2011: 94.

¹³² Bryce, 2019: 172.

¹³³ Howard, 2011: 29.

¹³⁴ Loades, 2019: 12.

pratikliğı ve ucuzluğu sebebiyle t feğ n icadından sonra bile kullanılmıştır. Nitekim ilk tüfeklere nazaran pek çok açıdan daha avantajlı bir savaş teknolojesi olan kompozit yaylar, Napolyon Savaşları'na (MS 1803-1815) kadar uzun bir süre savaş meydanlarında kendine yer bulmuřtur¹³⁵. Kompozit yayları önemli kılan bir diğ r etken ise savaş arabalarında kullanılan ana silah olmasıdır¹³⁶. Tüm bu avantajlarının yanı sıra kompozit yaylar, uzun bir üretim sürecine sahip olması, materyallerinin nem ve suda gevşemesi, pratik-ustaca kullanımının uzun zamanlarda öğrenilebilmesi bakımından diğ r yaylara nazaran dezavantajdır. Tunç  ağı'nda kompozit yaylarda büyük bir teknolojik yenilik görülürken, mızrak ve ok uçları gibi bazı silahlarda ise sadece hammadde değişmiş, bu şekilde daha sağlam hâle getirilmiştir.

şekil 7. Kompozit ve Klasik Yay
(trullocicerone.com/2018/02/01/archery) E.T. 16.05.2021.

¹³⁵ Gabriel, 2007: 72.

¹³⁶ Kompozit yayların farkını anlamak için Orta  ağ'da yapılan iki yayın kıyaslamasını değerlendirmek gerekir. Bu iki yaydan biri İngiliz Uzun yayı diğ ri ise Moğol Türk yayıdır. Moğol Türk yayının mesafesi 450 m. iken Ortaçağ'da kullanılan İngiliz uzun yayının ise sadece 275 m. civarıdır. archeryhistorian.com/mongolian-bow-vs-english-longbow-advantages-and-drawbacks

1.4.3. Savaş Aracı Olarak At ve Savaş Arabaları

Dünya tarihinde yaşanan hemen hemen tüm önemli değişimin öncülüğünü yapan atın ve bazı tek ve çift toynaklıların evcilleştirilmesi ile insanoğlunun hayatında büyük değişimler yaşanmıştır. Nitekim evcilleştirilen bu hayvanlar sayesinde ticaretten ulaşım, tarımdan lojistiğe kadar insan hayatının vazgeçilmez parçası olan pek çok şey daha da kolaylaşmıştır. Yük hayvanlarının ağır yükleri taşıyabilmesi uzun mesafelerin daha kolay aşılabilesine olanak tanımış bu durum da orduların daha uzak noktalara sefer düzenleyebilmesine imkân vermiştir. Diğer taraftan evcilleştirilen ilk atların binilmekten ziyade daha çok bir arabaya bağlı olarak kullanıldığı, böylece ilk savaş arabası prototipinin ortaya çıktığı düşünülmektedir¹³⁷.

Silah teknolojisinin gelişmesi büyük uygarlıkları, imparatorlukları yıkması veya kurması yönüyle kimi zaman dünya tarihinin seyrini değiştirmiştir. Örneğin Orta Çağ'da topların geliştirilmesi ile feodalite yıkılmış ve Orta Çağ nihayete ermiştir. Orta Çağ'ın toplarına benzer şekilde savaş arabaları ise Tunç Çağı'nda savaşların en önemli ve etkili silahı konumundadır ve büyük medeniyetlerin yıkılmasında ve yenilerinin ortaya çıkmasında son derece etkili olmuştur. Bu yönüyle savaş arabaları Tunç Çağı'nın silah teknolojisinin en ileri noktasıdır.

Savaş arabalarının tarihte ilk olarak MÖ 3200-3100 yılları arasında Mezopotamya'da, MÖ 3100-2800 yılları arasında ise Avrasya'da kullanıldığına dair arkeolojik veriler bulunmaktadır. Ancak yakın tarihlerde, farklı bölgelerde görüldüğü için kökenine dair kesin bir yorum yapmak mümkün görünmemektedir¹³⁸. Nitekim ilk savaş arabası piktogramına ise Uruk kazılarında, IV. katmanda rastlanmıştır¹³⁹. Ancak bu savaş arabaları genel olarak bilenen Hitit ve Mısır örneklerinden tamamen farklıdır¹⁴⁰. Öküzler tarafından çekilen, oldukça hantal olan bu ilk savaş arabası prototiplerinin bazıları ya kızak şeklinde ya da Ur standardında görüldüğü üzere dört tekerlekli, bunların manevra kabiliyeti ve hızı son derece düşüktür¹⁴¹. Fakat insanoğlu, bir süre sonra bu hantal arabaların yerine savaş meydanlarında büyük bir değişim yaratan atlı savaş arabalarını

¹³⁷ Clutton-Brock, 2008: 22.

¹³⁸ Brmeister vd. 2019: 50.

¹³⁹ Littauer & Crouwel, 1979: 13. Atın Avrasya'da kullanımı ile ilgili tartışmalar için ayrıca Bak: Ünal, 2013, 44-46.

¹⁴⁰ Fields, 2006: 3.

¹⁴¹ Brmeister vd. 2019: 49-53.

geliştirmiştir. Atlar tarafından çekilen ve son derece hızlı hareket eden bu hafif araçlar, Tunç Çağı'nın en önemli askeri silahıdır ve bu silahlara sahip olan devletler, dönemin en kudretli siyasi gücü olarak ortaya çıkmış ve geniş coğrafyalarda etkili olabilmişlerdir. Nitekim bu savaş arabaları sayesinde Tunç Çağı'nda Hititlerin Anadolu'ya hâkim olduğu; Hyksoslar'ın Mısır'ı ele geçirdiği, Hurri ve Aryan toplumlarının tarih sahnesinde daha etkin bir rol oynamaya başladığı görülmektedir¹⁴².

Savaş arabalarının Tunç Çağı'ndaki savaşlarda oynadığı taktiksel rol; yay ve ok gibi uzun menzilli silahlarla desteklenen okçular için hızlı hareket eden bir platform olarak tarif edilebilir. Elde edilen arkeolojik verilerden hareketle bu platformun genel itibarıyla 1,25 m genişliğe, 1 m derinliğe ve 1 m kenar yüksekliğine sahip olduğu bilinmektedir. Özellikle kompozit yay gibi uzun menzilli silahlarla kombine edilebilmesi yönüyle işlevselliği daha da arttırılan savaş arabaları, savaşlarda birden fazla görevi ve taktiksel manevrayı yerine getirebilmesiyle Tunç Çağı orduları için tarihte daha önce eş benzeri görülmemiş taktiksel bir savaş aracıdır¹⁴³. Oldukça hızlı hareket edebiliyor olması yönüyle düşman birliklerine saldırıp ordunun düzenini ve motivasyonunu bozabilen savaş arabaları, üzerindeki okçular sayesinde saldırıya geçen düşmanı durdurabilmekte ve ordu düzeni bozulan düşmanın düz bir arazide kaçma şansını azaltmaktadır. Etrafı ahşap bir koruyucu ile çevrili olan savaş arabalarında aynı zamanda bir de sadak bulunmaktadır. Bu sadaklar savaş arabalarındaki okçuların, düşmana daha çok zayıat verdirebilmesine ve böylece düşmanı baskı altında tutabilmesine imkân vermektedir¹⁴⁴.

Savaş arabaları hakkında ifade edilmesi gereken bir diğer husus ise bu araçların savaş meydanlarındaki taktiksel yönünün ötesinde, Tunç Çağı'nın prestij sembollerinden biri olmasıdır. Öyle ki dönem devletlerinin askeri gücü, savaş meydanlarına sürebildikleri savaş arabası sayısı ile ölçülmektedir. Öte taraftan kralların veya firavunların, savaş arabası ile savaş meydanlarında ve avlarda tasvir edilmesi; hatta savaş arabalarının firavun mezarlarında kendine yer bulması, bu araçların dönem için ne kadar önemli ve krallara yaraşır bir prestij kaynağı olduğunu göstermektedir¹⁴⁵.

¹⁴² Drews, 1993: 105.

¹⁴³ Howard, 2011: 54-59.

¹⁴⁴ Drews, 1993: 102-106.

¹⁴⁵ Crouwel, 2013: 73.

1.4.4. Siyasi Organizasyonlarda Değişim

Anadolu'da savaş ve stratejinin gelişiminde yaşanan en önemli ilerlemelerden birisi olan toplumsal sınıfların oluşmasını ve yöneticilerin ortaya çıkışını işaret eden arkeolojik veriler Kalkolitik Çağ'a kadar uzanır¹⁴⁶. Daha önce belirttiğimiz üzere Alacahöyük'te erken dönemlere ait yönetici/kral (?) mezarlarına; Arslantepe'de ise oldukça iyi organize edilmiş bir topluma ve yönetici sınıfına ait arkeolojik kanıtlara rastlanmaktadır. Ancak Anadolu'da yöneticilik veya sınıfsal farklılaşmanın yanı sıra kralların varlığına dair kesin bilgilere, Anadolu'nun yazıyla tanışmasıyla ulaşılabilmektedir. Tunç Çağı'na gelindiğinde ise kralların varlığına dair mimari kanıtların bulunduğu yerleşim yerlerinin sayısı bir hayli artmıştır¹⁴⁷.

Anadolu'ya dair ilk yazılı belgelerden olan Akad İmparatoru Sargon'un Puruşhanda'ya yaptığı seferi anlatan tabletler bölgedeki değişimi teyit etmekte ve Anadolu'nun siyasi açıdan geçirdiği değişimi göstermektedir¹⁴⁸. Yine Akad İmparatoru Sargon'un metinlerinde ticaret, ulaşım, askeri güç, siyasi organizasyon gibi birçok noktada Anadolu tarihi açısından son derece önemli bilgiler yer almaktadır. Mesela bölgenin ticaret hacmini göstermesi bakımından Sargon ve ordusunun sefer sırasında harcayacağı giderlerin tamamının tüccarlar tarafından karşılanması teklifi, tüccarların bir ordunun giderini karşılayacak kadar zengin olduklarını ve Anadolu ticaretinin Mezopotamya ile olan ticaret hacmini ve entegrasyonunu göstermektedir¹⁴⁹.

Siyasi değişimler ile ilgili olarak bir diğer önemli veri kaynaklarından biri ise Naram-Sin'in seferlerinin anlatıldığı metinlerdir. Bu metinler aşağıda ayrıca ele alınmış olup, Anadolu'da bulunan devletlerin siyasi organizasyon açısından geçirdiği dönüşüme dair son derece önemli ipuçları barındırmaktadır.

1.4.5. Nüfus Hareketliliği

Bir bölgede güçlü bir idare oluşturabilmek için güçlü bir orduya, güçlü bir ordu oluşturabilmek için de nüfusa ihtiyaç vardır. Bu da nüfusun aynı zamanda güç anlamına

¹⁴⁶ Sevin, 2003: 100.

¹⁴⁷ Yiğit, 2000: 14-20. Bu yerlere örnek olarak Karaoğlan, Ahlatlıbel, Troia, Horoztepe gösterilebilir.

¹⁴⁸ Bu seferin kayıtları, farklı arşivlerdeki kopyaları hakkında detaylı bilgi için *bak.* Westenholz, 1997: 102-140.

¹⁴⁹ Westenholz, 1997: 17.

geldiğine işaret etmektedir. Fakat Anadolu, tarih boyunca Mezopotamya'ya kıyasla her zaman nüfus konusunda dezavantajlı bir konumda olmuştur. Öyle ki Anadolu, Roma, Doğu Roma (Bizans) ve Osmanlı dönemlerini kapsayan 2.000 yıla yakın bir zaman diliminde 10 milyon kişilik bir nüfusa ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde ulaşabilmiştir¹⁵⁰. Bu nedenle Anadolu'da kurulan devletler için ordulara asker temin etmek, bölgenin yaşadığı en büyük sorunlardan biridir.

Anadolu'da savaş, devlet, askeri güç gibi kavramların gerçek anlamda ortaya çıkışı Hint Avrupalı kavimlerin Anadolu'ya göçü ile olmuştur. Anadolu'da MÖ 24. yy. civarında, yerleşim yerlerinde genel bir yıkım olduğu bilinmektedir¹⁵¹. Anadolu'nun şahit olduğu bu göç dalgası Anadolu tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir. Daha önce Neolitik ve Kalkolitik Çağ'da kısaca özetlediğimiz, nispeten ilkel savunma duvarları ve ilkel silahlara sahip Anadolu şehirleri yeni rakipleri ile yüzleşmiştir. Yeni gelen topluluk ve kavimler ise sadece Anadolu'yu değil o dönem büyük medeniyet merkezlerinin tamamını etkileyecek yeni silah teknolojileriyle gelmiştir. Bu kavimler Anadolu'da adeta şehirleri silip süpürmüş, yakmış yıkmış ve bölgeyi egemenlik altına almıştır. İlerleyen süreçte yeni gelenlerin Yakın Doğu'da elde ettiği başarı, onlara karşı Anadolu'da bulunan küçük şehirlerin direnmek gibi bir şansı dahi olmadığını göstermektedir¹⁵². Bu göçler, Anadolu'da savaş ve strateji açısından yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Nitekim göçlerle Anadolu'ya yeni gelenler, Anadolu şehirlerini kolaylıkla egemenlik altına almayı başarabilmiş; beraberlerinde getirdikleri nüfus ve yeni savaş teknolojileri ile güçlü imparatorlukların temellerini atarak Anadolu'nun savaş ve stratejisine yön verebilmiştir.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi öncesi Anadolu'sunun savaş ve strateji açısından gelişimini özetle değerlendirecek olursak bu dönemde savaş için gerekli her şeyin gelişiminin büyük ölçüde tamamlanmış olduğu görülmektedir. Nitekim Limantepe'de görüldüğü gibi güçlü surlar yapılması, tunç silahlar üretebilecek teknolojilere sahip olunması, Hint Avrupalı kavimlerin göçü ile savaştak gerekli insan gücünün ve

¹⁵⁰ Pamuk, 2016: 63-75. MS 1927 yılında yapılan Türkiye Cumhuriyeti döneminde yapılan sayında toplam rakam sadece 13 milyondur. *Bak.* Yaşa, 1980: 12.

¹⁵¹ Hamblin, 2006: 286.

¹⁵² Taşdöner, 2012: 86-90.

dolayısıyla yöneticiler/kralların ortaya çıkması sayesinde Anadolu tarihinin kaderini belirleyecek, devlet kurup devlet yıkacak savaşlar silsilesi başlamıştır.

1.5. Ön Tarih Çağlarında Anadolu’da Savaş Stratejisi

Akad İmparatoru Sargon’un metinlerine taktik ve savaş açısından bakıldığında ise yine Anadolu şehirleri hakkında önemli bilgilere tesadüf edilmektedir. Amanoslar ve Toroslara kadar olan kısmı egemenliği altına alan Sargon, Orta Anadolu’ya da seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin en temel amacı ise Anadolu’nun kaynaklarının sömürülmesidir¹⁵³. Nitekim bu amaçla başlayan etkileşim sayesinde Anadolu’nun siyasi durumuna dair bilgiler, Akadlı Sargon’un kayıtlarında yer almıştır. Sargon’un seferlerinin anlatıldığı metinde Puruşhanda Kralı Nur-Daggal’ın daha önce hiçbir kralın bölgesine gelemediğini ve gelemeyeceğini düşünerek, Akad kralına karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyi reddettiği kayıtlıdır¹⁵⁴. Fakat Sargon’un bölgeye başarılı bir sefer düzenlemesiyle Anadolu’nun Mezopotamya’ya uzak kesimlerinde bile ilk kez büyük bir imparatorluğun askeri gücü hissedilmiş ve bölge Mezopotamya’nın siyasi etkisi altına girmiştir¹⁵⁵. Bu etki öylesine güçlüdür ki yüzyıllar sonra bile Mezopotamya’da hüküm sürmüş büyük kralların Anadolu coğrafyasında bilindiği anlaşılmaktadır. Örneğin Kültepe’de bulunan bir belgede Akad imparatoru Sargon’dan bahsedilmesi, onun 400 yıl sonra bile bölgede hala hatırlandığını göstermektedir. Söz konusu bu metinden anlaşılan bir diğer önemli husus ise Akadlıların Anadolu coğrafyasını ne kadar iyi bildiğidir¹⁵⁶:

Amanos Dağlarını ikiye ayırdım ve onların arasına bir kazık gibi heykelimi diktim Tükriş kralını (bir) posta sardım Hutura (lılar)’ın bibin (n)u’larını başlarına koydum Alasiya’yı bir kadın gibi başlarına örttüm Amurrular’ın (sanki) onların babası gibi.... Kilarlıların başlarını bir sırimla bağladım. Diğer taraftan, Kanişliler’ (in) sutuhhum’unu serbest bıraktım Hattum (luların)’ın¹⁵⁷ kafalarının ortasının derisini yüzdürdüm...

¹⁵³ Çeçen, 2020: 39-40.

¹⁵⁴ Westenholz, 1997: 113.

¹⁵⁵ Microop, 2005: 67. Sargon’nun seferine dair tartışmalar için bak. Microop, 2005: 67-69.

¹⁵⁶ Günbattı, 1996: 136-137. Metnin Anadolu tarihini ilgilendirdiği kadar, Mezopotamya krallarının efsanevi özelliklerinin de gözlendiği son derece önemli bir belgedir.

¹⁵⁷ Hattumlular Hititler olarak değerlendirilmektedir. Metindeki bir diğer şehir olan Hutura Puruşhanda yakınlarına bir yeri ifade etmektedir. Alasiya ise Kıbrıs’tır. Bak. Microop, 2000: 143.

Yukarıda bir kısmı alıntılanan bu metinde, kralın bölgeye yaptığı seferler anlatılmakta, bölgedeki şehirler hakkında bilgiler verilmekte ve Anadolu'ya karşı yapılan siyasi baskılar görülmektedir. Metinde savaş açısından dikkat çeken bir diğer nokta ise Sargon'un ordusuna dair verilen bilgilerdir¹⁵⁸. Metinde her ne kadar Sargon'un 7.000 kişilik bir orduya sahip olduğu ifade edilse de bu sayının Sargon'un daha önceki dönem metinlerinde 5.400 olduğu görülmektedir¹⁵⁹. Bu sayılar bize Mezopotamya'da egemenlik kuran ve Anadolu'yu baskı altına alan dönemin en güçlü devleti Akad ordusunun asker sayısını göstermektedir. Bu veriden hareketle Anadolu şehir devletlerinin "ordularını" oluşturan asker sayısının binî geçmeyeceğini tahmin etmek mümkündür.

Yine Akad İmparatoru Naram-Sin'in 17 kral ile yaptığı savaşa dair bir belge, Anadolu'daki siyasi yapıyı ve bu yapının değişim ve gelişimini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Boğazköy'de bulunan ve sonraki dönemlere tarihlendirilen söz konusu bu belge, Naram-Sin'e karşı isyan eden kralların başında Hatti Kralı Pamba'nın geldiğini; yer yer birbirleriyle rekabet eden Anadolu devletlerinin dış baskılar karşısında birleşerek koalisyonlar oluşturabildiğini göstermektedir¹⁶⁰. Söz konusu bu koalisyon Anadolu'nun siyasal açıdan geçirdiği hızlı evrimi gözler önüne serer mahiyettedir¹⁶¹. Bölgedeki devletlerin hem bir lider etrafında birlik oluşturabilmesi hem de Naram-Sin gibi kudretli bir imparatora karşı çıkabilmesi Anadolu'daki savaş ve stratejinin gelişimini ve dönüşümünü göstermektedir. Bu noktada ise dış baskıların Anadolu'nun siyasi yapısını etkileyen önemli bir unsur olduğunu vurgulamak gerekir. Bununla birlikte Anadolu'da bulunan yerel beylerin veya kralların Mezopotamya'nın gelişmiş savaş kültürünü ticaret ya da savaş yoluyla oldukça hızlı bir biçimde öğrendiğini ve adapte olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim Mezopotamya uygarlıkları savaş konusunda, istemeyerek de olsa Anadolu'nun hocalığını yapmış, siyasi yapılarına yön vermiş, Anadolu'da kurulacak devlet ve imparatorlukların kılavuzu olmuştur. Örneğin Hitit kralı I. Hattuşili'nin kendini, aradan geçen 600 yıla rağmen hala Mezopotamya'nın büyük kralı Sargon ile kıyaslaması ve yıllıklarında ondan bahsetmesi, Mezopotamya'nın Anadolu'ya

¹⁵⁸ Günbattı, 1996: 135-137.

¹⁵⁹ Microop, 2000: 150.

¹⁶⁰ Trevor Bryce metnin 1400'lü tarihlerde yazıldığını ve belgeye temkinli yaklaşılması gerektiğini belirtir. *Bak.* Bryce, 2005: 10. Ancak Hititlerde sıkça rastlandığı gibi orijinal bir belgenin sonradan kopyalanmış bir versiyonu da olabilir. Orijinaline ne kadar sadık kalındığı ise ayrı bir tartışma konusudur. *Bak.* Microop, 2000: 136.

¹⁶¹ Yiğit, 2000: 23.

savaş konusunda yaptığı etkiyi açık bir biçimde göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Anadolu hakkında Mezopotamya'dan gelen ve bölgeye hâkim olmaya çalışan Akadlılar döneminde, Sargon ve Naram-Sin'in yazdırdığı metinler Anadolu'nun strateji açısından geçirdiği süreci ve dönüşümü göstermesi açısından dikkate değerdir. Akadlı Sargon'un, Anadolu'da Puruşhanda'ya yaptığı sefer Anadolu'da Mezopotamya'nın siyasi etkisini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Özellikle metinde geçen:

Puruşhanda şehri surları (ve) şehir kapısını ayrı ayrı yıksınlar. Onların (= Sargon ve Nurdahhi'nin) [res]imlerini yap ve onları şehir kapısına yerleştir. Nurdahi ('nin) [tas]viri senin (kinin) önünde hazı[r] dursun ve sana kadeh tutsun¹⁶².

ifadelerine bakıldığında Anadolulu bir kralın, Mezopotamyalı krala hizmet etmesi ya da ona sakilik yapması son derece önemlidir. Bu durum bir anlamda Mezopotamya'nın Anadolu'ya üstünlüğünü sembolize etmektedir¹⁶³. Diğer taraftan metnin kopyaların birinde Puruşhanda kralının Sargon'a bey/efendi olarak hitap etmesi de yine Sargon'un veya temsil ettiği askeri gücün Anadolu'ya üstünlüğünü gösteren başka bir kanıt olarak değerlendirilebilir¹⁶⁴. Bu bağlamda Akadlı Sargon'un seferleri döneminde, Jared Diamond'ın Tüfek, Mikrop ve Çelik adlı eserinde, yüksek teknoloji ve askeri güce sahip devletlerin/toplumların diğerlerine kolayca üstünlük sağlaması ilkesi ile benzeşmektedir¹⁶⁵. Özellikle Puruşhanda kralının Sargon'a karşı güçlü bir mukavemet gösteremeyişi bir anlamda asimetrik bir savaşın olduğu ve ordular arasındaki üstünlüğün bariz bir biçimde Akadlı Sargon'dan yana olduğu ileri sürülebilir.

Diğer taraftan Anadolu, Sargon'un seferlerindeki bu pasif ve geri planda kalmış görüntüsünden kısa zamanda sıyrılmayı başarmıştır. Anadolu'daki devletler/toplumlar Sargon'un torunu olan Naram-Sin Dönemi de Anadolu, Sargon dönemindeki baskılara bir tepki göstermeye başlamıştır. Özellikle Naram-Sin'in yazdıkları ise Anadolu'nun stratejik olarak, Mezopotamya etkisine verdiği tepkiyi göstermesi bakımından son derece önemlidir. Çünkü Naram-Sin dönemindeki seferlerde, bu kez Sargon döneminde olduğu

¹⁶² Soysal, 2017: 225.

¹⁶³ Microop, 2000: 133-159.

¹⁶⁴ Soysal, 2017: 221.

¹⁶⁵ Diamond, 2002: 71-90.

gibi boyun eğen bir siyasi yapı yerine, Akadlılara karşı direnen bir siyasi yapının ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Bu bilgilere ulaşmamızı sağlayan tabletlere baktığımızda ise iki önemli vesika karşımıza çıkar. Bunlardan biri Anadolu diğeri ise Mezopotamya menşelidir. Anadolu menşeli ve Boğazköy arşivinde bulunan CTH 311.1 olarak kodlanan belgenin bir kısmı kırık olmasına rağmen, olay ana hatlarıyla anlaşılabilir ve metnin çevirisi ise şu şekildedir¹⁶⁶:

*Sonra [inşa ettiğim (?)] Enlil Tapınağı şehrin dışında idi. []
İşte o zamanlar bana karşı o ülkelerin hepsi sefere çıktı:
Kutha kralı Anmana-ila, Pakki kralı Bunan[-ila (?)], []
Ulliwi kralı Lapana-ila, []nın kralı [-i]nnipa-ila, []
Hatti kralı Pamba, Kaneş k[ralı] Zipani, Nu[r] (Puruşhanda'nın kralı
Nur-Dagan?)
Amurru kralı Huwaruwaş, Paraşi kralı Tişsenki, [, ...nın kralı]
Armanu kralı Madakina, Sedir Dağları'nın kralı mGIŞŞENNUR.GÍD
(.)[... ?], Teşši, []nın kralı
Larak kralı Ur-Larak, Niqqu kralı Urbanda,
Turki kralı İlşunail, Kurşaura kralı Tişbinki.
Zorl[u] savaşı[ma] giren [topla]m onyedi kralı yen[dim]
[Ö]lü asker küme[lerini is]tifledim, üzerlerine şarap sun[dum]93
[(sayıda)] adam benim savaşıla[rımdı. (Böylece) b]inlerce düşman
askeri, karşımda di[rene]medi.*

Naram-Sin'e ait belgede ise Anadolu'da bulunan bazı kralların isimleri zikredilmemektedir. Aynı zamanda isimlerde de farklılıkları görülmektedir¹⁶⁷. Ancak özellikle Hatti Kralı Pamba Boğazköy'de ele geçirilen metinde öne çıkmaktadır. Diğer taraftan stratejik olarak, boyun eğen bir tavır sergilemek yerine Elam gibi diğer bölgelerde de başlayan isyana destek vererek, bölgedeki Akad hakimiyeti/etkisini bitirmek için bir isyana girişmiştir. Fakat metnin bütün versiyonlarında olduğu gibi, kralların isyan girişimleri Naram-Sin tarafından durdurulmuştur.

¹⁶⁶ Kıymet, 2019: 24-25.

¹⁶⁷ Tartışmalar ve ayrıntılar için ayrıca bak. Soysal, 2015.

Bu metinlerin Anadolu'nun savaş stratejilerinde gelişim açısından değerlendirdiğimizde karşımıza çıkan tablo oldukça nettir. Anadolu'da bulunan devletler/toplumlar, dönemin en güçlü siyasi/askeri gücünü temsil eden Akadlılara karşı Puruşhanda örneğinde görüldüğü gibi, öncelikle direnememiş ve kolayca teslim olmuş yani bir bakıma tepkisiz kalınmıştır. Ancak zaman içerisinde CTH 311.1 kodlu metinde de görüldüğü gibi, Mezopotamya'nın baskısına karşı bir tepki geliştirilmiş ve isyan etme direnme yolu seçilmiştir. Böylece önce öğrenme daha sonra adapte olma, en sonunda ise Hititler Dönemi de üstesinden gelme olarak tanımlayabileceğimiz adımlardan ilk ikisi, yani öğrenme, adapte olma stratejilerinin Anadolu'nun ön tarih çağlarında yaşanmış olduğu söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHİ ÇAĞLARIN BAŞLANGICINDAN HİTİTLERİN YIKILIŞINA KADAR ANADOLU'DA SAVAŞ STRATEJİLERİ

Anadolu'da yaşanan tarihi süreç içerisinde Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın, bölgeye yazının gelmiş olduğu dönem olması itibariyle, Anadolu tarihinde son derece önemli bir yeri vardır. Bölgeye yazının gelmesi ile Anadolu menşeli siyasi organizasyonlar uyguladıkları stratejilere dair bilgileri yazılı kaynaklara aktarılmaya başlamış böylece Anadolu'da strateji, taktik ve gelişimi daha kolay bir şekilde takip edelebilmesine imkân vermiştir.

Anadolu'ya yazının gelişinden Hititlerin yıkılışına kadar geçen ve bu bölüm içerisinde incelenen süreç Anadolu tarihi ve stratejinin gelişimi açısından en önemli dönemlerden biridir. Çünkü Anadolu önce dışardan gelen güçlerin baskısı altında kalmış, Akadlı Sargon'un Puruşanda örneğinde olduğu gibi dış güçlere karşı direnç gösterememiş, sonrasında ise yavaş yavaş bu durumun üstesinden gelerek, Naram-Sin'e karşı ayaklanabilecek gücü kendisinde bulabilmiştir. Ancak Özellikle Hititler döneminde strateji açısından gelişimini tamamlayarak, Ön Asya'nın en güçlü siyasi gücünün oluşturmayı başarmıştır. Anadolu'nun strateji açısından yaşadığı bu dönüşüm aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır.

2.1. Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Savaş Stratejileri

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi, MÖ 2.000 civarı ile başlayıp MÖ 1.750'li tarihlere kadar uzanan zaman dilimini kapsar. Asurlu tüccarlar öncülüğünde Anadolu'da ticaret ekseninde birçok alanda önemli gelişmelerin yaşandığı bu dönem, Anadolu tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir. Bu dönemde Anadolu'ya yazının gelmesiyle tarihi süreç de başlamış; Anadolu şehirleri zenginleşmiş, zenginleşen ve büyüyen şehirler yerel krallıklara dönüşmeye başlamış ve bu bağlamda siyasi organizasyonlarda büyük gelişmeler görülmüştür¹⁶⁸.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'ya gelen ilk önemli yenilik yazıdır. Yazı ile birlikte Anadolu'da yaşanan savaşlara dair net bir biçimde bilgi sahibi

¹⁶⁸ Dinçol, 1985: 22; Sagona & Zimansky, 2009: 153.

olunabilmekte ve dolayısıyla strateji ve taktiğe yönelik çıkarımlar yapılabilir. Asur ticaret kolonilerine dair belgelerin büyük bir kısmı her ne kadar ticari amaçla yazılsa da bu ticari belgelerden hareketle bölge tarihine ve siyasi durumuna dair dolaylı bilgilere ulaşılabilmektedir.

Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nde bölgenin en önemli ticaret merkezi olan Kaniş’te, Asur Kralları I. Sargon ve II. Puzur-Assur tarafından yazılmış mektuplar bulunmuştur. Bu mektuplar Mezopotamya krallarının Anadolu ile bizzat ilgilendiklerine ve doğrudan doğruya bölgeyi kontrol etmeye çalıştıklarına dair önemli bir kanıt olarak görülmektedir¹⁶⁹.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nin sonlarına doğru bölgenin siyasi organizasyonlarında değişim yaşanmış; önceki dönemlerde görülen şehir devletlerinin ötesinde, bölgesel egemenlik alanına sahip nispeten daha büyük devletler ortaya çıkmıştır. Nitekim bu siyasi organizasyon kavramındaki değişimle, yani şehirlerin daha büyük bölgesel devletlere dönüşmesiyle, Anadolu coğrafyasında silah teknolojileri alanında ilerlemeler kaydedilmiş; savaşlar görülmeye başlamış ve hepsinden önemlisi emperyalist bir bakış açısı ortaya çıkmıştır¹⁷⁰.

Anadolu’da ilk devletlerin ve siyasi birliklerin ortaya çıkmasının muhtemel sebebi ticaret kolonilerinin getirdiği kârdan pay almak ve Asurlular ile yapılan anlaşmada yükümlülükleri yerine getirebilmektir. Bunun yapılabilmesi için bir siyasi organizasyona ihtiyaç duyan Anadolu devletleri, ilerleyen süreçte Mezopotamya’dan öğrendikleri büyük devlet ve imparatorluk organizasyonuna göre kendilerini dizayn etmeyi başarmışlardır. Bu noktada Asurlu tüccarların, kasaba topluluklarının hızlı bir şekilde gelişmelerine öncülük ettiğini ifade etmek mümkündür¹⁷¹.

Bu etkileşim sürecinde Mezopotamya uygarlıkları Anadolu’nun madenlerini ve sahip olduğu diğer zenginliklerini sömürmeye başlarken Anadolu devletleri ise

¹⁶⁹ Mieroop, 2000: 145.

¹⁷⁰ Anadolu ve Mezopotamya arasındaki bu ilişkiyi daha iyi analiz edebilmek için Jared Diamond’un “*Tüfek, Mikrop ve Çelik*” adlı eserine bakmak gerekmez. 1998 yılı Pulitzer ödülü alan ve alanda yapılmış en iyi akademik çalışmalardan biri olarak kabul edilen bu çalışma, Mezopotamya ve Anadolu arasında, Asur Ticaret Kolonileri dönemine dair sentez yapabileceğimiz son derece önemli veriler sunmakta ve analiz yapabilme imkânı vermektedir. Diamond’un “*Camajarca Çatışması: İnka imparatoru Atahualpa’nın İspanya’ya Gidip Kral I. Carlos’u Tutsak Alamamasının Nedeni*” başlıklı kısmı, Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ilişkiyi anlamak açısından son derece önemli bir teorik altyapı sunmaktadır. Diamond, 2002: 71-90.

¹⁷¹ Yakar, 2007: 35.

Mezopotamya'nın zenginliğini keşfetmiştir. Bu çıkar ilişkisi ve avantajlar, Anadolu devletlerinin güçlendiği zaman Mezopotamya'ya hâkim olma, Mezopotamya devletlerinin güçlendikleri zaman ise Anadolu'nun zenginliklerini sömürme politikasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Anadolu'da bu döneme dair en önemli yazılı belgelerden bir olan Anum Hirbi'nin mektubu son derece önemli veriler sağlamaktadır.

2.1.1. Anum Hirbi'nin Mektubu ve Anadolu'nun Stratejisi Açısından Önemi

Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde birkaç güçlü bölgesel devlet olduğu bilinmektedir. Bu bölgesel devletlerin çevredeki şehirleri hâkimiyeti altına alarak vassalları sayesinde kompleks bir koalisyon ve hiyerarşik bir siyasi yapı oluşturdıkları anlaşılmaktadır. Bu bölgesel devletlerin en dikkat çeken, Anum Hirbi'nin yönettiği Mama Krallığı'dır. Anadolu'nun o dönemki siyasi durumunu açıklama noktasında, Mama Kralı Anum Hirbi'nin, Kaniş Kralı Warşama'ya yazdığı mektup oldukça önemlidir:

Warşama Kaniş prensine, Anum -Hirbi, Mama'nın Prensi, şöyle söyler sen bana şöyle yazmışsın: Taişamalı benim kölemdir, ben onu sakinleştiririm. Fakat sen kölen Sibuhalıyı yatıştırıyor musun? Madem ki Taişamalı senin köpeğindir, niçin başka krallarla münakaşa ediyor? Benim köpeğim Sibuhalı diğer krallarla münakaşa ediyor mu? Bizim aramızda üçüncü bir prens mi oldu? Düşmanım beni yendiği zaman, Taişamalı ülkeme akın edip benim şehirlerimden on ikisini tahrip etti (ve bu şehirlerin) sığırlarını ve koyunlarını alıp götürdü. O şöyle dedi: "Prens ölmüştür. Bu sebepten avcının tuzağını kaldırdım" O, ülkemi koruyacak ve beni cesaretlendirecek yerde, ülkemi yakmakla kalmadı, kötü kokan bir duman bıraktı. Baban İnar, Harsamna şehrini dokuz yıl boyunca muhasara ettiği zaman benim halkım senin ülkeni işgal etti mi? Tek bir sığır veya koyun öldürdü mü? Bugün sen bana mektup yazıp şöyle diyorsun: "Benim için yolu niçin serbest bırakmıyorsun?" Yolu senin için serbest hâle getireceğim (satırlar hasarlı). Sen bana bir mektup gönderdin ve şöyle dedin: "Yemin edelim" Önceki (ettiğimiz) yemin yeterli değil mi? Senin elçin bana gelsin, sonra benim elçim sana gelsin. Tarikutana (Kaniş

prensini elçisi) gümüş yerine taşları mühürleyip (burada) bıraktı. Bu (hareket) tanrılar (nazarında) iyi midir? ¹⁷²

Bu belge, Anadolu’da siyasi olarak güçlü bölgesel devletlerin ortaya çıkmaya başladığını ve bunların arasında karmaşık bir hiyerarşik sistemin ve bloklaşmanın olduğunu göstermektedir. Söz konusu bu belgeden çıkarılabilecek bir diğer önemli husus ise Anadolu’da güçlü orduları olan şehirlerin, bölgenin zengin ve köklü şehirleri ile protokol bakımından denklige sahip olduğudur¹⁷³. Örneğin bölgenin en önemli ticaret kenti olan Kaniş ile ticari olarak daha düşük bir potansiyele sahip olmasına rağmen askeri açıdan güçlü bir devlet konumundaki Mama, protokol açısından eşittir. Bu husus bir bakıma, silahların ve askeri gücün, ticaret ve zenginliğe karşı zaferini sembolize etmektedir¹⁷⁴.

Belgede dikkate değer bir diğer nokta ise Warşama’nın babası İnar’ın 9 yıl süren Harsamna kuşatmasına rağmen Mama Krallığı’nın bu süre zarfında Kaniş’e herhangi bir saldırıda bulunmamasıdır. Bu durum, birbiriyle mücadele eden devletler arasında uzun bir zaman dilimine yayıldığı anlaşılan siyasi münasebetlerin ve saldırmazlık anlaşmalarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle “*Bugün sen bana mektup yazıp şöyle diyorsun: ‘Benim için yolu niçin serbest bırakmıyorsun? Yolu senin için serbest hâle getireceğim*’”¹⁷⁵ ifadesi, Mezopotamya krallarının Anadolu ticaretine müdahale ettiği günlerin artık geride kaldığını, bölge ticaretinin Anadolu’da meskûn krallar tarafından yönetildiğini göstermektedir. Bir taraftan ticaret ile zenginleşmeye çalışan bu Anadolu devletleri diğer bir taraftan ise egemenlik alanlarını genişletmeye çalışmaktadır. Bu noktada Anum Hirbi’nin Amanoslar’da diktirdiği stel, onun bölgedeki egemenlik alanının genişliğine ve hükmettiği sınırlara dair ipuçları vermektedir¹⁷⁶. Söz konusu bu belgeden de anlaşılabilirdiği üzere, artık bölgenin hakimleri Mezopotamya’nın güçlü kralları değil, bölgede meskûn yerel krallardır.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nin sonlarına doğru Anadolu’da yaşanan siyasi, askeri ve stratejik gelişmelere dair günümüze ulaşan bir diğer önemli belgenin sahibi

¹⁷² Balkan, 1957: 7-9; Orlin, 2007: 96-98; Günbattı, 2017: 48-50. Detaylı bilgi için bak. Balkan, 1957.

¹⁷³ Günbattı, 2017: 50.

¹⁷⁴ Orlin, 2007 :96-99.

¹⁷⁵ Balkan, 1957: 7-9; Günbattı, 2017: 50.

¹⁷⁶ Liverani, 2014: 220.

Kuşşara Kralı Anitta'dır¹⁷⁷. Anitta'nın kendi faaliyetlerini anlattığı bu metin, Anadolu'da savaş ve stratejiye dair en iyi kral yıllığı örneklerinden biridir. Anadolu'daki kral yıllıklarının büyük bir kısmında kralların sadece başarılarından söz edilirken, Anitta'nın yıllığında ise yapılan savaşlarda kullanılan strateji ve taktikler de metne aktarılmıştır. Bu durum, Anitta'nın oldukça başarılı bir taktik ustası komutan ve tarih bilincine sahip bir kral olduğu çıkarımının yapılmasına imkân vermektedir.

Anitta metni, savaş ve strateji açısından değerlendirildiğinde son derece şaşırtıcı, komplike stratejik ve taktiksel verilerle karşılaşılmaktadır. Hatta Anitta metninde geçen strateji ve taktikler o kadar ileri seviyededir ki Anitta'nın bölgesel bir devletin lideri olmanın ötesinde güçlü bir imparator olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Ne yazık ki Anitta'nın bu dönemde böylesi bir strateji ve taktiksel seviyeye nasıl ulaştığının cevabını verebilecek ve tarihi aşamalar arasındaki bağlantıları kurabilecek metinler bulunmamaktadır. Bu bakımdan Anitta'nın bu strateji ve taktik bilgisini nasıl bir savaş kültürü ile elde ettiği sorusunun cevabını yazılı belgelere bakarak vermek pek mümkün değildir.

Anitta metnine bakılarak çıkarım yapılabilecek bir diğer nokta ise taş çağlarından Tunç Çağı'nın ortasına kadar geçen binlerce yıllık sürede Anadolu'daki asker sayısında görülen artıştır. Nitekim Anadolu'da dönemin en güçlü ordularından biri olan Kuşşara ordusunun 1.400 piyade ve 40 savaş arabasından oluştuğu görülmektedir¹⁷⁸. Bu sayılar, Anadolu'da Tunç Çağı öncesindeki ilerlemelerin ne kadar yavaş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

2.1.2. Anitta'nın Uyguladığı Taktikler ve Stratejiler

Anitta'nın metninde karşımıza çıkan taktiklerin en dikkat çekici olanı gece saldırılarıdır. Nitekim Anitta; Kaniş, Ullama ve Hattuşa'yı gece; Harkuina ve Tenenda'yı gündüz vakti aldığından bahsetmektedir¹⁷⁹. Kaniş'in gece ele geçirilmesinde karanlığın

¹⁷⁷ Balkan, 1957: 7-9.

¹⁷⁸ Alp, 2000: 55.

¹⁷⁹ Burada Hoffner & Alp'in çevirisinde farklılık vardır. Sedat Alp burayı "*sıcak bir zamanda aldığı*" şeklinde çevirirken Hoffner ise "*gündüz vakti*" olarak çevirmiştir. Aynı paragrafta diğer şehirleri gece aldığından bahsettiği için Hoffner'in çevirisi, her iki saldırının da zamanın verdiği için daha makul kabul edilebilir. Diğer taraftan ordunun büyüklüğüne dair kısmı Hoffner parçalı olduğu gerekçesiyle okumazken Alp ise 1.400 piyade ve 40 savaş arabasından bahseden kısmı restore ederek dönemin ordu sayısına dair

yanı sıra ayrıca ani saldırı taktiklerinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan metnin kırık kısımlarında Hatti kralı Piuşti'nin Anitta'nın başka bir düşman ile uğraşmasını fırsat bilerek ordusuna arkadan saldırdığı fakat Anitta'nın her iki orduyu da yendiği anlaşılmaktadır¹⁸⁰. Bu yenilginin ardından Hatti kralı Piuşti bir ittifak oluşturarak Anitta'nın üzerine bir kez daha saldırmış, Salampa'daki bu savaştan zaferle ayrılan taraf ise yine Anitta olmuştur.

Anitta'yı bu savaşlarda başarılı kılan strateji, saldıracağı şehirlerin savunma durumunu göz önüne alması ve savaşı ona göre planlamasıdır. Örneğin Anitta metninde, Ullama ve Harkiuana şehirlerine bir plan dâhilinde ve doğrudan bir saldırı yapıldığı görülürken güçlü surları bulunan ve iyi bir direniş sergileyen Hattuşa'ya karşı ise, yapılan doğrudan saldırılar bir sonuç vermeyince, uzun süreli bir kuşatmaya girişilmiş ve şehir daha sonra ele geçirilebilmiştir.

Kral Anitta'nın metni, savaş taktiklerinin yanı sıra dönemin siyasi durumuna da ışık tutmakta ve Anitta'nın uzun vadeli siyaseti ve stratejisi hakkında bilgiler vermektedir. Örneğin metinde geçen, deniz kenarında bulunan Zalpuwa'yı yenerek, kendi ifadesiyle Zalpuwa'nın bulunduğu denize kadar olan bütün ülkeleri egemenliği altına alması, onun bölgede uyguladığı emperyal politikayı ve yayılmacı stratejiyi göstermesi bakımından dikkat çekicidir¹⁸¹.

Anitta'nın Anadolu'da uyguladığı bir başka stratejik faaliyet ise ele geçirdiği Kaniş halkını öldürmek veya esir etmek yerine “analar ve babalar” yapmasıdır¹⁸². Ele geçirdiği birçok şehri yakıp yıkan ve yeniden yaparı da lanetleyen Anitta'nın, bu şehrin halkını analar babalar yapmasının en büyük nedeni; şehrin yüzyıllar boyunca Anadolu'da ticaretin merkezi olmasıdır. Anitta, ticarete zarar vermemek ve para akışını kesmemek için onları “analar babalar” yapmıştır¹⁸³. Diğer taraftan Anitta, sadece ticari açıdan değil aynı zamanda dini açıdan da bölgesinin ve başkentinin önemini artırmaya yönelik stratejik hamleler yapmıştır. Örneğin Tanrı Suisummi heykelini kendi şehrine götüren

son derece önemli bir bilgi ortaya koymuştur. Diğer taraftan bu farklılıkların nedeni belgenin sonraki dönem kopyalarından da kaynaklanabilir. Çeviriler için *bak.* Alp, 2000: 53-55; Hoffner, 2003: 182-184.

¹⁸⁰ Alp, 2000: 53.

¹⁸¹ Alp, 2000: 54.

¹⁸² Metnin hem Türkçe hem İngilizce çevirisinde “*analar babalar yapmak*” ifadesi kullanılmıştır. Bu abartılı ifade, savaşlarda ekonominin önemi göstermesi bakımından, olduğu gibi kullanılmıştır. Alp, 2000: 53-55; Hoffner, 2003: 182-184.

¹⁸³ Hamblin, 2006: 292.

Zalpuwa kralına savaş açan Anitta, bu heykeli geri getirerek hem başkentinin dini önemini artırmayı hem de dini propaganda yapabilmeyi amaçlamış olmalıdır. Yine Anitta'nın başkente aslan, leopar, geyik gibi vahşi hayvanları getirmiş olması başkentini önemini artırmak için yapılan stratejik bir hamle olarak görülebilir.

Anitta'nın bir diğer önemli stratejisi ise bölgedeki diğer köklü devletlerle ittifaklar kurarak bölgedeki siyasi egemenliğini genişletmesidir. Egemenliğinin diğer krallar tarafından da kabul edilmesine en güzel örneklerden birisi Puruşanda kralının Anitta'ya demir bir taht ve bir asa hediye etmesi ve Puruşanda kralının müttefik olarak Anitta'nın sağ yanında oturabilecek olmasıdır¹⁸⁴.

Tüm bu ifade ettiğimiz hususlar Kuşşara Krallığı'nın bölgede ticari, politik ve siyasi açıdan en güçlü devlet olmak adına gerek ittifaklarla gerekse savaşlarla mücadele verdiğini ve uyguladığı stratejik hamlelerle bunda da son derece başarılı olduğunu göstermektedir. Anitta'nın bu başarısı sadece kendi dönemiyle sınırlı kalmamış bölgede kendisinden sonra kurulan Hititleri de savaş ve strateji açısından etkilemiştir. Anitta'nın bazı spesifik taktik ve stratejilerine Hititler bölümünde de yer verilmiştir.

2.2. Anadolu'nun Savaş Stratejisinde Hurrilerin Rolü

Anadolu'nun stratejisini de önemli bir role sahip topluluklardan/devletlerden biri de Hurrilerdir. Hurrilerin Anadolu'ya ne zaman geldiklerine dair kesin bir bilgi olmamasına rağmen Eski Tunç Çağı'ndan itibaren Anadolu'da varlıklarını sürdürdüklerine dair bilgiler bulunmaktadır¹⁸⁵. Örneğin Akadlıların ele geçirdiği bölgelerden olan Tell Brak ve Gasur'da ikinci binyılda Hurrice konuşulduğu bilinmektedir¹⁸⁶. Bunun ötesinde Alpman'a göre ise Akadlılar döneminde Hurrilerin bölgede varlıklarına dair daha önemli kanıtlar da bulunmaktadır¹⁸⁷. III. Ur döneminde ise bölgenin Sumerliler tarafından kontrol edildiği ve bölgede Hurri isimlerine rastlandığı bilinmektedir¹⁸⁸. Diğer taraftan Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait ve genel olarak ticaretle ilgili olan belgelerde Hurrilerin siyasi faaliyetlerine dair bilgilere rastlanmaz¹⁸⁹.

¹⁸⁴ Alp, 2000: 55.

¹⁸⁵ Yiğit, 2005: 56.

¹⁸⁶ Wilhelm, 1994: 7.

¹⁸⁷ Alpman, 1981: 287.

¹⁸⁸ Leick, 1991: 171.

¹⁸⁹ Wilhelm, 1994: 7

Hititler döneminde ise Hurrilere dair ilk bilgi I. Hattuşuli'nin yıllıklarında görülmektedir: “*Ertesi yıl Arzawa’ya gittim ve onların sığırlarını, koyunlarını aldım Arkamdan Hurrili düşman ülkeye girdi. Tüm ülkeler bana karşı savaştılar...*”¹⁹⁰. Hurrilerin Anadolu’daki siyasi etkinliği ise Mama Krallığı¹⁹¹, Mitanniler ve Kizzuwatna devletleri ile takip edilebilmektedir.

Hurrilerin Anadolu’daki siyasi varlıkları kimi zaman barışçıl yöntemlerle olurken kimi zaman da askeri güçle başlamıştır. Hurrilerin bölgede artan siyasi güçleri ise I. Şamsi-Adad’ın ölümü veya Ur Hanedanlığı’nın çöküşü gibi Mezopotamya’nın siyasi istikrarsızlığa sürüklendiği dönemlerde olmuştur¹⁹². Hurrilerin tarih sahnesine çıkışı, önce isimlerinin tarihi vesikalarda görülmesiyle daha sonra Hurrice isimleri olan kralların şehirlerin yöneticisi olmasıyla başlamıştır. Önce kendi küçük şehir devletlerini kuran Hurrilerin Mitanni Devleti gibi büyük bir güce ulaşmaları ise 700-800 yıl gibi bir zaman diliminde gerçekleşmiştir.

Anadolu’nun savaş ve strateji açısından geçirdiği dönüşüm ve gelişime katkısı bakımından Hurriler son derece önemlidir. Çünkü Hurrilerin Akadlılar döneminden beri Mezopotamya ile siyasi ilişkiler kurması onların kuşatma taktikleri noktasında önemli bilgiler edinmelerini sağlamış ve bu yönüyle başta Hititler olmak üzere Anadolu’da birçok devleti etkilemiştir. Savunma konusunda elde ettiği tecrübeler ve Mezopotamya’daki savaş kültürünü öğrenmelerinin yanı sıra, daha sonraları ortaya çıkan savaş arabalarına ve yeni silah teknolojilerine hızlı intibakları, Hurri-Mitannileri dönemin en güçlü devletlerinden biri hâline getirmiştir.

2.2.1. Hurrilerin Anadolu ve Mezopotamya’ya Askeri Etkileri

MÖ 16 ve 17. yüzyılda, Mitanni Devleti döneminde Hurriler, Mezopotamya’da savaş açısından yaşanan büyük değişimin mimarları olmuştur. Bu toplumun böylesi bir değişime nasıl öncülük ettiği; dönemin en etkili silahı olan savaş arabalarını nasıl temin edebildikleri ise oldukça tartışmalıdır. Bu hususta savaş arabalarının bu bölgede geliştirilmiş veya bölgeye gelen yeni göçlerle öğrenilmiş olabileceği görüşleri öne

¹⁹⁰ Yiğit, 2005: 59.

¹⁹¹ Balkan, 1957: 34. Anum Hirbi’nin adının Hurrice olduğu kabul edilmektedir. Bak. Balkan 1957; Akurgal 1998: 409; Tiğit, 2005: 57; Yıldırım & Pekşen: 2013: 35; Liverani, 2014: 220.

¹⁹² Wilhelm, 1994: 16.

çıkılmaktadır¹⁹³. Her nasıl ortaya çıkmış olursa olsun savaş arabalarının bölgede yaptığı etkiye bakılırsa Anadolu'dan Mısır'a¹⁹⁴ kadar neredeyse bütün Yakın Doğu'nun bu yeni silahla adeta yeniden dizayn edildiği görülebilir¹⁹⁵. Özellikle III. Salmanasar'ın "*Amanos dağlarına çıktım Sedir ve ardıç keresteleri kestim Atalur dağına, Anum-hirbi heykelinin dikildiği yere gittim ve onun heykelinin yanına (kendi) heykelimi diktim*"¹⁹⁶ ifadesini kullanması, aradan geçen yaklaşık bin yıla rağmen, Hurri kökenli olduğunu daha önce belirtilen¹⁹⁷ Anum Hirbi ve onun krallığının hala hatırlandığını göstermektedir¹⁹⁸. Bu durum Hurrilerin Mezopotamya'ya etkilerini göstermesi açısından önemli bir veri olarak kabul edilebilir.

Her ne kadar Hurriler savaş arabaları konusunda Anadolu ve Mezopotamya'da öncü olsalar da Hitit ve Mısır'da yapılan savaş arabaları ile Hurri savaş arabaları arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Hurri savaş arabaları Hitit savaş arabalarına göre hafifken Mısır savaş arabalarına göre ağırdır. Hurri savaş arabalarının etrafının deri zırh ile kaplı olması daha iyi bir koruma sağlasa da arabaları ağırlaştırdığı için manevra kabiliyetini azaltmaktadır¹⁹⁹.

Hurrilerin Anadolu'da savaşa dair yaptığı etkileri aynı zamanda Hitit metinlerinden de takip etmek mümkündür. Örneğin Hitit Kralı I. Hattuşili, Urşu Kuşatması'nda kırılan koç başının yerine Hurri tarzı bir koç başı yapılmasını emretmiştir²⁰⁰. Bu bilgiden, Hurrilerin şehir kuşatması konusunda Hititlerden daha iyi ve daha gelişmiş bir teknolojiye sahip oldukları çıkarımı yapılabilir. Çünkü Hurrilerin ana genişleme alanı olan Mezopotamya'daki şehirlerin surları daha gelişmiş ve daha güçlüdür, dolayısıyla Hurrilerin Hititlere nazaran daha tecrübeli olduklarını varsaymak hatalı olmayacaktır. Bu bağlamda Mezopotamya'nın bir bölümüne hâkim olan Mitanniler, savaş kültürü konusunda birçok noktada Hititlerden çok daha ileri bir seviyededir ve başta at olmak üzere bir noktada Hititleri etkilemişlerdir²⁰¹.

¹⁹³ Morkot, 2003: 36.

¹⁹⁴ Mısır'ı kolayca işgal eden Hyksoslar ile Hurrilerin bağlantılı olduğu iddiaları dahi ortaya atılmıştır.

¹⁹⁵ Engberg, 1939: 37,38.

¹⁹⁶ RIMA, III: 17.

¹⁹⁷ Balkan 1957: 34; Akurgal 1998: 409; Yiğit, 2005: 57; Liverani, 2014: 220.

¹⁹⁸ Günbattı, 2017: 51.

¹⁹⁹ Gabriel, 2007: 180.

²⁰⁰ Yiğit, 2006: 48.

²⁰¹ Ünal, 2013: 47.

Hurrilerin savaş kültürü açısından Hititlere yaptığı bir diğer olumlu etki ise at eğitimi noktasındadır. Hititlerdeki at ile ilgili terminolojinin çoğunun Hurri kökenli olması, Hurrilerin at yetiştiriciliği konusunda bölgeyi etkilediğinin açık bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Yine Hititlerde Kikkuli Metni olarak bilinen at yetiştirme tabletinin yazarı olan Kikkuli, Hurri bir topluluk olan Mitanni ülkesinden bir at yetiştiricisidir. Tüm bunlar Hurrilerin, savaş kültürü noktasında daha gelişmiş bir yapıda olduğunu ve Hititlerin at yetiştiriciliği konusunda Hurrilerin tecrübelerinden istifade ettiğini göstermektedir²⁰².

Hurrilerin savaş kültürüne bir diğer katkısı ise Nuzi mektuplarında karşılaşılan “Hanigalbat Zırhı²⁰³”dır ve bu zırh çeşidi Hurrilerin bölgeye getirdiği yeni bir zırh teknolojisi olarak değerlendirilebilir. Bu durum Hurrilerin kendilerine özgü bazı silah teknolojilerine sahip olduklarının delili olarak görülebilir²⁰⁴.

Hurrilerin Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının savaş kültürüne katkılarını bakıldığında karşımıza çıkan tablo oldukça nettir. Bu topluluk savaş kültürü ile Mezopotamya’yı etkilemiş ve bölgeye birçok yeni silah teknolojisini tanıtmıştır. Aynı etkiyi Anadolu’da da yapan ve savaş kültürü ile Anadolu’yu da etkileyen Hurriler, Mezopotamya’daki kuşatma tecrübelerini yeniliklerle harmanlayarak Anadolu medeniyetlerinin hizmetine sunmuştur. Bu açıdan Hurrilerin Anadolu savaş ve stratejisinde son derece önemli bir role sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmanın “Hititler Döneminde Anadolu’da Savaş ve Strateji” başlıklı bölümü, her ne kadar Hititler üzerine olsa da bölümde yer yer Hurrilerin Hititlere karşı uyguladıkları strateji ve taktiklere de yer verilmiştir. Bunda Hurrilerin uyguladıkları savaş taktiklerine dair en önemli yazılı kaynakların Hititler tarafından yazılmış olması etkilidir.

2.3. Hititler Döneminde Savaş stratejileri

Hititler, Akadlılardan Asurlulara kadar, yüzyıllar boyu Mezopotamya merkezli devletlerin baskısı altında yaşayan ve Anadolu’nun talihini değiştirerek bölgeye hükmeden bir topluluktur. Son derece seçkin stratejiler ve ustaca taktikler uygulayan

²⁰² Raulwing, 2009: 1-15.

²⁰³ Maidman & Guinan, 2010: 35.

²⁰⁴ Gabriel, 2007: 180.

Hititler, göçle geldikleri Anadolu'yu önce vatana, sonra devlete daha sonra ise bir imparatorluğa dönüştürmeyi başarmıştır.

Önceki bölümlerde taktik ve stratejinin günümüze aktarımı noktasında yazının tek referans olduğu belirtilmişti. Strateji ve taktikten söz edebilmek için taktiği uygulayanın veya kendisine karşı taktik uygulananların aktardığı bilgilere ihtiyaç vardır. Anadolu tarihinde seçkin bir yere sahip olan Hititler, savaşlarda uyguladıkları strateji ve taktiğe dair çıkarımlar yapılabilecek çokça yazılı eser bırakmıştır ve çalışmanın “Hititler Döneminde Savaş Stratejileri” başlıklı İkinci Bölümü, genel olarak Hitit kaynaklarına dayanmaktadır. Fakat çalışmanın Hitit kaynaklarından hareketle hazırlanması bu bölümde sadece Hititlerin savaş, strateji ve taktiklerine dair bilgiler verildiği anlamına gelmemektedir. Zira Hitit metinlerinde, sadece Hititlere dair bilgiler değil onların etkileşimde olduğu diğer siyasi güçler hakkında da bilgiler verildiği için çalışmanın bu bölümü Hitit devrindeki tüm Anadolu coğrafyasını kapsamaktadır. Örneğin Hayaşa ile ilgili en önemli bilgileri Hitit kaynaklarından öğrenebilmekteyiz ve bu bilgiler, Hayaşa tarihine dair yegâne yazılı kaynaklardır. Bu yüzden çalışmanın bu bölümünde Hititlerin yanı sıra Azzi, Hayaşa, Kizzuwatna, Hurriiler, Mitanniler, Kaşkalar, Arzawalılar gibi Hititlerle çağdaş diğer Anadolu toplulukları ve devletleri hakkında da bilgi verilmiştir. Dolayısıyla bu bölüm, Hitit döneminde, Hititlerin düşmanlarına karşı uyguladıkları taktikleri içerdiği gibi düşmanların da Hititlere karşı uyguladıkları siyasi ve askeri politikaları, strateji ve taktikleri ihtiva etmektedir.

Hint-Avrupalı bir kavim olan Hititler, Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın sonunda bölgede oluşan otorite boşluğundan yararlanarak ortaya çıkmış siyasi bir güçtür. Nitekim Kral Anitta; Kaniş, Zalpuwa ve Puruşhanda gibi çevredeki şehirleri egemenliği altına alarak bölgedeki ilk yerel devletin temellerini atmıştır. Kendinden önce bölgede var olan savaş kültürünü özümseyen ve bunu kendi devlet teşkilatlanmasında kullanarak bölgeyi egemenliği altına alan Hitit devletini kuran kişi ise I. Hattuşili'dir. I. Hattuşili, bölgedeki isyanları bastırarak başkenti ve çevresini egemenliği altına aldıktan sonra yönünü, dönemin zenginlik merkezi olan Mezopotamya'ya çevirmiştir. I. Hattuşili'den sonra tahta çıkan I. Murşili ise Hitit tarihinin en dikkat çekici girişimlerinden birine teşebbüs ederek Mezopotamya'nın en zengin şehirlerinden biri olan Babil'i yağmalamıştır. Fakat I. Murşili'nin bu başarısı onu bir aile cinayetine kurban gitmekten kurtaramamış, onun ölümü sonrası Gasıp Krallar Dönemi olarak da

adlandırılan bu dönemde Hitit devleti iç mücadelelerle karşı karşıya kalmış ve neredeyse yıkımın eşiğine gelmiştir. Telepinu tahta çıktığında iç mücadelelerin temelinde yer alan veraset sisteminde yaptığı düzenlemeler ile taht kavgalarını büyük oranda engellemiş ve devletin daha sağlam bir siyasi temelde büyümesine katkı sunmuştur. Öte taraftan devleti zirveye ulaştıran kral, I. Şuppiluliuma'dır; ondan sonra gelen II. Murşili, II. Muwattali ve III. Hattuşili dönemleri ise Hititlerin en parlak ve en güçlü olduğu zaman dilimidir. Asurlularla giriştiği savaştan büyük bir mağlubiyet alan IV. Tudhaliya dönemi ile sarsılan devlet düzenine II. Şuppiluliuma döneminde karşılaşılan deniz kavimlerinin göçleri ve kıtlık da eklenince Hititlerin yıkılması kaçınılmaz bir hal almıştır ²⁰⁵.

Yukarıda en özet halde tarihi panoraması çizilen Hitit devleti, Eski Çağ'da sıkça karşılaşılan, çabuk kurulup, çabuk yıkılan kısa ömürlü devletlerin aksine, Roma gibi tam devlet²⁰⁶ kavramına örnek gösterilebilecek bir siyasi yapıya sahiptir. Nitekim Hititler, iyi eğitilen krallar, gelişmiş merkezi yönetim ve ordu, ustaca üretilmiş strateji ve taktikler ile son derece gelişmiş, hemen her açıdan tam bir devlet profili çizmektedir. Bu gelişmiş devlet yapısının en önemli dayanağı hiç şüphe yok ki ordudur. Nitekim güçlü bir ordu, güçlü bir siyasetin, güçlü bir ekonominin, herkesin yerini bildiği bir siyasi düzenin anahtarıdır. Bu durumun bilincinde olan Hititler bu askeri gücü de aklın, cesaretin, pragmatizmin kılavuzluğunda yönetmiş, diplomasi ve stratejiyi kılıç ile birlikte ustalıkla kullanmışlardır.

2.3.1. Hititler'de Savaşa Etki Eden Ana Faktörler

Devletlerin yükseliş ve çöküşlerinde en önemli rolü oynayan etkenler sadece savaş meydanında yapılan mücadeleler değildir. Savaşların kazanılması veya kaybedilmesinde, devletin yükseliş ya da çöküşünde arka planda cereyan eden bazı faktörler büyük bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan Hititlerin savaş ve stratejisine dair bilgiler sunmadan önce savaş ve stratejiye etki eden bu önemli faktörlerin ifade edilmesinde fayda olduğu kanaatindeyiz. Bunlar jeopolitik konum, coğrafya, iklim gibi maddi faktörler olabildiği gibi yönetim şekli, idari erkin kullanımı, dini etkenlerin savaştaki rolü gibi manevi faktörler de olabilir. Bu faktörlerden ilk olarak Hitit krallık

²⁰⁵ Gurney, 2001: 32-43.

²⁰⁶ İplikçioğlu, 2007: 99.

ideolojisinin, devletin stratejik yaklaşımlarına ne derecede katkıda bulunduğu değerlendirilecektir.

2.3.1.1. Hitit Krallık İdeolojisi ve Stratejiye Etkisi

Bir devletin en önemli mekanizması hiç şüphesiz idari teşkilatlanmadır ve bu yapı devletin ana çekirdeğini oluşturur. Nitekim bu idari teşkilatlanma olmaksızın değil bir devleti bir kabileyi bile uzun süre ve düzenli bir şekilde yönetmek pek mümkün görünmemektedir. Bu teşkilatlanma başarısı oranına göre kabileler, İbn Haldun'un ortaya koyduğu “bedevilikten hadariliğe” dönüşüm teorisi çerçevesinde, şehir devletlerine, krallıklara ve imparatorluklara doğru evrilebilmektedirler²⁰⁷.

Öte taraftan Eski Çağ'da devletlerin idari mekanizmasının en üstünde bulunan ve devletin yönetimini, ideolojisini, politikasını, savaş ve stratejisini en çok etkileyen kişiler krallardır. Bu noktada, Makedon kralı II. Philip'e ve Atinalı komutan Chabrias'a atfedilen *“Aslan tarafından yönetilen bir geyik ordusu, geyik tarafından yönetilen aslan ordusundan daha tehlikelidir”* atasözünü zikretmek ve bu ifade çerçevesinde bir kralın devlet üzerindeki rolünün askeri tarih açısından ne kadar önemli olduğunu ifade etmek istiyoruz. Eski Çağ'da özellikle Yakın Doğu'da kurulan en önemli devletlerin yönetim biçimine bakılacak olursa krallığın en yaygın yönetim şekli olduğu görülecektir. Bu yönetim şekli ise bir kişinin, bir ailenin yahut bir sülale bireylerinin uzun bir süre devletin siyasi varlığını etkileyecek kararları vermesi anlamına gelmektedir. Nitekim Hitit krallarının ve hanedanın yönetim anlayışı, devleti küçük bir şehir devleti olmaktan kurtarıp döneminin en büyük imparatorluğu hâline gelmesinin yolunu açmıştır. Bu bağlamda çalışmanın ana konusu olan savaş ve stratejiyi oluşturan ana etkenler, bu kralların veya onların tayin ettiği komutanların ya da görevlilerin verdiği kararlar ve izlediği yöntemler ile şekillenmektedir.

Hititlerin savaş ve stratejisini daha iyi anlayabilmek için onların krallık ideolojisini etraflıca incelemek gerekmektedir. Bu noktada tarihi vesikalar incelendiğinde Hitit krallarının, Hatti topraklarını tanrılar adına yönettiği ve yetkilerini doğrudan tanrılardan aldığı görülmektedir. Bu inanışın yanı sıra savaşlarda Hitit krallarına,

²⁰⁷ İbn Haldun, I: 323-352.

tanrıların doğrudan yardım ettiğine dair bir başka inanışın var olduğu bilinmektedir. İfade edilen bu hususları göstermesi bakımından aşağıdaki belgeler oldukça önemlidir:

*Tabarna, kral, tanrıların sevdiği olabilir. Topraklar sadece Fırtına tanrısına aittir. Gök, toprak ve insanlar sadece Fırtına tanrısına aittir. Tabarnayı, kral, onların yöneticisi o yaptı ve Hatti topraklarının yönetimini verdi. Tabarna onun topraklarını, onun eliyle yönetmeye devam etmeli. Fırtına tanrısı, her kim krala ve Hatti sınırlarını yaklaşırsa onu yok edecektir*²⁰⁸.

Kendilerini Güneş tanrısı ile özdeşleştiren Hitit kralları, tanrının temsilcisi misyonlarının yanı sıra baş din adamı olmaları ve tanrı tarafından seçilmiş oldukları inanışı yönüyle de sıradan insanlardan manevi olarak daha yüksek bir konumdadır²⁰⁹. Bu durum, halkın Hitit krallarına olan itaatini ve bağlılığını etkilemiştir. Bununla beraber aynı durumun, Hitit krallarının dini özellikler taşıyan unvanlar kullanmasında da etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim tarihi veriler Hitit krallarının Lugal'dan (kral) daha çok LUGAL.GAL, (Büyük Kral), Labarna/Tabarna; ^dUTU-ŠI (Güneşim), UR.SAG (Kahraman, Savaşçı), NARAM DN (...tanrısının sevdiği, sevgilisi) gibi diğer unvanları kullandıkları görülmektedir²¹⁰.

Öte taraftan Hitit kralı veya imparatoru her ne kadar devletin en yetkili ismi dahi olsa devleti tek başına yönetmesi mümkün değildir. Nitekim kralın eşi ve çocuklarının devlet meseleleri ile doğrudan ilgilendikleri ve çok sayıda memurun devletin idari kademelerinde görev yaptığı ve kral adına kararlar verdiği bilinmektedir. Hititlerde askeri-sivil yönetim, tapınaklar, saray, tarım ve ticaret gibi alanlarda faaliyet gösteren 600 farklı unvanda memuriyetin bulunduğu bilinmektedir²¹¹. Bu durum, devletin merkezinden en ücra köşelerine kadar kralın buyruğunu ve uygun gördüğü stratejileri uygulamak için görevlendirilmiş geniş bir memuriyet sınıfının varlığına işaret etmektedir.

Hititlerin krallık ideolojisinde vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta ise stratejiyi kurgulayacak olan kral adayı prenslerin hemen her anlamda olabildiğince iyi bir

²⁰⁸ Gilan, 2011: 278.

²⁰⁹ Johnston, 2004: 299.

²¹⁰ Bilgin, 2018: 18.

²¹¹ Bilgin, 2018: 2.

şekilde yetiştirilmesidir. Nitekim prenslerin daha küçük yaşlardan itibaren tecrübe kazanmaları ve iyi bir stratejist olmaları için savaş meydanlarında boy gösterdiği bilinmektedir. Örneğin IV. Tudhaliya henüz 14 yaşındayken ordunun başında sefere çıkmış²¹²; III. Hattuşili ise yıllıklarında henüz çocukken “dizgin tuttuğundan” bahsetmiştir²¹³. Tüm bunlar, Hitit kraliyet ailesi için de savaşın ne kadar önemli olduğunun yanı sıra prenslere savaş ve stratejiye dair bilgilerin daha gençken ve savaş meydanlarında öğretildiğini göstermektedir.

Diğer taraftan stratejiyi uygulamak için önemli faktörlerden biri, kral, ordu ve halk arasındaki uyum ve ilişkidir. Çünkü uygulanacak stratejide hem halka hem de askere büyük bir sorumluluk düşmektedir. Bu bağlamda kralın vazifelerini dini, askeri, adli, idari ve diplomasi olmak üzere beş ana başlık altında tasnif etmek mümkündür. Kralın sözü kesin emir hükmünde olmasına rağmen Hitit kralının da tebaasına karşı vazifeleri vardır, Hitit kralından halkına merhamet ve şefkat göstermesi beklenmektedir. “*Prensler İçin Öğütler*” olarak adlandırılabilen bir metinde, kral adaylarına şu öğütler verilmektedir: “*Aç olana ekmek ver, yorulana yağ ver? Çıplak olana elbise ver, eğer sıcak ona zarar verirse soğuk bir yere yerleştir, eğer soğuk ona zarar verirse onu sıcak bir yere yerleştir*”²¹⁴ Bu ifadeler, tebaanın krala karşı sorumluluklarının olduğu gibi kralın da tebaasına karşı vazifelerinin olduğunu göstermektedir.

Hititler, devletin ilk yıllarında ele geçirdikleri şehirleri, kraliyet soyundan gelen bir prensin yönetimine vermiş, ona bir kralî unvan vererek şehirlere yönetici olarak atamıştır. Bu durumu Telepinu’nun şu ifadesinde görmek mümkündür:

*Eskiden Labarna Büyük kral idi. Oğulları, kardeşleri, hısımları, akrabaları ve askerleri birlik idiler. Ülke küçük idi. O nereye savaşa gitse, düşman ülkesini (güçlü) eliyle yenerdi. Ülkeleri imha ederdi ve buyruğu altına alırdı. Onları denizlere sınır yapardı. Savaştan geri geldiği zaman oğullarının her biri (yenilen) bir ülkeye (yönetmeye) giderdi*²¹⁵.

²¹² Bryce & Hook, 2007: 10.

²¹³ van den Hout, 2003: 199. Dizgin tutması van den Hout tarafından savaş arabası sürücüsü olarak yorumlamıştır.

²¹⁴ Beckman, 1995a: 529–543.

²¹⁵ Alp, 2000: 59.

Fakat aile bireylerinin yeni fethedilen yerlere atanması geleneği, devletin sınırlarının Kapadokya'yı aşması sebebiyle işlevini kaybetmiştir. Bunun yerine merkezden atanan ve iç işlerinde bağımsız olarak hareket edebilen kraliyet ailesinden yöneticiler veya genel valiler atanmak suretiyle yeni ele geçirilen yerler yönetilmiştir²¹⁶.

Hitit krallarının, devleti ilgilendiren işlerde en uygun stratejiyi kurgulayabilmek için devletin en ücra köşelerinde vuku bulan olaylara dahi vakıf olmaları gerekmektedir. Nitekim Maşathöyük'te bulunan tabletlerde, kralların ülkedeki bütün olaylar hakkında malumatı olduğu ve gerekli tedbirlerin alınması için bizzat emirler verdiği görülmektedir. Örneğin Kaşkaların saldırılarında Hitit topraklarından çalınan 30 öküz, esir alınan 10 kişi, ekinlerdeki zayıflar gibi bütün detayların krala iletiliyor olması; bunun karşılığında ise kralın bu bölgede alınması gereken en küçük tedbirleri bile mektupla bildiriyor oluşu Hitit krallarının devlet yönetimindeki hassasiyetini ve kontrolünü göstermektedir. Bu yazışmalar sadece görevlilerin krallara mektuplar göndermesi şeklinde değildir, krallardan da görevlilere “gönderdiğin kaçakları teslim aldım, atlı birliklerle ilgili mesajını aldım” gibi cevap mahiyetinde mektuplar gönderilmekte; bu da kralların devletin en küçük problemleriyle bile bizzat ilgilendiklerini göstermektedir. Kralların bu basit işlerle bile bürokratlara bırakmayarak bizzat kendilerinin ilgileniyor oluşu, Hitit devlet yönetimi ve kralların devletin sorunlarına vakıf olabilmeleri açısından son derece önemli bir göstergedir²¹⁷. Diğer taraftan Hitit krallarının talimatları son derece açık, yoruma kapalı ve adım adım takip edilebilecek kadar nettir²¹⁸. İfade edilen tüm bu hususlar Hitit krallarının devletin ve halkın geleceğine dair daha isabetli strateji kurgulamalarına imkân tanımaktadır.

Hititlerin hayatında savaşın, tanrıların ve dinin önemi son derece büyüktür. Hitit panteonunda çok sayıda savaşla ilgili tanrının olması, savaşın dini boyutlarının da olduğunu göstermektedir. Hititler bir galibiyet aldıklarında tanrılardan yardım aldıklarını, mağlup olduklarında ise tanrının günahlarından dolayı onları terk ettiğini düşünmektedirler²¹⁹. Diğer bir taraftan Hititlerin savaşları, tanrıların isteğinin yerine

²¹⁶ Gurney, 2001: 69.

²¹⁷ Hoffner, 2009: 100-110.

²¹⁸ Miller, 2013: 217-221.

²¹⁹ Hamblin, 2006: 302.

gelmesi olarak gördüklerini II. Murşili yıllıklarında geçen örnekten hareketle göstermek mümkündür:

Ben yaya ve savaş arabalarını harekete geçirdim Aynı yıl içinde Arzawa'ya karşı ilerledim Bahsedilen (Arzawa kralı) Uhha-ziti'ye bir haberci gönderdim Ona şöyle yazdım: "Benim kölelerim sana geldi ve onları senden geri istedim. Sen onları bana geri vermedin ve sen bana "çocuk" dedin. Sürekli olarak beni aşağıladın. Şimdi, gel, savaşacağız! Bırak, Efendim, Fırtına Tanrısı, bizim kaderimize karar versin"²²⁰.

Yukarıda alıntılanan metnin özellikle son satırında görüldüğü üzere savaş, tanrıların insanoğlunun kaderini tayin etme enstrümanlarından biridir ve Hititler tanrıların savaş meydanlarında aktif bir rol oynadıklarına da inanmaktadır²²¹. Bunu destekleyen metinlerden birisi yine II. Murşili yıllıklarında yer almaktadır²²²:

...İlerleyip Lawasa Dağı'na ulaştığımda benim güçlü efendim, Fırtına Tanrısı, ilahi adaletini gösterdi ve yıldırımını fırlattı, benim askerlerim de yıldırımını gördü. Arzawalılar da gördü ve yıldırım gitti ve Arzawa topraklarını ve Apasa (Efes) Uhha-ziti'nin şehrini vurdu. Uhha-ziti dizlerinin üstüne çöktü (sakat kaldı?) ve hastalandı. Uhha-ziti hastalandığından savaşa gelemeydi, daha sonra oğlu Piyama-Kurunta'yı bana karşı yaya ve atlı arabalarıyla birlikte gönderdi. Benimle, Walwa şehrindeki Astarpa nehrinde savaşa başladı. Ben majesteleri, ona karşı savaştım. Benim sahibem Güneş Tanrıçası Arinna, benim güçlü efendim, Fırtına Tanrısı, Mezzula, tanrıçalar, bütün tanrılar benim önümde yürüdü. Ben Uhha-ziti'nin oğlu Piyama-Kurunta'yı ve onun yaya ve savaş arabalarını yendim

Başka bir örnekte ise:

Ben Majeste gittim, Pittagal (aissa) 'da karargâh kurdum Askerlerim kamp kurunca, efendim kudretli Fırtına Tanrısı tanrısai adaletini gösterdi.

²²⁰ Beal, 2003: 85.

²²¹ Demy & Shaw: 2017: 354.

²²² Beal, 2003: 85.

Bütün gece yağmur yağdı. Arkasından sis bastırdı. Düşman, ordunun kamp ateşini göremedi ve düşman kaçamadı.

...Gün ağarınca, efendim kahraman Fırtına Tanrısı yine tanrısal adaletini gösterdi. Erkenden derhal sis aşağıya indi. Benim ve askerlerimin önüne sis geldi. Malazziya ülkesine aşağıya yürüyünceye kadar sis benim ve askerlerimin önünde oldu. Düşman bizi göremedi. Malazziya ülkesine aşağıya varınca, tanrı önümüzden sisi kaldırdı. Benim farkımda olmayan düşman, ekinleri biçmeye koyulmuştu. Malazziya ülkesi halkını otururken buldum. Onlara saldırdım Sivil halkı, sığırları ve koyunları yakaladım Ülkeyi yaktım. Onları imha ettim²²³...

Bu metinde görüldüğü üzere yıldırım, sis gibi doğa olayları ilahi bir işaret olarak değerlendirilmektedir ve II. Murşili, tanrıların kendi önünde yürüdüğünü ifade ederek onların da savaş meydanlarında aktif bir rol üstlendiğini ima etmektedir²²⁴. Diğer taraftan tanrıları kendileri için savaşan bir güç olarak gören Hitit ordusu, kralın tanrının temsilcisi olması itibariyle de aynı zamanda kendi tanrıları için savaşmaktadır. Bu durumun askerlerin motivasyonu üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Böylelikle ordudaki askerler tanrılar adına savaşmışları için mutlu ve dindar, kralı adına katıldıkları savaşlardan edindikleri ganimetlerle daha zengindir. Yine savaşı kazanan kral ise hem tanrıya hizmet etmiş hem devletin ekonomisini güçlendirmiş hem de siyasi bir güç elde etmiş olacaktır.

Hititlerde tanrılar sadece savaş meydanlarında değil, stratejiyi kurgularken de önemli rol oynamaktadır. Bazı fal metinlerinden, Hitit kahinlerinin tanrılara uygun stratejiyi kendilerine göstermesi için ritüeller yaptıkları ve fallar baktıkları bilinmektedir. Bu fallardan biri şu şekildedir:

Üçüncü ihtimal, kral Khankhana'dan ayrılacak ve Khattena'ya girecek. Katruma'da saklanacak. Barış veya ani bir saldırı, fark etmeksizin Pittagalassha'ya girecek. Sabah Shunupasshi ve Pittalakhshina'yı yok edecek. ve babasının kalesinde uyuyacak. Sabah Dasshenatta ve Khatenzuwa ve Tappilussha'ya saldıracak. O... ecek Kaskaları ve Nerik'e

²²³ Alp, 2000: 127.

²²⁴ Demy & Shaw: 2017: 354.

girecek. Dördüncü ihtimal Kral Khankhana'dan ayrılacak ve Katruma'da gizleyecek. Sabah atlı birlikler Piqqauzza'ya saldırarak. Şuti Askerleri onların önünde yürüyecek. Ancak Majesteleri babasının kalesine girecek. Atlı birlikler ve Şuti Askerleri babasının kalesinde olan majestelerinde dönecek. Sabah Shunupasshi and Pittalakhshina'yı yakacak fakat babasının kalesinde uyuyacak²²⁵.

Tüm bunlar Hititler için tanrıların savaşın hem strateji hem de savaş aşamasında büyük bir rol oynadığını göstermektedir.

2.3.1.2 Hititlerin Jeopolitik ve Jeostratejik Durumu

“Coğrafya kaderdir” mottosu ile coğrafyanın her şeyi etkilediği savı çerçevesinde değerlendirilecek olursa Hititlerin kurulduğu bölge, devlet için hem büyük avantajları hem de ciddi sorunları barındırmaktadır. Bölgenin coğrafyası, devletin genel siyaset ve stratejisinin ana unsurunu oluşturmaktadır²²⁶; bu bakımdan eğer savaş ve stratejiden bahsedilecekse önce devletin jeopolitik ve jeostratejik konumu hakkında genel bir taslak hazırlanmalıdır. Bu bağlamda Hitit Devleti'nin çekirdeğini oluşturan anavatan, Kızılırmak (Marasantiya) Nehri yayı içerisinde bulunan, günümüz Çorum ve çevresidir. Hitit anavatanının en dikkat çekici özelliği oldukça zorlu ve nispeten izole bir coğrafyada bulunmasıdır. Bu durum, iç mücadeleler nedeniyle defalarca yıkımın eşiğine gelen Hititlerin, diğer büyük devletler tarafından yıkılmasını önlemiştir. Bu bakımdan Hititlerin jeopolitik konumunun, devletin varlığını uzun süre devam ettirmesinde büyük bir rolü olmuştur. Bunun yanı sıra coğrafi açıdan Hititlerin dönemin büyük devletlerinden uzakta olması her ne kadar onlara nispi bir güven ortamı sağlasa da bu husus kendi anavatanlarında savaşmadıkları anlamına gelmez. Nitekim bölgede Hititlerin topraklarına, kaynaklarına ve elinde tuttuğu bölgelere -bazıları dönemsel dahi olsa- göz dikmiş birçok komşusu vardır. Örneğin doğuda önceleri Hurri Mittani daha sonra ise Asurlular; güneyde Mısır, batıda Arzawa ve isyanlara dolaylı olarak destek veren Ahhiyawa; kuzeyde ise Kaşkalar Hitit devletini sürekli olarak tehdit etmektedir. Bu tehditlere karşı Hitit Devleti doğuda ve güneyde yani Suriye'de yayılma politikası izlerken Arzawa ve kuzeydeki Kaşkalarla karşı saldırarak onları bastırmaya çalışmak

²²⁵ Beal, 1995: 550.

²²⁶ Detaylı bilgi için bak. Garstang, 1959.

şeklinde bir savunma stratejisi benimsemek zorunda kalmıştır. Özellikle Kaşkaların oldukça engebeli ve savunmaya elverişli Karadeniz bölgesinde yaşıyor olmaları, Hititlerin onlara müdahale etme ihtimalini azaltmaktadır²²⁷. Hititlerin Suriye ve Fırat'ın doğusundaki kısımlar, devletin ekonomik ve siyasi çıkarları için son derece önemli olduğundan bölgede saldırgan ve aktif bir strateji izlenmiştir²²⁸.

Arzawa şehirleri ve Kaşkalar, Hitit başkentine yakın olmaları sebebiyle devlet için hayati bir tehlike arz etmekte ve adeta devletin zafiyete düşmesi için fırsat kollamaktadırlar. Buna karşılık Hititler için büyük bir tehdit olan Kaşkaların siyasi birlik içinde olmayışı, Hititlere böl-parçala-yönet politikasını uygulama imkânı tanımış; nitekim bu metotla III. Hattuşili'nin Hakkis Kralı olduğu dönemdeki bazı Kaşka kabilelerinin sadakati kazanılmıştır. Fakat Kaşkaların kabileler hâlinde yaşaması, siyasi bir birlikten yoksun bulunmaları ve tüm Kaşkaları temsil edecek bir liderin bulunmayışı, Hititlerin bu bölgede siyaset ağırlıklı stratejiler uygulamasının önüne geçmiştir. Bu durum da Hititlerin tarihleri boyunca bu bölgede uzun ve kalıcı bir hâkimiyete ulaşamamasına sebep olmuştur²²⁹.

Kaşkalar için yukarıda belirtilen durum genel olarak Hititlerin batı komşusu Arzawa için de geçerlidir. Bu bölgenin şehirleri, Kaşkalar kadar dağınık olmasalar da Hitit devletine oldukça zayıf bağlarla bağlıdırlar ve Hititler tarafından askeri güç kullanılarak itaat altına alınmışlardır. Bu durum Arzawa'yı güvenilmez, her daim isyan potansiyeli taşıyan müttefikler bölgesi hâline getirmiştir. Özellikle Ahhiyawa Kralı'nın "büyük krallar" listesinde zikredildiği dönemlerde, Hititlere bağlılık sorunu olan Arzawa'nın iç işlerine bir de Ahhiyawa'nın müdahil olması, Hitit-Arzawa ilişkilerini daha büyük çıkmaza sokmuştur²³⁰.

Hitit coğrafyası taktik ve strateji açısından değerlendirildiğinde; coğrafyanın engebeli olması, Hititlerin buradaki siyasi güçlere karşı daha fazla strateji ve taktik ağırlıklı bir siyaset takip etmesine sebep olmuştur. Öte yandan bu jeostratejik konum hem Hititlerin hem de Anadolu'daki diğer rakiplerinin taktiksel manevralar uygulamasına imkân vermiş ve bu durum ise coğrafyayı savaşların ana taktiksel unsuru hâline

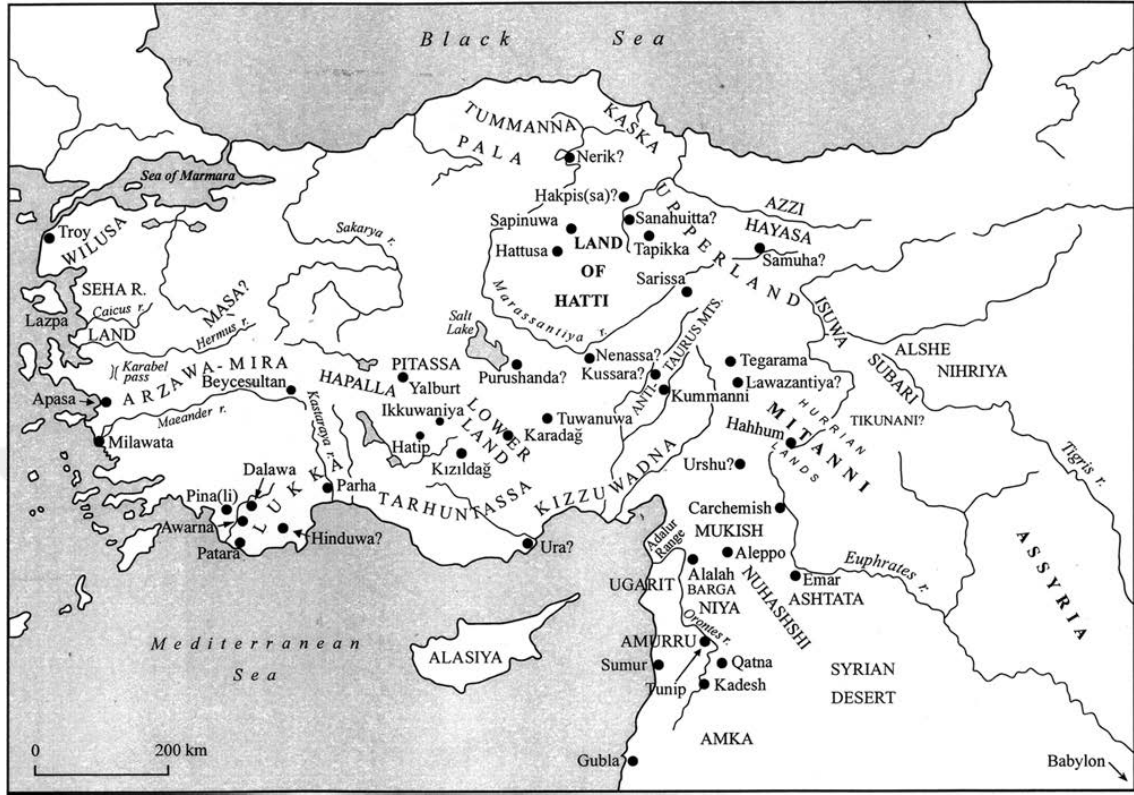
²²⁷ Emir, 2012: 9-26.

²²⁸ Gurney, 2001: 30.

²²⁹ Ünal, 2003: 48-60.

²³⁰ Bryce, 2005: 47.

getirmiştir. Çalışmada coğrafi şartlardan yararlanılarak kurgulanan stratejiler, ilgili başlıklarda ayrıca ele alınmıştır.

Şekil 8. Hititler Haritası (Bryce, 2017: 95)

2.3.1.3. Hitit Diplomasisi: Savaş'tan Önce Barışın Devamı

Çalışmanın ana konusu savaş ve strateji olduğundan bu çalışmada doğal olarak savaşlara, savaş stratejilerine ve savaşlarda uygulanan taktiklere odaklanılmıştır. Diğer taraftan Clausewitz'in de ifade ettiği gibi, diplomasi savaşın silahsız halidir ve özellikle Eski Çağ için doğrudan savaşın bir parçasıdır. Çalışmanın savaş ve strateji üzerine kurgulanması nedeniyle Hitit krallarını sadece savaş isteyen yöneticiler olarak göstermek hata olacaktır. Bu noktada Hitit krallarının savaşçı yönlerinin ötesinde diplomatik becerilerini de göstermek çalışmanın daha sağlam bir zeminde ilerlemesini sağlayacaktır.

Birleşmiş Milletler'in New York kentindeki hizmet binasında, tarihte sorunların sadece savaşla değil barışla da çözülebileceğini göstermesi bakımından önemli bir tarihi belge binanın girişine asılmıştır. Söz konusu bu belge Mısır Firavunu II. Ramses ile Hitit

Kralı III. Hattuşili arasındaki Kadeş Anlaşması metnidir²³¹. Bu bilgi, Hititlerin diplomatik yeteneklerinin, günümüze dahi ışık tutacak mahiyette olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Hitit devlet politikası ve stratejisinde diplomasinin bir enstrüman olarak kullanılması oldukça yaygındır. Bunu ilk örneği ise Hitit Kralı Telepinu ve Kizzuwatna Kralı Ispatalsu arasında yapılan anlaşmadır ve bu anlaşma ile Hititler, diplomasiyi daha etkin bir şekilde kullanma geleneğini başlatmıştır²³². Nitekim tarihi belgeler, daha sonra gelen Hitit krallarının da diplomasiyi başarılı bir şekilde kullandıklarını göstermektedir. Bu durumu daha net bir biçimde ortaya koymak adına Hititleri, Eski Çağ'daki diğer devletler ile kıyaslayacak olursak diğer devletlerin Hititlere nazaran sorunlarını daha çok savaş meydanlarında çözmeye meyilli oldukları görülmektedir. Örneğin İskender'den sonra kurulan Diadokhların diplomatlar yerine savaşçılara daha fazla iş düştüğü görülmektedir²³³. Oysa Hitit kralları karşılaştıkları sorunları öncelikle diplomatik yollarla çözmeye çalışmış; ancak bunun mümkün olmadığı hallerde savaşlar başlatılmıştır. Kanaatimizce bu durum Hititlerin devlet geleneği ve uygarlık düzeyi hakkında çok önemli bilgiler sunmaktadır.

Hititlerin diplomasiye öncelik verdiğini ve devletler arası ilişkilerde bunu ustaca kullandığını göstermesi noktasında en güzel örneklerden biri Telepinu döneminde yaşanan şu olaydır. Kral Telepinu'nun tahta çıkışından önce başlayan iç kargaşa nedeniyle Hitit devleti büyük toprak kayıplarına uğramış ve hatta kaybedilen Hitit topraklarının bir bölümünde Kizzuwatna Krallığı kurulmuştur. Kizzuwatna Krallığı'nın kurulduğu bu bölge, Anadolu ile Suriye arasındaki geçiş yolları üzerinde bulunması bakımından Hitit devleti için hayati bir öneme sahiptir. Kizzuwatna'nın bu durumu Hitit devleti için son derece hayati bir tehlike arz etmesine karşın Telepinu bu devlete karşı temkinli yaklaşmıştır. Telepinu, eskiden Hitit devletinin hâkim olduğu bu topraklarda egemenlik kuran bu devlete karşı savaş açmak yerine diplomasiyi benimsemiştir. Önce Hitit devletinin zafiyetinden faydalanarak bağımsızlık ilan eden şehirlere karşı savaş açan Telepinu, birçok şehri tekrar Hitit egemenliği altına almıştır. Daha sonraları

²³¹ Bassiouni, 2017: 569.

²³² Reyhan, 2017, 53.

²³³ Baker, 2005: 375. Baker bu devlet arasındaki mücadeleyi “kılıç kanunu/ kılıç hakkı (law of sword)” olarak özetlemiştir.

Kizzuwatna'nın diğer bazı şehirlerini de egemenliği altına alan Telepinu, bölgeyi tamamen ele geçirmek yerine Kizzuwatna kralı Isputahsu ile bir anlaşma imzalamıştır²³⁴. Böylelikle Telepinu, Hitit devleti için hem ciddi bir tehlikeyi bertaraf etmiş hem güçlü bir müttefik edinmiş hem de iki devleti de maddi manevi ağır zarara sokacak bir savaşa engel olmuş ve eşitlik ilkesine dayalı bir anlaşma yapmıştır²³⁵.

Telepinu'nun bu başarıları elde ettikten sonra bölgeyi ele geçirmeyişinin altında yatan sebebin yeniden toparlanmaya çalışan Hititlerin uzun vadede stratejisine zarar verme ihtimali bulunması olduğu düşünülebilir. Bir diğer ihtimal ise Telepinu'nun Kizzuwatna üzerinde baskı oluşturmaması, Kizzuwatna'nın Hurri devleti ile yakınlaşmasına ve iki düşmanın birleşmesine yol açabilmesidir²³⁶. Nitekim Hititler, Telepinu'dan sonra bile onun yaptığı anlaşmalara sadık kalmışlar, özellikle Sunashshura Anlaşması ile bölgenin kendilerine bağlılığını devam ettirmişlerdir. Fakat Hititler bölgede gücünü sağlamlaştırdıca bölgeye olan politik yaklaşımı değişmiştir ve Kizzuwatna'nın I. Şuppiluliuma döneminde bağımsız bir devlet olmadığı ve Hititlerin egemenliği altına girdiği görülmektedir²³⁷.

Hitit devletinin sorunlarının politik yollarla çözümünde kullanılan en önemli enstrümanlardan biri siyasi evliliklerdir ve bu siyasi evliliklerle diğer hanedanlarla olan ilişkilerin geliştirilmesine çalışılmıştır. Siyasi evlilikler bazen Hitit tahtındaki krala veya tahta aday varise kız alınması bazen ise Hitit krallarının kızlarını yerel hanedanlarla evlendirilmesi şeklinde olmuştur. Bu siyasi evliliklere Hitit tarihinde çokça örnek vardır, dikkat çekici örneklerden biri I. Şuppiluliuma'dır ve onun kızlarından biri Hayaşa kralı Hukkana ile, biri Mitanni kralı Sattiwaza ile, bir diğeri ise Mira ülkesi kralı Mashuiluwa ile evlendirilmiştir²³⁸. Bununla birlikte Hitit prenseslerinin birinci eş olması, evlilikten önce yapılan anlaşmalarla garanti altına alınmıştır. Bu da gelecekte tahta çıkacak müstakbel varislerin Hititlerle akrabalık bağlarından ileri gelen iyi ilişkiler kurmasına zemin hazırlamıştır.

Hititlerin diplomatik başarılarını gösteren bu olumlu örneklerin dışında yanlış atılan politik adımların da mevcut olduğu, bu yanlış adımların devletin çöküşünü

²³⁴ Bryce, 2005: 105.

²³⁵ Pelvanoğlu, 2019: 151-153.

²³⁶ Bryce, 2005: 57-59, 105.

²³⁷ Burney, 2004: 157.

²³⁸ Reyhan, 2017: 116.

hızlandığı örnekler de mevcuttur. Örneğin Eski Asur devletinin gücünü yitirmesi sonrasında bölgenin yeni hakimleri olan Hurri-Mitanni devletine I. Şuppiluliuma'nın saldırması, Mitannileri zayıflatmıştır. Bu fırsatı iyi değerlendiren Asurlular, yeniden toparlanarak önce Mitannileri egemenlikleri altına almış daha sonra ise Hitit devletini Nihriya'da ağır bir mağlubiyete uğratarak doğu politikasının çökmesine neden olmuştur²³⁹.

2.3.1.4. Hititlerde Savaş Ritüelleri

Hititlerde savaş ve din bağlantısını gösteren, dinin savaşlardaki rolünü anlamamızı sağlayan bir diğer önemli veri ise savaşla ilgili ritüellerdir. Ritüeller, Hitit kralları ve Hitit ordusundaki askerler için oldukça önemli bir yere sahiptir ve hayatın tüm alanlarında olduğu gibi büyüünün askeriye de son derece önemli bir rolü vardır²⁴⁰. Savaş ritüeli başlığı altında ele alınacak konular, ordu ve savaşla ilgili ayin, büyü veya tören mahiyetindeki uygulamalardır. Savaşta yapılan törenlerin, ritüellerin, savaşa, savaş stratejisine, savaş taktiğine veya sonucuna etkisi üzerinde kesin bir hüküm vermek doğru olmayacaktır. Fakat Hititlerin bu ritüelleri savaşın bir parçası olarak görmesi nedeniyle bu başlık, Hititlerde savaş konusuyla doğrudan bağlantılıdır.

Hititlerde bir asker orduya ilk adımını attığında ona ilk olarak yemin ettirilmekte ve ardından çeşitli imgelerin kullanıldığı bir tören düzenlenmektedir. Örneğin yemin ettirilen askerlerin önünde, yemin ettiren eline bir yağı alır ve ateşe atar. “*Her kim yemini bozar ve Hitit Kralını yanıltırsa böyle yansın -erisin*” der ve adaylar da “*öyle olsun - emredersin*” diye tekrar eder²⁴¹. Bu durum Hititlerde daha askerliğe adım atar atmaz ritüellerin başladığını göstermektedir. Bu asker yemini, ilerleyen kısımda teferruatlıca ele alınacağından burada daha fazla ayrıntıya yer verilmemiştir.

Bir diğer ritüel ise Hitit ordusunun savaşa gitmeden önce komuta kademesi ya da ordunun rütbelileri ile yaptıkları Azzari ritüelidir. Bu ritüelde Hurri bir kadın hekim, büyülediği veya okuyup üflediği bir yağı, komutanlar ve askerlerin atlarına, savaş

²³⁹ Kinal, 1987: 120.

²⁴⁰ Beal, 2001: 76.

²⁴¹ Reyhan, 2008: 35-49.

arabalarına ve savaş aletlerine sürmektedir. Bu büyülu yağ sayesinde Hitit askerinin korunacağı veya daha iyi savaşacağı düşünülmektedir²⁴².

Başka bir ritüel ise Nikkaluzzi adlı bir kadın tarafından yazılan ve Hitit komutanlarının savaşta nasıl korunacağına ve rakip komutanları nasıl yeneceğine dair bir ritüeldir. Bu ritüelde iki adet figürin yapılır, bunlardan Hitit komutanını temsil eden figürine komutanın adı verilir ve kilden yapılır. Diğer figürin ise düşman komutanını temsil etmektedir ve buna herhangi bir isim verilmez ve sedir ağacından yapılır. Daha sonra her iki figürin de ateşe atılır ve doğal olarak ağaç olan yanar kil figürin ise kalır. Bu durum ise tanrıların komutanı ateşle imtihan etmesi olarak değerlendirilir. Bu ritüel tanrıların ateşle imtihanından Hitit komutanının kurtulmayı başaracağını ve zorluklara rağmen zafer kazanacağını sembolize etmektedir²⁴³.

Bir diğer önemli ritüelde ise insan kurban edildiği görülmektedir. Eğer ordu ağır bir mağlubiyete uğrarsa yapılması gerekenler bir tablette şöyle belirtilmiştir:

*Bir nehrin arkasına bir insanı, bir yavru keçiyi, bir köpek yavrusunu ve bir domuz yavrusunu ikiye ayır. Bir tarafa bir yarısını diğer tarafa ise diğer yarısını yerleştir. Bunların önüne alıç ağacından bir köprü yap ve üzerine bir tiyamar? ger. Ardından köprüünün önünde bir ateş diğer tarafında ise bir ateş daha yaktır. Askerleri bunun içinden geçir fakat nehre geldiklerinde kendi üzerlerine su serpsinler*²⁴⁴.

Hitit ritüelleri arasında bir diğer dikkat çekenini ise kampları korumak için yapılan büyülerdir. Özellikle uzun kuşatmalarda askerlerin en fazla zaman geçirdikleri yerler kamplardır. Nitekim insan yoğunluğunun yüksek olduğu askeri kamplardaki en büyük tehlikeler ise salgın hastalık ve düşman baskınlarıdır. Kamplarda yapıldığı bilinen ve eldeki en detaylı ritüellerden biri olan Hapallalı Ashila Ritüeli'dir. Söz konusu bu ritüel, CTH 394 olarak kodlanan belgede "Hapalla'lı Ashila şöyle (söyler): Orduda kötü bir yıl olursa bu kurbanı (ritüeli) yaparım" ifadeleriyle başlamakta ve süreç olarak birkaç günü kapsamaktadır²⁴⁵.

²⁴² Murat, 2016: 75.

²⁴³ Beal, 2001: 67.

²⁴⁴ Collins, 2007: 184.

²⁴⁵ Metin oldukça uzun ve parçalandığında metnin kompozisyonu bozulduğu için özetlenmemiştir. Fakat dilimize de çevrilen metin, imgeleri ve kapsamıyla Hitit ritüellerinin en güzel örneklerinden biridir. Tam metin için bak. Dinçol, 1985: 22-35.

Bu savaş ritüellerinin mistik etkisi bir tarafa bırakılıp strateji ve taktik üzerindeki etkisi dikkate alındığında, bu ritüellerin Hitit askerleri üzerinde muhtemelen placebo etkisi yaptığı ileri sürülebilir. Tüm bu ritüeller, Hitit ordularının yenilgiyi kolayca kabullenmediklerini ve galibiyet motivasyonları ile savaştıklarını göstermekte; düşmanı bozguna uğratabilmek için savaş meydanlarında her türlü yola başvurdıklarına işaret etmektedir. Nitekim Hititler, yüz yıllar boyunca Anadolu topraklarında yaşadıkları onlarca yenilginin olumsuz etkilerini ve birkaç kez yaşadıkları yıkılış tehlikelerini, böylece savuşturmayı başaramamıştır. Richard Beal'a göre bu ritüeller, askerlerin sadakatinin devamlılığını sağlamış, askerlere savaşırken motivasyon ve özgüven vermiştir. Nitekim Beal, Hititlerin Çanakkale'den Habur'a 600 yıl boyunca egemen olmalarında, bu ritüellerin de payı olduğu kanaatindedir²⁴⁶.

Hititlerin savaş ritüellerini içinde yaşadığımız toplumla bir sentez yaparak değerlendirmek, konunun anlaşılması ve asker psikolojisindeki önemini göstermesi bakımından yerinde olacaktır. Hititlerin bu ritüelleri, Anadolu'yu fethetme arifesindeki Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Malazgirt'te savaş öncesi namaz kıldırması, yayını okunu fırlatarak cesaret gerektiren yakın dövüşü seçmesi, kefeni temsil eden beyaz bir elbise giymesi ile karşılaştırıldığında²⁴⁷ bu ritüeller daha iyi anlaşılakta ve her ikisinin de askerlerin üzerinde olumlu yönde psikolojik bir tesir uyandırdığını ifade etmek mümkündür.

2.3.1.5. Ana Hatlarıyla Hitit Ordusu

Eski Çağ'da, Anadolu merkezli bir devlet kurup sınırlarını Mezopotamya'ya kadar genişleten ve dönemin en güçlü devletlerinden biri olmayı başaran Hititlerin tarihi, savaşlarla doludur. Hititlerin dönemin en güçlü devletini kurmaları ve büyük bir alanda egemen olmalarının en büyük nedenlerinin başında güçlü bir orduya sahip olmaları gelmektedir. Devletin yeni kurulduğu dönemde Babil'e kadar ilerlemesi, II. Muwattali döneminde Marmara Denizi'nden Kadeş'e kadar büyük bir alanı egemenlik altına alması ancak güçlü bir ordu ile mümkündür.

²⁴⁶ Beal, 2001: 76.

²⁴⁷ Sevim, 1989: 11-20.

Hititlerin tarih boyunca askerî açıdan yaşadıkları en büyük sorunların başında insan kaynağı problemi, diğer bir ifadeyle orduda savaşacak asker yetersizliği gelmektedir²⁴⁸. Diğer taraftan Hititler savaşa gittiklerinde insan gücü eksikliğinden dolayı askerlerinin büyük bir kısmını katıldıkları sefere götürdükleri için devletin savunma potansiyeli düşmektedir. Hitit tarihinde sıkça rastlandığı üzere kral bir yere sefer düzenlediğinde başka bölgelerde devletin egemenliğini yıkmaya yönelik girişimlerin yaşanmasının en büyük nedeni sefere götürülen askerlerin oluşturduğu güvenlik zafiyetinden dolayıdır²⁴⁹. Ancak Hititler bazı çözüm yolları arayarak bu sorunu kısmi de olsa çözmüş, insan ihtiyacının devletin siyasetine olan olumsuz etkisini minimize etmeyi başarmıştır.

Hitit askeri gücünü oluşturan en önemli kol profesyonel, yani merkezi ordudur. Hititlerin Eski Krallık döneminde daimî/merkezi bir orduya sahip olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi bulunmazken daha sonraki dönemlerde Uku.uş ve Şarikuwa şeklinde adlandırılan merkezi bir ordunun kurulduğu bilinmektedir. Olası tehditlere karşı her daim hazırlıklı olması gereken Uku.uş ve Şarikuwa birimleri, asayişin sağlanmasının yanı sıra şehri savunma görevini de ifa etmekteydi. Askeri garnizonlarda toplu bir şekilde kalan askerler, savaş olmadığı vakitlerde ayrıca askeri ve idari binaların yapımında da çalıştırılmaktaydı. Yaz-kış fark etmeksizin görevlerinin başında olan Hitit ordusunun en temel birimini Şarikuwa'nın teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Uku.uş biriminin ise Hitit kralı ile anlaşma yapan devletlerden, yarı bağımsız bölgelerden veya bağlı şehirlerden asker temin etmek suretiyle oluşturulduğu düşünülmektedir. Hititlere gönderilen bu askerler köle olamazdı ve tamamının özgür bireylerden seçilmiş olması gerekirdi²⁵⁰. Merkezi ordudaki askerlerin bir kısmının da muhtemelen bir işe sahip olmak için askerlik işini meslek edinen Hitit devletinin tebaası kişilerden olduğu düşünülmektedir²⁵¹.

Maaş karşılığı kendilerine toprak verilen eyalet yöneticilerinin merkezi orduya sağladıkları askerler de bir diğer önemli kaynaktır. Tarih boyunca en sık rastlanan toprak yönetim şekillerinden biri olan idari mevki sahibine arazi gelirinin bağışlanması usulünün

²⁴⁸ Bu çalışmada Eski Çağ Anadolu'sundaki devletlerin asker temini hakkında verilen bilgilerin kısmı, daha önce yayımlanan ve "Ana Hatlarıyla Eski Çağ Anadolu Devletlerinde Asker Temini" makalemizden alınmıştır: Kılıç, 2021: 491-509.

²⁴⁹ Bryce, 2007: 10.

²⁵⁰ Beal, 1992: 42-43, 51.

²⁵¹ Bryce ve Hook, 2007: 11.

Hititlerde de uygulandığı bilinmektedir²⁵². Bu arazilerin verildiği kişinin en önemli görevi bölgenin güvenliğini sağlamak ve kralın ordusuna asker temin etmekle mükelleftir²⁵³. Hititler bu yöntem ile hızlı ve merkezi bütçeden para ayırmaksızın güçlü ve iyi yetişmiş bir orduya sahip olabilmıştır²⁵⁴. Bu sayede devlet, kışın veya sefer olmadığı zaman asker besleme yükünden de kurtulmuş aynı zamanda ücret ödemediği kırsal kesimlerin güvenliğini sağlayacak bir birim ihdas etmiştir. Hitit krallarınca da desteklenen bu sistem, savaşa katılan yöneticilere zaferlerden elde edilen gelir ve esirlerden pay vererek hem asker sayısı hem de gelir artırılarak sistemin devamlılığını sağlamaya çalışmıştır²⁵⁵.

Hitit ordusunun ana asker kaynaklarından bir diğeri ise hâkimiyet altına alınan şehir, bölgeler veya eyaletlerden temin edilen askerlerdir. Özellikle yeni hâkimiyet altına alınan bölgelerden gelenler, geldikleri şehirden uzak yerlere gönderilmektedir. İsmirik halkının verdiği askerlerin Kizzuwatna ve Mitanni'ye yerleştirilmesi buna örnek verilebilir. Böylece muhtemel kaçırların veya mensubu oldukları toplulukların isyan etmesi durumunda onlarla doğrudan iletişim kurmalarının önüne geçilmiş olacaktır. Ayrıca bu askerlere kraliyet ailesine bağlı kalacaklarına dair yemin ettirilmekte ve bütün suçluları teslim etme sözü verilmektedir²⁵⁶. Diğer taraftan Hitit ordusuna bir kere dâhil olduğu zaman bunun geri dönüşü yoktur, kendisinin yerine başka birini bulmak veya para ile muaf tutulmak gibi bir durumun söz konusu olmadığı bilinmektedir²⁵⁷.

Eyaletler ve şehirlerin temin etmesi gereken asker sayısı, yöneticilerle yapılan anlaşmalarda belirtilmiştir. Örneğin, İsmirik halkı yapılan anlaşmaya göre Hitit ordusuna 150 asker vermesi gerekiyordu. Daha sonra yapılan anlaşmada ise bu asker sayısı 60 olarak belirlenmiştir. Bu askerler, her koşulda kral ve ailesine bağlılık yemini ettikten sonra iç güvenliği sağlamakla görevlendirilmiştir²⁵⁸. Diğer taraftan anlaşmalarda belirtilen sayıda askerin gönderilmemesinin, II. Murşili'nin yıllıklarında görüldüğü gibi savaş sebebi olduğunu da vurgulamak gerekir²⁵⁹. Bu askerlerin bir kısım görevi, Hitit metinlerinde şu şekilde açıklanmıştır:

²⁵² Gurney, 2001: 90; Yakar, 2007: 47.

²⁵³ Reyhan, 2017: 80.

²⁵⁴ Beal, 1992: 55.

²⁵⁵ Bryce & Hook 2007: 11.

²⁵⁶ Karauğuz, 2002: 66-69.

²⁵⁷ Bryce, 2019: 196.

²⁵⁸ Beal, 1992: 79.

²⁵⁹ Beal, 2003: 84.

Eğer ülkemde tek bir şehir, günah işlerse (ayaklanırsa), siz İsmerek halkı oraya giderseniz, o şehrin adamlarını öldürün. Majestesinin huzuruna NAM.RA'ları gönderin. Sığır ve koyunları siz [alın]. Fakat eğer şehirde tek bir ev (aile) gü[nah işlerse], o ailenin erkekleri ölsün. [Köleleri gönderin. Sığır ve koyunları siz alın. Eğer] tek bir adam günah işlerse, [ölsün] 260.

Şekil 9. Hitit Askeri (Bryce, 2007: 33)

²⁶⁰ Karauğuz, 2002: 67-68.

Eyaletlerden temin edilen askerlere dair bir diğer önemli nokta ise hepsinin bir şehirde toplanmamasıdır. Gelen askerler, birkaç kişilik gruplara ayrılarak şehirlere yerleştirilmiş; böylece farklı etnik gruplar bir şehirde birleştirilerek Hitit karşıtı oluşum olasılığı en aza indirilmiş ve eldeki insan gücünün sadakati garanti altına alınmaya çalışılmıştır. Eyaletlerden getirilerek Hattuşa'da konumlandırılan askerlerin durumu ise diğerlerinden farklıdır. Bu askerlerden -muhtemelen Hitit topraklarında konuşulan farklı dillerin de etkisiyle- aynı dili konuşanlar bir araya getirilmiş ve birlikte eğitim verilmiştir. Böylece hem grup bilinci geliştirilmiş hem de birbirleriyle olan bağlarının güçlenmesi amaçlanmıştır²⁶¹.

Hitit daimî ve merkezi ordusunun askerlerinin diğer bir kısmı bağlı vassalların gönderdiği askerlerden oluşmaktadır. Anlaşmalarla temin edilen bu askerlerin sayısı açıkça belirtilmekte ve bunlar, garnizonlarda sürekli ve ücretli asker statüsünde hizmet vermekteydi. Bazı anlaşmalarda askerlerin hemen gönderilmesi istenirken²⁶², bazı müttefiklerden sadece ihtiyaç hâlinde asker göndermesi talep edilmekteydi²⁶³. Hititlerin bütün müttefiklerinden asker talep etmesi neredeyse bütün anlaşma metinlerinde karşılaşılan bir durumdur²⁶⁴. Müttefiklere de yemin ettirilerek asker göndermenin sürekliliği ve devlete bağlılıkları garanti altına alınmaktadır²⁶⁵. Örneğin II. Tudhaliya ile Şunaşşura arasındaki anlaşmada asker gönderme şartı şu şekilde yazılmıştır:

*Eğer majestesine karşı ciddi bir tehdit olursa ve çok sayıda düşman onun ülkesine girerse, eğer Şunaşşura'nın ülkesine dokunulmazsa, sen Şunaşşura yardımına askerlerinle birlikte gel. Eğer sen bazı işlerinden dolayı meşgulsen, ordunun başında oğlunu gönder*²⁶⁶.

Bir başka örnek ise Wiluša Kralı ve II. Muwattali arasında yapılan anlaşmada bulunmaktadır. Bu anlaşmada asker temin şartı şu şekildedir:

Warşiialla şehirlerinden askeri bir sefere gidersem, sen de yaya ve arabalı savaşçılarınla birlikte benimle askeri sefere katıl. Ya da eğer ben, bu

²⁶¹ Bryce ve Hook 2007: 11.

²⁶² Gurney, 2001: 101; Karauğuz, 2002: 68.

²⁶³ Karauğuz, 2002: 59.

²⁶⁴ Reyhan, 2017: 53.

²⁶⁵ Miller, 2013: 243.

²⁶⁶ Karauğuz, 2002: 59.

*ülkeden askeri bir sefere gitmek için bazı yüksek rütbeli memurları gönderirsem, sonra sen onunla birlikte askeri sefere git. Hatti ülkesinde senin için askeri yükümlülükler vardır. Yardımına gel!*²⁶⁷

Hitit ordusunu oluşturan unsurlardan bir diğeri ise farklı kesimlerden temin ettiği yardımcı birliklerdir. Hitit arşivlerinde muafiyetleri kapsayan bazı belgeler, bu yardımcı birimlerin işleyişine dair önemli ipuçları ihtiva etmektedir. Diğer taraftan Hitit kralları sıradan insanları da ihtiyaca binaen orduya çağırabilme hakkına sahiptir. Çünkü Hitit kanunlarının 55. maddesi Hitit halkına devlet için talep edilen her şeyi yapma mükellefiyetini yükler. Bu madde, ihtiyaç olduğu zaman neredeyse herkesin askere alınabileceği şeklinde yorumlanabilir. Diğer yandan bu mükellefiyet karşılığında halk bazı vergi ve angaryalardan muaf olabiliyordu²⁶⁸. Yardımcı birimlerin kaynağı, Hitit devletinin tebaası olabileceği gibi, III. Hattuşili'nin Hakkis kralı olduğu dönemde görüldüğü üzere, kralî aileye (hanedan) mensup kişilerin topraklarında yaşayan insanlar da olabilmektedir. Örneğin, günlük hayatını çiftçi olarak devam ettiren bir kişi, devletin ihtiyacı olduğunda askere alınabilir. Fakat devlet ekonomisine doğrudan katkı yapan insanların askere alınması üretimin aksamasına neden olmakta ve ülke ekonomisini tehdit etmektedir. Dolayısıyla bunların askere alınması için son derece hayati bir durumun ortaya çıkması gerekmektedir. Devlet, tarımsal aktivitelerin en az olduğu dönemlerde çiftçileri askere alarak ekonomik açıdan oluşacak zararı en aza indirmektedir. Fakat yine de sıradan çiftçiler bile devlet tehlikeye düştüğü zaman asker vazifesi görmekte ve ordu için başka bir insan kaynağını oluşturmaktadır. Öte yandan yardımcı birlik olarak sivil halkın askere alınmasında halkın yetenek ve tecrübeleri de rol oynamaktadır. Sivil halktan orduya katılanlar, okçu birliklerinde, savaş arabalarında veya atlı birliklerde hizmet vermişlerse de²⁶⁹ bunların büyük bir kısmı piyade olarak garnizonlarda görevlendirilmişlerdir. Garnizonlarda görevlendirilenler ise merkezi ordudan savaşa katılanların yerini doldurmak ve güvenlik zafiyetini minimize etmek gibi önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir²⁷⁰. Bu verilerden hareketle yardımcı birliklerin Hitit

²⁶⁷ Karauğuz 2002: 144.

²⁶⁸ Roth vd., 1997: 224- 225.

²⁶⁹ Beal, 1992: 58-66.

²⁷⁰ Bryce & Hook 2007: 11.

ordusundaki varlığı ve çeşitliliği merkezi ordunun asker yetersizliğine dair önemli ipuçları vermektedir.

II. Murşili'nin yıllıklarında, bu yardımcı kuvvetlerin nasıl askeri güç olarak kullanıldığına dair önemli bir ayrıntıya ulaşılmaktadır. II. Murşili, Arzawa'ya yaptığı seferden döndükten sonra yardımcı askerlerini de alarak Kaşkalar üzerine sefere çıktığından bahsetmektedir²⁷¹. Bu bilgidен hareketle yardımcı birliklerin sadece büyük seferlerde yer aldığı veya merkezi ordunun askerleriyle rotasyona tabi tutularak askerlerin dinlendirildiği sonucuna ulaşılabilir.

Hititlerin bir diğer önemli asker kaynağını, ele geçirilen bölgelerdeki insanların orduya alınması oluşturmaktadır. Savaşlarda ele geçirilen ve Hitit topraklarına taşınan bu kimseleri tanımlamak maksadıyla göç ettirilen insanlar anlamında "NAM.RA" kavramı kullanılmaktaydı²⁷². Savaş mevsimi uzun sürdüğünden yani Hitit erkeklerinin önemli bir kısmı, karların erimesinden soğukların çökmesine kadarki süreyi büyük oranda savaşlarda geçirdiğinden devlet ekonomisinin temeli olan tarımsal faaliyetlere katılmaları pek mümkün olmuyordu. Bu durumu aşmak için NAM.RA'lar büyük oranda çiftliklerde, tapınaklarda veya bina yapımı gibi işlerde kullanılmış; ayrıca devletin hâkimiyetine yeni geçmiş ve nüfusu yetersiz yerlerin nüfusunu artırmak gayesiyle iskana da tabi tutulmuştur²⁷³. NAM.RA'ların en önemli fonksiyonu ise devlete asker temini noktasında sağladıkları katkıdır. Dolayısıyla Hititler tarafından seferlerde ele geçirilen NAM.RA'ların bir kısmı, yukarıda ifade edildiği üzere çeşitli görevler için bölgelere dağıtılırken, büyük bir kısmı da orduya alınmaktaydı. Bunun belgelere yansıyan örneklerinden biri II. Murşili'nin yıllıklarında şu şekilde geçmektedir:

Ertesi gün Dukkama'ya karşı muharebeye yürüdüm Dukkama'lılar beni karşılarında görünce, huzuruma geldiler ve ayaklarıma kapandılar ve (şöyle) dediler: 'Efendimiz! Aripşa gibi (bizi) Hattuşa'nın yağma etmesine müsaade etme. Efendimiz, bizi birlikte sevk et ve bizi Hattuşa'ya götür ve bizi piyade (ve) arabalı muharip yap!' Bunun üzerine, (ben) majeste, Dukkama şehrinin yağma edilmesine müsaade etmedim ve onu NAM.RA

²⁷¹ Beal, 1992: 59.

²⁷² Alp, 1949: 250.

²⁷³ Bryce, 1986: 1-12.

ile [getirdim] Dukkama'nın sar[aya] sevk ettiğim NAM.RA'larını -3000 NAM.RA- piyade (ve) arabalı muharip yaptım²⁷⁴ ...

Başka bir örnekte ise:

...Böylece Arzawa Ülkesi'ni fethettim Halkın bir kısmını Hattuşa'ya götürdüm, ama diğer bir kısmını saraya tebaa yaptım ve askeri birlik vermeye mecbur ettim O zamandan beri bana düzenli olarak askeri birlik verirler. Bütün Arzawa Ülkesi'ni fethettiğimde ben, majesteleri, kraliyet sarayına getirdiğim esirlerin tamamı 66.000 sivil esirdi. Fakat yüksek rütbeli memurların, askerlerin ve savaş arabası sürücülerinin getirdikleri esir, öküz ve koyunların hesabı yoktur. ve Arzawa Ülkesi'nin tamamını fethettikten sonra Hattuşa'ya geri döndüm²⁷⁵.

Hititlerin asker temini politikasını ortaya koyan bu örnekte ele geçirilen şehirlerin hem düzenli olarak asker vermeye mecbur edildiği hem de buralardan NAM.RA'lar alındığı görülmektedir. Hititlerin kurduğu NAM.RA Sistemi, son derece düzgün kurgulanmış ve verimli bir şekilde uygulanmıştır. Böylece NAM.RA'lar hem ekonomik açıdan faydalı olmuş hem büyük çaplı imar faaliyetleri için önemli bir iş gücü hâline gelmiş olmanın yanında ordunun asker ihtiyacına sürekli bir kaynak oluşturmuştur. Diğer taraftan asker olabilecek fiziksel özelliklere sahip, savaş tecrübesi olan ve savaşçı ruhu taşıyan kişilerin ele geçirilen bölgelerden alınıp daha iç bölgelere getirilmesiyle, bölgenin savaşçı insan gücü düşürülerek isyan etme potansiyelleri daha düşük bir düzeye indirgenmiştir²⁷⁶. Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda Hititlerin, tarihleri boyunca yaşadığı kronik insan gücü yetersizliği sorununu uyguladığı NAM.RA Politikası ile büyük oranda çözüme kavuşturduğu ileri sürülebilir.

Hapiru olarak adlandırılan paralı askerler de Hititlerin bir diğer insan kaynağını teşkil etmektedir. Hapiru, Beal'a göre suça bulaşmış, toplumun dışladığı veya eşkıyalık gibi toplum için zararlı işlerle uğraşmış kişilerin askere alınmasıyla oluşturulmuş bir birliktir. Hoffner ise bu ifadenin paralı askerler için kullanılan genel bir kavram olduğunu belirtmektedir. Hapirular Hitit ordusunda diğer askerler gibi, güvenliğin yanı sıra farklı

²⁷⁴ Alp, 1949: 245-270.

²⁷⁵ Gurney, 2001: 101.

²⁷⁶ Bryce & Hook 2007: 13.

alanlarda da hizmet vermektedir. Paralı askerler olan Hapirular, güvenliğin yanı sıra tarım işlerine de yardım ettikleri anlaşılmaktadır. Hitit Kralı, Anziliya Kentine 30 Hapiru askerinin gönderilmesini emretmektedir. Ancak Hapiruların gönderiliş sebebi askeri amaçtan ziyade tarımsal faaliyetlere yardımcı olmaları içindir²⁷⁷. Diğer taraftan Hapiru adı Hitit metinlerinde çok az geçmekte ve bu birlikler genel olarak özgürleştirilerek askere alınmış köleler ile birlikte anılmaktadır²⁷⁸. Paralı askerler konusunda Mısır Firavunu II. Ramses'in ifadesi de bilgilerimize katkıda bulunmaktadır. Ramses'in anlatımına göre Hitit Kralı II. Muwattali, ülkesinde gümüş bırakmamış, ülkenin bütün parasını yapacağı savaşta kendisine katılmaları için yabancı ülke askerlerine dağıtmıştır²⁷⁹. Bu bilgiler, ihtiyaç hâlinde paralı askerlerin de Hitit ordularına dâhil edildiğini göstermektedir²⁸⁰. Hapirular dışında kölelerden de asker temin edildiği ve özgürleştirilen kölelerin devletin zor zamanlarında asker olarak kullanıldığı bilinmektedir²⁸¹. Bunun örneklerinden birine I. Hattuşili'nin genişletilmiş yıllıklarına ait olduğu düşünülen bir belgede rastlanmakta ve ifade şu şekildedir: *“Bu sırada, Lakkurisa’da, hapiru paralı askerleri ve özgür adamların kölelerinden oluşturulan 3.000 kişilik ordu...”*²⁸² Bu belgeden de açıkça görüldüğü üzere özgürleştirilmiş köleler ve paralı askerler Anadolu’da önemli bir asker kaynağıdır.

Hitit kaynaklarında Hitit ordusunun asker sayısına dair elimize ulaşan belgeler oldukça sınırlıdır. Fakat ister savaşta ister barışta olsun devletin güvenliğini sağlamak için büyük sayıda askere ihtiyaç vardır. Özellikle Eski Çağ şatlarında devletin merkezine uzak bir noktaya düşman saldırdığında oraya hazır bir ordunun yürütülmesi, mesafesine göre günler, haftalar hatta aylar alabilir. Dolayısıyla güvenlik için barış durumunda bile ciddi sayıda askere ihtiyaç duyulmaktadır. Hitit belgelerinde, Hitit komutanı Nuwanza'nın liderliğinde, Kanuwara'ya yardım için gönderilen Hitit ordusunun 10.000 piyade ve 700 savaş arabasından ibaret olduğu bilgisi, Hitit ordusunun asker sayısına dair fikir vermektedir²⁸³. Hititlerin ordusunun büyüklüğüne dair eldeki en önemli veri ise Mısır

²⁷⁷ Hoffner, 2009: 76.

²⁷⁸ Beal, 1992: 108-109.

²⁷⁹ Kitchen, 2003: 32-38.

²⁸⁰ Bryce & Hook, 2007: 15.

²⁸¹ Beal, 1992: 108-109.

²⁸² Kempinski & Koşak, 1982: 93.

²⁸³ Bilgin, 2018: 127.

Firavunu II. Ramses'in kayıtlarında yer almaktadır. Bu kayda göre Hititlerin yaptığı en büyük savaş olan Kadeş Savaşı'nda Hititlerin asker sayısının 47.500 civarı olduğu bilinmektedir²⁸⁴.

Hitit ordusunda en üst rütbeli ordu komutanları kraliyet ailesinin bireyleri olduğu için, en üst düzey komutanların büyük bir kısmı tam zamanlı gerçek profesyonel asker değildir. Daha düşük rütbelerde görev yapan askerler ise profesyonel askerlerdir. Özellikle yeni krallık döneminde büyük görevlere kraliyet ailesinden olmayan profesyonel komutanların da gönderildiği bilinmektedir. Örneğin bu komutanlardan Hannuti, Luppaki, Nuwanza ve Himulli'nin adları ve düzenledikleri askeri operasyonlar bilinmektedir²⁸⁵.

Hitit ordusunun silahları, neredeyse komşu devletlerle hem malzeme hem de fonksiyon olarak aynıdır. Piyadeler kılıç, mızrak, balta, topuz gibi silahlar taşımaktadır. Hitit ordusunda bulunan az sayıdaki süvariler; yay, ok ve sadak taşımakta, miğfer ve kalkan ile de korunmaktadır. Az sayıdaki süvarilerin genel olarak haberleşmeyi sağladığı düşünülmektedir²⁸⁶. Hitit ordusunun en önemli taktiksel birimi olan savaş arabalarında ise yay, ok, kılıç ve balta bulunmaktadır²⁸⁷.

Hitit devletinin askeri stratejik vizyonunu belirleyen en önemli etkenlerden biri lojistik, erzak ve ordu levazımatının sağlanmasıdır. Hiç şüphe yok ki bir ordunun uzak mesafelere operasyon yapabilmesini sağlayan en önemli faktör lojistiktir. Hititler sefere giden ordularının lojistik sorunlarını çözebilmek adına askerî güzergâhlar üzerinde silolar inşa etmişlerdir. Orduya lojistik anlamda bir diğer katkıyı güzergâh üzerindeki yerleşim yerleri sağlamakta; ordu ihtiyaç duyması hâlinde halktan hayvanları geri getirmek yahut parasını ödemek şartıyla alabilmekteydi. Bu da ordunun lojistik ihtiyaç noktasında elini kolaylaştırmaktaydı. Hitit ordusu eğer düşman topraklarına girebilirse, yağmalama serbest olduğu için, o vakit ordunun lojistik ihtiyacı daha da azalmaktadır²⁸⁸. Hitit askerleri günlük yiyecekleri olan istihkaklarını ise yanlarında taşımaktadır.

²⁸⁴ Bunson, 2002: 190.

²⁸⁵ Beal, 2003: 185.

²⁸⁶ Ünal, 2013: 50.

²⁸⁷ Howard, 2011: 49.

²⁸⁸ Beal, 1995: 550.

Diğer taraftan Hititlerde askerlerin devlete olan sadakat ve güvenini artırmak amacıyla yeminler ettirildiği böylece sadakatlerinin sağlama alınmasına çalışıldığı bilinmektedir. Bu konuda günümüze kadar ulaşmış Asker Yemini adlı bir metin, Esmâ Reyhan tarafından yayımlanmıştır. Bu yemin metni, Hitit ordusunu oluşturan askerlerin savaş motivasyonuna ve psikolojilerine dair veriler barındırmasının yanı sıra aynı zamanda askerlerin amaçlarına ve devlete olan bağlılıklarına dair de çok önemli bilgiler sunmaktadır. Söz konusu bu asker yemini şu şekildedir:

...buldu [] ve onlar onu şimdi [] yemin yerinde kör ettiler [] her kim bu tanrı yeminini boz[ar,] ve sonra Hatti ülkesinin kralına ihanet eder ve Hatti ülkesine düşmanca gözlerle bakarsa bu yeminler onları yakalasınlar onun ordusunu kör ets[inler] ayrıca onu sağır yapsınlar (ki) onlar birbirlerini görmesinler, onlar birbirlerini duymasınlar ve onlara kötü bir hastalık versinler. Aşağıdan onların ayaklarını bağlasınlar, yukarıdan onların ellerini bağlasınlar. Yemin tanrılarının, Arzawa ülkesinin ordusunun ellerini ve ayaklarını bağladıkları ve onları hareketsiz bıraktığı gibi, onun ordularını da aynı şekilde bağlasınlar ve onları da hareketsiz bıraksınlar Ellerine maya alırsın ve onlar onu sıkarsın ve aynı şekilde (ve o der ki) senin sahip olduğun maya bu değil midir? onların bu küçük maya parçasını alıp onu yoğurma kabında karıştırdığı ve yoğurma kabını (mayalanması için) bir gün boyunca koydukları (beklettikleri) gibi her kim bu yemini bozar, Hatti ülkesinin kralına ihanet eder ve Hatti ülkesine düşmanca gözlerle bakarsa bu yeminler onları yakalasınlar ve o bir felaketle yüz yüze gelsin, ve ona kötü bir ölüm versin. Onlar (Askerler) ise (şöyle) bağırlar: "öyle olsun" (emredersin). ve sonra ellerine balmumu ve koyun yağı alır ve onları ateşin üzerine fırlatır ve (şöyle) der: "Bu balmumunun eridiği gibi ve bu koyun yağının çözüldüğü gibi her kim bu yeminleri bozar,

II. Sütun

ve Hatti ülkesinin kralına ihanet ederse onu balmumu gibi erit ve onu koyun yağı gibi çöz" Onlar (Askerler) (şöyle) bağırlar: "öyle olsun" (emredersin) ve onlar ellerine tuz ve sinir alır ve onları ateşe fırlatır ve

şöyle söyler: "bu sinirlerin ocak üzerinde parçalara bölündüğü gibi ve tuzun ocağın içinde dağıldığı gibi, her kim bu yeminleri bozar, Hatti ülkesinin kralına ihanet eder ve Hatti ülkesine düşmanca gözlerle bakarsa, bu yeminler onları yakalasınlar, onu sinir gibi parçalara ayırsın ve tuz gibi dağıtsın. Tuzun tohumu olmadığı gibi o adamın da ismi, nesli, evi, sığırları, koyunları aynı şekilde mahvolsun. Onların ellerine malt (ve) bira ekmeğini koyar, onlar onu kırarlar ve şöyle söyler: bu malt (ve) bira ekmeğinin değirmen taşında öğütüldüğü, onun su ile karıştırılarak pişirildiği ve (daha sonra) onun parçalandığı gibi, her kim bu yeminleri bozar, kral (ve) kraliçeye, prenlere (ve) Hatti ülkesine kötülük planlarsa, bu yeminler onları yakalasınlar ve onun kemiklerini aynı şekilde öğütsün, onu aynı şekilde kavursun, onu aynı şekilde kırsın ve ona kötü bir kader versin. Onlar (Askerler) ise (şöyle) söylerler: "öyle olsun" Bu malt (ve) bira ekmeğinin artık büyüme gücü olmayacağı, bir daha tarlaya dönmeyeceği ve tohum olarak kullanılamayacağı ve ondan ekmek yapılamayacağı, ve onun depo evine koyulamayacağı gibi, her kim bu yeminleri bozar, kral (ve) kraliçeye, prenlere kötülük planlarsa yemin tanrıları da (bu adamın) geleceğini aynı şekilde mahvetsinler, ve onun karısı erkek ve kız çocuğu doğurmasın, onun kırında ve tarlasında ürün yetişmesin onu meralarında ot olmasın, onun sığırları ve koyunları dana ve kuzu doğurmasın. Onlar bir kadın elbisesi, bir iğ ve bir ayna getirirler ve bir oku kırarlar ve şöyle der: buradaki bir kadın elbisesi değil midir? Yemin etmek için burada bulunuyoruz. her kim bu yemini bozar ve kral (ve) kraliçeye, prenlere kötülük planlarsa, bu yeminler o adamı bir kadın yapsınlar, onların askerlerini kadın yapsınlar, onları kadın gibi giydirtsinler ve onların üzerini uzun bir örtü ile örtünler, yaylarını, mızraklarını, silahlarını onların başlarında kırsınlar ve iğ ve aynayı

III. Sütun

onların ellerine versinler ve onlar kör bir kadının ve sağır bir adamın önünden geçerler ve onlar şöyle der: işte buradaki kör bir kadın ve sağır bir adamdır. Her kim kral (ve) kraliçeye kötülük planlarsa, onu bu yeminler yakalasınlar ve onlar onu kör etsinler, onlar onu kör bir adam

gibi kör etsinler, onlar onu sağır etsinler, onlar onu sağır bir adam gibi sağır etsinler. Ve onlar o adamı, karısı, çocukları ve akrabalarıyla birlikte mahvetsinler ... şöyle der: "Bu (adam) tanrılarının huzurunda yemin etmemiş miydi? Sonra o yemini bozdu. Ve onu yeminler yakaladılar ve onun iç kısımları şişiyor, o bağırsaklarını elinde tutuyor", her kim bu yeminleri bozarsa, bu yeminler onu yakalasınlar, onun iç kısımları şişsin "işhara oğulları" (kurtçuklar) onun iç kısımlarında yaşasınlar ve onu yiyip bitirsinler. ve onlara [] sunar, gözlerinin önünde onu toprağa [] koyar (fırlatır), ve onu ayağı ile ezerler ve onlar şöyle söyler: "Her kim bu yemini bozarsa, Hattililer gelsinler ve adamın şehrini ayaklarının altında ezsinler ve onlar onu basit halk yapsınlar onlar ateşi üflerler ve onu ayakla çiğnerler ve sonra o, oraya buraya dağılır ve (şöyle) der: "Bunun parçalandığı gibi her kim bu yeminleri bozarsa onun evi, soyu sopusu, sığırları, koyunları da aynı şekilde oraya buraya dağılsın" ve onları bir fırının-önüne yerleştireceksin bir saban, bir yük arabası ve de bir savaş arabasını kült topluluğunun huzuruna koyacaksın ve onlar, bu (eşyaları) tamamen kıracaklar ve (şöyle) der: her kim bu yemini bozarsa, fırtına tanrısı da onun sabanını kırsın. Bir fırında çimenin yetişemeyeceği gibi, onun tarlasında da arpa, buğday yetişmesin ve sonra üzerinde yabani ot bitsin.

IV. Sütun

...onları, yeminler aynı şekilde tutsunlar ve onlar gitmesin o, ateşin üzerine su serper ve onlara şöyle der: "bu yanan ateşin söndüğü gibi her kim bu yeminleri bozarsa onu bu yeminler yakalasınlar ve onun, canlılığı, kuvveti gelecekteki mutluluğu, karıları ve çocuklarınıninkiyle birlikte sönsün, yeminler onları kötü bir şekilde lanetlesinler, onun ağılında kümesinde ve ambarında döl olmasın, tarlasında ot yetişmesin, bir çatlaktan bile ot çıkmassın"²⁸⁹.

²⁸⁹ Reyhan, 2008: 35-49. Ayrıca Billie Jean Collins'in "The First Soldiers' Oath" adlı bölümüne bakılabilir. Bak. Collins 2003, 167-168.

Hitit askerlerinin ettiği yemine bakıldığında, askerlerden istenen şeyin Hitit kraliyet ailesine olan bağlılık olduğu görülecektir. Burada Hitit devletinden ziyade kraliyet ailesine bağlılıklarının istenmesi, bir bakıma kraliyet ailesinin devleti temsil ediyor olmasından ileri gelebilir. Yeminde bulunan imgelere baktığımızda ise askerlerin korku unsuru ile bağlılıklarının garanti altına alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu korkuların en temelinde ise tanrıların cezalandırmasının yanı sıra bir de soyunun kesilmesi laneti yatmaktadır. Öyle ki lanet sadece şahsı değil, aynı zamanda lanet olunan kişinin ailesini ve hayvanlarını dahi kapsamaktadır.

Hitit ordusunun başarı oranları ise karşılaştığı rakiplere göre değişmektedir. Eğer karşındaki devlet Anadolu'daki şehir devletleri ise asimetrik bir savaş olduğu için başarı şansı son derece yüksektir. Ancak Hititlerin Anadolu'daki rakiplerinden biri olan Kaşka kabileleri, küçük gruplar hâlinde saldırıp hızlı bir şekilde geri çekildikleri için Hitit ordusunun mücadele ve müdahale etmesi oldukça zor olmuştur. Hititler dönemin güçlü devletleri olan Mitanni, Mısır ve Asur gibi büyük devletlere karşı giriştiği savaşlar Hitit ordusunun başarı oranı hakkında fikir vermektedir. I. Şuppiluliuma döneminde Hititler ile Mitanni kralı Tuşşarta arasında yapılan iki savaştan biri kaybedilmiş diğeri ise kazanılmıştır. Yine Mısır ile Hititler arasında yapılan iki savaşın ilkinde Hitit kralı Muwattali, Mısır Firavunu Seti ile yaptığı savaşı kaybetmiş; Kadeş'te yapılan ikinci savaşta ise Seti'nin oğlu II. Ramses'i yenmeyi başarmıştır. Asur kralı Tukulti-Ninurta ise Hitit kralı IV. Tudhaliya'yı Nihriya'da ağır bir mağlubiyete uğratmıştır. Tüm bunlar Hititlerin büyük devletlerle yaptıkları beş savaştan sadece ikisini kazanabildiğini göstermektedir²⁹⁰.

2.3.2. Hitit Orduların Saldırı Taktikleri

Anadolu'da büyük bir devlet kuran Hititler, tarihteki her devlet gibi güçlü bir orduya ihtiyaç duymuşlardır. Fakat sadece ordunun varlığı bir devletin mevcudiyetini ve geleceğini garanti edemez. Bu ordunun savaş meydanlarında etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir ve bunun en temel ögesi ise taktik ve stratejidir. Hititler küçük şehirlerle yaptığı savaşlarda bile zaman, ekonomik yük, asker zayıflatmanın minimize edilmesi, ordunun yıpranmaması ve başarının garantilenmesi gibi birçok nedenden

²⁹⁰ Bryce, 2002: 114.

dolayı, mümkün olduğunca strateji ve taktiği kullanmaya çalışmıştır. Diğer taraftan Anadolu coğrafyasının, düşmanın pusu kurmasına imkân veren engebeli bir araziye sahip olması Hititlerin yanı sıra düşmanların da taktik ağırlıklı bir savaş tarzı benimsemesine sebep olmuştur. Bu durum Hititleri, kaba güç uygulamaktan alıkoyup onları aklın yani stratejinin kılavuzluğunda ve hem kendisi hem de rakibi²⁹¹ için daha az zararla çıkabileceği bir savaş tarzına yöneltmiştir. Bu bakış açısı Hititlerde savaşlara yönelik strateji ve taktik merkezli bir savaş anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Hititlerin kurguladığı strateji ve taktikler son derece gelişmiş olmasının ötesinde, bir savaşta birden fazla taktiğin iç içe ve sıra tabanlı olarak uygulandığı örneklerine dahi rastlanmaktadır. Diğer taraftan bir strateji veya taktiğin sadece düşünülmesi, diğer bir ifadeyle orduda sadece stratejistlerin varlığı, tek başına zaferi getirmeye yetmemektedir. Zira savaşların kazanılması için iyi kurgulanmış strateji ve taktiği savaş meydanının kargaşasında pratiğe dökebilecek kabiliyetli, iyi eğitilmiş, cesur asker ve komutanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim eldeki veriler ışığında Hititlerin savaş kültürüne bakıldığında, Hititlerin hem iyi stratejistlere hem de cesur komutan ve askerlere sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmanın bu kısmında, Marmara Denizi'nden Kadeş'e kadar hâkimiyet kuran ve yaklaşık 600 yıl boyunca Anadolu'nun kaderini belirleyen Hititlerin, savaşlarda hangi strateji ve taktikler uygulayarak bu egemenliği kurabildiği ve bunu nasıl devam ettirebildiği, tarihi vesikalara yansıyan bilgiler ışığında incelenmiştir.

2.3.2.1. Ani ve Sürpriz Saldırıları-Yıldırım Taktiği

Eski Çağ'da siyasi bir güç kurmayı zorlaştıran en büyük faktör, otoritenin kurulmasından ziyade devam ettirilmesinde yatar. Dönemin en güçlü ordularından birini karşısında bulan bir şehrin veya beyliğin, yok olmak ya da boyun eğmek dışında pek fazla seçeneği bulunmamaktadır. Yani büyük bir ordu sefere çıktığında karşısında kendisine denk bir ordu ile karşılaşmadığı sürece başarı şansı oldukça yüksektir. Hitit krallarının seferlerini anlattığı yıllıklarında da bu durum açıkça görülmekte ve Hitit kralları gittikleri

²⁹¹ Önceki kısımlarda bahsettiğimiz gibi Hititler rakiplerini tamamen yok etmek yerine onların insan gücünden yararlanmayı yeğlemişlerdir. Örneğin NAM.RA politikası ile rakiplerini asker olarak kullanmışlardır.

yerden genellikle başarılarla dönmektedir²⁹². Burada başarıdan kasıt; kısa veya nispeten orta vadede elde edilen sadakat, ganimet ve siyasi egemenliktir. Bu başarı kavramı uzun vadeli olarak değerlendirildiğinde, Hititlerin aynı bölgelere defalarca sefer yapmak zorunda kalmış olmasından hareketle istenilen sonuçların elde edilemediğini göstermektedir.

Anadolu'daki şehir devletlerine ve kabilelere kıyasla daha güçlü bir orduya sahip olan Hitit devleti, bölgeleri ele geçirmek için hızlı, ani ve sürpriz saldırılar düzenlemiştir. Hititlerin bu taktikleri, özellikle Moğollar tarafından kullanılan taktiklere veya Almanların II. Dünya Savaşı'nda kullandıkları Yıldırım Saldırısı'na (Blitzkrieg) oldukça benzemektedir. İnsan gücü açısından sınırlı kaynaklara sahip ve etrafı düşmanlarla çevrili olan Hititlerin, genel olarak savaş stratejisinde buldukları en iyi çözüm, hızlı hareket ederek ani saldırılar düzenlemektir. Bu stratejinin benimsenmesinde, dağılan düşmanların bir daha birleşmesinin veya toparlanmasının önüne geçilmesi; Hitit ordusunun bir bölgede uzun süre kalması hâlinde diğer bölgelerde isyan çıkabilme ihtimali; iklim dolayısıyla sefer aylarının kısa olması gibi sebepler sayılabilir. Tüm bu sebepler, Hitit ordusunun bir bölgeye girmesi hâlinde mümkün olan en kısa sürede sonuç almasını gerektirmektedir.

Diğer taraftan Hitit ordusunun istediği zaman istediği yerde bulunmayacağını iyi bilen rakipler, Hitit ordusu bölgeden ayrılır ayrılmaz hemen Hititler aleyhine faaliyetlere girişmektedir. Bu bir risktir zira Hitit kralı bir sonraki yıl bölgelerine tekrar bir sefer düzenlerse ağır bir mağlubiyete uğrayabilirler. Fakat rakipler Hitit kralının bölgeye sefer yapmama ihtimalini göz önünde bulundururlar. Örneğin II. Murşili yıllıklarında “*Bir sonraki yıl Zimurriya'ya gittim Kaşkalar Tarikarimu dağına dedemin zamanında işgal ettiler ve daha sonra ise Hitit bölgeleri için tehlike oluşturmaya başladılar.*”²⁹³ şeklinde yazmaktadır. Bu ifadede dikkat çeken detay, II. Murşili'nin dedesi Tudhaliya ve babası I. Şuppiluliuma'nın Zimurriya'ya sefer düzenlememiş olması, II. Murşili'nin ise ancak krallığının altıncı yılında sefer düzenleyebilmesidir. Bu da isyan eden şehir veya devletin, eğer Hititler gelmezse uzun bir süre müdahale edilmeden işgal ettikleri bölgede egemenliklerini devam ettirebileceği anlamına gelmektedir²⁹⁴.

²⁹² Bryce, 2002: 114.

²⁹³ Beal, 2003: 87.

²⁹⁴ ten Cate, 1970: 79.

Hititlerin hızlı ve ani saldırılarda izlediği metot, genel olarak isyanın ele başlarını mağlup edip, kalan güçsüz şehir veya kabileleri lidersiz bırakarak kendi siyasi egemenliklerini yeniden kurmak şeklindedir. II. Murşili, krallığını birinci yılında Halila ve Dudduşka'ya yaptığı sefer Hititlerin uyguladığı ani saldırılara dair önemli ipuçları vermektedir. Örneğin II. Murşili bölgenin en güçlü ve isyana öncülük eden Halila ve Dudduşka'ya saldırıp onları yenmiş, Kaşkaları liderlerinin yardımına gelmeye mecbur kılmış ve ardından bunları büyük bir mağlubiyete uğratmıştır. Böylece Hititler, bölgedeki onlarca şehri, bir stratejik hamle ile dize getirmeyi, isyanı bastırmayı ve hızlı bir şekilde bölgedeki Hitit egemenliğini yeniden kurmayı başarmıştır²⁹⁵.

Hititlerde savaşımlardan önce spesifik bir stratejinin uygulanıp uygulanamayacağına dair fallar bakılmakta olduğu daha önceki bölümlerde belirtilmişti. Bu fal metinlerinden biri, özellikle Hititlerin Anadolu'da savaş mekanizmasını nasıl işlettiklerine ve savaş sezonunun ne kadar yoğun olduğuna dair son derece önemli bilgiler sunmaktadır:

*...Üçüncü ihtimal, kral Khankhana'dan ayrılacak ve Khattena'ya girecek. Katruma'da saklanacak. Barış veya ani bir saldırı, fark etmeksizin Pittagalassha'ya girecek. Sabah Shunupasshi ve Pittalakhshina'yı yok edecek. ve babasının kalesinde uyuyacak. Sabah Dasshenatta ve Khatenzuwa ve Tappilushsha'ya saldırarak. O... ecek Kaskaları ve Nerik'e girecek. Dördüncü ihtimal Kral Khankhana'dan ayrılacak ve Katruma'da gizleyecek. Sabah atlı birlikler Piqqauzza'ya saldırarak. Şuti Askerleri onların önünde yürüyecek. Ancak Majesteleri babasının kalesine girecek. Atlı birlikler ve Şuti Askerleri babasının kalesinde olan majestelerine dönecek. Sabah Shunupasshi and Pittalakhshina'yı yakacak fakat babasının kalesinde uyuyacak.*²⁹⁶

Metinde görüldüğü gibi savaşta uygulanan strateji, ani saldırı veya yıldırım saldırısı olarak da adlandırılan, en hızlı şekilde sonuç almayı sağlayacak stratejidir ve birden fazla isyancı şehir veya kasabanın birkaç gün içinde ele geçirilmesi planlanmaktadır. Bu metin Hititlerin ani saldırılar düzenleyerek egemenliklerini yeniden tesis ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

²⁹⁵ Beal, 2003: 84.

²⁹⁶ Beal, 1995: 550.

II. Muşşili'nin Malazziya'ya yaptığı seferde ise Hititlerin sürpriz saldırılarına örnek bir olayın yaşandığı görölmektedir. II. Muşşili'nin yıllıklarında Malazziya'ya yapılan saldırı ve uygulanan taktikten şu şekilde bahsedilmiştir:

Bu Kuwatelsa dağına varıncaya kadar günün yarısı oldu. Dağa tırmanıncaya kadar gece oldu. Kuwatelsa dağında (kamp yapacak bir yer) aradım Bir yanımda Sunupassi diğer yanımda Isdupışta kentleri başka bir yanımda o Malazziyalıların kardeşleri olan Pittagalaissalılar vardı. Onlar beni uzaktan (gördüler.) Fakat Malazziyalılara haber götürmediler. Düşmanın kaçmasına neden olmadılar. Ben Majeste gittim, Pittagalaissa'da karargâh kurdum Askerlerim kamp kurunca, efendim kudretli Fırtına Tanrısı tanrısai adaletini gösterdi. Bütün gece yağmur yağdı. Arkasından sis bastırdı. Düşman, ordunun kamp ateşini göremedi ve düşman kaçamadı.

*...Gün ağarınca, efendim kahraman Fırtına Tanrısı yine tanrısai adaletini gösterdi. Erkenden derhal sis aşağıya indi. Benim ve askerlerimin önüne sis geleli. Malazziya ülkesine aşağıya yürüyünceye kadar sis benim ve askerlerimin önünde oldu. Düşman bizi göremedi. Malazziya ülkesine aşağıya varınca, tanrı önümüzden sisi kaldırdı. Benim farkımda olmayan düşman, ekinleri biçmeye koyulmuştu. Malazziya ülkesi halkını otururken buldum. Onlara saldırdım Sivil halkı, sığırları ve koyunları yakaladım Ülkeyi yaktım. Onları imha ettim...*²⁹⁷

Bu metinde Hitit kralı II. Muşşili'nin savaş taktiğine dair önemli ipuçları elde edilebilmektedir. Öncelikle bu savaşta yağmur ve sisten istifade edilerek düşmana yaklaşıldığı görölmektedir. Yine II. Muşşili'nin Kuwatelsa dağını özellikle tercih ediş sebebi, oranın ana yoldan uzak ve düşmanı hazırlıksız yakalayabileceğı bir güzergâh olmasıdır. Bu ani saldırı ise muhtemelen Malazziya halkı için şok edici bir etki yaratmıştır. Malazziyalıların ummadıkları bir anda karşlarına çıkan, kaçmaları için fırsat vermeyen ve onlara savunmaya çekilmek için dahi zaman tanımayan bu saldırı taktiğı, Hititlerin savaş kültürüne dair çok önemli bilgiler sunmaktadır. Malazziya'ya yapılan

²⁹⁷ Alp, 2000: 127.

saldırıda, ani ve sürpriz saldırının yanı sıra coğrafi şartların da ustaca kullanıldığı görülmektedir.

2.3.2.2. Arkadan veya Etrafını Dolanarak Saldırma

Savaş stratejisinde ordular yönlerini düşmanın gelme ihtimali olan yöne doğru çevirir. Savunmada ise yine düşmanın saldırmasına en elverişli yerler ve yönler zorunlu olarak seçilir. Dolayısıyla düşmana karşıdan saldırmak onu zaten hazırlıklı olduğu bir noktadan vurmaya çalışmak olacaktır. Bu durum, saldıran için hem kayıpları artıracak hem de başarı oranını düşürecektir. Bunun önüne geçebilmek için düşmanı şaşırtmak, yanıltmak ve hazırlıksız yakalamak amacıyla arkadan veya savunma hattının etrafından dolanarak saldırılabilir. Bu arkadan yapılan saldırılar bazen bütün orduyla bazen ise sınırlı birliklerle yapılabilir. Bu taktiğin tarihteki en güzel örneklerinden birini Hannibal, Rhone Nehri Geçiş Savaşı'nda uygulamıştır²⁹⁸.

Anadolu'da bu taktiğin Hititler öncesinde de Kuşşara kralı Anitta tarafından uygulandığı bilinmektedir. Kuşşara ile Salatiwara arasındaki bir savaşta Salatiwara ordusunun Hulana Irmağı'nı tutması nedeniyle Anitta liderliğindeki Kuşşara ordusu nehri geçememiş, bunun üzerine şehri etrafından dolanarak arkadan saldırmak gibi bir strateji uygulamış ve bunda başarılı olmuştur²⁹⁹. Anitta krallığının dördüncü yılını anlattığı yıllıklarında şöyle yazmıştır:

Sonraki yıl ben, Salatiwara ile savaşmak için gittim Salatiwara adamı (kralı) çocukları (halkı) ile birlikte baş kaldırdı ve bana karşı geldi. Ülkesini ve şehri terk etti ve Hulanna ırmağını tuttu. Kaniş ordusu onun arkasından dolandı. Şehir surlarını ateşe verdi³⁰⁰.

Metinden anlaşıldığı kadarıyla Salatiwara kralı, Anitta'nın nehri geçeceği noktaya bir barikat kurmuştur. Bunun üzerine Anitta ise ordunun arkasından dolanarak sığındıkları şehri veya kampı ateşe vermiştir.

²⁹⁸ Kılıç, 2018: 28-30.

²⁹⁹ Bu metni çeviren Harry Hoffner ve Sedat Alp'in çevirilerinde farklılıklar vardır. Hoffner Annitta'nın arkasından sessiz bir şekilde dolandığını ve ateşe verdiğini belirtmiştir. Bu farklar hakkında detaylı bilgi için Bak. Alp, 2000: 55. Hoffner'in çevirisi ise Hoffner, 2003: 183,184.

³⁰⁰ Alp, 2000: 54, 55.

Hitit tarihinde arkadan veya etrafını dolanma stratejisinin en bilinenini, II. Muwattali, Mısır Firavunu II. Ramses'e karşı Kadeş Savaşı'nda uygulamıştır. Bu savaşta II. Muwattali, önce Kadeş şehrinin yakınlarında Hitit ordusunun kampını kurduğunu. Kadeş yakınlarından geçen Asi Nehri (Orontes) ise Mısırlılar için önemli bir coğrafi engeldir ve bunu bir avantaja çevirmek isteyen II. Muwattali, bu nehir geçişini saldırı noktası olarak belirlemiştir³⁰¹. Öte taraftan Hitit savaş arabaları, Kadeş şehrinin güneyinden ilerlemiş ve kanattan Re tümenine saldırmıştır. Re tümeni, beklenmedik bu saldırı karşısında mukavemet gösteremeden dağılmıştır. Hitit savaş arabaları, Re tümenini dağıttıktan sonra II. Ramses'in de bulunduğu Amun tümenine arkadan saldırmıştır. II. Muwattali'nin bu taktiği sayesinde II. Ramses ve tümeninin etrafı kuşatılmış, Mısır firavunu ancak bir yarma hareketiyle kurtulabilmiştir³⁰².

Arkadan saldırma stratejisinin sadece Hititler tarafından değil onların düşmanları tarafından da yer yer kendilerine karşı uygulandığı bilinmektedir. Örneğin Happala ülkesine gönderilen Hitit komutanının, isyancılar tarafından önce yolu kapatılmış daha sonra ise arkadan saldırılarak Hitit ordusu ağır bir mağlubiyete uğratılmıştır³⁰³.

2.3.2.3. Gece Saldırıları

Hititlerin kuruluşundan daha önce Kuşşara kralı Anitta tarafından kullanılan gece saldırıları, Hitit ordusu tarafından da çokça benimsenen ve kullanılan bir stratejidir. Etkili sonuçlar veren gece saldırıları aynı zamanda oldukça riskli bir stratejidir ve Eski Çağ'da çokça tercih edilmez. Bunun en büyük nedeni, Eski Çağ şartlarında binlerce veya on binlerce askerden oluşan bir ordunun önünü görebilmek için kullanacağı meşale veya benzeri ışık kaynaklarının düşmanı teyakkuza geçirebilme ihtimalidir. Saldırıların pusu kuran düşmanların içine düşme olasılığı yine bu taktiğin olumsuz yanlarından biridir. Gece karanlığında dost-düşman ayırt etmenin zor olması veya farklı yönlerden şehirlere giren grupların karşılaşması gibi nedenlerden dolayı "dost ateşi" ile ölecek asker sayısının da bir hayli fazla olması muhtemeldir. Tüm bunlara ek olarak kuşatılacak şehrin planı, sur yüksekliği ve asker sayısı, şehri en az zararla ele geçirebilmek için bilinmelidir ve bu da ancak çok iyi bir istihbaratla mümkündür.

³⁰¹ Schulman, 1962: 49.

³⁰² Schulman, 1962: 51.

³⁰³ Beckman, 1999: 158.

Gece saldırma stratejisi sahip olduğu pek çok dezavantaja rağmen Hititler tarafından çokça tercih edilmiştir. Bunda Hititlerin, gece operasyonları için son derece iyi eğitilmiş ve disiplinli bir orduya ve gelişmiş bir istihbarat ağına sahip olmasının etkisi büyüktür³⁰⁴. Böylece Hititler, gece saldırılarıyla hazırlıksız yakaladıkları düşmanlarını kolaylıkla dize getirebilmişlerdir.

Hititler'den önce bu stratejinin kullanımına, Sedat Alp tarafından dilimize çevrilen Anitta metninde rastlanmaktadır. Anitta'nın Kaniş'i, Ullama ve Hattuşa'yı gece aldığını anlatan bu metin şöyledir:

*Kuşşara kralı Pithana'nın oğlu Anitta (şöyle der): Konuş: Göğün Fırtına Tanrısına (karşı) iyi idi, ve Fırtına Tanrısına (karşı) iyi olunca, Kaniş kralı, Kuşşara kralına (karşı) savaş açtı Kuşşara [kr] alı şehirden aşağıya [ki] tle hâlinde ge [ldi,] [ve Ne]şa'yı geceleyin güçlü bir saldırı ile al [dı] ... [Ulla] ama'yı geceleyin güçlü (bir saldırı) ile aldım ...sonra aç kalınca, onu tanrı Şiuşmi taht tanrısına teslim etti...*³⁰⁵

Bu metinden hareketle bu savaşta uygulanan stratejide gece saldırısının yanı sıra açıkça sistematik bir kuşatma da bulunduğu görülmektedir. Bu kuşatma, rakibin direncini zayıflatarak şehirde açlığın baş göstermesine ve ardından Anitta'nın ani bir gece saldırı ile şehri ele geçirmesini kolaylaştırmıştır³⁰⁶.

Gece saldırıları Anitta'dan sonra da Hititler döneminde, I. Hattuşili tarafından da kullanılmıştır. Hattuşili, bu stratejiyi kullandığını yıllıklarında: “Zippasna'ya girdim ve gecenin ortasında Zippasna'ya tırmandım. Onlarla savaşa girdim ve onların üstüne toz yığdım.” ifadeleriyle dile getirmiştir³⁰⁷.

Gece saldırılarının sadece kuşatmalarda değil aynı zamanda savaşlarda da uygulandığı bilinmektedir. Bu strateji sadece Hititler tarafından rakiplerine değil, rakipleri tarafından da Hititlere uygulanmıştır. Hitit kralı I. Şuppiluliuma'ya, kabile savaşçılarınin gece saldırdığı bilinmektedir³⁰⁸. Fakat Hitit ordusu muhtemelen böyle bir

³⁰⁴ Gabriel & Boose, 1994: 74.

³⁰⁵ Alp, 2000: 53-55.

³⁰⁶ Hamblin, 2006: 292.

³⁰⁷ Bryce, 2005: 77.

³⁰⁸ Hoffner, 2003: 189.

baskından haberdar olmalı veya teyakkuzda olmalıdır ki saldıran kabileleri geri püskürtmeyi başarabilmiştir.

Gece saldırıları Anitta'dan sonra Hititlerin de en çok tercih ettiği stratejilerin başında gelmektedir. Hititler, başarılar elde ettikleri bu taktiğin kendilerine karşı uygulanmaması için bazı önlemler almışlardır ve bu tedbirleri sistematik hâle getirmişlerdir. Örneğin Hitit şehirlerinde askerler, geceleri şehrin dışındaki bazı noktalarda nöbet tutmaktadır. Gece, yollardan düşmanın geçip geçmediğini tespit etmek için düşmanların izleri şehirden giden bir izci tarafından kontrol edilmekte, eğer bir tehdit unsuru yok ise nöbetçiler geri dönebilmektedir. Ayrıca Hitit şehirlerinde askerlerin yattıkları yer ana kapının hemen arkasıdır ve böylece gece şehre giriş çıkışlar tamamen kontrol edilebilmektedir. Hititlerin gece saldırılarına karşı aldıkları tedbirlerin teferruatını I. Arnuwanda'nın talimatnamelerinden öğrenmekteyiz³⁰⁹.

2.3.2.4. Meydan Savaşı

Genel hatlarıyla iki ordunun savaşa uygun bir arazide belirlenen zamanda harp etmesi olarak tanımlanan meydan savaşındaki³¹⁰ en temel amaç, rakibin topladığı askeri gücü kısa bir zaman dilimi içerisinde ortadan kaldırmaktır. Meydan savaşı, genellikle bir devletin yıkılışı veya kuruluşunda da referans olarak alınır. Meydan savaşı diğer savaş stratejilerine kıyasla taktiğin uygulanması en zor savaş türlerinden biridir. Devletleri meydan savaşı yapmaya iten nedenlerin başında meydan savaşlarının kısa sürede bitmesi ve diğer savaşlara göre daha kesin sonuçlar vermesi; daimî orduya olan ihtiyacı azaltması, daha az masraflı bir savaş yöntemi olması gibi nedenler gelmektedir. Tüm bu hususlar meydan savaşlarını tarih boyunca çokça tercih edilen bir strateji hâline getirmiştir.

Meydan savaşı Hitit devletinin Anadolu'da muhtemelen yaptığı en az savaş türüdür. Çünkü Hititler, yaşadıkları dönemde zamanın en güçlü ordularından birine sahiptir. Hititlerin Anadolu'daki rakipleri olan Arzawa şehirleri, Kaşka kabileleri, Azzi Hayaşa şehirleri sadece bölgede varlığını devam ettirmeye çalışan küçük ölçekli bölgesel güçlerdir³¹¹. Bundan dolayı disiplinli, iyi eğitilmiş, daha iyi ekipmana ve özellikle farklı bölgelerde öğrendiği savaş tecrübesini savaş meydanına yansıtabilen Hitit ordusu ile bu

³⁰⁹ Miller, 2013: 217-221.

³¹⁰ <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/pitched-battle>

³¹¹ Ünal, 2003: 20-45.

devletlerin meydan savaşında karşılaşmaları, kaçınılmaz olarak ağır bir mağlubiyete uğramaları anlamına gelmektedir. Özellikle küçük şehir devletlerinin veya küçük çaplı koalisyonların açık arazide Hitit savaş arabalarına karşı doğrudan savaşmaları pek olası değildir³¹². Nitekim meydan savaşı Hitit ordusunun düşmanlarının en son istediği şeydir. Bu şehirlerin stratejisi birebir çarpışmadan kaçınmak, gerilla savaşı ile Hitit ordusunu yıpratmak ve onların zayıf bir anını yakalayabilmektir³¹³.

Hititlerde meydan savaşından bahsederken göz önünde bulundurulması gereken bir diğer nokta ise bir meydan savaşı yapılsa dahi Hititlerin rakipleri tam olarak meydan savaşına girmemekte, önce saldırıp sonra geri çekilmektedir. Böylelikle bir yandan Hitit ordusu yıpratılırken diğer yandan kendi orduları da tamamen riske sokulmamaktadır. Bu strateji özellikle I. Hattuşili'nin Ullama'ya düzenlediği seferde görülmektedir. Bu seferde I. Hattuşili, Ullamalıların kendisine karşı iki kez ordu çıkardıklarını buna rağmen onları iki kez mağlup ettiğini ifade etmektedir³¹⁴.

Hititlerde meydan savaşının bir diğer örneğine ise I. Şuppiluliuma'nın, babasının emri ile Arzawa ve civarına yaptığı seferde rastlanmaktadır. Bu seferde düşmanlarını birkaç kez yenilgiye uğratan I. Şuppiluliuma, bu galibiyetlerden sonra Tiwanzana'da konaklamış, buradan ayrıldıktan sonra Hitit ordusu, ertesi gün bölgedeki bütün düşmanların birleşerek oluşturduğu düşman ordusu ile karşılaşmıştır. Fakat yapılan bu savaşta Hititler yine büyük bir zafer kazanmış, düşmanlar elde ettikleri ganimetleri de bırakarak dağlara kaçmıştır³¹⁵.

Hitit devletine karşı Anadolu'daki siyasi güçlerin genel olarak meydan savaşını tercih etmediği belirtilmişti. Fakat bunlar kimi zaman meydan savaşı yapmaya mecbur kalmıştır. Örneğin yürüyüş hâlinde Hayaşalı asileri arayan I. Şuppiluliuma komutasındaki Hitit ordusu, planladıkları bir şekilde Kaşka ordusu ile karşılaşmıştır:

Babam ilerlediğinde, o ...arazisinde Hayaşalı düşmanlarla karşılaşmadı, babam Hayaşalı düşmanların peşinden gitti, yine düşmanlarla karşılaşmadı (bulamadı), (onun yerine) arazinin ortasında, bütün kabile askerlerinin tamamı olan, Kaşkallı düşmanlar ile karşılaştı. Tanrıları

³¹² Gurney, 2001: 95.

³¹³ Gurney, 2001: 96.

³¹⁴ Bryce, 2009: 753.

³¹⁵ Hoffner, 2003: 188.

*onunla birlikte durdular Güneş Tanrıçası Arinna, Hatti'nin Fırtına Tanrısı, Ordunun Fırtına Tanrısı, Savaş Alanının Tanrısı İştar, böylece düşman büyük bir kayba uğradı. O çok sayıda esir aldı ve onları Şamuha'ya getirdi*³¹⁶.

Bu anlatıdan açıkça, Kaşkaların istemeden Hitit ordusu ile karşılaştığı anlaşılmaktadır. Bu meydan savaşı neticesinde Hitit ordusu, meydan savaşındaki maharetini göstermiş ve Kaşka kabile askerlerini ağır bir yenilgiye uğratmıştır.

Hititlerin meydan savaşlarından en önemlisi Asur kralı I. Tukulti-Ninurta ile IV. Tudhaliya arasında yapılan savaştır. Meydan savaşlarının kesin sonuçlar alınan bir savaş türü olduğuna örnek olarak gösterilebilecek bu savaş, Hititlerin Fırat'ın doğusundaki egemenliğini bitirmiştir³¹⁷.

Tarihte, meydan savaşlarında çalışmada bahsedilen genel stratejilerin yanı sıra etrafını çevirme, sahte geri çekilme, kanattan çevirme, şok taktiği, merkeze saldırı gibi çeşitli taktik ve manevralar uygulanmaktadır. Fakat Hitit metinleri meydan savaşlarındaki bu taktik ve manevralara dair detaylı bilgi verme konusunda oldukça yetersizdir. Dolayısıyla meydan savaşlarında uygulanan spesifik taktikler konusunda şimdilik ayrıntılı bilgilere sahip değiliz.

2.3.2.5. Pusu

Hititler ve rakiplerinin Anadolu coğrafyasında muhtemelen en çok uygulamak zorunda kaldıkları savaş stratejisi pusudur. TDK sözlüğünde³¹⁸ “*Birine saldırmak için saklanarak beklenen yer*” olarak genel hatlarıyla ifade edilmeye çalışılan pusu, askeri birliklerin güzergâhı üzerinde, düşmanı coğrafi dezavantajlı bir bölgede kısırmak ve hazırlıksız yakalamak şeklinde kurgulanan askeri strateji tipine verilen addır.

Pusu, savaş taktikleri içinde son derece ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü pusu, rakipler arasındaki güç dengesi avantajını en aza indirgeyen savaş stratejisidir. Pusu sayesinde güçsüz bir ordu, zayıf bir anında yakaladığı güçlü bir orduyu kolaylıkla mağlup edebilir. Bu yüzden pusuya düşürmek demek neredeyse zaferi kazanmakla eş değer

³¹⁶ Hoffner, 2003: 186.

³¹⁷ Kinal, 1987: 120.

³¹⁸ <https://sozluk.gov.tr/-pusu>

sayılabilir. Saldırılan ordu pusudan kurtulmuş olsa dahi askerin yaşamış olduğu can tehlikesi; kısmi yenilginin getirdiği motivasyonsuzluk, muhtemel ağır kayıplar, kaybolan ordu düzeni vb. gibi nedenlerle ordu ciddi anlamda risk altına girmekte ve bazen savaşın devam ettirilmesi mümkün olmamaktadır.

Hitit rakiplerinin, Hititlere karşı Anadolu coğrafyasında en çok bu savaş stratejisini uygulamasının nedeni Hititler ve rakipleri arasındaki güç denge farkının oldukça fazla olmasından, yani asimetrik savaştan kaynaklanmaktadır. Örneğin Kaşkalar, Arzawa kentleri, Isuwa gibi bölgelerde zaman zaman Hititlere karşı ittifaklar yapılsa da eğer Hititlerde iç mücadele yoksa, güç dengesi Hititlerden yanadır. Bununla birlikte bu şehirlerin her zaman ittifak kurma ihtimalleri olmadığını da göz önünde bulundurunca Hititlerin niçin en çok bu stratejiye muhatap olduğu görülecektir.

Diğer taraftan Hititler güçlü taraf olmasına rağmen zaman zaman pusu kurmak mecburiyetindedir. Özellikle Kaşkalar, Maşathöyük tabletlerinin de gösterdiği gibi küçük gruplar hâlinde saldırıp ve hızlıca geri çekilmektedir³¹⁹. Bundan dolayı Hititler için en iyi strateji, Kaşkaları gözcü veya istihbaratçılarla takip ettirip Kaşkaların kaçamayacağı bir yere tuzak kurup onları pusuya düşürmektir.

II. Murşili, babası I. Şuppiluliuma'nın yaptıklarından bahsederken, onun Kaşkaların uyguladığı gerilla taktiğine son derece iyi bir şekilde adapte olduğunu ve Kaşkaları sıkça pusuya düşürdüğünü anlatmaktadır. I. Şuppiluliuma Kaşkalara karşı yaptığı savaştan sonra büyük miktarda ganimet ve çok sayıda esir ile Samuha şehrine dönmüştür. Kaşkaların ikinci saldırılarında ise Şuppiluliuma onları yine pusuya düşürmüş ve onlara yine büyük kayıplar verdirmiştir. Olayı aktaran metinlerde yakalanan esir sayısının sayılamayacak kadar çok olduğu belirtilmektedir³²⁰.

Öte taraftan Kaşkalar bir kez daha Samuha şehrine saldırarak Hititlere ait yerleri yağmalamıştır. Bunun üzerine I. Şuppiluliuma bir kez daha babası tarafından bölgeye gönderilmiş, Kaşkalara karşı öncelikle yine pusu taktiğini kullanmıştır ve bunda da başarılı olmuştur. Bu mağlubiyetten sonra Kaşkalar dokuz kabileden asker toplamış ve yeni bir savaş için hazırlık yapmıştır. Bunu haber alan I. Şuppiluliuma ise büyük bir ordu

³¹⁹ Gurney, 2001: 38.

³²⁰ Hoffner, 2003: 186.

toplamiş ve harekete geçmiştir. Devasa Hitit ordusunu karşılarında gören Kaşkalar ise savaşmadan teslim olmuştur³²¹.

I. Şuppiluliuma, pusuyu sadece Kaşkalar için değil Hititlere karşı gelen diğer asiler için de kullanmıştır. Örneğin Pargalla, Hattina ve civarındaki şehirlere saldıran düşmanlara da pusular kurmuş ve bunda başarılı olmuştur. Bu hadiseyi oğlu II. Murşili “...Babam bunu duyduğunda... ve düşman için pusu kurdu. Tanrıları babamın önünde yürüdü ve babam onları mağlup etti ve düşman askerlerinin büyük kısmı öldürüldü³²².” sözleriyle ifade etmektedir. Savaş planlarını son derece titiz bir şekilde yaptığı bilinen I. Şuppiluliuma’nın Anadolu’da Hitit egemenliğine karşı gelenleri durdurmak için sıkça rakiplerini pusuya düşürdüğü görülmektedir³²³.

Elbette pusu taktiği sadece Hititler için değil rakipler için de sıkça kullanılan taktiklerden biriydi. Rakiplerin kullandığı bu stratejiler bazen Hitit ordusunda büyük asker zayıatlarına ve mağlubiyetlerine neden olmaktaydı. Bunun örneklerinden biri I. Şuppiluliuma’nın yıllıklarında kayıtlıdır. Bu olayda Kral I. Şuppiluliuma, Himuli’yi Mahuirassa’ya göndererek Mahuirassa bölgesini ablukaya aldırılmıştır. Fakat Himuli’nin yaptıklarını haber alan Anzapahhaddu harekete geçip pusu kurarak Hitit komutanı Himuli’ye ağır bir mağlubiyet tattırmıştır. Bu haberi duyan I. Şuppiluliuma ise derhal harekete geçerek bölgeye büyük bir ordu sevk etmiştir³²⁴.

2.3.2.6. Dolaylı Yaklaşım

Dolaylı yaklaşım özellikle Basil Liddell Hart’ın ortaya attığı; hedefe ulaşmak için doğrudan hareket etmek yerine farklı faktörleri devreye sokarak, düşmanı yanıltarak başarı elde etmek için yapılan strateji ve taktiklere verilen bir isimdir³²⁵. Sun Tzu tarafından yazılan *Savaş Sanatı* adlı eserde dolaylı yaklaşım şu şekilde açıklanmaktadır: “Her türlü savaşta doğrudan metot, çatışmaya girmekte kullanılır; ancak zaferin güvencesi dolaylı metotlardadır³²⁶.” Sun Tzu’nun zaferi “güvence altına” alma teorisinin

³²¹ Hoffner, 2003: 186.

³²² Hoffner, 2003: 188.

³²³ Stavi, 2015: 106.

³²⁴ Hoffner, 2003: 188.

³²⁵ Lidell Hart’ın dolaylı yaklaşıma dair yaklaşımı için bak. Hart, 2012.

³²⁶ Sun Tzu, V: 5.

Hitit savaş tarihindeki en güzel örneklerinden biri, Hitit kralı II. Murşili tarafından uygulanmıştır:

Böylesi haberleri (yani, Pitaggatalli diye birinin Hitit ordusunun Şapidduva kentine girmesini önlemek için komplo kurduğuyla ilgili haberi) alır almaz Altanna'yı depo hâline getirdim ve ordunun levazımını orada bıraktım; fakat orduya savaş düzenin de yürüyüş emri verdim ve düşmanın ileri karakolları olduğu için, Pitaggatalli'nin etrafını sarmaya girişseydim, ileri karakollardaki gözcüler beni göreceklardı, dolayısıyla benim yetişmemi beklemeyecek ve benden önce kaçmış olacaktı. Bu yüzden, yüzümü aksi yönde, Pittaparaş'a doğru çevirdim. Fakat akşam olunca geri döndüm, Pitaggatalli'nin üstüne yürüdüm Bütün gece boyunca yürüdüm ve şafak vakti Şapidduva'nın eteklerine ulaştım ve güneş doğar doğmaz saldırmak için ilerledim Pitaggatalli'nin beraberinde getirdiği 9.000 kişi savaşa girdi ve onlarla harp ettim. Tanrılar benden yana oldu, mağrur Fırtına Tanrısı, benim efendim, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, benim hanım efendim, Hatti'nin Fırtına Tanrısı, Hatti'nin Koruyucu Tanrısı, Ordunun Fırtına Tanrısı, Iştar, Yarriş ve ben düşmanı yok ettik³²⁷.

Hitit kralı II. Murşili, Pitaggatalli'nin Hitit toprakları üzerindeki tehdidini sona erdirmek için harekete geçmiştir. Fakat Pitaggatalli'ye doğrudan saldırıp, zaferini riske atmak yerine dolaylı bir yaklaşım izleyerek, farklı bir yönde ilerlemiş ardından ise asıl hedefine geri dönmüştür. II. Murşili, Pitaggatalli'yi kaçamayacağı veya savunamayacağı bir konumda yakalamış ve savaşa girmeye mecbur bıraktıktan sonra bu tehdidi bertaraf etmeyi başarmıştır.

Hititlerde dolaylı yaklaşım stratejisinin bir diğer örneği ise I. Şuppiluliuma döneminde yaşanmıştır. Bölgedeki en güçlü devletlerden bir olan Mitanniler ile yaptığı ilk savaşı kaybeden Şuppiluliuma ikinci seferde dolaylı bir strateji izlemiştir. Daha önce yaptığı gibi Mitannilerin güçlü bir savunma oluşturdıkları Fırat Nehri hattından değil, bu kez kuzeyden yani İssuwa ülkesinden saldırıya geçmiştir. Bu bölgeden büyük bir saldırı

³²⁷ Younger, 1990: 207.

beklenmediği için, yeterli güvenlik hattı oluşturmayan Mitanni kralı Tuşratta, böylece büyük bir mağlubiyete uğratılmıştır³²⁸.

2.3.2.7. İstihbarat ve Savaşlardaki Taktiksel Kullanımı

İstihbarat genel olarak, planlama, araştırma, deliller toplama, çeşitli tecrübeler ve bilimsel metotlar ile onları değerlendirerek bir sonuca ulaşp, elde edilen verileri politik ve stratejik amaçlar için kullanma faaliyetleri olarak tanımlanabilir³²⁹.

Maşathöyük arşivinde veya Kadeş Savaşı'nı anlatan belgelerde de görülebileceği üzere, Hititler istihbarat konusunda oldukça ileri bir seviyededir. Hititler istihbaratı, diplomatik enstrüman olarak kullanma, problemleri oluşmadan önleme, düşmanı yanıltma, tehdit unsurlarını takibe alma ve uygun taktikleri belirleme gibi farklı şekillerde ve maharetle kullanmayı başarmışlardır.

Hititler için istihbaratı bu kadar hayati hâle getiren en önemli husus, siyasi birlikten yoksun Kaşkaların küçük gruplar hâlinde Hitit topraklarına saldırımlarıdır. Bu saldırılar Maşathöyük tabletlerinde de görüleceği üzere, bölgedeki Hitit güçlerini sürekli teyakkuz hâlinde olmaya mecbur bırakacak kadar sık sık tekrarlanır ve askeri güçlerin olay mahalline varmasına fırsat vermeyecek kadar da hızlıdır. Bu bağlamda Kaşkalar, Karadeniz coğrafyasının verdiği avantajı son derece iyi bir şekilde değerlendirdikleri görülmektedir³³⁰. Bu durum Kaşka saldırılarına karşı Hititlerin müdahale etme ihtimalini oldukça düşürmektedir. Hititler, Kaşkaların bu saldırılarından korunmak için alınacak en etkili tedbirlerin istihbarat aracılığıyla olduğunu düşünmüşlerdir. Hititlerin bölgedeki istihbarat faaliyetleri, Hitit topraklarına giren Kaşkalara müdahale edilmeksizin hareketlerinin izlenmesi ve raporlanması şeklindedir. Böylece, istihbarat sayesinde Kaşkaların hangi şehre yöneldiğinin bilinmesi, hazırlıkların yapılması, zayıyatın en aza indirilmesi sağlanmaktadır. Diğer taraftan bu istihbarat sayesinde hareketleri takip edilen Kaşka birliklerinin, Hitit askeri güçleri tarafından pusuya düşürölme ihtimali de artmaktadır.

Sistematik gözetlemeler sayesinde Hititler, düşmanın nereye gittiğine, hangi bölgeye yöneldiğine dair sürekli bir bilgi akışına sahiptir. Nitekim bu istihbaratlar Hitit

³²⁸ Bryce, 2005: 186-187.

³²⁹ <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110810105412812>

³³⁰ Emir, 2012: 12

kralına gönderilmekte ve onun verdiği talimatlara göre hareket edilmektedir. Örneğin Hoffner'in HKM7 koduyla yayınladığı belge, Hitit kralının istihbarat çalışmalarına ve talimatlarına dair önemli ipuçları vermektedir. Söz konusu bu metinde kralın gözcüler gönderdiği görülmekle beraber bölgede yöneticilik yapan Kaşşu'dan ise gönderilen gözcülere yardım etmesi istenmekte; Kaşkaları tuzağa düşürebilecek ordunun hazır olduğunu haber verilmektedir. Son cümlelerde ise *“Sana yetki verdiğim gibi Kaşşu, gözcüleri gönder ve Kaşkaları gözetle ve gözcülerin Kaşka'dan korunmasını sağla”* yazdığı görülmektedir. Metinde de açıkça görüldüğü üzere kral, düşmanların hareketlerinin takip edilmesini istemektedir³³¹.

Çalışmanın ilgili bölümünde ele alındığı gibi Hititlerin çokça tercih ettiği gece saldırı stratejisinin en önemli unsurlarından biri istihbarattır. İstihbarat sayesinde saldırılacak şehre dair bilgiler toplanarak uygun bir strateji kurgulanmakta ve zayıflar minimize edilmektedir. Böylece istihbaratın başlı başına önemli olmasının yanı sıra diğer stratejilere de kılavuzluk ettiği veya bu stratejilerin kurgulanabilmesine imkân verdiği görülmektedir³³².

Hititlerin sadece küçük şehirler veya kabilelerle mücadelelerde değil, büyük devletlerle ilişkilerinde de istihbaratı kullandıkları Amarna'da bulunan mektuplardan hareketle söylenebilir. Nitekim Amarna, Hitit devletinin Mısır ve Mezopotamya'daki diplomatik istihbaratına dair en önemli bilgilerin bulunduğu şehirdir³³³.

Hititlerin kuşatmalarda da istihbaratı yoğun bir şekilde kullandığına dair bilgilere Hitit metinlerinde rastlanmaktadır. Örneğin II. Murşili, yıllıklarında Puranda'da Tapalazunauli'yi kuşattığını fakat Tapalazunauli'nin gecenin karanlığından faydalanarak kaçtığını belirtmektedir: *“Ben majesteleri, Tapalazunauli'nin (gece) eşini, çocuklarını ve halktan bazılarını alarak kaçtığı haberini duyduğumda”*³³⁴... Bu hızlı istihbarat sayesinde Hitit kralı, Tapalazunauli'nin takip edilmesi emrini vermiş, bu takip sonunda Tapalazunauli'nin yolu kesilerek yanında götürdüğü halkı ve eşi Hititlerin eline geçmiş, Tapalazunauli ise tek başına kaçabilmiştir³³⁵. Bu durum Hititlerin kuşatmalarda

³³¹ Hoffner, 2009: 23.

³³² Robbins, 2001: 25.

³³³ Cohen ve Westbrook, 2002: 93. Ayrıca “Amarna Dönemi” olarak ta adlandırılan bu dönem Yakın Doğu'da savaşa dayalı devletler arası ilişkinin yerini diplomasinin aldığı bir zaman dilimi olduğunu da belirtmek gerekir

³³⁴ Campell, 1960: 5-9.

³³⁵ Beal, 2003: 86.

istihbaratı başarıyla kullandığını göstermekte; kurulan istihbarat ağıyla hem şehre yardım için gelmeye çalışanları hem de kaçmaya çalışanları iyi bir şekilde takip ettiğini göstermektedir.

Hititlerde istihbaratın bir diğer önemli örneği ise Kadeş Savaşı'nda yaşanmıştır. Bu savaşın en önemli aşamalarından biri, Hitit casuslarının savaş başlamadan önce II. Ramses'i başarılı bir şekilde manipüle etmeyi başarmasıdır. Hitit istihbaratı Mısırlıların ne yaptığını, nerede olduklarını çok iyi tespit etmiş ve II. Muwattali'ye savaş planlarını üzerine kurgulayabileceği bilgiler sağlamıştır. Bu bilgilerin doğruluğu sayesinde Kadeş'te II. Muwattali, II. Ramses'i hazırlıksız yakalamayı başarmıştır. Özellikle Mısır istihbaratının Muwattali'nin nerede olduğuna dair bilgileri elde edememeleri ve yakınlarına kadar gelen Hitit ordusunun varlığından haberdar olamamaları, Hititlerin bu alandaki başarısını göstermektedir. II. Muwattali'nin II. Ramses ile karşılaştığı Kadeş savaşında Hitit istihbaratı bazı hatalarına rağmen son derece etkin bir biçimde çalışmıştır. Hitit casusu olarak gönderilen iki bedevi II. Ramses'e Hitit kralının uzakta olduğunu söyleyerek II. Ramses'i yanıltmıştır³³⁶.

Diğer taraftan Hitit döneminde Anadolu'da istihbaratı kullanan sadece Hititler değildir. Onların rakipleri de Hititlerinki kadar organize olmasa da başarılı bir şekilde istihbarat faaliyetleri yürütmüşlerdir. II. Murşili'nin yıllıklarında rakiplerin istihbaratı nasıl elde ettiklerine dair önemli bir bilgi vardır. Malazziya'ya yaptığı seferde:

Bir yanımda Sunupassi diğer yanımda Isdupista kentleri başka bir yanımda o Malazziyalıların kardeşleri olan Pittagalaissahılar vardı. Onlar beni uzaktan (gördüler.) Fakat Malazziyalılara haber götürmediler. Düşmanın kaçmasına neden olmadılar” demektedir³³⁷.

Bu ifadeden bölgedeki şehirlerin, Hititlere karşı kendi aralarında bir haberleşme sistemi kurdukları anlaşılmaktadır.

2.3.2.8. Savaş Arabaları ve Taktiksel Kullanımları

Çalışmada “Savaş Aracı Olarak At ve Savaş Arabaları” başlığı altında gelişim sürecinin kısaca anlatıldığı savaş arabaları, adeta Tunç Çağı'nın sembolüdür. Tunç

³³⁶ Goedicke, 1966: 71-75.

³³⁷ Alp, 2000: 127.

Çağı'nda diğer devletlerde olduğu gibi Hititlerde de savaş arabaları son derece önemlidir. Savaş arabaları Hititlerin sadece savaş ve stratejileri üzerinde değil, kültürel kökenleri ve Hurriler ile olan savaş kültürü bağlantısı hakkında da ipuçları vermektedir³³⁸.

Hitit savaş arabalarının savaşlardaki etkisini anlayabilmek için savaş arabaları ile savaş meydanlarında uygulanan taktikleri incelemek gerekmektedir. Savaş arabalarının savaş meydanlarında ifa ettiği bilinen taktiklerden biri rakibe doğrudan saldırıdır. Savaş arabaları hızlı bir şekilde ve doğrudan düşmanın safları arasına sürülerek düşmanın ordu düzeninin bozulması hedeflenir. Bu taktikte savaş arabası ilk anda etkili olsa da savaş arabasının hızı kesildikten sonra etkisini kaybetmekte ve düşman hatları arasında kalan araba üzerindeki askerlerin kurtulma şansı azalmaktadır. Savaş arabalarında sık kullanılan ikinci taktik ise düşmana doğru yarım hilal şeklinde bir rota üzerinde hızla hareket edip düşmana yaklaştıktan sonra okları atıp geri dönmek, yani bir sorti şeklinde ifa edilmektedir. Bu savaş arabasının üzerindeki askerler için en güvenli taktiktir³³⁹.

Hititlerde savaş arabalarının vurucu gücünü anlamak, savaş arabalarının taktiksel rolünün daha iyi kavranmasını kolaylaştıracaktır. Eski Çağ'da savaş arabalarının en önemli silahı olan kompozit yaylarla dakikada ortama 8 ok atılabildiği tahmin edilmektedir³⁴⁰. Bu veriden hareketle Kadeş Savaşı'nda Hitit ordusunda bulunan 3.500 Hitit savaş arabasında görevli 3.500 okçu dakikada 28.000 ok atabilmektedir. Bu Anadolu'da bulunan birkaç küçük şehrin birleşip oluşturabileceği, 5.000 kişilik Anadolu şartlarına göre büyük bir orduyu, 3/1 isabet oranıyla bir dakikadan daha az bir zaman diliminde öldürmesi veya yaralaması anlamına gelmektedir. Bu teorik ve istatistiksel hesap, Hitit savaş arabalarının ölümcül etkisini göstermektedir.

Hitit metinlerinde savaş arabalarının sadece meydan savaşlarında değil kuşatmalarda da kullanıldığı bilinmektedir. Savaş arabalarının kuşatmalarda üstlendiği görevlerden ilki düşmanın huruç hareketi yapmasını engellemektir. Savaş arabaları hızlı hareket ettiği için düşman dışarı çıksa bile, geri çekilmesine fırsat vermeden huruç yapan orduya saldıracaktır. Diğer taraftan savaş arabaları hızlı hareket edebildikleri için kuşatma altındaki şehirlerden diğer şehirlere gidebilecek veya diğer şehirlerden kuşatma altındaki şehre gelebilecek elçiler veya yardımların önünü kesebilecektir. Tüm bunlara ek

³³⁸ Göetze, 1963: 125.

³³⁹ De Backer, 2010: 30-34.

³⁴⁰ Loades, 2019: 81.

olarak savaş arabaları kuşatmalarda piyadelerin önlerinde yer alarak onları korumakta veya oklar yardımıyla piyadelerin önünü açarak piyadelerle birlikte adeta “mekanize piyade” rolünü üstlenmektedir³⁴¹.

Hitit savaş arabaları ile bölgedeki diğer savaş arabaları arasında bazı farklılıklar olduğu arkeolojik verilerin yanı sıra Kadeş Savaşı tasvirlerinde de görülmektedir. Bu farklılıkların başında savaş arabalarındaki asker sayısı gelmektedir. Nitekim Hitit savaş arabalarında, bölgedeki diğer savaş arabalarının aksine, iki yerine üç asker bulunmaktadır. Birinci asker savaş arabasını idare eden sürücüdür; ikinci asker savaş arabasının vurucu işlevini yerine getiren okçudur; Mısır savaş arabalarında olmayan üçüncü asker ise sürücü ve okçuyu korumakla görevli kalkancıdır. Ayrıca bu askerlerin muhtemel yakın dövüş için de yanlarında kılıç gibi silahlarda bulundurdıkları bilinmektedir³⁴². Hitit savaş arabalarında, atların zırhlı olması bir diğer önemli faktördür ve bu açıdan Mitanni savaş arabalarına benzemektedir³⁴³. Son farklılık ise tekerin konumlandırıldığı yerdir. Hititler dingili³⁴⁴ Mısırlılardan farklı olarak, sona değil ortaya konumlandırmıştır. Böylelikle Hitit savaş arabalarının manevra kabiliyeti düşürülse de üçüncü askeri taşıyabilecek bir dayanıklılığa ulaştırılmıştır³⁴⁵.

Hititlerde savaş arabalarının nasıl temin edildiğine dair bulgulara Hititlerin vassallar ile yaptıkları anlaşmalarda tesadüf edilmektedir. Bu anlaşmalarda vassalların, Hitit kralı savaşa gittiği zaman belirli sayıda asker ve savaş arabası vermeyi taahhüt ettiği görülmektedir:

Ben, majesteleri, başka bir yere savaşa gittiğimde- ya Hurri ya da Arzawa ülkesi olsun- Sunashshura 100 takım savaş arabası ve 1000 piyade vermeli ve orduyla beraber ben majestelerine eşlik etmelisin. Ben majestelerinin yanına gelinceye kadar onların erzaklarını sağlamalısın³⁴⁶.

Savaş arabalarının en önemli ögesi olan atların eğitimine Hititlerin büyük bir önem verdiği görülmektedir. Hititler, at konusunda dönemin en önemli devleti olan

³⁴¹ De Backer, 2010: 36-39.

³⁴² Howard, 2011: 49.

³⁴³ Fields, 2006: 20.

³⁴⁴ İki tekerini birbirine bağlayan mil.

³⁴⁵ Howard, 2011: 49.

³⁴⁶ Beckman, 1999: 24.

Mitanniler'in tecrübelerinden yararlandıkları bilinmektedir. Kikkuli metni olarak bilinen metin aynı zamanda dünya tarihinin ilk bilimsel at eğitim kitabıdır³⁴⁷. Mitannili at eğitici Kikkuli'nin yazdırdığı ve Kikkuli metni olarak da bilinen at yetiştiriciliğine/eğitimine dair metinde atların bir takvime bağlı kalınarak eğitilmesi anlatılmakla birlikte ata verilmesi gereken otan, antrenmanların saatine kadar, yapılması gerekenler son derece açık bir şekilde anlatılmıştır. Bu metnin dışında Hititlerin de kendilerine ait at yetiştiriciliği/eğitimi metotlarına dair tabletlerin varlığı bilinmektedir³⁴⁸. Tüm bunlar Hititlerin atlara ne kadar önem verdiğini ve onların savaşlardaki rolünün vazgeçilmezliğini göstermesi bakımından hayli önemlidir³⁴⁹.

Savaş arabaları her ne kadar önemli bir askeri silah olsa da engebeli coğrafyada tamamen devre dışı kalmakta ve stratejik ve taktiksel anlamda fonksiyonunu kaybetmektedir. Nitekim II. Murşili yıllıklarında şu ifadeler geçmektedir:

Arinnanda dağı çok dik ve denize doğru uzanıyordu. Çok yüksekti ve ulaşımı zordu ve atların ilerlemesi mümkün değildi. ... Atların ulaşması mümkün olmadığı için ben majesteleri, ordunun önünden yürüyerek gittim ve Arinnanda dağıda yaya olarak ulaştım

Bu metinde anlaşılaçağı üzere savaş arabaları her ne kadar dönemin en önemli silahları da olsalar, coğrafya her şeyi etkilediğı gibi savaş arabalarının da gücünü ve etkisini sınırlandırmaktadır³⁵⁰. Nitekim ilerleyen süreçte savaş arabaları yerlerini süvarilere bırakacaktır.

2.3.2.9. Coğrafi Tabanlı Taktikler ve Stratejiler

Hititlerin hâkim olduğı alan, Ege Denizi'nden Fırat Nehri'ne, oradan da Mısır sınırlarına ulaşan geniş bir coğrafyadır. Hititlerin hâkim olduğı bölgelerin her biri iklim ve coğrafya açısından birbirinden farklılık arz etmekte ve bundan dolayı bölgedeki savaş stratejisi ve taktikler kurgulanırken, bu coğrafi farklılıklar da göz önünde bulundurularak etkin bir biçimde kullanılmaktadır. Şüphesiz bu durum sadece Hititler için değil, aynı

³⁴⁷ Ünal, 2013: 47.

³⁴⁸ Raulwing, 2009: 1-15.

³⁴⁹ Kikkuli'nin metni ve detaylı açıklamalar için bak. Karağuz, 2018.

³⁵⁰ Fields, 2006: 41.

zamanda Hititlerin rakipleri için de geçerlidir ve nitekim her iki tarafın da coğrafyadan en üst düzeyde istifade ettikleri görülmektedir.

Coğrafi tabanlı strateji ve taktikler genel olarak bir strateji veya taktiği kurgularken coğrafyanın en verimli şekilde düşmana karşı kullanılmasını amaçlamaktadır. Coğrafi tabanlı taktiklerde özellikle nehirler, dağlar, vadiler ve bunların ana yollarla kesiştiği kısımlar önemlidir. Ağaçlı veya askerlerin saklanabileceği kadar engebeli yüzey şekillerine sahip bir dağ, pusu kurmak için son derece elverişlidir ve düşman ordusu için büyük bir tehlike arz etmektedir³⁵¹. Yine ordular nehirleri veya büyük suları geçerken büyük bir risk altındadır. Özellikle bir nehri karşıya geçen ordunun saldırıya uğraması durumunda, savaş düzeni almak zaman alacağı için risk artmaktadır. Zira bu tür bir saldırıda, askerlerin üzerindeki zırhlar ve levazımın ağırlığı boğulmalara neden olabilir yahut saldırı esnasındaki panik ve koordinasyon eksikliği yine kayıpların artmasına neden olabilmektedir.

Diğer taraftan sadece büyük coğrafi yer yüzü şekilleri değil, küçük eğimler bile ciddi stratejik ve taktiksel bir avantaj sağlayabilmektedir. Örneğin ordular savunma amacıyla eğimli bir yamaca veya dağa doğru çekildiklerinde, saldıran düşmanın aşağıda olması sebebiyle büyük bir avantaja sahip olmaktadır. Bu avantaj sayesinde rakibin yüksek noktaları ele geçirmesi zorlaşır ve dağın tüm yüzeyi yürümeye elverişli olmayacağı için sadece belirli savunma noktaları tutularak düşmanın ilerlemesi önlenir. Bu bakımdan küçük bir yükselti bile savaşın akıbeti açısından büyük bir stratejik veya taktiksel avantaj sağlayabilir.

Coğrafi tabanlı taktikler Anadolu'nun engebeli coğrafyası nedeniyle Hititlerin sıkça başvurduğu bir yöntemdir. Bunların en güzel örneklerinden biri II. Murşili yıllıklarında şöyle anlatılmaktadır:

Kuwatelsa dağına varıncaya kadar günün yarısı oldu. Dağa tırmanıncaya kadar gece oldu. Kuwatelsa dağında (kamp yapacak bir yer) aradım.... Bütün gece yağmur yağdı. Arkasından sis bastırdı. Düşman, ordunun kamp ateşini göremedi ve kaçamadı. ...Gün ağarınca, efendim kahraman Fırtına Tanrısı yine tanrısız adaletini gösterdi. Erkenden derhal sis aşağıya indi. Benim ve askerlerimin önüne sis geldi. Malazziya ülkesine

³⁵¹ Sun Tzu, IX: 17.

*aşağıya yürüyünceye kadar sis benim ve askerlerimin önünde oldu. Düşman bizi göremedi. Malazziya ülkesine aşağıya varınca, tanrı önümüzden sisi kaldırdı. Benim farkında olmayan düşman, ekinleri biçmeye koyulmuştu...*³⁵²

Metinden açık bir şekilde anlaşılacağı üzere II. Murşili, bölgenin coğrafi şartlarını ve doğa olaylarını mükemmel bir şekilde taktiğine adapte etmiştir. II. Murşili'nin dağa tırmanması muhtemelen düşmanın sürekli olarak yolları gözetlemesi nedeniyle olmalıdır. Dağdan saldırıyı beklemeyen Malazziyalılar'ın bu taktikle gafil bir şekilde avlandıkları görülmektedir. Diğer taraftan sisin değerlendirilmesi ve düşmanın hazırlıksız yakalanması Hitit savaş tarihinde, coğrafya ve coğrafi olayların etkin kullanımına güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Coğrafya tabanlı stratejilerin başka bir örneği ise II. Muwattali'nin Hitit ordusunu komuta ettiği Kadeş Savaşı'nda rastlanmaktadır. Kadeş'e ulaşmak için Asi nehrini geçmek zorunda olan Mısır ordusu için en elverişli geçiş yeri Kadeş'e birkaç kilometre uzaklıkta olan Shabtuna yakınlarıdır³⁵³. Fakat nehrin bu geçiş noktasının aynı anda sadece birkaç savaş arabasının geçebilmesine imkân vermesi sebebiyle Mısır ordusu mecburen ayrılmak zorunda kalacaktı ve bu da nehrin bu bölümünü Mısır ordusuna saldırı düzenlenmesi için son derece etkili bir stratejik nokta hâline getirmektedir. Nitekim bu geçiş noktası Kadeş Savaşı'nda kurgulanan stratejinin ana unsurudur ve Hitit ordusu, Re tümenine bu geçiş noktasında saldırdığı için Re tümeni etkili bir direnç gösterememiş ve çok kolay bir şekilde dağılmıştır. Oysaki daha korunaklı bir bölgede olan Amun tümeni Hitit savaş arabalarına başarılı bir şekilde direnebilmiştir³⁵⁴.

Coğrafyanın etkin kullanıldığı strateji ve taktiklere bir diğer örneğe ise Hitit Kralı I. Şuppiluliuma döneminde rastlanmaktadır. I. Şuppiluliuma Suriye'nin mutlak hâkimi olmak için bölgenin en önemli krallığı ve bu planın önündeki en büyük engel olan Mitannileri ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Fakat son derece başarılı bir savunma stratejisi izleyen Mitanniler, Hitit kralını mağlup etmiş ve bazı ganimetler ele geçirmiştir³⁵⁵. Hatta Mitanni Kralı Tuşratta, Hititlerden elde ettiği ganimetlerden bir Hitit

³⁵² Beal, 2003: 86.

³⁵³ Healy, 1993: 33.

³⁵⁴ Hornung, 2004: 103.

³⁵⁵ Dinçol, 1982: 37, 38.

savaş arabası, iki at, Hititli bir erkek ve bir kadının bulunduğu hediyeleri Mısır Firavunu III. Amenhotep'e göndermiştir³⁵⁶.

I. Şuppiluliuma Mitannilerden aldığı yenilgi sonrası bazı iç sorunlarla uğraşmış, bu sorunları çözdükten sonra yeniden Mitannilere karşı sefere çıkmıştır. Fakat bu kez farklı bir yaklaşım izleyerek, öncelikle Mitanni kralı Tuşratta'nın rakibi olan Artatama ile iş birliği yapmış, daha sonra Mısır'ın desteğini kesmek için politik girişimlerde bulunmuştur. Hititler, Mitannilerin kolayca savunabildiği Aşağı Fırat bölgesinden saldırmak yerine dolaylı bir yaklaşım izleyerek öncelikle İssuwa ülkesini ele geçirmiştir. Stratejik planı uzun vadede Mitanni olan Hitit kralı Şuppiluliuma, bu bölgeden güneye doğru ilerlemiş, Mitannileri bu kez beklemedikleri bir yerden vurmuş ve böylece Kral Tuşratta ve onun rakibi Artatama arasındaki iç mücadelenin zayıflattığı Mitanni krallığını ağır bir mağlubiyete uğratmıştır³⁵⁷.

I. Şuppiluliuma'nın bu savaşı hem politik hem de taktiksel olarak son derece dikkatli bir şekilde planladığı görülmektedir. Planda coğrafyayı ve şaşırtma elementlerini iyi kurgulayan Hitit kralı, Mitannilerin müttefikleri İssuwa ile bağlantısını da keserek savaşın seyrini değiştirmiştir. Nitekim bu müdahale sanki İssuwa üzerine bir sefer yapılacaktı izlenimi oluşturmuş ve Mitannilerin savaşa hazırlık yapmasının önüne geçilmiştir. Beklenmedik bu zamanda ve umulmadık bir coğrafyadan yapılan saldırı sonucu Mitanni devleti, bir daha toparlanma imkânı bulamayacağı büyük bir mağlubiyete uğramıştır³⁵⁸.

Hititler coğrafyayı sadece taktiksel amaçlar için değil, uzun vadede politik ve stratejik amaçlar için de kullanmışlardır. Bunun en iyi örneklerinden biri, I. Şuppiluliuma döneminde yaşanmıştır. I. Şuppiluliuma Fırat nehrinin Hitit egemenliğindeki kısımlarını tehdit eden Mitannileri zayıflattıktan sonra, bölgede bazı düzenlemeler yapmış ve Fırat nehrini Hitit devleti için coğrafi bir sınır olarak kullanmaya başlamıştır³⁵⁹. I. Şuppiluliuma, Fırat Nehri ve hinterlandındaki önemli şehirlere güçlü garnizonlar kurarak bölgede olası siyasi değişimlere hızlı reaksiyon gösterebilecek ve bu bölgedeki Hitit çıkarlarını koruyabilecek bir siyasi yapı oluşturmuştur. Kurulan bu siyasi yapı, kralî bir

³⁵⁶ Bryce, 2005: 157.

³⁵⁷ Kinal, 1987: 104.

³⁵⁸ Bryce, 2005: 186-187.

³⁵⁹ Dodd, 2007: 210.

valilik şeklindedir ve bu yapının en önemli şehirleri olan Kargamış'a oğlu Piyasli'yi Hâlep'e ise diğer oğlu Telipinu'yu vali olarak atamıştır³⁶⁰. I. Şuppiluliuma'nın attığı bu adımın Hititler için birçok avantajı vardır. Zira bu siyasi yapı, Fırat'ın doğusundan gelen tehlikelere karşı Hititler için bir tampon bölge görevi görmüştür. Bu valilikler I. Şuppiluliuma'nın ölümünden sonra da devam etmiş ve sonradan gelen kralların işlerini kolaylaştırmıştır. Bu valilikler Suriye'de meydana gelen siyasi değişimlere hızlı reaksiyonlar gösterilebilmesine ve böylece Hitit çıkarlarını korumaya imkân tanımıştır. Ayrıca bu siyasi adım sonrasında Geç Hitit devletlerinin temelleri atılmıştır.

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda I. Şuppiluliuma'nın ve Hititlerin coğrafyayı taktiksel olarak çok iyi kullandığı görülmektedir. Öyle ki coğrafi stratejiyi yerinde kullanarak bu bölgede yüz yıllar boyu devam edecek bir Hitit varlığının temelini atmıştır. Böylece özellikle Geç Hitit dönemi göz önünde bulundurulunca bölge, adeta ikinci bir Hitit anavatanı halini almıştır.

2.3.2.10. Savunmaya Çekilen Düşmanları Savaşa Zorlama Stratejileri

Düşmanın ihtiyacı olan şeylere zarar vermek savaş mefhumunun ortaya çıkışından itibaren çokça tercih edilen bir stratejidir. Bu strateji sadece Hititlere özgü bir uygulama olmanın ötesinde savaş ve stratejinin bir parçası ve genel bir olgudur³⁶¹. Anadolu'da yerel beyliklerin siyasi ilişkilerine ait ilk metinlerden itibaren bu stratejiye dair verilere rastlanmaktadır. Örneğin Mama Kralı Anum Hirbi, Taişamalıların kendi arazisini yaktığından bahsetmektedir³⁶². Bu metinden hareketle söz konusu stratejinin Hititlerden önce de Anadolu'da uygulandığı görülmektedir.

Hititlerin askeri gücü, I. Hattuşili ve I. Murşili'nin askeri başarıları göz önüne alınınca, kuruluş aşamasında bile Anadolu'da meskûn olan küçük şehir devletleriyle karşılaştırılamayacak kadar büyüktür. Bu nedenle bölgedeki Hitit düşmanlarının Hititlerle doğrudan savaşmak yerine savunmada kalmayı tercih ettikleri, eğer imkân bulurlarsa pusuya düşürüp Hitit ordusuna zarar vermeye çalıştıkları, çalışmanın önceki bölümlerinde ifade edilmişti. Buna karşın Hititler, geriye çekilerek Hitit ordusunu oyalamaya çalışan şehirlere, ordulara veya koalisyonlara karşı bazı stratejiler

³⁶⁰ Bryce, 2005: 176, 179.

³⁶¹ Sun Tzu, III: 6.

³⁶² Bryce, 2005: 34.

geliştirmiştir. Hititler bu taktikleri uygulayarak düşman ordusunu savaşa çekmeye çalışmıştır.

Hititlerden günümüze ulaşan neredeyse bütün kral yıllıklarında bir arazinin, bir şehrin yahut bir ülkenin yakıldığından bahsedilen bir ifadeye mutlaka rastlanır. Bu durum bu uygulamanın yaygınlığı hakkında da fikir vermektedir. Hatta I. Hattuşili, Hahhu şehrini yaktığında, yanan şehrin dumanlarını göğün tanrısına bir armağan olarak sunmuştur³⁶³. Ayrıca kral yıllıklarında şehir yakmanın yaygınlığına bakıldığında bunun bir strateji olmasının ötesinde güç ve kudret göstergesi olarak algılandığı da görülmektedir.

Saklanan düşmanı savaşa çekmenin en kolay yollarından biri arazi yakmaktır ve bu yöntem, Hititler tarafından çokça tercih edilen yöntemlerin başında gelmektedir. İsyan eden şehirlerin bulunduğu bölgeye gelen Hitit ordusunun yaptığı ilk işlerden biri şehrin ekinlerini yakmaktır. Böylece düşman iki tehlikeden birini ya Hititlerle savaşmayı ya da halkın kışın açlıktan ve bunun getirdiği hastalıklardan kırımını seçmek zorunda kalacaktır. Özellikle küçük şehirlerin uzak mesafelerden erzak ithalatı yapmasının son derece zor olması ve Anadolu kışlarının uzun ve bir o kadar da sert geçmesi durumu daha da içinden çıkılmaz bir hâle getirmektedir. Dolayısıyla ekinler yandıktan sonra, gelecek birkaç yıl küçük şehirler için büyük sıkıntıları beraberinde getirmektedir³⁶⁴. Bu durumu iyi bilen Hititler, rakiplerini kendilerine karşı savaşmaya zorlamaktadır. Hititler tarafından sıkça kullanılan bu stratejiye birkaç örnek vermek, stratejinin nasıl kullanıldığının daha iyi açıklanması açısından oldukça önemlidir.

Bu taktiğin örneklerinden birini II. Murşili, Nuhasse şehrine karşı uygulamıştır. II. Murşili yıllıklarında olaydan şu şekilde bahsetmektedir:

...Piyade ve atlı birlikleri (Kurunta'ya) verdim ve onu Nuhasseye gönderdim Ona aşağıdaki emirleri verdim: "Nuhasse'nin insanları düşman olduğundan, git ve onların hasatlarını yok et ve onları kuşat." Kurunta piyade ve atlı birliklere liderlik etti. O, Nuhasse'nin ekinlerini

³⁶³ Alp, 2000: 66.

³⁶⁴ Trimm, 2017: 244-247.

*(hasadını) yok etti ve onları kuşattı. Çünkü Nuhasse kralı, bana ve babama olan yeminini bozdu, yemin tanrıları ilahi adaletlerini gösterdiler*³⁶⁵.

Şehirleri ve arazileri yakmanın bir diğer örneğine I. Şuppiluliuma döneminde rastlanmaktadır. Aşağı ülkenin komutanı olan Hanutti'ye piyade ve savaş arabası verilerek Lalawanda'ya gönderilmiş ve Lalawanda halkı Hitit ordusunu karşılarında görünce savaşız teslim olmuştur. Lalawanda bölgesini yeni bir operasyon için üs olarak kullanan Hanutti, önce Happala'nın arazilerini yakmış daha sonra ise şehri ele geçirip büyük ve küçük baş hayvanları ile birlikte bütün halkı Hattuşa'ya getirmiştir³⁶⁶.

Hitit devletinin ekinleri yok etme ve kuşatma stratejisi kıtlıkların baş göstermesine, kıtlıklar ise iç isyanların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin isyan nedeniyle ağır bir ablukaya alınan Kadeş'te (Kinza) Kadeş kralı Aitakkama, oğlu tarafından öldürülmüş ve babasını öldüren oğlu Hitit kralına tabii olmak istediğini yazmıştır. Bu durum Hititlerin yürüttüğü ağır abluka ve ekinleri yakmanın, şehirleri zayıflattığı ve onların direncini kırdığını göstermektedir. Söz konusu bu durum II. Murşili yıllıklarında şu şekilde geçmektedir:

*Niqmadda, Kadeş kralı Aitakkama'nın en büyük oğlu nasıl kuşatıldıklarını ve dahası tahıllarının nasıl bittiğini görünce babası Aitakkama'yı öldürdü. Onlar (yemin tanrıları) Niqmadda ve Kadeş'i benim tarafıma döndürdü. Kadeşliler bana tabi oldular. Fakat ben hemen Niqmadda'yı vassal olarak kabul etmedim. Çünkü onlar yeminlerini bozdular ve ben onlara şöyle söyledim bırakın yemin tanrıları yapsın... Bırakın oğul babasını ve kardeş kardeşi öldürsün. Bırakın onun kendi (kan ve etleri) kendini bitirsin*³⁶⁷.

Metinden anlaşılacağı üzere, kuşatma ve sonrasında gelen açlık şehirde bir isyanı tetiklemiştir. II. Murşili, her ne kadar babasını öldüren Niqmadda'ya başlangıçta tabiiyetine kabul etmeyerek babasını öldürmesine tepki gösterse de birkaç yıl sonra Niqmadda'nın tabiiyetini kabul ettiği bilinmektedir³⁶⁸.

³⁶⁵ Beal, 2003: 89.

³⁶⁶ Bryce, 2005: 151.

³⁶⁷ Beal, 2003: 82-90.

³⁶⁸ Bryce, 2005: 151-167.

2.3.2.11 Kuşatma

Sözlüklerde en öz haliyle kuşatma, askeri bir güç ile savunanları yenmek için bir yerin etrafını çevirmek veya izole etmek şeklinde tanımlanmaktadır³⁶⁹. Etrafı çevrili veya korunaklı bir yeri savunanları, saldıranın isteklerini yapmaya zorlamak gayesiyle dışardan gelebilecek yardım ve destekleri izole ederek onların direnişini kırmak ve teslim olmaya zorlamak için yapılmış askeri hareketlere kuşatma denmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere Hititler ve onlara çağdaş olan Anadolu şehirleri arasında güç bakımından büyük bir fark vardır ve bu fark da Anadolu şehirlerinin Hititlere karşı genellikle doğrudan çatışmalardan kaçınmasına ve savunmada kalmasına neden olmuştur.

Güçlü Hitit ordusu ile doğrudan çatışmadan kaçınmanın en kolay yolu, Anadolu şehir devletlerinin Hititlere karşı uyguladıkları savunma stratejisidir. Bu strateji ve taktiğin özünü coğrafya, zaman ve iklim oluşturmaktadır. Anadolu’da Hititlerin egemen olduğu coğrafya genel olarak sert iklime sahiptir³⁷⁰. Bu sert iklim “sefer ayları” olarak adlandırılan askeri sefere uygun ayları da kısıtlamaktadır. Bu durum ise düşmanın kışın yaklaştığı bir dönemde isyan etmesi hâlinde, Hitit ordusunun bir sonraki savaş mevsimine kadar müdahale edemeyeceği anlamına gelmektedir.

Bu stratejinin bir diğer önemli etkeni zamanın etkili kullanılmasıdır. Hititlerin rakipleri sefer ayları boyunca savunabileceği sarp bir kaleye ve bu aylarda yetecek kadar erzaka sahip ise Hititlere karşı bir başarı elde edebilirler. Dolayısıyla burada uygulanan stratejinin özü bir anlamda zamana oynamak ve Hitit ordusunu oyalamaktır. Bu saydığımız nedenler, kuşatmanın önemine dair ipuçları vermekle birlikte, bir anlamda da Hitit ordusunun neden hızlı sonuçlar almak zorunda olduğunu da göstermektedir.

Kuşatmalar aslında büyük orduların pek tercih ettiği bir yöntem değildir. Zira kuşatmalar orduyu uzun süre bir yerde tutmayı gerektirmekte ve bu da hem mali açıdan sıkıntı oluşturmakta hem sonucun kesinliği noktasında bazı riskleri barındırmaktadır. Bunun ötesinde kuşatma hâlinde ordu, bir yere bağlı kalacağı için çevreden gelebilecek düşman saldırılarına karşı savunmasız kalmakta ve devletin diğer bölgelerinde baş

³⁶⁹ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/siege>

³⁷⁰ Steadman & McMahon, 2011: 382.

gösterecek herhangi bir karışıklığa müdahale imkanından mahrum kalmaktadır. Tüm bu ifade edilen hususlar, kuşatmayı Eski Çağ'daki savaş stratejileri içindeki en riskli olanı yapmaktadır³⁷¹.

Hititlerde kuşatmaya başlamadan önce şehirlere dört farklı seçenek sunulmakta ve buna göre bir strateji izlenmektedir. Bu seçeneklerden ilki, kansız bir şekilde şehrin Hitit kralına teslim olmasıdır. Eğer şehir Hititlerin “teslim ol” çağrısına uyarsa, şehir yağma edilmez. İkincisi “teslim ol” çağrısının reddedilmesidir. Bu durumda savaş başlamadan önce şehrin çevresinde bulunan erzak ve yiyecek kaynakları gözdağı vermek amacıyla yok edilir³⁷². Böylece düşmanın savaştan teslim olması beklenir. Üçüncüsü, Hitit ordusunun bütün gücüyle saldırması ve hızlı bir şekilde sonuç almaya çalışılmasıdır. Bu stratejide düşman şehre gece saldırılarak bu stratejiye sürpriz faktörü de eklenmektedir. Dördüncüsü ise son ve en az istenen strateji, düşman şehrin uzun süreli kuşatılmasıdır. Bu stratejide düşmanın aç, susuz ve desteksiz bırakılarak teslim olmaya zorlanması veya kuşatılan şehrin direncini kırarak topyekûn saldırıyla şehrin ele geçirilmesi planlanmaktadır³⁷³.

Savaşın her türünde olduğu gibi bu uzun süreli kuşatmalarda da sürpriz sonuçlar olabilmektedir. Örneğin Karkamış gibi büyük ve önemli bir şehir sekiz gün gibi kısa bir kuşatmayla ele geçirilebilirken; Urşu gibi Kargamış'a göre daha küçük bir şehrin 5-6 ay gibi bir süre kuşatıldığı bilinmektedir³⁷⁴. Kimi zaman ise kuşatmalar, Zalpuwa'nın iki yıl yahut Papadilmah'ın dört yıl kuşatılması gibi daha uzun dönemlere yayılabilmektedir³⁷⁵.

Hitit tarihinde kuşatmalara çokça rastlanmaktadır ve hemen hemen bütün kral yıllıklarında bir yeri kuşattıkları ve genellikle de başarılı oldukları görülür. Hititlerin kuşatmalarda uyguladıkları taktikleri, aşamaları, merkez ve alandaki ordu arasında bilgi akışını, kralın beklentilerini ve talimatlarını göstermesi bakımından Hitit kuşatmalarına en iyi örnek, Urşu Kuşatması'dır. Söz konusu bu kuşatmayı anlatan metin Hitit krallarının başarısızlıklarına dair bilgiler ihtiva etmesi bakımından da son derece önemlidir:

³⁷¹ Kern, 1999: 20.

³⁷² Beal, 2003: 82-90.

³⁷³ Alp, 2000: 54,71.

³⁷⁴ Bryce, 2005: 72.

³⁷⁵ ten Cate, 1984: 69

“Onlar koçbaşını kırdılar. Kral öfkeli ve yüzü merhametsizdi: Onlar hep bana kötü haber getiriyorlar. Fırtına Tanrısı sizi sel ile alıp götürsün!” Kral şöyle devam etti: Oyalanmayın! Hurri tarzında bir koçbaşı yapın ve kullanın. Bir tepe (kuşatma rampası) yapın ve onu kullanın. Haşşu dağlarından büyük bir koçbaşı kesin ve onu kullanın. Toprak yığmaya başlayın. Bitirdiğinizde herkes yerini alsın. Onların (düşmanın) (önce) savaşmasına izin ver ki onların planları ortaya çıksın.

Şariwanda şöyle söyledi: “Soğuklar başladı. Bazıları toprak yığsınlar, fakat diğerleri bununla ilgilenmesinler.” (Bazıları toprak yığarken bazıları dinlensin³⁷⁶) Kral bunu onayladı.

...Kim düşünebilirdi ki Iriyaya gelecek ve Bir (kuşatma) kulesi ve bir koçbaşı getireceğiz” diye yalan söyleyecek. Fakat ne kuleyi ne de koçbaşını getirmiyorlar. O, durumu araştırıyor ve onları başka yere götürüyor. Şimdi onu yakalayın ve ona şöyle söyleyin. “Siz bizi aldatıyorsunuz, böylece biz de kralı aldatıyoruz. Hatti’de kule ya da koçbaşı yok. Bu yakında olduğundan onu istiyoruz.

Şanda bir haber getirdi. (Bunun üzerine) kral şöyle söyledi: “Neden savaşmadın? Sudan savaş arabalarının üzerindesin, neredeyse sen de su olacaksın. Öcünü aldın mı? Onun önünde diz çökmüş olsan da onu öldürmüş ya da en azından korkutmuş olabilirdin. Fakat sen bir kadın gibi davrandın...” Kral şöyle devam etti: “Git, onlara sor: Urşu şehrine gittiğinizde şehrin kapısını yakacak mısınız? Savaşacak mısınız?” Onlar şöyle cevapladılar: “Sekiz kez savaşacağız (sekiz ayrı cephede savaşacağız). Onların akıllarını karıştıracamız ve şehri tahrip edeceğiz.” Kral şöyle dedi: “İyi.” Şehre hiçbir şey olmazken kralın birçok hizmetkari (askerler) vuruldu ve çoğu öldü. Kral öfkeleni ve şöyle söyledi: “Yolları gözetleyin. Şehre girenlere ve çıkanlara dikkat edin. Hiç kimsenin dışarıya, düşmana, Aruar şehrine, Halap şehrine, Hurri ordusuna ve Zuppa’ya gitmesine izin vermeyin.” Onlar şöyle cevapladılar: “Biz

³⁷⁶ Gary Beckman bu kısmı dönüşümlü olarak dinlenmeleri gerektiği şeklinde yorumlamıştır. Turgut Yiğit ise, askerin bir kısmının toprak kazma işleriyle uğraşırken diğerlerinin kuşatmayı devam ettirmesi şeklinde yorumlamıştır. Beckman, 1995b; Yiğit, 2006: 49.

gözlüyoruz. Seksen savaş arabası ve sekiz ordu şehri kuşattı. Kralın kalbi ferah olsun. Görevimin başındayım” Fakat bir kaçak şehirden dışarı çıktı ve şöyle söyledi: “Halaplı adamın kölesi (Halap kralının adamları) beş kez içeri girdi; Zuppa’nın kölesi şehirdedir, Aruar halkı (şehre) giriyor ve çıkıyor; Fırtına Tanrısının oğlunun kölesi, benim beyim gidiyor, geliyor...”³⁷⁷

Bu belge Hititlerin kuşatma anlayışına ve kuşatmaların nasıl yapıldığına dair önemli ipuçları vermektedir. Öncelikle metnin ana konusu, kuşatmanın kralın istediği şekilde ilerlememesidir. Diğer taraftan metinde Hitit kralının emirleri son derece spesifik ve yoruma kapalıdır. Bu durum Hitit kralının ve maiyetinin bir anlamda masa başında savaşı idare ve takip ettiği anlaşılmaktadır.

Metinde geçen “Hurri tarzı koçbaşı” ifadesi dikkate değerdir ve genel olarak Hurrilerin kuşatma konusunda Hititlerden tecrübeli oldukları için, Hitit kralının bu tarzda bir koçbaşı yapılmasını emretmiş olabileceği akla gelmektedir³⁷⁸. Bununla birlikte Hititlere kuşatmada İriyaya adlı biri tarafından, kuşatma kulesi ve bir koçbaşı getirileceği vaat edilmişken bunun gerçekleşmediği görülmektedir. Metinden hareketle Hititlerin bu kuşatmada, kuşatma rampası kurmak ve şehrin daha iyi izole edilebilmesi için çevresine toprak yığmak gibi farklı stratejilere de başvurduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıtlar, Hititlerin kuşatmalarda kullandığı taktiksel elementleri göstermesi bakımından son derece önemlidir³⁷⁹.

Hitit kralının kuşatma komutana gönderdiği emirlerden bir diğer dikkate değer olanı ise düşmana saldırı için izin verilmesidir. Böylece düşmanın nasıl bir strateji izleyeceğinin ortaya çıkması beklenmektedir³⁸⁰.

Urşu metninde geçen ‘sekiz kez savaşmak’ ibaresi kuşatmanın taktiksel planına işaret eden bir ifade biçimidir. Nitekim Hitit ordusunun şehre sekiz farklı bölgeden saldırdığı, böylece şehri savunanları sekiz ayrı bölgeye ayırmaya ve bu bölgelere asker yığmaya mecbur ettiği görülmektedir. Bu durum Hitit ordusuna, bu sekiz bölgeden herhangi birine daha fazla asker yığıp farklı bölgelere dağılan düşman ordusunun asker

³⁷⁷ Yiğit, 2006: 43.

³⁷⁸ Yiğit, 2006: 43-45.

³⁷⁹ Beckman, 1995b: 23-34.

³⁸⁰ Yiğit, 2006: 48.

sayısı azlığından istifade etmek gibi taktiksel bir manevra imkânı da sunmaktadır. Bir başka ihtimal ise Hitit ordusunun sekiz farklı bölgeden birine güçlü bir saldırı yapması ve düşmanı o bölgeye yoğunlaştırıp diğer bölgelerden saldıran Hitit ordusu askerlerine surları aşması için bir fırsat sunmasıdır.

Kuşatmadaki bir orduyu büyük tehlikelere sokabilecek olay ise, kuşatılan şehre dışarıdan yardım gelme ihtimalidir. Nitekim bu ihtimalin Urşu Kuşatması sırasında mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu ihtimali iyi gören Hitit kralı komutanlarına, yolların iyi gözetlenmesini ve “*Hiç kimsenin dışarıya, düşmana, Aruar şehrine, Halap şehrine, Hurri ordusuna ve Zuppa’ya gitmesine izin...*”³⁸¹ verilmemesini emretmektedir. Metnin sonundaki ifadelerden ise Urşu’ya bu şehirlerden yardım geldiği, şehirlerin aralarında bir haberleşme ve bağlantı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu da Hititlerin kuşatmaya aldıkları şehrin müttefikleri ile olan bağlantısını kesmeyi başaramadıklarını göstermektedir³⁸².

Öte taraftan Urşu Kuşatması’nda savaş arabalarının da görev yaptığı görülmektedir. Hitit savaş arabalarının bu kuşatmadaki görevleri arasında, şehirden yapılabilecek ani huruç hareketlerine karşı orduyu korumak, çevre güvenliğini sağlamak ve şehirden ayrılmaya çalışan kaçakları engellemek sayılabilir³⁸³. Savaş arabalarının bu önemli taktiksel görevlerine rağmen Hitit ordusunun Urşu’nun müttefikleriyle bağlantı kurmasını engelleme noktasında büyük bir zafiyet göstermesinin nedeni, şehrin bir kısmının dağlık alana açılıyor olması veya Urşu’nun bazı coğrafi engeller barındırması olabilir. İfade edilen tüm bu nedenlerden dolayı Hitit savaş arabalarının Urşu Kuşatması’nda etkisiz kaldığı görülmektedir³⁸⁴.

2.3.2.12. Deniz Savaşları

Eski Çağ’da kurulan büyük imparatorlukların neredeyse tamamı kara gücü olmasına rağmen bu imparatorluklar ihtiyaç hasıl olunca denizde de egemen olabilmek için denizcilik alanında siyasi ve stratejik girişimlerde de bulunmuştur. Örneğin Roma İmparatorluğu Kartaca’yı yenmek için denizciliği öğrenmiş ve zamanla deniz savaşlarında büyük başarılar elde etmiş hatta dönemin en büyük deniz gücünü mağlup

³⁸¹ ten Cate, 1984: 65-69.

³⁸² Bryce, 2005: 73.

³⁸³ ten Cate, 1984: 65-69.

³⁸⁴ Yiğit, 2006: 43-48.

etmiştir. Buna rağmen Roma İmparatorluğu'nun kara devleti karakteri değişmemiştir. Söz konusu bu genelleme, Hititler için de yapılabilir. Nitekim Hititler bir kara devleti olmasına rağmen bazı ihtiyaçlarını gidermek, bazı sorunlarını çözmek için denizde de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Özellikle seyrüsefere uygun bir nehrin bile olmadığı bölgelere egemen olan Hititler, bir ada olan Alasiya'yı (Kıbrıs) egemenlik altına almayı başaramışlardır.

Hititlerin deniz gücüne ihtiyaç duymalarının en büyük nedeni, MÖ 13. yüzyılda devletin ve şehirlerin büyümesiyle ortaya çıkan erzak ihtiyacıdır. Bu erzak ihtiyacını karşılayabilmek için mükemmel bir şekilde çalışan tedarik zincirine veya lojistik ağına ihtiyaç vardır. Bu lojistik ağının veya tedarik zincirinin en mühim halkası ise erzak kaynağıdır. Hititler için erzak ihtiyacının karşılandığı en önemli kaynakların başında ise dört yanı denizlerle kaplı olan Alasiya gelmektedir. Alasiya'ya dolayısıyla erzak kaynağına ulaşabilmek için Hititler deniz gücüne ihtiyaç duymuşlardır³⁸⁵. Nitekim bu deniz gücü zamanla deniz savaşlarını da beraberinde getirmiş ve Hititlerin son dönemlerinde tahta çıkan IV. Tudhaliya ve II. Şuppiluliuma'nın deniz savaşları yaptıkları görülmüştür. Örneğin IV. Tudhaliya'ya atfedilen savaş Hitit kaynaklarına şöyle yansımıştır. “...Alasiya Kralını, eşleri ve çocukları ve ... ile bütün mallarını ele geçirdim, gümüş, altın ve yakalanan insanların hepsini Hattuşa'ya getirdim Alasiya ülkesini taabiyetim altına aldım ve onlara şu vergileri yükledim...”³⁸⁶ Fakat Hititlerin bu zaferinden sonra Alasiya zamanla bazı siyasi değişimler yaşamış olmalıdır ki IV. Tudhaliya'nın oğlu II. Şuppiluliuma da kısa zaman sonra Alasiya'ya yeniden sefer düzenlemek zorunda kalmıştır. II. Şuppiluliuma'nın düzenlediği sefer de başarıya ulaştığını II. Şuppiluliuma'nın şu sözlerinden anlayabiliyoruz:

*Ben Şuppiluliuma denizi geçtim ve karaya ulaştım Alasiya gemileri bana denizde üç kez saldırdı ve ben onları yendim ve gemilerini ele geçirdim ve denizde ateşe verdim. Fakat karaya ulaştığımda Alasiya'dan çok sayıda düşman benimle savaşmak için geldi, onlarla savaştım*³⁸⁷.

³⁸⁵ Gurney, 2001: 43.

³⁸⁶ Güterbock, 1967: 78.

³⁸⁷ Güterbock, 1967: 78.

Bu savaşta uygulanan strateji I. Kartaca savaşında Roma'nın Kartaca'ya karşı uyguladığı taktiğe benzemektedir³⁸⁸. Bir kara gücü olan Hititler, muhtemelen karadaki askerinin önemli bir kısmını gemilere bindirerek Alasiya'ya çıkarmak ve burada egemenliği yeniden temin etmek istemiştir. Öte taraftan bu güçlü kara ordusunun Alasiya'ya gelmesi durumunda yenileceklerinin farkında olan Alasiyalıların, stratejilerini Hitit donanmasının çıkarma yapmaması üzerine kurguladıkları anlaşılmaktadır. Hititleri yenmek için tek şanslarının deniz olduğunu bilen Alasiyalılar denizde üç kez Hitit ordusuna saldırmışlardır. Buna rağmen Hititleri denizde durduramayan Alasiyalılar için mağlubiyet kaçınılmaz bir hal almıştır.

Hititlerde deniz savaşları ile ilgili önemli bir diğer nokta ise Hititlerin Ege Denizi'nde etkin olduğuna dair elde bir verinin bulunmayışıdır. Alasiya ve Doğu Akdeniz limanlarında Hitit ticaret ve askeri gemilerinin bulunduğu ve bu gemilerin Akdeniz limanlarından ve Mısır'dan erzak getirdiği bilinmektedir. Fakat Hititlerin Anadolu'nun güneyindeki şehirlerle veya batısında bulunan Arzawa ile yaşanan problemlerde deniz gücünü kullandığına dair bir bilgi mevcut değildir³⁸⁹.

Bu noktada Tunç Çağı'nda deniz savaşları ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise donanmalarda bulunan gemi sayısıdır. Ugarit'te ele geçirilen tabletlerde sadece yedi geminin bile şehirde büyük bir tehdit olarak algılandığı görülmektedir³⁹⁰.

2.3.2.13. Kadeş Savaşı

Mezopotamya, Eski Babil'in yıkılışından Orta Asur'un ortaya çıkışına kadar, büyük oranda Mezopotamya dışından gelen devletlerin egemenliği altında kalmıştır. Mezopotamya'da bu güç boşluğunu değerlendirmeye çalışan devletler arasında en baskın olanları Mısır ve Hitit imparatorluklarıdır. Her iki devletin de Suriye üzerinde emelleri ve planları vardır. Bu emperyal politikalar Hititler ile Mısırlıları savaş meydanında iki kez karşı karşıya getirmiştir.

MÖ 1274 yılında gerçekleşen Kadeş Savaşı'nı tarihi açıdan önemli kılan birçok neden vardır. Nitekim bu savaşın tüm safhalarının teferruatlıca kayıt altına alınması hem Eski Çağ tarihinde yapılan savaşlara dair hem de Hitit ve Mısır ordusunun askeri

³⁸⁸ Kılıç, 2017: 5-13.

³⁸⁹ Bryce, 2007: 46.

³⁹⁰ Steadman & McMahon, 2011: 595.

imkanlarına ve gücüne dair son derece önemli bilgiler edinilmesine imkân vermektedir. Fakat söz konusu bu savaşın, çalışmanın konusu açısından en çok dikkate değer olan yönü bu önemli savaşta uygulanan strateji ve taktiklerdir. Bu savaşın öncesine ve sonrasına dair bilgilerin Mısır'daki çeşitli tapınakların duvarlarına şiir şeklinde kazınan metinler, K. A. Kitchen tarafından tam metin olarak çevrilmiştir³⁹¹.

Kadeş Savaşı'nda uygulanan stratejiye dair en önemli bilgiler Mısır tarafından gelmektedir. Bu savaşa ait olduğu şüpheli olan birkaç fragman haricinde³⁹² Hitit kaynaklarında herhangi bir kayıt yok gibidir³⁹³. Fakat bazı çarpıtmalara rağmen II. Ramses'in kayıtlarından, Hititlerin Kadeş Savaşı'nda uyguladıkları strateji ve taktiklere dair bilgelere ulaşılabilir³⁹⁴. Nitekim Kadeş Savaşı, Hitit imparatorluğunun savaş konusundaki tecrübelerini ve kültürünü net bir şekilde meydana yansıttığı bir mücadele olmuştur.

İki büyük gücün karşılaştığı Kadeş Savaşı'nda asker sayısına dair bilgilere II. Ramses'in kayıtlarında rastlanmaktadır. II. Ramses, Hitit ordusunun asker sayısının 37.000'ni piyade olmak üzere 47.500 olduğunu belirtmekte ve savaşta 3.500 de savaş arabası bulunduğunu ifade etmektedir. Her ne kadar Hitit ordusunun asker sayısının abartılmış olabileceğine dair çeşitli yorumlar yapılsa da geniş bir coğrafyaya yayılan topraklara sahip olan Hititlerin bu kadar asker toplayabileceği ve II. Muwattali'nin bölgedeki Mısır iddiasını tamamen ortadan kaldırmak için bütün askerî gücünü savaş meydanına getirmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır³⁹⁵. Diğer taraftan Mısır asker sayısı ise her biri 5.000 asker barındıran, Amon, Re, Ptah ve Seth adlarını taşıyan dört tûmenden oluşmaktadır. Bu durumda Mısır ordusunun piyade asker sayısı 20.000'dir. Diğer taraftan Mısır ordusundaki savaş arabası sayısının ise 2.000 olduğu ifade edilmektedir³⁹⁶. Fakat II. Ramses, ordusundaki en iyi savaşçılardan olduğunu söylediği Ne'arin birliklerinin asker sayısına dair ise bir bilgi vermez³⁹⁷.

³⁹¹ K. A. Kitchen hem edebi kayıt (uzun) hem de Bulletin (kısa) versiyonlarının İngilizce çevirisini vermiştir. İki versiyon için de *bak.* Kitchen, 2003a; Kitchen 2003b.

³⁹² Schulman, 1962: 47-52.

³⁹³ Bryce, 2005: 234.

³⁹⁴ Goedicke, 1966: 71-75.

³⁹⁵ Bryce, 2005: 235.

³⁹⁶ Gillespie, 2013: 20.

³⁹⁷ Ebied & Young, 1980: 62.

Savunma: Hitit kralı II. Muwattali, topraklarına saldıran II. Ramses'e karşı savaşın yapılacak yerini Hitit toprakları olarak belirlemiş; Mısır topraklarına girmek veya Mısırlıların Hitit topraklarına girmesini engellemek gibi bir çabaya girmemiş; böylece Mısır Firavunu II. Ramses'i kendi topraklarına kadar çekmiştir. Kadeş ve çevresi uzun süredir Hititlerin elinde bulunduğundan bölge Hititlerin çok iyi bildiği bir coğrafyadır. Bu durum Mısırlılar için ise tam tersidir. Çok iyi bilmedikleri, her an beklenmedik bir saldırıya maruz kalabilecekleri bir bölgeye giren Mısır ordusu, istihbarata dahi ihtiyaç duymadan kendinden fazlaca emin bir şekilde bölgeye girmiştir. Bu savaşta Hititlerin elindeki Kadeş'i almak üzere saldırı politikası izleyen II. Ramses saldıran konumunda iken topraklarını korumak gayesindeki II. Muwattali ise savunan taraf konumundadır.

Sürpriz Saldırı İçin Hazırlık: Hititlerin çağın en gelişmiş istihbarat organizasyonuna sahip devletlerden biri olduğundan çalışmanın muhtelif kısımlarında bahsedilmiştir. Nitekim Kadeş Savaş'ında II. Muwattali muhtemelen II. Ramses'in Hitit topraklarına girişinden sonra, Mısır ordusunun hareketlerinden haberdar olmalıdır. Zira II. Muwattali, II. Ramses'in ilk hedefinin, Mısırlıların almak istediği şehir olan Kadeş'i kuşatmak olacağını bilmektedir. Bununla birlikte Mısır ordusunun ana hedefi konumundaki Kadeş, savaş arabalarının çarpışmasına en uygun düzlük alana sahip şehirlerden biridir³⁹⁸.

Yanıltma: Hititler, Kadeş savaşında istihbaratı bu kez yanıltma amacıyla kullanmıştır. Sözde Hititlerden kaçıp, firavuna bilgiler getiren bedeviler aslında Hititler tarafından gönderilmiş casuslardır. Bu casusların amacı, Hitit kralının II. Ramses'ten korktuğu için Kadeş'e yaklaşmadığını ve Hâlep yakınlarında bir yerde olduğunu söyleyerek, Mısırlıları Hititlerin uzakta olduğuna inandırmaktır. II. Ramses casusların söylediklerine inanarak geride kalan tümenleri beklemek yerine ordunun ilerlemesini sürdürmüş ve büyük bir stratejik hata yapmıştır³⁹⁹.

³⁹⁸ Schulman, 1962: 49.

³⁹⁹ Kitchen, 2003b: 32-38.

savaş arabalarına ve destekçi Hitit piyadelerine saldırmıştır. II. Muwattali ise geri çekilen Hitit askerlerine saldıran Mısır ordusu üzerine bir sorti düzenleyerek Mısır askerlerini durdurmuştur. Daha sonra Mısır ordusu geri çekilmeye başlamış, Hitit ordusu ise çekilen Mısır ordusunu takip etmemiştir.

II. Ramses'in kayıtlarına bakıldığında, II. Muwattali'nin kendisinin tanrısal olduğunu kabul ettiğini ve kendisini övdüğünü, ayaklarına kapandığını ve canlarını bağışlamasını istediğini yazmıştır⁴⁰¹.

II. Muwattali'nin zaferini, onun kardeşi olan III. Hattuşili oldukça sade bir anlatımla şu şekilde aktarmıştır⁴⁰²:

Kardeşim Muwattali, Mısır Firavunu (II. Ramses) ve Amurru kralına karşı sefere çıktı. Amurru kralı ve Mısır firavununu yendikten sonra Aba'ya geri döndü. Kardeşim Muwattali Aba'yı da yendikten sonra o... Hatti'ye geri döndü ama beni Aba'da bıraktı.

Şekil 11. Kadeş Savaşı'nda Hitit Savaş Arabaları (Bryce 2007: 39)

⁴⁰¹ Kitchen, 2003a: 37.

⁴⁰² Bryce, 2005: 240.

Savaşın Taktiksel ve Stratejik Sonuçları: II. Muwattali'nin saldırısında bir anlamda canını kurtaran II. Ramses, yazıtlarında kendisini savaşın kazananı olarak göstermiştir. Fakat II. Muwattali'nin bitirici hamleyi yapmayışı genel olarak bazı tarihçiler tarafından savaşın beraberlikle sonuçlandığına yorulur⁴⁰³. Fakat eldeki taktiksel ve stratejik deliller göz önünde bulundurulduğunda Hitit ordusunun Kadeş'te hem taktiksel hem de stratejik bir zafer kazandığı söylenebilir. Zira taktiksel olarak Hitit ordusu coğrafyayı iyi bir şekilde kullanarak Mısır ordusunun koordinasyon zafiyetini son derece etkili bir biçimde değerlendirmiş ve Re tümenini tamamen dağıtarak II. Ramses'i büyük bir tehlikeye sokmuştur. Üstelik bütün bunları yapmak için II. Muwattali, Hitit ordusunun tamamını riske atmamış ordunun sadece bir kısmını görevlendirmiştir.

Bu savaşı uzun vadede, yani stratejik sonuçlarına bakarak değerlendirdiğimizde savaşın sonucu daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu savaşın kazananını bulmak için iki kralın neden o savaş meydanına geldikleri sorusunu cevaplamak gerekmektedir. II. Muwattali'nin amacı; Kadeş ve civarından Mısır'ı el çektirmektir ve bunu büyük bir oranda başarmıştır⁴⁰⁴. Ayrıca Mısır ordusu geri çekilmiş, Hitit ordusu ise geri dönerken Amurru Krallığı'nı tekrar egemenliği altına almış ve yol üzerindeki Aba'yı da Hitit topraklarına katmıştır⁴⁰⁵. Yani Kadeş Savaşı'na gelen Hitit askerleri hem Mısır ve Amurru'yu yenmiş hem de geri dönerken başka bölgeleri de ele geçirmiştir. Hitit ordusu Kadeş'ten tüm bu başarıları büyük bir zayıat vermeden gerçekleştirebilmiştir. Bu savaşı Kadeş'i hâkimiyeti altına almak için yapan II. Ramses ise hedefine ulaşamamıştır. Bütün bu veriler göz önünde bulundurulduğunda savaşın kazananının tartışmaya yer bırakmaksızın ortaya çıktığı görülmektedir.

2.3.3. Psikolojik Savaş Taktikleri

Sözlüklerde psikolojik savaş; rakibi etkileme, yıldırma ve kendi istediğini kabul ettirme gibi rakibin olumlu motivasyonunu yıkmaya yönelik stratejileri karşılayan bir kavram olarak tanımlanır⁴⁰⁶. Psikolojik savaş ile geleneksel savaş birçok noktada birbirleriyle ilişkilidir. Fakat ikisinin ayrıldığı nokta, psikolojik savaşın düşmanın savaş

⁴⁰³ Davies 1997: 96.

⁴⁰⁴ Hurnoung, 2004: 117.

⁴⁰⁵ Bryce, 2005: 240.

⁴⁰⁶ TDK tarafından psikolojik savaşın genel tanımı şu şekildedir: Temeli propagandaya dayanan, karşı düşünceli grupların birbirlerini etkileyebilmek ve kendi düşüncelerini kabul ettirmek için aralarında tehdit, şantaj, yıldırma vb. psikolojik öğelerin kullanıldığı mücadele türü. <https://sozluk.gov.tr/>

eylemine girişmeden önce, zihnini, hareketlerini, motivasyonunu ve duygularını etkilemeye yönelik yapılmasıdır. Yani psikolojik savaş, geleneksel savaşın aksine bir de hareketi henüz oluşmadan engellemek gibi bir fonksiyona da sahiptir.

Psikolojik savaş günümüzde, özellikle basılı ve dijital yayınların ortaya çıkmasıyla Eski Çağ veya Orta Çağ'dan ayrılmaktadır. Dolayısıyla bu kavramı günümüzdeki anlamıyla sınırlandırmamak gerekir. Diğer taraftan bu kavramın yeni, fakat olgunun eski olduğunu da vurgulamak yerinde olacaktır. Psikolojik savaş insanlar ve hayvanlar⁴⁰⁷ arasında, her daim mücadelenin bir parçası olmuştur. Dolayısıyla savaş adına yapılan her şeyin bir de psikoloji açısından etkisinin olduğunu söylemek yani savaş adına yapılan bütün faaliyetlerin bir de psikolojik boyutu olduğunu belirtmek gerekir.

Psikolojik savaşın Eski Çağ'da nasıl kullanıldığı noktasında yazılı kaynaklar irdelendiğinde Hititlerin psikolojik savaş stratejilerini son derece etkili bir şekilde kullandığı görülmektedir. Bu psikolojik savaş taktiklerini bazı devletler sadece karşı tarafa zarar vermek gayesiyle kurgularken⁴⁰⁸ Hititler ise hem düşmanın hem de kendilerinin lehine olan bir formül bulmuştur. Örneğin Hititler, Asurlular gibi savaşta teslim olanların veya ele geçirilenlerin birçoğunun kafalarını kesip kuleler yapmak yerine, onları köleden daha iyi şartlar altında NAM.RA olarak Hitit toplumuna ve iş gücüne dahil etmiştir⁴⁰⁹.

Hititlerin psikolojik savaş taktikleri genel olarak “caydırma” üzerine kuruludur. Hititler isyan etme teşebbüsünde bulunabilecek şehirleri bu düşüncelerinden vazgeçirmeye; isyan eden şehirlerin ise yeniden isyan etmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Özellikle Asur ile kıyaslandığında, Hititlerin psikolojik savaşta kendilerinin kârlı, diğer tarafın ise (mağlup edilenin) ise daha az zarar gördüğü bir strateji uyguladığı görülmektedir. Bu psikolojik savaş taktikleri veya stratejileri bazı ana başlıklar altında değerlendirilebilir.

⁴⁰⁷ Hingston, 1933: 1-5.

⁴⁰⁸ Eski Çağ'da Asur krallarının yaptığı, insan kafasından kuleler, teslim olmaya gelenlerin derilerinin yüzdürülmesi, insanların canlı canlı yakılması buna örnek olarak gösterilebilir. Belibtreu, 1991.

⁴⁰⁹ Alp, 1949: 245-270.

2.3.3.1. Tehcir ve Entegrasyon

Hititlerin kurulduğu topraklar olan Kızılırmak yayı, Eski Çağ boyunca büyük bir insan nüfusuna sahip olmamıştır. Bu durumda günümüzde de büyük bir değişiklik olduğu söylenemez⁴¹⁰. Bundan dolayı Hititler için savaştacak, ekip biçecek, tapınaklar ve arazilerde hizmet edecek insanlara ihtiyaç vardır. Hititler yaşadıkları insan kaynağı eksikliğini gidermek için bazı yöntemler geliştirmiştir ve bunların başında NAM.RA politikası gelmektedir. Nitekim NAM.RA politikası Hititlere, orduya insan kaynağı, iş gücü sağlama ve şehirlerin şenlendirilmesi⁴¹¹ noktasında birden fazla alanda fayda sağlamıştır.

NAM.RA, en öz haliyle Hititlerin yendikleri devletlerden aldıkları sivil esirlerdir. Diğer bir ifadeyle NAM.RA'lar, Hitit devleti ile savaşan askerler değil o devletin sivil halkıdır. Hititler savaşarak ele geçirdikleri devletlerin sivil halkını kendilerinin egemen oldukları bölgelere götürerek pek çok alanda istifade etmektedir. Bunların Hitit yasalarındaki hukuki konumu hür ve köle arasındadır ve kölelerden bir üst sınıfta yer almaktadır⁴¹².

NAM.RA olarak adlandırılan bu sivil halk, askerî açıdan Hitit devletine hem doğrudan hem de dolaylı olarak büyük hizmet etmiş ve büyük kolaylıklar sağlamıştır. Hitit erkeklerinin önemli bir kısmı savaş mevsimi olan karların erimesinden soğukların çöküşüne kadar geçen sürenin büyük bir kısmını savaşlarda geçirdiği için, devletin ekonomisinin temeli olan tarımı verimli bir şekilde yapamamaktaydılar. Hititler bu sorunu çözmek için NAM.RA'ları çiftliklerde, tapınaklarda, bina yapımı gibi işlerde çalıştırmının yanı sıra Hitit devletinin egemenliğine yeni geçmiş ve nüfusu yetersiz yerlerin nüfusunu artırmakta da kullanmıştır⁴¹³.

⁴¹⁰ <https://www.eea.europa.eu/soer/2010/countries/tr/country-introduction-turkey/2.jpg/view> İç Anadolu'da başkent Ankara, nüfus yoğunluğu haritasındaki tek istisnadır. Nüfus dağılımı kıyılarda yoğunlaşmaktadır.

⁴¹¹ Şehirlerin “şenlendirilmesi” Osmanlı döneminde kullanılan bir ifadedir. Şehrin nüfusunun artırılması, şehrin iskân edilmesi, halkın kullanacağı binaların imar edilmesi kısacası yeniden nüfuslandırma anlamında kullanılır. Yani sadece binalar ve yapılar değil, bütün kurumlarıyla insan yaşamına uygun hâle getirilmesini kapsar. Güneş, 2016: 58- 80.

⁴¹² Alp, 1949: 245- 270.

⁴¹³ Bryce, 1986: 1-12.

NAM.RAların en önemli kullanım alanlarından bir diğeri ise doğrudan askere alınmalarıdır. II. Murşili'nin yıllıklarında bu mekanizmanın işleyişine dair şu bilgiler aktarılmaktadır:

Ertesi gün Dukkama'ya karşı muharebeye yürüdüm Dukkama'lılar beni karşılarında görünce, huzuruma geldiler ve ayaklarıma kapandılar ve (şöyle) dediler: "Efendimiz! Aripşa gibi (bizi) Hattuşa'nın yağına etmesine müsaade etme l Efendimiz, bizi birlikte (?) sevk et ve bizi Hattuşa'ya götür ve bizi piyade (ve) arabalı muharip yap!" Bunun üzerine, (ben) majeste, Dukkama şehrinin yağma edilmesine müsaade etmedim ve onu NAM. RA- ile [getirdim] Dukkama'nın sar[aya] sevk ettiğim NAM.RA'larını -3000 NAM. RA- piyade (ve) arabalı muharip yaptım⁴¹⁴...

Belgeden anlaşılağı üzere NAM.RAların, askere alınmanın yanı sıra, Hititlerin düşman coğrafyasına yakın bölgelerdeki topraklarına yerleştirilerek bir tampon bölge oluşturulmasında kullanıldığı da görölmektedir. Nitekim düşman hatlarına yakın bölgelere yerleştirilen NAM.RAların, Hitit devletinden başka koruyucusu olmayacaktır. Bu halk ya Hitit devletinin yerleştirdiğı şehirde Hitit düşmanları ile savaşıacak ya da düşmanın insafına kalacaktır. Fakat bu politika her zaman istenilen sonucu vermemektedir. Örneğin Madduwatta adıyla bilinen bir kişi etrafında dönen bazı olaylar, Hititlerin NAM.RA politikasının işleyişine dair son derece önemli bilgiler içermektedir. Hitit devletinin önceki savaşlarından birinde bölgeye getirilen NAM.RAlara yönetici olarak atanan Madduwatta, Zippasla topraklarına yerleştirilmiştir⁴¹⁵. Fakat Madduwatta bu bölgede Hitit devletinin verdiği desteğı kötüye kullanmış hem devletin çıkarlarını zedelemiş hem de Hitit devletinin bölgedeki idari zafiyetini gözler önüne sermiştir.

NAM.RA politikasının bir psikolojik savaş unsuru olarak kullanılmasını özetlemek gerekirse öncelikle Hititlere karşı isyan edecek halk, eğer mağlup olurlarsa hayatlarının geri kalanını Hititlere hizmet etmek için geçirebileceklerini bilmektedir⁴¹⁶. İsyan edecek şehirlerde yaşayan insanların bir anlamda yarı köle hâline getirilmesi, mallarına el konulması ve yurtlarından edilmesi gibi ihtimaller, isyan noktasında önemli

⁴¹⁴ Alp, 1949: 245- 270.

⁴¹⁵ Bryce, 1986: 1-12.

⁴¹⁶ Alp, 1949: 247.

caydırıcı etkenlerdir. Bunun ötesinde Happala örneğinde olduğu gibi⁴¹⁷ bu politika sonucunda kimi zaman isyancı şehirlerin bütün halkının Hititler tarafından göç ettirildiği ve bu nüfus hareketliliği nedeniyle, isyan eden şehrin tamamen ıssız kaldığı görülmektedir. Bütün bunlar Anadolu’da Hititlere karşı isyan edilip, savaşın kaybedilmesi durumunda şehirlerin büyük bir bedel ödediğini göstermekte ve bu durum büyük bir psikolojik savaş unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.

2.3.3.2. Biyolojik ve Psikolojik Savaş Örneği: Düşman Arazisine Zehirli Otların Ekilmesi

Hitit metinlerinde bir bölgenin yakılıp yıkıldıktan sonra bir de toprağına, bazı akademisyenler tarafından ilahi lanetlemeyi sembolize ettiği düşünülen⁴¹⁸, zehirli otların ekildiğinden bahsedilir. Bu psikolojik savaş stratejisinin Hititlerin kuruluşundan önce de Anadolu’da kullanıldığı bilinmektedir. Kral Anitta, Hititlerin sonradan başkenti olacak Hattuşa’yı ele geçirip yıktıktan sonra buraya “üzerlik otu” ekmiştir. Anitta Hattuşa ile ilgili olarak yıllıklarına “*Onu geceleyin güçlü bir saldırı ile aldım, yerine üzerlik otu ekdim Kim benden sonra kral olursa ve Hattuşa’yı iskân ederse, göğün tanrısı onu ezsin*” ifadelerini yazdırmıştır⁴¹⁹. Fakat yakma, zehirli ot ekme uygulaması sadece Anitta ile sınırlı kalmamış, bir süre sonra bu kez I. Hattuşili, Ullama’yı yendikten sonra şehrin arazilerine zehirli otlar ekmiştir⁴²⁰.

Genel olarak zehirli ot ekmenin ritüelistik bir hareket olduğu düşünülürken⁴²¹ Sarissa’da (Sivas, Kuşaklı) yapılan kazılarda, söz konusu bu zehirli otların tohumları bulunmuştur. Bu türler yıllar boyunca bölgeyi ekonomik olarak kullanılamaz hâle getirecek nitelikte ve zehirlidir⁴²². Bu durum düşman şehirlerinin ekonomisini çökertmenin yanı sıra, bölgedeki tüm halkın göç etmesi ve bölgenin ıssızlaşmasına da neden olmaktadır. Bu zehirli otların mağlup şehre getirdiği ıssızlık, çevredeki şehirlere hem Hatti’nin kudretini göstermekte hem de potansiyel isyancılara başlarına gelecekleri

⁴¹⁷ Bryce, 2005: 151.

⁴¹⁸ Hamblin, 2006: 302.

⁴¹⁹ Alp, 2000: 54.

⁴²⁰ Lorenz & Schrakamp, 2011: 113.

⁴²¹ Hamblin, 2006: 302.

⁴²² Bu tohumların türleri *Lolium temulentum*, *Cuscuta europaea*. Lorenz ve Schrakamp, 2011: 113. Sedat Alp’e göre ise ekilen bu zehirli ot “üzerlik otudur.” Alp, 2000: 53-55.

hatırlatmaktadır. Bu durum isyan fikrini benimseyen şehirler için önemli bir baskı ve psikolojik savaş unsurudur.

Anadolu’da toprağa zehirli otlar ekmek gibi psikolojik bir savaşın yanı sıra bir de Anitta’nın Hattuşa’ya yaptığı gibi, yıkılan bazı şehirleri yeniden iskân edenlerin lanetlenmesi söz konusudur⁴²³. Bu da söz konusu dönemde yürütülen psikolojik savaşlardan biri olarak görülebilir.

2.3.3.3. Aman Verme

Hitit krallarının uyguladığı psikolojik savaş stratejilerinden biri de kendilerine karşı savaşanlara, çoğu zaman savaşız ve kansız teslim olabilmeye imkânı tanımalarıdır. Hititlerde kuşatma başlamadan önce kuşatılan şehre dört farklı seçenek sunulduğu yukarıda ifade edilmişti. Nitekim Hitit kralı, savaşa başlamadan önce şehrin veya ordunun kan dökülmeden teslim olması durumunda genellikle merhamet göstermektedir⁴²⁴. Bu noktada hiç şüphe yok ki “af dileyene aman verme⁴²⁵”, Hitit krallarının merhametinden ziyade⁴²⁶ pragmatist olmalarıyla ilişkilidir. Nitekim buraya kadar Hititler için savaşın para, asker ve zaman olarak neler kaybettirdiğine çok defa değinildi. Tüm bu noktalar göz önünde bulundurulunca aman vermek, Hititleri sonucu kesin olmayan bir savaştan kurtarmak anlamına gelmektedir

Aman vermenin, kaynaklara yansıyan psikolojik savaşta ilk etkisi, şehirlerin teslim olmasını kolaylaştırmasıdır. Müttefiklerden biri veya birkaçı mağlup olunca, Hitit krallarına elçiler göndererek teslim olmak istediklerini bildiren şehirler hakkında kral yıkılıklarında çokça bilgi vardır. Örneğin merhametli/pragmatist Hitit ordusunu karşısında gören halk veya düşman ordusu, aç kalmak, kuşatılmak veya ölmek yerine, Hititlere teslim olunması gerektiği yönünde yöneticilerine baskı yapabilmektedir. Nitekim aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi bazı isyanların bastırılmasında, Hitit kralı ve ordusunun

⁴²³ Alp, 2000: 55.

⁴²⁴ Bryce, 2005: 72.

⁴²⁵ Aman verme: Bir kimse veya düşmanın canını bağışlama anlamında kullanılan ve eman verme ile de anlamdaş olan bir kavramdır. <https://www.luggat.com/index.php#ceviri> -eman; https://tr.wiktionary.org/wiki/aman_vermek

⁴²⁶ Eski Çağ’da kralların güç göstergesi olarak zalimce davrandığı genel olarak bilinmektedir. Örneğin I. Hattuşili kendini Aslan Kral olarak tanımlamaktadır. Fakat II. Murşili kendini güçlü, kudretli (savaşta uygulamasıyla, zalim) biri olarak değil merhametli bir kral olarak tanıtmaktadır. Elbette II. Murşili’nin son derece entelektüel ve tarihi son derece önemseyen müstesna bir şahsiyet olduğunu da belirtmek gerekir. Hattuşili Aslan Kral tanımı için Collins, 1998: 15-20.

isyancı şehrin önünde görülmesinin yettiği bilinmektedir. Bu duruma en güzel örnek Seha Nehri Ülkesinde yaşanmıştır:

Seha Nehir Ülkesine geri geldiğimde, Seha Nehir Ülkesinin yöneticisi olan Manata-Tarhunta ile savaşıacaktım. Fakat, Manapa- Tarhunta benim hakkımda şunu duydu: “Hitit Kralı geliyor” o korkuya kapıldı ve bana karşı gelemeydi (savaşımadı). O bana annesini, yaşlı erkekler ve yaşlı kadınları gönderdi. Onlar geldi ve ayaklarıma kapandılar. Kadın benim ayaklarıma kapandığı için merhamet gösterdim ve Seha Nehri Ülkesine girmedim ...Manapa-Tarhunta ve Seha Nehri Ülkesini bana bağlı yaptım⁴²⁷.

Seha Nehri Ülkesinde yaşanan bu olayda da görüleceği üzere, kimi zaman Hitit krallarının isyancı şehre karşı oldukça merhametli davrandığı ve bunun sonucunda ise düşmanın savaşımadan kolaylıkla teslim olduğu görülmektedir. Savaş stratejisi açısından Hitit ordusunun bu tavrı, Sun Tzu’nun *Savaş Sanatı* adlı eserindeki “Savaşımadan kazanmak en iyisidir” stratejisi için iyi bir örnektir.⁴²⁸

Hitit krallarının bu tutumu, iyi niyet göstergesi veya pragmatist bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu olumlu tutumun dezavantajları ise Hititlerin düşmanlar tarafından oyalanmasına imkân vermesidir. Küçük şehirler Hitit kralının kendilerine sefer düzenleyeceğini öğrendikleri zaman, Hititlere şartlarını kabul edeceklerini vadederek oyalamaktadır. Bu oyalama stratejisini Hayaşalılar ve vassal Madduwatta Hititlere karşı başarılı bir şekilde uygulamıştır⁴²⁹.

2.3.3.4. Mağlup Krallara veya Yakalanan Liderlere Yapılan Kötü Muameleler

Hititlerin psikolojik savaş stratejilerinden biri de ele geçirilen liderlere yapılan kötü muamelelerdir. Bunların Hititlerdeki ilk örneğine I. Hattuşili yıllıklarında rastlanmaktadır:

⁴²⁷ Beal, 2003: 86.

⁴²⁸ Sun Tzu, III: 120.

⁴²⁹ Bryce, 1986: 1-12.

*Büyük Kral Tabarna Hassu kralını ve Hahhu kralını imha ettiği zaman (kentleri) ateşe verdi ve dumanı (göğe) Göğün Güneş Tanrısına ve Fırtına Tanrısına çıkardı (?) ve Hahhu Kralını yük arabasına koştum*⁴³⁰.

Metinden anlaşıldığı kadarıyla bir zamanlar güçlü ve kudretli birer kral olan Hassu ve Hahhu kralı, Hattuşili'nin yağma ile elde ettiği altın ve gümüş dolu arabasına hayvan yerine koşulmuştur. Bu durum ise daha sonra isyan etme niyetinde olan krallar için, büyük bir aşağılama örneğidir ve bu cezanın, psikolojik savaş unsuru olarak, caydırıcılık maksadıyla verilmiş olduğu görülmektedir.

Hititlerde psikolojik savaşta kullanılan bir diğer yöntem ise yakalanan düşman liderlerinden bazılarının kör edilmesidir. Bu metodun iki farklı amaca hizmet etmiş olduğu ileri sürülebilir. Bunların ilki, ittifak hâlindeki diğer liderleri, esir lideri kurtarmak fikrinden vazgeçirmektir zira müttefikler yardıma giderse rehin tutulan lider kör edilecektir. İkinci amaç ise kör edilen liderin Hititlerin elinden kurtulması durumunda bile artık Hititler için bir tehlike olmaktan çıkmasıdır. Kör etme yönteminin özellikle Kaşka kabilelerinin önde gelenlerine uygulandığı bilinmektedir. Hatta Hoffner'in HKM 102 kodu ile verdiği belgede, tutulan rehinelere fidye miktarı ve gözlerinin görüp görmediğine dair bilgiler bulunmaktadır⁴³¹. Diğer taraftan Hitit metinlerinde kör etme metodunun sadece rehinelere değil, kralın verdiği görevi yapmayan memurlara ve krala ihanet edenlere de bir tehdit unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir⁴³².

Hititlerde psikolojik savaş olarak değerlendirilebilecek bir diğer yöntem ise ele geçirilen halkların tanrılarının Hattuşa'ya taşınmasıdır. Tanrılarının taşınmasında genel olarak akılcı bir siyasi tutum takınmanın, ele geçirilen bölgelerde kültürel entegrasyonun sağlanmasının ve yerel kültürlere saygı göstermenin etkili olduğu düşünülmektedir⁴³³. Psikolojik savaş açısından ise olayın nedeni tamamen farklıdır. Nitekim ele geçirilen halkın tanrılarına karşı sergilenen bu tavrın, iki bölge halkının dini ve kültürel entegrasyonunu hızlandırdığı; ele geçirilen halkın Hititlerle daha kolay empati kurabildiği

⁴³⁰ Alp, 2000: 66.

⁴³¹ Hoffner, 2009: 121. HKM 102 kodlu mektup için bak. Hoffner, 2009: 119-120.

⁴³² Hitit kralının gönderdiği mektuplarda, verdiği talimatın yerine gelmemesi durumunda yakalandığı yerde kör edileceği şeklinde tehdit edilmektedir. Bu tehditlerin örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Hoffner'in Letters from the Hititite Kingdom adlı eserinde örnekler bulunmaktadır. Ayrıca kör etme Yeni Krallık döneminde oldukça nadir iken Orta Hitit döneminde metinlerde sıkça rastlanmaktadır. Hoffner, 2009: 119-120.

⁴³³ Arıkan, 1998: 271, 272.

yahut antipatilerinin daha azaldığı görülmektedir. Zira zamanla her iki halk da aynı tanrılara tapınacağı için ortak bir payda oluşacak ve bu durum, ele geçirilen halk ile Hititler arasındaki dini ve kültürel bağı olumlu yönde etkileyecektir. Nitekim Hititlerin tanrıları taşıması, bir bakıma hoş görenin (Hititler) hoş görülene (mağluplar) karşı üstünlüğünü temsil etmekle birlikte yenenlerin tanrılarının, yenilenlerin tanrılarına hakimiyetini de sembolize etmektedir⁴³⁴. Bu psikolojik savaş stratejisi, rakiplerin duygu ve düşüncelerinin yönlendirilmesi adına oldukça etkili olmalıdır.

2.3.4. Hititlerin Savunma Stratejileri

Eski Çağ Anadolu'sunda en güçlü devletlerden birini kuran Hititler, en kudretli oldukları dönemlerde bile bazı bölgelerde savunma ile ilgili sorunlar yaşamıştır. Hitit anavatanının ve jeopolitik durumunun incelendiği bölümde, Hitit devletinin doğuda ve güneyde yayılma stratejisi izlediğinden, Arzawa ve kuzeydeki Kaşkalar karşı ise savunma stratejisi benimsemek zorunda kaldığından bahsedilmiştir⁴³⁵. Hititlerin neredeyse her kral ve her dönemde uğraştıkları en büyük sorun Anadolu'da bulunan devletler ile Hititler arasındaki stabil olmayan siyasi ilişkilerdir. Özellikle Kaşka ve Arzawa bu siyasi belirsizlikte başı çekmektedir. Issuwa, Azzi ve Hayaşa gibi siyasi oluşumlar, en güçlü dönemlerinde bile Hititlerin, Pax Romana veya Pax Ottomana gibi dengeli ve uzun süreli savaşırsız bir süreç geçirmelerini engellemiştir⁴³⁶. Bu siyasi çalkantılar nedeniyle Hititler her daim ve her yönden gelebilecek saldırılara karşı hazırlıklı olmak zorundadır. Fakat bunların ötesinde, siyasi istikrarsızlıkta Hitit düşmanlarının faaliyetleri kadar Hititlerin de rolü olduğu görülmektedir. Nitekim I. Murşili'nin öldürülmesi ile başlayan taht kavgaları Hititleri zaman zaman yıkımın eşiğine getirmiştir. Dolayısıyla Hititler bu kriz zamanlarında oluşturdukları savunma stratejisi sayesinde varlığını devam ettirebilmiştir. Rakiplerin saldırılarını durdurmak için yapılan anlaşmalara, siyasi evliliklere ve sonu gelmeyen savaşlara rağmen Hititler, Anadolu'yu uzun süreli bir huzura kavuşturamamıştır. Anadolu'daki bu siyasi çalkantıları durduramayan Hititler, en azından kendilerine gelecek zararı önleyebilmek veya en aza

⁴³⁴ Cengiz, 2018: 72.

⁴³⁵ Gurney, 2001: 30.

⁴³⁶ Itamar Singer MÖ 13. yüzyılı "Pax Hethitica" olarak tanımlamıştır. Bu ifade Mezopotamya için kabul edilebilir. Fakat bu bakış açısının Anadolu için geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bak. Y. Cohen, Miller & Gilan, 2010.

indirebilmek için çaba harcamıştır⁴³⁷. Bu bölümde Hititlerin çıkarlarını korumak, bölgenin siyasi stabilitesini sağlamlaştırmak ve kendilerine gelebilecek zararları önlemek gibi amaçlarla oluşturdukları savunma stratejileri incelenecektir.

2.3.4.1. Vassallık, Yarı Bağımsız Valilik ve Tampon Devlet Stratejisi

Hititler I. Murşili döneminde Suriye'ye seferler düzenlemiş hatta Hammurabi'nin kurduğu Babil Krallığı'nı yıkmıştır. Bu henüz kuruluş döneminde olan bir devlet için büyük bir başarıdır. Fakat Hititler bazı stratejik hataları nedeniyle bu başarısını kalıcı hâle getirememiştir. Devletin yaşadığı iç sorunların da etkisiyle kısa süre sonra Hurriler saldırıya geçmiş ve Hititleri yeniden başkent ve çevresine geri çekilmek durumunda bırakmıştır⁴³⁸. Başkent ve çevresine tekrar çekilişin en büyük nedeni ise iç mücadelelerin tetiklediği yetersiz savunma politikalarıdır. Bu durum Hititlere, ne kadar güçlü olunursa olunsun savunmanın hiçbir zaman göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermiştir.

Hititlerin savunma politikalarındaki en önemli enstrümanları, vassallık ve tampon bölgelerdir. Bu politikayı yönelmelerinin en büyük nedeni ise Hititlerin elde ettiği tüm bölgeleri doğrudan yönetebilecek kadar insan kaynağına sahip olmamasıdır. Hititler bu duruma çözüm olarak ele geçirdikleri bölgeleri vassallara bırakmış, böylece buralarda asker bulundurma zorunluluğundan kurtulmuştur⁴³⁹. Öte taraftan Hitit devletinin merkezi olan Anadolu'nun iç bölgeleriyle özellikle imparatorluk döneminde hâkim olunan Suriye arasında iletişim kurmak kış aylarında oldukça zorlaşmaktadır. Tüm bu sebepler yüzünden Hititler bölgeleri ya vassallar aracılığıyla ya da yöneticiler atayarak kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

Hititler I. Şuppiluliuma dönemine kadar çalkantılı ve kısa vadeli bir siyasi egemenlik kurabilmiştir⁴⁴⁰. I. Şuppiluliuma'dan itibaren ise Hititler iki farklı yöntemle nispeten daha kalıcı bir savunma çözümüne ulaşabilmiştir. Bulunan çözümlerden ilki, önemli bölgeleri idare etmesi için kraliyet ailesinden birinin bölgeye kral olarak atanmasıdır. Nitekim Şuppiluliuma, Kargamış'a oğlu Piyasli, Hâlep'e ise diğer oğlu

⁴³⁷ Nossov, 2008: 4-7.

⁴³⁸ Beckman, 1992: 41.

⁴³⁹ Bryce, 2011: 96.

⁴⁴⁰ Gurney, 2001: 43-45.

Telepinu'yu atamıştır⁴⁴¹. Bu sistem sayesinde söz konusu bölge Hititler için Fırat'ın doğusundan gelen tehlikelere karşı bir tampon bölge görevi görmüştür. Bulunan savunma çözümlerinden ikincisi ise bölgede daha önce yendikleri yöneticileri veya bölgenin ileri gelenlerinden birini vassal olarak atamaktır⁴⁴². Bunun örneği ise II. Murşili'nin yıllıklarında şu ifadelerde görülmektedir: “...*Sonra Mira'ya gittim Mira'yı Mashuiliwa'ya verdim Seha Nehri Ülkesini Manapa-Tarhunta'ya verdim ve ben Happala'yı Targasnalli'ye verdim*”⁴⁴³

Hititlere bağlı vassalların başlıca görevlerini şu başlıklar altında toplamak mümkündür⁴⁴⁴:

- Hitit devletine vergi veya haraç ödeme
- Hitit kralı istediğinde askeri yardımda bulunma
- Herhangi bir devletle anlaşma veya görüşme yapma hakkından feragat etme
- Hititlerden kaçan veya sığınanları Hitit devletine teslim etme
- Krala karşı ayaklanan ve kaçan hanedan üyelerini krala teslim etme
- Hitit kralının belirlediği varislerin tahta çıkmasına yardım etmeyi garanti etme

Bu başlıklar dikkatle incelendiğinde vassalların Hititlere karşı ekonomik, askeri ve siyasi görevleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Vassalların bu görevlerinin yanı sıra vassallar tarafından yönetilen bölgenin de kendi askerlerini yetiştirebilmeleri ve bölge güvenliğini sağlayabilmeleri bakımından gelebilecek tehlikelere karşı bir tampon bölge olarak tasarlandığı görülmektedir. Böylece Hitit devletinin kurulduğu zorlu coğrafyada merkezin yükü vassallık sayesinde bölgelere dağıtılabilmektedir.

Hititlerde vassallık uygulamasına dair diğer bir dikkat çekici nokta ise kralî aileden atananlar ile vassallar arasında bölgelerinin toprak genişliklerinde büyük farklılıkların görülmesidir. Örneğin II. Murşili yıllıklarında da görüldüğü gibi vassalların toprakları ve siyasi yetkisi genel olarak sınırlıdır. Ancak kralî aileden olan Piyasli'nin yetkisi neredeyse tüm Suriye'ye müdahale edebileceği kadar geniştir. Diğer taraftan II. Murşili'nin yıllıklarında kardeşi Piyasli'ye “Karkamış Kralı” şeklinde hitap etmesi, Hitit

⁴⁴¹ Bryce, 2005: 176, 179. Piyasli'nin Kralî adı Şarri-Kuşuh'tur.

⁴⁴² Beckman, 1992: 45.

⁴⁴³ Beal, 2003: 86.

⁴⁴⁴ Beckman, 1992: 45.

ailesinden olup diğer bölgelerde görevlendirilen prenslerin de kral unvanını taşıdığını göstermektedir⁴⁴⁵.

Hitit tarihinde en dikkat çekici stratejik tampon bölge oluşturma girişimi, II. Muwattali'ye aittir. II. Muwattali krallığın başkentini Hattuşa'dan Tarhuntaşşa'ya taşımıştır. Böylece Kaşka tehlikesini önlemesi için kardeşi Hattuşili'yi (daha sonra tahtı gasp edip III. Hattuşili olarak anılacaktır) kuzeyde bırakmıştır. Bu sayede başkent Kaşka bölgesinden uzaklaşmış, kralın Suriye'deki vassallarına yakınlaşmıştır. Fakat II. Muwattali'nin ölümünden sonra Hitit tahtına çıkan oğlu Uhri Teşup (III. Murşili) başkenti yeniden Hattuşa'ya aldırıştır⁴⁴⁶.

2.3.4.2. Şehirlerin Yok Edilmesi ve Depopülasyon

Hititlerin asi şehirlere ve onların arazilerine karşı tutumlarına dair daha önceki bölümlerde bilgiler verilmişti. Dolayısıyla bu kısımda örneklerin tekrar edilmesi yerine, doğrudan şehirlerin yıkılmasının ve nüfus potansiyelinin yok edilmesinin Hitit savunma stratejisi açısından önemi üzerinde durulacaktır.

Hititlerde şehirlerin yok edilmesine dair örneklerle, metinlerde sıkça rastlanmaktadır. Bunlardan biri I. Hattuşili döneminde yaşanmış ve metinlere şu şekilde yansımıştır: *Ullama'dan geri döndüm ve Sallahsuwa'ya karşı yürüdüm Sallahsuwa kenti ateşle yakıldı*⁴⁴⁷. *(Orada oturanlar) benim hizmetkarlarım olarak geri döndüler. Sonra Hattuşa'ya eve döndüm*⁴⁴⁸. I. Hattuşili'nin Ullama'ya askeri sefer düzenlemesinden sonra şehir, tarih sahnesinden silinmiştir.

Hititlerin bu stratejiyi uygulamasındaki amaçların başında, düşmana göz dağı vermek gelmektedir⁴⁴⁹. Bir diğer amaç ise düşman ile Hitit toprakları arasındaki güvenli mesafenin daha da artırılmasıdır. Çünkü II. Murşili döneminde Tarikarimu'da olduğu gibi, Hitit düşmanları bazı bölgeleri üs olarak kullanarak Hitit topraklarına

⁴⁴⁵ Beal, 2003: 88.

⁴⁴⁶ Bryce, 2019: 264.

⁴⁴⁷ I. Hattuşili şehri yaktıktan sonra şehir daha sonra tarihi kaynaklarda karşımıza çıkmaz. *Bak.* Bryce, 2002: 118.

⁴⁴⁸ Alp, 2000: 65.

⁴⁴⁹ Bu stratejinin benzerini Roma, Kartaca ve Korinth'i yıkarak uygulamıştır. Korinth'in neredeyse taş üstünde taş kalmayacak derece tahribi, Hellas'taki devletin Roma'ya karşı isyan konusunda cesaretlerini kırmıştır.

saldırmaktadır⁴⁵⁰. Söz konusu şehrin yıkılmasıyla düşman ile Hititler arasındaki “askersiz alan” mesafesi uzamıştır. Sınır şehirlerinin yok edilmesi ile düşmanın bir üs olarak kullanacağı, lojistik ve askerî açıdan destek alabileceği bir nokta ortadan kaldırılmaktadır. Böylece düşman, Hitit topraklarına saldırmak için daha uzak bir mesafeden gelmek durumunda kalacak, bu durum da Hitit ordusuna önlem alabilmek için daha geniş bir zaman tanıyacaktır. Örneğin II. Murşili, kendisine karşı gelen ve ele geçirilmesi oldukça zor olan Timmuhala’yı alarak burayı fırtına tanrısına adanmıştır. II. Murşili’nin yıllıklarında bu bölgeye ulaşmanın zor olduğunu belirtmesi, buranın muhtemelen coğrafi avantajı nedeniyle Hititlere karşı asilerin sığınağı hâline geldiği işaret etmektedir⁴⁵¹.

Hititler bir taraftan düşmanların şehirlerini yıkarken, bir taraftan da kolonizasyon stratejisine girişmiştir. Fakat Hititler bu stratejiyi uygularken düşmanlar da Hititleri kendi silahıyla vurmuştur. Örneğin Hititler tarafından düşmana yakın bir arazide üs olarak kullanılan Samuha kenti, Kaşkalar tarafından iki kez yakılmıştır. Bunun üzerine I. Şuppiluliuma Kaşkalar tarafından tahrip edilen Samuha’yı yeniden ele geçirip imar ve iskân etmek üzere bir sefer düzenlemiştir⁴⁵².

2.3.4.3. Hititlerde Kırsal Güvenlik Stratejileri

Hititlerde kırsal alanların emniyeti devletin, halkın güvenliği ve ekonomisi için son derece hayati bir öneme sahiptir. Hititler kırsal güvenliğini sağlamak için, köy ve kasabalarda “ihtiyarlar meclisi” olarak adlandırılan bir meclis kurmuştur. Bölgenin önde gelen ailelerinden temsilcilerin bulunduğu ihtiyarlar meclisi, yönetim ve adalet işlerine yardımcı olmaktadır⁴⁵³. Yerel yönetimlerde ihtiyarlar meclisi yerel halkı temsil ederken, Hitit kralı tarafından atanan ve kırsalın güvenliğinden sorumlu olan “Bel madgalti” ise Hitit kralının temsilcisi olarak bulunmaktadır⁴⁵⁴. Ayrıca Hitit kırsal idari mekanizmasında “ugula” olarak adlandırılan, kırsal bölgeler hakkında bilgileri toplayan ve denetleme organı gibi çalışan bir yetkili daha bulunmaktadır. Tüm bu ifade edilen hususlar Hititlerin kırsaldaki idari mekanizmasının gelişmişliğini göstermektedir⁴⁵⁵. Hititlerin, yerel halkın

⁴⁵⁰ Beal, 2003: 87.

⁴⁵¹ Bryce, 2002: 179.

⁴⁵² Hoffner, 2003: 186.

⁴⁵³ Bryce, 2019: 186.

⁴⁵⁴ Bilgin, 2018: 89.

⁴⁵⁵ Hititlerin kırsal yönetimi hakkında daha detaylı bilgi için *bak.* Beckman, 1992: 49; Bilgin, 2018: 89.

önde gelenleri ile merkezden gönderilenleri kaynaştırarak oluşturduğu bu sistem, devletin kırsal stratejisi açısından oldukça önemlidir.

Hititlerde kırsal güvenliğin nasıl sağlandığına dair en önemli belge CTH 261.I kodlu, I. Arnuwanda'nın sınırlarda bulunan yöneticilere gönderdiği talimattır. Bu talimatlarda Hititlerde kırsal bölgelerin güvenliğinin nasıl sağlandığı, kırsaldaki idari yapılar ve bu idari yapıların fonksiyonları, şehir savunmasında görev alan ve bölgede görevli memurların yapması gerekenler yer almaktadır. Bu açıdan son derece kıymetli ve ünik bir belgedir.

I. Arnuwanda'nın talimatnamesinden anlaşıldığı kadarıyla Hitit şehir savunmasında yapılanlar şu şekilde özetlenebilir: Talimatnamenin ilk maddeleri, görevlerin her daim ve aksatılmaksızın yapılması gerekliliği ile başlamaktadır. Nöbetçiler nöbet yerinden dönmeden izciler gönderilmeli ve gönderilen izciler mıntıkalarını kontrol etmeli ve eğer şüpheli bir durum görülmezse ancak o vakit geri dönmelidirler. İziciler düşman izlerinin olup olmadığına bakmak için yolun ana bölümlerini kontrol etmelidir. Ancak bunun ardından sığırların, koyunların ve işçilerin şehirden çıkışına izin verilir. Gece olduğu zaman bu kez izciler yerlerini almalıdır; gündüz görevli olan insanlar ve şehrin hayvanları ise gece içeri alınmalıdır. Tüm bunlar yapıldıktan sonra izciler, ana kapı ve huruç kapısını kapatmalı ve sürgülemelidir. Bu askerler kapının arkasında uyumalı ve huruç kapılarını da kontrol etmesi için asker göndermelidir. Fakat şafaktan sonra izciler şehirden inmeli, mıntıkalarını kontrol etmeli ve sorun görülmezse diğerlerinin şehirden inmesine izin vermelidir. Bu talimatlar düzenli olarak her gün tekrarlanmalıdır.

Her nerede garnizon varsa çevresini korumalıdır. Garnizonda görevli askerler yollarda devriyeyi iyi yapmalı ve düşmana ait bir iz olup olmadığını kontrol etmelidir. Dahası garnizon komutanı izcileri üç günlük mesafeye göndermelidir. Eğer endişe verici bir iz bulunursa derhal garnizon komutanına haber verilmeli; garnizon komutanı da şehirlerin kapılarını kapatmalı, işçiler ve hayvanların şehirden dışarı çıkmasına izin vermemeli ve onları korumalıdır. Bunun dışında garnizon komutanı tespit edilen bu izleri takip ettirmeli, düşmanın güzergahını belirlemeli ve sınır kapılarından geçenleri kayıt altına aldırmalıdır. Belirlenen güzergâhtaki her bir yol için de üç tane izci görevlendirilmeli ve bunları üç komutan denetlemelidir.

Hititlerde kırsal bölgelerin güvenliğini sağlayan en önemli yapı, Hitit anavatanının dört bir tarafına dağıtılmış, Hititleri saldırıdan koruma görevi üstlenen vassallar ve tampon devletlerdir. Bunlar dışında Hititlerin kendi egemenlik alanlarında da kırsal güvenliğini son derece sıkı tuttukları anlaşılmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere kırsal güvenliği için hazırlanan talimatname son derece kesin, yoruma yer bırakmayan, prosedürel olarak gelişmiş ve her detayı içeren bir metindir⁴⁵⁶.

2.3.4.4. Hitit Şehir Savunması

Şehir savunması, bir şehri veya yerleşim birimini dışarıdan gelen tehlikelere karşı korumak amacıyla yapılan yüksek duvarlı savunma hattı ve bu hattı desteklemek için imar edilen yapılar olarak tanımlanabilir. Şehir savunmasının en temel ögesi savunma duvarlarıdır. Bu savunma duvarları, hendekler, iç veya dış surlar, kuleler, rampalar gibi öğelerin eklenmesiyle daha müstahkem bir hâle getirilebilir. Nitekim savunma sistemleri savaş stratejisinde uzun bir süre büyük bir ilerleme kaydetmeksizin, Eski Çağ'dan Doğu Roma'ya Hatta Osmanlı devletinin son dönemlerine kadar büyük bir değişim göstermeden gelmiştir⁴⁵⁷.

Savaşta son derece maharetli olan Hititlerin, savunmada da ustalaştıklarını günümüze ulaşan savunma yapıları göstermektedir. Hititlerin savunma yapıları döneminin şartları itibarıyla mimari ve ustalık açısından son derece gelişmiştir⁴⁵⁸. Hititlerin en görkemli surları başkent Hattuşa'nın surlarıdır. Şehrin surları, Hattuşa'yı yeniden iskân eden ve adını da şehirden alan I. Hattuşili döneminde yeniden yapılmış olsa da⁴⁵⁹, bu surların özellikle kuzeyden gelen Kaşka akınları nedeniyle, Hantili tarafından güçlendirildiğine dair bilgiler vardır. Fakat Hantili, kayıtlarında daha önce şehirde surların bulunmadığını ve surları ilk kez kendisinin yaptırdığını iddia etmektedir⁴⁶⁰.

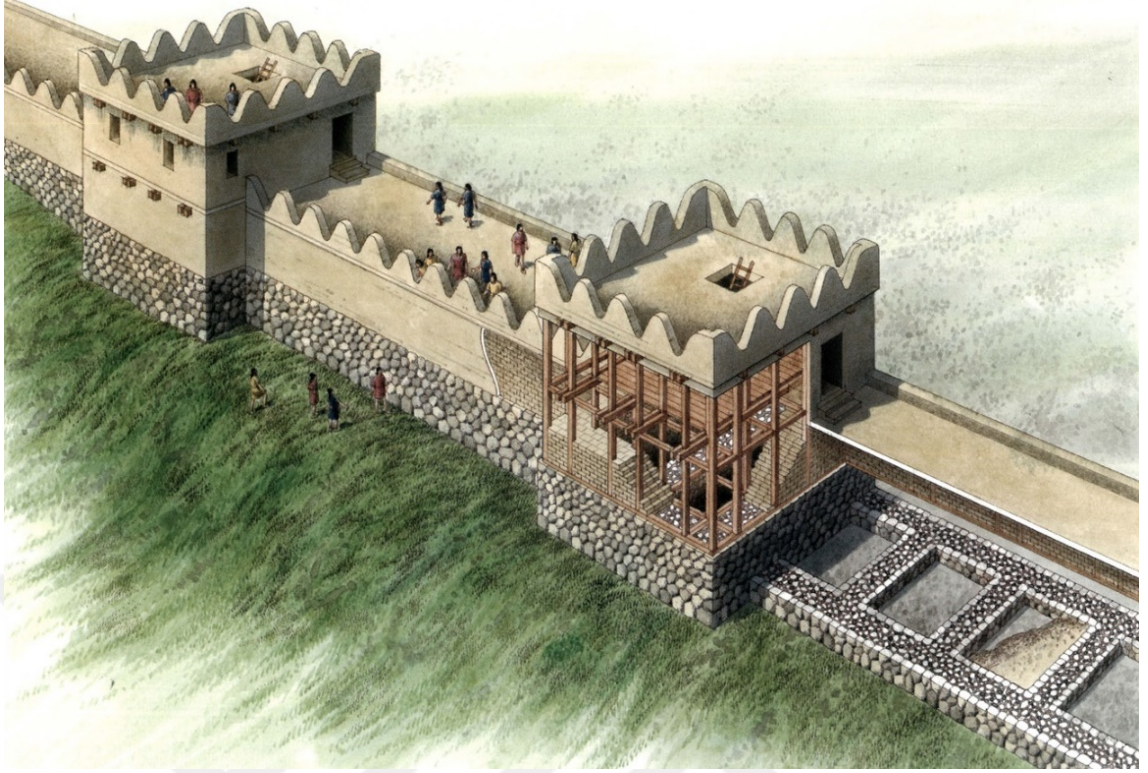
⁴⁵⁶ Miller, 2013: 217.

⁴⁵⁷ Akarca, 1998: 106.

⁴⁵⁸ Akurgal, 1978: 9.

⁴⁵⁹ Bryce, 2009: 298. Şehrin daha önce Anitta tarafından yıkılıp lanetlendiğinin altını çizmek gerekir.

⁴⁶⁰ Bittel, 1970: 20.

Şekil 12. Hattuşa Surları (Nossov, 2008: 11)

Hititlerin yaptığı kalelerin ana unsurları ve özellikleri ana hatlarıyla şu şekildedir: Surlar; 6-7 m civarında bir yüksekliğe sahiptir. Sur duvarları arada boşluklu bir şekilde, çift duvar tekniğiyle yapılmış, genişliği ise 8 metredir. Kuleler ise 12 ile 30 m aralıklarla konumlandırılmıştır, bunların yüksekliği ise 10 ile 12 m civarındadır. Bu kuleler hem duvarı güçlendirmek hem de saldıranlara karşı atış avantajı sağlamaktadır. Ana kapılar ise şehrin surlarından içeri girebilmek veya dışarı çıkabilmek için kullanılmaktadır. Kapılar her gece, izinsiz giriş çıkışları denetlemek amacıyla mühürlenmekte ve sabah yine görevli memur tarafından açılmaktadır. Huruç kapısı, surların altından geçerek dışarı çıkan tünellere verilen addır. Bu huruç kapıları şehre saldırı durumunda, içeridekilerin dışarıya çıkarak arkadan saldırmaları veya yardım getirmeleri noktasında orduya stratejik bir esneklik sağlamaktadır. Söz konusu bu huruç kapılarına sadece Hattuşa’da değil, Alacahöyük, Alishar ve Ugarit’te de rastlanmıştır. Yapay siper olarak düşünülebilecek istihkamlar ise Hitit şehir savunmasının bir diğer ana unsurudur⁴⁶¹.

Hititler tarafından kullanılan yapım teknikleri, yapılardaki stratejik ve taktiksel öğeler, Hititlerden sonra Ege uygarlıkları tarafından da benimsenmiş ve kullanılmaya

⁴⁶¹ Nossov, 2008: 16-22.

başlanmıştır. Miken ve diğer Ege uygarlıklarındaki savunma sistemlerinin Hititlerin savunma sistemi ile benzerliği, bu uygarlıkların söz konusu savunma sistemini Hititlerden öğrenmiş olmaları ile izah edilebilir⁴⁶².

Eski Çağ Anadolu'sunda, Tarih Çağlarının başlangıcından Hititlerin yıkılışına kadar olan süreç strateji ve taktik açısından incelendiğinde, başlıklar altında verilen strateji ve taktiklerin, orduların/devletin hedeflediği başarıyı elde edebilmek için, uyguladığı eldeki verilerden hareketle söylenebilir. Özellikle Hititler Anadolu tarihinde bölgenin en güçlü imparatorluğu olma hedefi, onların oldukça saldırmacı /yayılmacı bir strateji benimsemelerine neden olmuş ve onları yayılmacı politikalar noktasında Anadolu tarihinde saldırı strateji ve taktikleri noktasında en önemli devletlerden biri hâline getirmiştir.

⁴⁶² Bryce, 2019: 201.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU'NUN DEMİR ÇAĞI SÜRECİNDE SAVAŞ STRATEJİLERİ

Anadolu tarihinin önemli aşamalarından biri olan Demir Çağı, savaş ve strateji açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Demir Çağı Anadolu'sunda önce Urartular ve Friglere döneminde bölge, nispeten Anadolu merkezli devletlerin idaresine girerken daha sonra ise Asur baskısı, Bozkır kavimlerinin akınları ve sonrasında Perslerin gelişi ile hem siyasi anlamda hareketli hem de stratejik açıdan son derece önemli bir süreçtir.

Demir Çağı'nda Anadolu'nun savaş ve stratejisine yön veren, Urartular, Lidyalılar ve Frigler gibi devletlerin yanı sıra bölgede hakimiyet kurmak isteyen Asurlular, İskitler, Kimmerler, Persler son olarak ise İskender liderliğinden Makedonlar bölgede tarihi olayların seyrinde önemli roller üstlenmiş ve Anadolu'da kurgulanan stratejiyi yönlendirmiştir. Diğer taraftan Anadolu'da stratejiye etki edecek büyük devletlerin yanı sıra, yerel krallıklar veya şehirler devletleri de güçlü devletlerin arenasında hayatta kalmaya çabalamaktadır. Nitekim Anadolu'da Demir Çağı'nda kurgulanan strateji ve taktiklere yön veren, bir anlamda Anadolu'nun kaderini belirleyen devletlerin taktik ve stratejileri aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilebilir.

3.1. Urartularda Savaş Stratejileri

Urartu Krallığı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulmuş, bölge tarihindeki en güçlü devletlerden biridir. Urartular bölgenin sınırlı imkanlarına rağmen başarılı bir ekonomik model ortaya koymayı başarmıştır. Urartular bölgenin egemenliği için dönemin en güçlü imparatorluğu olan Asur'a karşı durabilecek sağlam bir devlet mekanizması ve güçlü bir ordu kurmayı başarmıştır. Urartular bölgenin zorlu coğrafyasını lehlerine çevirerek son derece etkili bir savunma stratejisi oluşturmuştur. Urartular metal işçiliklerindeki maharetleri ve yapı tekniklerindeki gelişmişlikleri ile bölgenin imkansızlıklarına rağmen devasa projelerin üstesinden gelmeyi başarmışlardır. Urartular, coğrafi zorluklara, çetin iklim şartlarına, bölgedeki farklı kültürlerle ve sürekli olarak bölgeyi parçalı tutmak isteyen dış baskılara rağmen bölgede büyük bir medeniyet kurabilmiş ve bu medeniyeti yaşatabilmek için büyük savaşlar ve mücadeleler vermiştir.

Urartuların başardıkları işlerin, kurdukları medeniyetin en önemli ayağı savaşlardır ve bu savaşlar olmaksızın Urartu'nun başarılı olması mümkün değildi. Nitekim Urartular düzenlerini korumak, kendi bölgelerinin refahını arttırmak, tehlikeleri bertaraf etmek gibi birçok nedenden dolayı her daim savaşmak zorunda kalmıştır. Urartular yaptıkları bu savaşlarda başarı elde etmek, elde edilen başarıyı garantilemek ve bu başarının devamını sağlamak için ise çeşitli politika, strateji ve taktikler uygulamıştır. Bu politika ve stratejiler, sadece ordu ile sınırlı kalmamış, Asur ordusunun verdiği ekonomik zararları telafi edebilecek kadar kompleks ve hemen her alanı kapsayan bir mahiyettedir. Çalışmanın bu bölümünde, Urartuların bazen zafer kazanmak bazen ise varlıklarını devam ettirebilmek için girdikleri savaşlarda uyguladıkları strateji ve taktikler incelenecektir.

3.1.1. Urartularda Savaşa Etki Eden Ana Faktörler

Urartuların savaş ve stratejisine değinmeden önce savaş ve stratejiye etki eden bazı faktörlerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira bu faktörler bilinmeden Urartuların uyguladıkları stratejiler hakkında fikirler ileri sürmek pek doğru olmayacaktır. Bu faktörler Urartuların ordularına nasıl insan temin ettiğinden askerlerin kullandığı silahlara; devletin jeopolitik konumundan, coğrafya ve iklime kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu maddi etkenlerin yanı sıra Urartularda stratejiye etki eden yönetim şekli, idari erkin kullanımı, dini etkenlerin savaştaki rolü gibi manevi faktörler de savaş ve strateji açısından önemli bir unsurdur.

3.1.1.1. Urartu Askeri Kültürünün Kökenleri

Urartuların Asurlulardan birçok noktada etkilendiği konusunda araştırmacılar hemfikirdir. Nitekim Urartu devletinin oluşumunda Asur baskısının etkili olduğu bilinmektedir⁴⁶³. Ancak bölgenin kendi iç dinamiklerini ve gelişim sürecini de göz ardı etmemek gerekir⁴⁶⁴. Örneğin Asurlular I. Şuppiluliuma'nın zayıflattığı Mitannilere baskı yaparak Mitannileri yıkmışken Asurluların Urartulara yaptığı baskı onların yükselmesine ve daha güçlü bir hâle gelmesini sağlamıştır. Bu örnek, savaş ve strateji açısından değerlendirildiğinde dış baskıların genel bir olgu olduğu görülmekle beraber, üzerinde

⁴⁶³ Salvini, 2006: 35.

⁴⁶⁴ Zimansky, 2003: 77.

baskı yapılan toplumların iç dinamiklerinin de bir olay olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Urartuların savaş kültürünün kökenleri hakkında bazı çıkarımlarda bulunabilmek için öncelikle Anadolu'da savaş kültürünün oluşumu ve bunun aktarım şekillerini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu noktada, Anadolu'da savaş kültürünün aktarım şekline dair iki önemli modelden bahsetmek mümkündür. Bu modellerden ilki kendilerinden önceki savaş kültürünü devam ettirerek onu bir üst noktaya taşıyan Hititlerdir. Hititlerin kendilerinden önceki toplumların askeri ve siyasi tecrübelerini kendi savaş kültürlerini oluşturma ve yeniden kurgulamada kullandıkları bilinmektedir⁴⁶⁵. Özellikle Hititlerin, Anitta'nın savaş stratejilerini açıkça uyguladıkları ve devam ettirdikleri görülmektedir. Öyle ki savaş kültürü açısından Hititler, Anitta'nın devamı gibidir. Bu durum Hititlerin başarısına büyük bir katkı sunmuş ve gelişimlerine büyük bir ivme kazandırmıştır.

Anadolu'da savaş kültürünün aktarım şekline dair ikinci model ise Hititlere yakın bir coğrafyada kurulan Frigler'dir. Frigler, Hititlerin aksine kendilerinden önce bölgede var olan savaş kültüründen ve askeri gelenekten bağımsız kendilerine has bir savaş kültürü ortaya koymuşlardır. Savaş kültürü açısından bu özgünlük onların aşiretten devlete geçiş aşamalarının yaklaşık birkaç yüzyıl sürmesine neden olmuştur⁴⁶⁶. Bu yönüyle Frigler modeli her ne kadar kendine özgü olsa da aynı zamanda geç gelişen bir modeli temsil etmektedir. Bu iki model Urartular üzerinden değerlendirilecek olursa Urartuların henüz beylik aşamasında siyasi açıdan bölgedeki büyük devletler gibi askeri bir güç olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim kuruluş aşamasında Urartuların siyasi yapısı, kabileler veya aşiretler konfederasyonu görünümündedir⁴⁶⁷. Bu bakımdan kendi savaş kültürlerini oluşturan Frigler'in temsil ettiği grup ile benzeştiği görülmektedir. Diğer taraftan Urartuların I. Salmanassar döneminde başlattıkları isyanda Asur'a karşı isyan edebilecek güce, siyasi koordinasyona ve savaş kültürüne sahip oldukları da⁴⁶⁸ vurgulanmalıdır. Bu bakımdan her ne kadar Urartuların kendilerinden önceki savaş kültürünü devam ettirmedikleri ileri sürülebilse de devletin iç dinamikleri göz önünde

⁴⁶⁵ Ünal, 2003: 64-72.

⁴⁶⁶ Berndt & Ersöz, 2012: 21.

⁴⁶⁷ Sagona & Zimansky, 2009: 318.

⁴⁶⁸ Özellikle Naram-Sin'e karşı isyan eden bazıları arasında Anadolu coğrafyasından olduğu 17 kralı ile bu isyanı, dış baskılara karşı aynı amaçla girişildiğini düşünmek ve her ikisini amaçları açısından bir tutmak gerekir.

bulundurulduğunda Urartuların askeri bir güç oluşturabilecek mekanizmaya sahip oldukları görülmektedir.

Öte taraftan yapılan araştırmalar Urartular ile Hurriler arasında bazı noktalarda benzerlikler olduğu, bunun da Urartuların savaş kültürünü etkilemiş olabileceği düşünülmektedir⁴⁶⁹. Nitekim Hurri-Urartu bağlantısının ilk dayanağı, ortak coğrafyadır. Zira büyük Hurri kültürünün kısa bir zaman içinde kaybolup gitmesi pek mümkün görünmemektedir. Öte taraftan Urartular ile Hurrileri birbirine bağlayan noktalardan bir diğeri ise dindir ve Urartuların en önemli üç tanrısından biri olan Teşup, bir Hurri-Hitit tanrısıdır⁴⁷⁰. Yine yapılan araştırmalarda Asur ve Urartu metinlerinde sıkça Hurrice isimlere rastlandığı görülmektedir. Bu isimlerden en dikkat çekici olanı ise Sarduri'nin babası olan Lutipri'nin adının Hurrice olduğu iddiasıdır⁴⁷¹. Sarduri'nin yeni kurulmuş bir krallıkta:

*Lutipri oğlu Sarduri, büyük kral, güçlü kral, dünyanın kralı, Nairi Ülkesi'nin kralı, benzeri olmayan kral, hayret verici çoban, dik başlı uyruklarla savaşmaktan korkmayan kralın yazıtıdır. Lutipri oğlu Sarduri, krallar kralı, her kraldan haraç almış olan (benim)...*⁴⁷²

ifadelerini kullanması dikkat çekicidir. Propaganda amacı da güttüğü anlaşılan bu ifadeler yeni kurulmuş bir devlet için oldukça iddialı görünmektedir. Ancak bahsi geçen Lutipri'nin eski Hurri kral soyundan gelen bir şahıs olduğunu, atalarının Mitanniler dönemindeki krallarından birinin soyundan gelmiş olabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir⁴⁷³.

Urartuların bulunduğu bölge siyasetinde en etkili güçlerden olan Asur İmparatorluğu'nun bölgedeki emellerinden bahsetmek ve bunları ana hatlarıyla değerlendirmek, bölgenin savaş ve stratejisini anlamak açısından son derece elzemdir. Asur'un kuzey sınırı olan Doğu Anadolu Bölgesi'ne yaptığı baskıların başında ekonomik motivasyon gelmektedir⁴⁷⁴. Ancak konumuz açısından Asurluların bu bölgeyi sürekli olarak baskı altında tutmasının nedeni, bölgenin Asur İmparatorluğu'nun bekası için

⁴⁶⁹ Barnett, 1982: 337.

⁴⁷⁰ Piotrovskiy, 1960: 1.

⁴⁷¹ Benedict, 1960: 103.

⁴⁷² Payne, 2006: 17.

⁴⁷³ Barnett, 1982: 337.

⁴⁷⁴ Zimansky, 1985: 48. Asur Urartu ilişkilerinin ekonomik yönleri için bak. Işıklı, 1998.

oluşturduğu tehlikedir. Nitekim Asurlulara, Hurri-Mitanniler tarafından daha önce bu bölgede ağır bir darbe indirilmiş ve Asur, Hurri egemenliği altına girmiştir. Urartular uzun bir süre Asurluların bölgeye yaptıkları baskıları etkisiz kılmış ve bölgede kendi hâkimiyetlerini kurmuştur. İlerleyen süreçte kuzey problemleri bununla da kalmamış, bölgede Muşkiler sorunlar çıkarmıştır. En son Kimmer ve İskit sorunu yine kuzeyden gelmiştir. Bundan dolayı kuzey sınırı problemi, doğuda Medler ortaya çıkıncaya kadar Asur'un odak noktasıdır. Asurlular bölgenin ciddi anlamda tehdit oluşturacağını bildiği için bölgeyi sürekli baskı altına almıştır. Bölgede, Asur'un oluşturduğu sistem tamamen baskı üzerine kuruludur. Öyle ki bölgedeki krallıklar yıllık vergilerle adeta soyulmuş, gençler kılıçtan geçirilmiş, çocuklar diri diri yakılmış hatta bölgedeki ağaçlar bile yok edilmiştir⁴⁷⁵. Asur'un bu stratejideki temel amacı bölgede kurulan statükoyu değiştirecek hareketleri engellemektir. Sonuç olarak Asurlular doğu ve batı yönlerinden tehlikelere maruz kalmışlardır. Ancak hiçbir tehlike kuzey sorunu kadar uzun vadeli ve kronik bir hâle gelmemiştir. Kuzey sorunu ve dolayısıyla Urartular, Asur için yüzyıllar boyu çözilemeyen bir sorunun başrolü olmuştur.

3.1.1.2. Urartu İdari Yapısı ve Devletin Strateji-Taktiklerine Etkisi

Çalışmanın ana konusu olan savaş, strateji ve taktiği Eski Çağ'da oluşturan bireyler kral ve maiyetidir, bundan dolayı devlete dair neredeyse her şeyin odak noktasında kral bulunmaktadır. Bu bakımdan bir devletin savaş ve stratejisini anlayabilmek için, o toplumun lideri, yönetim anlayışları ve yetki dağılımı gibi önemli noktalar hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

Urartularda, Eski Çağ'da sıkça rastlandığı gibi, krallık tanrının bir takdiri olarak görülür. Urartu kralı Sarduri'nin "*Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Argiştı oğlu Sarduri der ki: Tanrı Haldi bana krallığı verdiği ve atalarımın ait krallık tahtına çıktığım zaman*⁴⁷⁶..." ifadesinden, krallık yetkisinin doğrudan tanrı tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Yine bir başka örnekte ise Rusa kendi krallığını şu sözlerle ifade eder:

Tanrı Haldi'nin hizmetçisi ve halkın sadık çobanı, Rusa, tanrı Haldi'nin kudretiyle ve orduların gücüyle savaştan korkmadı. Tanrı Haldi bana

⁴⁷⁵ RIMA, II: 14.

⁴⁷⁶ Çilingiroğlu, 2007: 73.

*ömrüm boyunca güç, yetki ve sevinç verdi. Biainili Ülkesi'ni yönettim ve düşman ülkesini bastırdım*⁴⁷⁷.

Metinlerden anlaşılacağı üzere Urartu krallarının, tanrı tarafından seçildiği ve bu noktada diğerlerinden daha üst düzey bir yerde konumlandıkları ve aynı zamanda yetkileri için dini bir altyapı oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir. Urartu krallarının yazıtlarında görüleceği üzere, kralların her şeyi tanrı adına yapıyor olmaları dikkat çekicidir. Diğer taraftan Urartularda, Mezopotamya'da rastlanan tanrı krallık⁴⁷⁸ veya Hititler gibi öldükten sonra tanrı olma durumu gözlenmez.

Urartu krallarının en önemli görevlerinden biri ordunun komutanı olmalarıdır. Seferlerde krallar çoğunlukla ordunun başında savaşa gitmekte, bizzat savaşı planlamakta ve askerleriyle beraber savaşmaktadır⁴⁷⁹. Bunların örneklerinden birine Sarduri döneminde rastlanmakta ve yazıtta bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: “*Sarduri der ki: Ben ordular yolladım (?). Hiçbir valiyi çağırmadan (?) tek bir bölükle (?) Uelikuni Ülkesi'ne karşı sefere çıktım ve Uelikuni Ülkesi'ni ele geçirdim*” Metinden anlaşılacağı üzere Urartu kralı, hiçbir yardım almaksızın operasyonlara girişebilecek bir ordu komutanıdır. Urartu krallarının sadece küçük şehirlere yapılan baskınlarda değil, son derece ölümcül sonuçları olabilecek Uauş Dağı Savaşı gibi Asur seferlerine dahi ordunun başında katıldığı görülmektedir⁴⁸⁰. Yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla bu durum, Urartu krallarının kendilerini birer savaş kahramanı olarak görmelerine sebep olmaktadır. Nitekim Sarduri'nin yıllıklarında da görüldüğü üzere savaşçı olmak ve savaşlardan korkmamak Urartu krallarının övündüğü bir meziyettir⁴⁸¹.

Urartuların savaş stratejisinde kralların dışında veliahtların da tıpkı Hititlerde olduğu gibi, bazı dönemlerde önemli bir role sahip olduğu görülmektedir. Urartularda kral henüz hayatta iken veliahdı adeta tahtın ortağı gibi hareket etmekte ve kralın yazıtlarında, örneğin İşpuini oğlu Menua ve onun oğlu İnüşpua'nın ortak yazıtları olması gibi, kendine yer bulabilmektedir. Böylece kral öldüğünde yerine iyi yetiştirilmiş ve rüştü ispatlanmış bir prens kral olacaktır. Nitekim Menua'nın siyasi faaliyetlerine bu minvalde

⁴⁷⁷ Payne, 2006: 268.

⁴⁷⁸ Pekşen, 2017: 5-9.

⁴⁷⁹ Payne, 2006: 227.

⁴⁸⁰ Çilingiroğlu, 1976: 242-244; Akyüz, 2018: 133-136.

⁴⁸¹ Payne, 2006: 17.

bakıldığında, devletin vizyonunu değiştiren başarılı bir kral olduğu görülmektedir. Ancak ilerleyen zamanlarda prenslerin taht ortaklığı uygulamasına rastlanmaz⁴⁸².

Urartu kralları çoğunlukla ordunun başında sefere çıksalar da bazen çeşitli sebeplerden dolayı bir komutanı da görevlendirebilmektedir. Nitekim Urartu kralı Menua'nın "*Haldi'nin ... ile komutanları gönderdim*"⁴⁸³ ifadesinden, orduda muhtemelen bu işi meslek edinmiş profesyonel ve üst düzey askerin varlığını ve kral adına bazı operasyonları yönettiğini ileri sürmek mümkündür.

Urartu idaresi ve ordusuna dair bir diğer önemli nokta ise vali olarak eyaletlere atananların aynı zamanda oluşturdukları eyalet ordusuna liderlik etmeleridir⁴⁸⁴. Eyalet ordularını komuta eden liderlere dair, Sarduri, "*Bana ait olan Dada boyundan komutan...*" veya "*Sarduri der ki: Aynı yıl üçüncü kere sefere çıktım: Utiruhi Ülkesi'ne karşı. Üç vali çağırıldı*" ifadelerini kullanmaktadır⁴⁸⁵. Bu ifadeden, ihtiyaç hâlinde eyalet valilerinin de ordularıyla birlikte kralın yanında seferlerine katıldıkları anlaşılmaktadır. Bu veriler diğer kaynaklardan da teyit edilebilmektedir⁴⁸⁶.

Urartuların siyasi organizasyonuna bakıldığında, coğrafyanın dezavantajlı yapısına rağmen bölgeyi merkezi sisteme bağlı olarak idare ettikleri görülmektedir. Nitekim Urartular, başlarına buyruk hareket eden veya anlaşma şartlarına uymayan yerel beyleri veya vassalları şiddetle cezalandırmış ve bölgelerin Urartu merkezi siyasetinin önüne geçmesine izin vermemiştir⁴⁸⁷.

Urartu krallarının, devletin savaş politikasını belirlerken rakiplerinin güç durumunu göz önünde bulundurdıkları ve buna göre bir savaş stratejisi kurguladıkları günümüze ulaşan yazıtlardan anlaşılmaktadır. Nitekim Urartuların, rakiplerini zayıf ve güçlü olarak iki ana kategoride değerlendirdiği ve buna göre strateji kurguladıkları görülmektedir. Bu kategorilerden ilki güçlü devletlere veya rakiplere karşı uygulanan stratejidir. Bu güçlü rakipler Asur, Kimmer ve İskitlerdir. Urartular bu devletlere karşı temkinli bir yaklaşım sergilemiş ve mümkün olduğunca doğrudan ve topyekûn bir savaşa

⁴⁸² Ünsal, 2003: 172.

⁴⁸³ Payne, 2006: 164.

⁴⁸⁴ Konakçı & Baştürk, 2009: 173; Danışmaz, 2018: 18.

⁴⁸⁵ Payne, 2006: 164, 223.

⁴⁸⁶ Danışmaz, 2018: 14-25.

⁴⁸⁷ Çiğdem, 2007: 105.

girmemiştir. Ancak fırsat düştüğünde ise bunu değerlendirmekten geri durmamıştır. Bu politika en belirgin bir şekilde Urartuların batı seferleri sırasında Asurlulara karşı uygulanmıştır. Urartu kralı Menua, Fırat'ın batısına seferler düzenlemiş, bu politikayı II. Sarduri de devam ettirmiştir⁴⁸⁸. Urartuların batı seferlerinde Asurluların çıkarlarının olduğu bölge Urartu'nun eline geçmiş hatta Asur anavatanını tehdit edilebilecek coğrafi avantaj elde edilmiştir. Ancak bu gelişmelerin en büyük nedeni Asur'un içinde bulunduğu siyasi çalkantılardır. Asur'un iç sorunlarını çözen III. Tiglat-Pileser'in MÖ 743 yılında Halpa'daki (Gölbaşı) kazandığı savaş ve MÖ 735 yılında Elazığ-Bingöl üzerinden düzenlediği sefer Urartu'ya ağır bir darbe indirmiştir.⁴⁸⁹ Bu stratejiye baktığımızda Urartuların Asurlulara karşı politikası genel olarak savunmadır. Asurlular saldırdığında genel olarak geri çekilme stratejisi izleyen Urartular, verdiğimiz örnekteki gibi bir fırsat düştüğünde ise saldırgan bir politika izlemektedir. Urartuların karşılaştığı diğer güçlü rakipler ise Kimmer ve İskitlerdir. Bölgedeki siyasi düzeni alt üst eden bu topluluklar Urartuları ağır bir mağlubiyete uğratmıştır. Ancak Urartular, aldıkları mağlubiyetlerden sonra bu kavimlere karşı olan siyasi yaklaşımlarını değiştirmiş ve ittifak kurmuştur. Böylece başarılı bir şekilde bu tehlikeyi bertaraf edebilmiştir⁴⁹⁰.

Urartuların güçlü rakiplerine karşı uyguladıkları genel politika ve stratejisine bakıldığında, çok agresif bir tutum ve topyekûn bir savaş içinde olmadıkları görülmektedir. Urartular güçlü rakipleriyle olan sorunlarını genel olarak doğrudan savaş meydanında topyekûn bir savaş ile değil savunma, yıpratma, siyaset ve dolaylı bir yaklaşım izleyerek çözmeye çalışmıştır.

Diğer taraftan Urartular, Asurluların kendilerine uyguladığı baskıcı politikaların bir benzerini doğu, kuzey ve batı bölgelerde bulunan küçük şehir ve krallıklara karşı uygulamaktadır. Asur kralları, Urartu bölgesinde yağmaladıkları şehirleri, öldürdükleri askerleri, esir ettikleri insanları bir başarı unsuru olarak göstermektedir. Urartu krallarının yazıtlarından aynı baskının Urartular tarafından da küçük ve zayıf devletlere uygulandığı görülmektedir. Örneğin Menua'nın yazıtındaki şu ifadelerden Urartu'nun küçük devletlere karşı uyguladığı politikanın Asurluların Urartulara uyguladığı politikalarından bir farkının olmadığı anlaşılmaktadır:

⁴⁸⁸ Çilingiroğlu, 1997: 33.

⁴⁸⁹ Köroğlu, 2012: 166.

⁴⁹⁰ Çilingiroğlu, 1994: 73.

Efendi tanrı Haldi'ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Uiteruhi boyunu yendi, Lusa boyunu yendi ve Katarza boyunu yendi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua Lusa boyuna karşı sefere çıktılar. İşpuini güçlüydü ve Menua güçlüydü. Orduda 66 savaş arabası, X bin 460 süvari ve 15.760 piyade (vardı). Tanrı Haldi, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua'nın önünden gitti. (Onlar,) Lusa ve Katarza boylarını püskürttüler... Anase Şehri'ne doğru ve büyük Kuquru Şehri'ne doğru ilerlediler. Uiteruhi, Lusa ve Katarza boylarına ... Etiuhi Ülkesi'nin krallarından takviye birlikleri yardıma geldiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla Uiteruhi, Lusa ve Katarza boylarına ve Etiuhi Ülkesi'nin krallarına karşı sefere çıktı. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua sefere çıktılar, Uiteruhi, Lusa ve Katarza boylarını ve Etiuhi Ülkesi'nin krallarının takviye birliklerini püskürttüler. ... Oradan Anase Şehri'ne geldiler. X bin 720 erkek, X bin 670 kadın, X yüz X yüz 26 at, 13.540 büyükbaş hayvan, 20.785⁴⁹¹ ...

...Diauehi Ülkesi'nin kralını esir ettim Haraç (ödemesi koşulu) ile yaşamını bağışladım Diauhi'li, Argiştı'ye bu haracı verdi: 41 mina saf (?) altın, 37 mina gümüş, X on bin 0.000 mina bakır, 1.000 binek, 300 büyükbaş hayvan ve X on bin 0.000 küçükbaş hayvan. Bu haracı Diauhi (Ülkesi)ne her yıl versin diye buyurdum: mina saf (?) altın, 10.000 mina bakır, ... (baş) boğa, 100 (baş) inek, 500 (baş) koyun, 300 binek⁴⁹²...

...Argiştı der ki: Gölün kıyısında bulunan Qehu Ülkesi'nin şehrini ele geçirdim ve Alistu Şehri'ne kadar ilerledim Kadın ve erkekler sürdüm Tanrı Haldi'nin buyruğuyla Menua oğlu Argiştı der ki: Biainili Ülkesi'nin güçlendirilmesi ve düşman ülkesinin bastırılması için, Irpuni Şehri'ni yaptırdım⁴⁹³.

⁴⁹¹ Payne, 2006, 35-36.

⁴⁹² Payne, 2006, 178.

⁴⁹³ Payne, 2006, 178-179.

Urartuların küçük şehirleri, insanından hayvanına kadar adeta soyduklarına dair örnekler gösteren bu belgeler, Urartuların küçük şehirlere karşı tutumunu gözler önüne serer. Urartular her ne kadar savaş meydanında Asurlulara kıyasla biraz zayıf olsalar da, Eski Çağ Doğu Anadolu'sunda var olan yerel krallık/yönetimler ile kıyaslandığında ise oldukça güçlü bir devlet konumundadır. Bunda Urartuların küçük devletler için baş edilmesi pek mümkün olmayan güçlü bir ordu meydana getirebilmesinin etkisi vardır. Sonuç olarak Asur'dan büyük zararlar gören Urartular, küçük şehirlerin Asur'u olmaktan kaçınmamıştır⁴⁹⁴.

3.1.1.3. Ana Hatlarıyla Urartu Ordusu

Gücünün zirvesinde olduğu dönemde Urartu ordusu, bütün Yakın Doğu'daki en güçlü birkaç ordudan biriydi. Nitekim yazılı metinler Urartuların, döneminin en güçlü devleti olan Asurlulara meydan okuyacak kadar kudreti olan bir orduya sahip olduğunu göstermektedir. Bunun ötesinde Urartuların kurulduğu bölgenin nüfus potansiyeli açısından düşük olması onları hem insan kaynağı bulmaya hem de strateji ve taktikler kullanarak asker kaybını en aza indirmeye itmiştir.

Urartular, insan kaynağı sorununu aşmak için çeşitli yöntemler geliştirmiş ve bunun sonucunda geniş bölgelere hâkim olabilmişlerdir. Bu bağlamda ilk asker temini yöntemine beylikler döneminde, Asurlular ile mücadeleleri esnasında bölgedeki aşiretlerin birleştirilmesiyle oluşturulan ordularda rastlanmaktadır. Örneğin 23 kral (aşiret beyi), askerlerini bir konfederasyon ordusu şeklinde organize etmiş ve Asur Kralı I. Tiglat-pileser ile savaşmışlardır⁴⁹⁵. Böylelikle Urartuların ilk insan temin ettiği kaynak, aşiretlerin topladığı askerler olmuştur. Ancak krallık döneminde bu konfederatif askeri yapı görülmez.

Urartuların krallık döneminde en büyük değişimlerden biri orduda yaşanmış ve ordu, devlet sistematığı altında toplanmıştır⁴⁹⁶. Nitekim Urartu ordusuna dair günümüze ulaşan yazılı bilgiler devletin merkezi bir orduya sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin Urartu Kralı Sarduri'nin, "ordular yolladım, hiçbir valiyi çağırmadan tek bir bölükle

⁴⁹⁴ Stillman, 1984: 46-47.

⁴⁹⁵ Çilingiroğlu, 1994: 10.

⁴⁹⁶ Sevin, 2005: 75; Yakar, 2011: 128; Tarhan, 2011: 291.

Uelikuni Ülkesi'ne karşı sefere çıktım ve Uelikuni Ülkesi'ni ele geçirdim" şeklindeki ifadesi Urartuların çekirdek ordusuna dair bir fikir vermektedir⁴⁹⁷. Merkezi orduya dair bu ifadeleri destekleyen arkeolojik veriler de bulunmaktadır. Tuşpa, Karmir-Blur gibi şehirlerin dışında, hayvan ve insanların kalabileceği baraka kalıntılarının ortaya çıkarılması, bunların merkezi ordu tarafından kullanıldığını düşündürmektedir⁴⁹⁸. Urartu başkentinde Osmanlı kapıkulu askerlerinininkine benzer bir sistem uygulanmakta ve her daim kralın emrine hazır bir ordu bulunmaktadır. Merkezi ve daimî olan bu orduya en büyük asker kaynağını ise göç ettirilenlerden bazılarının orduya dâhil edilmesi oluşturmaktadır⁴⁹⁹, ayrıca Hititlerde olduğu gibi Urartu halkından askerliği meslek olarak seçen insanlar da ekonomik getiri için orduya katılmaktadır⁵⁰⁰. Asur kaynaklarında da Urartularda daimî bir ordunun bulunduğu dair bazı bilgilere rastlanmaktadır. II. Sargon'un "...kalenin içinde, onun (Rusa) kralı ordusu için, her yıl beslenen atlar bulunmaktadır"⁵⁰¹ ifadesi, Urartuların sahip olduğu merkezi ordunun yazılı kanıtı olarak değerlendirilmektedir. Urartular, savunmayı devlet stratejisi hâline getirmişlerdir; dolayısıyla devletin daimî ordu olmaksızın kalelerin ekonomik ve idari görevlerinin sürekliliğini sağlaması mümkün görünmemektedir.

Urartu devlet yönetiminin adeta omurgası konumundaki eyaletler devletin bütün işleyişinde önemli bir yere sahiptir. Eyaletlerin en önemli görevlerinden biri de Urartu ordusuna devamlı surette asker temin etmektir⁵⁰². Hatta Urartu ordusunun sayısal olarak en büyük unsurunu eyalet askerleri oluşturmaktadır. Eyalet valileri bölgelerinden, uygun şartları taşıyanları askere almak, bunları eğitmek, donatmakla yükümlüydüler. Böylelikle her bir eyalet, asker toplamakta, yetiştirmekte ve kralın hizmetine sunmaktadır⁵⁰³.

Eyaletlerden toplanan orduların işleyişine dair Asur casus raporlarında da şu detaylı bilgilere rastlanmaktadır:

⁴⁹⁷ Payne, 2006: 227.

⁴⁹⁸ Konakçı & Baştürk, 2019: 191.

⁴⁹⁹ Sevin, 2005: 94.

⁵⁰⁰ Yakar, 2011: 128.

⁵⁰¹ Luckenbill, 1927: 86.

⁵⁰² Tarhan, 2011: 290.

⁵⁰³ Zimansky, 2011: 465.

... beş Urartu valisi Waisi'ye girdi: Bizim rakibimiz olan Setinu;
Ukkealıların rakibi Kaqqadanu; Qaniunlu Sakuata; Alzili Siplia;
Armiraliulu Tuki: adları bunlardır.

Onlar Waisi'ye, üç birlik komutanı ile girdiler. Şimdi, onların gelişinden
sonra ülkenin asker sayısını yükselttiler ve orduyu hazır hâlde
tutmaktadırlar⁵⁰⁴.

Şekil 13. Urartu Askeri Betimlemesi
(https://www.metmuseumorg/toah/hd/urar/hd_urar.htm) E.T. 16.05.2021.

⁵⁰⁴ Lanfranchi & Parpola, 1990: 71.

Urartular ülkeyi eyaletlere bölerek başkentten atadıkları valiler aracılığıyla veya tabiiyetlerini tanınması ve yükümlülüklerini yerine getirmesi şartıyla yerel hanedanlar aracılığıyla yönetmiştir. Urartu metinlerinde rastlanan “hurâdinele” ifadesinin ele geçirilen ve eyalet hâline getirilen bölgelerden toplanan askerleri temsil ettiği düşünülmektedir. Bu eyalet askerlerinin iki ana kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan ilki eyalet yöneticilerinin oluşturduğu askeri birlik; diğeri ise aşağıda değinileceği üzere savaşlarda ele geçirilen ve göç ettirilen insanların Urartu topraklarında iskân edilmesiyle oluşturulan birliklerdir. Bu birlikler aynı zamanda Urartu ordusunun büyük bir kısmını teşkil etmektedir⁵⁰⁵.

Öte yandan müttefiklerin sağladıkları askerler de Urartu ordusunun asker kaynaklarından biridir. Urartuların bazı kabile ve krallıklarla ittifak kurarak ihtiyaç duyduklarında asker temin edebilecekleri bir kaynak oluşturdukları görülmektedir. Dada Kabilesi ve Ardini Krallığı bu müttefiklerin en bilinenleridir. Bu ittifaklarla güçlenen Urartuların sadece savunmada değil, saldırıya geçtiğinde de müttefiklerinden yararlandığı görülmektedir. Zira I. Rusa, Ardini Kralı Urzana’nın verdiği destekle, Asur şehirlerine karşı sefere çıkmıştır. I. Rusa’nın, yıllıklarında verdiği bilgiler, bu işleyişe dair önemli veriler sağlamaktadır:

Sarduri oğlu Rusa der ki: Ardini şehrinin kralı Urzana önüme çıktı. Onun bütün ordusunu yedirdim içirdim Bu yaptığım iyilik sebebiyle Tanrı Haldi’nin buyruğuyla ve Rusa’nın başarılılığı için ana yol üzerinde tapınaklar yaptırdım Urzana’yı vali atadım ve Ardini şehrine yerleştirdim Aynı yıl ben Sarduri oğlu Rusa, Ardini şehrine geldim Urzana’yı kralı atalarının yüksek tahtları üzerine oturttum ... Urzana tanrıların önünde, tanrıların tapınağında, benim huzurunda kurbanlar sundu. Aynı zamanda kapıda efendi Tanrı Haldi’ye bir tapınak ve onun ilahi gücüne bir konut yaptırdım Urzana bana yedek kuvvet, ona özgü bir savaş arabası verdi. Yedek kuvveti aldım ve Tanrı Haldi’nin buyruğuyla ben Rusa, Asur ülkesinin şehirleri ile karşı karşıya geldim ve onları yerle bir ettim Bundan sonra Urzana elimden tuttu. Ona baktım... onu krallık sürecekt tahtına oturttum Ardini şehrinin halkı bu törendeydiler. Buyurduğum bağışların

⁵⁰⁵ Diakonoff, 2000: 58-59.

*tümünü Ardini şehrine verdim Ardini şehrinin halkı için bayram yaptım
Ondan sonra kendi ülkeme geri gittim*⁵⁰⁶.

Menua oğlu Argiştı ise kabile müttefiklerinin varlığına dair şu bilgileri vermiştir: *“Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle komutanları sefere yolladım Asur’u kovaladım ... yaptım Bana ait olan Dada boyundan komutan ... yıl ... Ülkesi’ne ve ... Ülkesi’ne karşı sefere çıktım*⁵⁰⁷” Urartu Kralı II. Sarduri’nin liderliğinde oluşan koalisyon ile Asur Kralı III. Tiglat-pileser arasında MÖ 743 yılında Halpa’da (Gölbaşı) yapılan ve Yakın Doğu’nun en önemli savaşlarından biri olarak değerlendirilen savaş, Urartuların müttefiklerinden asker sağlayarak yaptığı savaşlardan en bilinenidir⁵⁰⁸. Asur belgelerine göre Melid Kralı Sulumal ve Gurgum Kralı Tarhulara da bu savaşta Urartuların müttefikleri arasında bulunmaktaydı⁵⁰⁹. II. Sarduri’nin komuta ettiği bu orduya Kuzey Suriye kentlerinin de katıldığı ve kralın müttefik sayısının fazla olduğu bilinmektedir⁵¹⁰. Bu durum, Urartuların müttefiklerini son derece başarılı bir şekilde kendi politik hedeflerine yönlendirdiğini ve onların asker gücünden azami ölçüde yararlandığını göstermektedir. Ayrıca müttefiklerden asker temininin, ihtiyaç duyulduğunda sıkça başvurulmuş bir yöntem olduğunu belirtmek gerekir.

Ele geçirilen bölgelerdeki insanların göç ettirilmesi de Urartuların asker kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Sivil esirlerin asker olarak kullanılması Anadolu’da Urartulardan önce de uygulanan bir yöntemdir. Hititlerin “NAM.RA” olarak adlandırdığı bu uygulamanın bir benzeri Urartularda da görülmektedir. Hititlerin NAM.RA politikası değerlendirilirken, göçe zorlanan bu insanları esirden ziyade sivil esirler olarak tanımlamanın daha doğru olacağı vurgulanmıştır⁵¹¹. Nitekim bu görüşe uygun verilere Urartu metinlerinde de rastlanmaktadır. Urartu krallarının, yazıtlarında sıkça bunlardan bazılarını öldürdüğünü, bazılarını sürgün ettiğini belirtmesi ve göç ettirilenlerden bir kısmının da kadın ve delikanlı olduğunu vurgulaması⁵¹², Sedat Alp’in ve Altan Çilingiroğlu’nun bunların sivil halk olduğu yönündeki argümanları ile birebir

⁵⁰⁶ Payne, 2006: 267-268.

⁵⁰⁷ Payne 2006: 165.

⁵⁰⁸ Köroğlu, 2006: 166.

⁵⁰⁹ RINAP, Tiglat-Pileser III: 14, 10b.

⁵¹⁰ Çilingiroğlu, 1994: 97.

⁵¹¹ Alp, 246: 1949.

⁵¹² Payne, 2006: 210.

uyuşmaktadır⁵¹³. Urartular rakiplerini yendikten sonra bölge halkını, Urartu idaresinin güçlü olduğu bölgelere nakletmiştir. Neticesinde sivil esirlerin iskân edildiği bölgelerde zamanla Urartuların otoritesine bağlı insan toplulukları meydana getirilmiş, ordu için yeni bir asker kaynağı oluşturulmuştur⁵¹⁴. Böylece hem bölgelerde düzen sağlanmış hem isyan potansiyeli taşıyan topluluklar cezalandırılmış hem de Urartu egemenlik bölgesinde düzen sağlanmışır⁵¹⁵. Urartular Anadolu devletlerinin ortak sorunu olan insan gücü problemini, bu politikayı sistematik hâle getirerek çözmeye çalışmıştır.

Urartuların, ordularında kullandıkları bir diğer unsur ise paralı askerlerdir. Paralı askerler, özellikle Kimmerlerin Urartu topraklarına saldırılarından itibaren, dikkat çekmeye başlayan bir asker kaynağıdır. Ortaya çıkan yeni tehditlerin merkezi ordu ve eyaletlerden gelen askerler ile bertaraf edilemeyeceğinin anlaşılması veya yeni bir asker kaynağına ihtiyaç duyulması üzerine bu yöntem uygulanmaya başlamıştır⁵¹⁶. Urartular, İskit ve Kimmerlerden paralı asker temin ederek hem dönemin en üstün savaş bilgisine sahip askerlere sahip olmuş hem de düşmanını müttefik olarak kullanmıştır. Norşuntepe’de ortaya çıkarılan mezarlarda atlarıyla birlikte gömülen kişilerin, Urartulara ücret karşılığı hizmet eden bozkır savaşçıları oldukları tahmin edilmektedir⁵¹⁷.

Urartuların bir diğer asker kaynağını yağma ve zenginleşme amacıyla Urartu ordusuna katılan gönüllüler oluşturuyor olmalıdır. Bu hususta Kral Menua’nın yazıtlarında dikkat çekici nokta “1.733 at, 7.616 büyükbaş hayvan ve 15.320 küçükbaş hayvan: krala düşen pay bu kadardı, fakat savaşçıların, ülkeyi terk ettikleri zaman aldıkları, ayrıdır” ifadesidir. Ganimetler, Van müzesinde bulunan ve hangi döneme ait olduğu bilinmeyen bir yazıtta olduğu gibi esirler de olabilirdi ⁵¹⁸: “...yaptım ... X bin 560 ... insan ... kimini öldürdüm, kimini canlı götürdüm, erkek olanlarını savaşçılara verdim, ... sürüp çıkardım (?)” Bu durum Urartu ordusunun asker kaynaklarından birini işaret ediyor olabilir. Savaşın zaten Urartu ekonomisinin ana dinamiklerinden biri olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan şahısların savaşa katılmasının onlara gelir sağlayacağı

⁵¹³ Çilingiroğlu, 1983: 312; Alp, 1949.

⁵¹⁴ Çilingiroğlu 1994, 68-69.

⁵¹⁵ Çiğdem, 2007: 105.

⁵¹⁶ Zimansky, 1985: 2; Belli 2003: 230-231.

⁵¹⁷ Sevin, 2011: 456.

⁵¹⁸ Payne, 2006: 65, 322.

bilinen bir durumdur⁵¹⁹. Bu verilerden hareketle yapılan çıkarımlar, Urartu ordusuna ekonomik getiri motivasyonu ile asker temin ediyor olabileceğini göstermektedir.

Urartu Kralı II. Sarduri, yazıtında 352.011 askerden bahsetmektedir⁵²⁰. Propaganda mahiyetli veya abartılı olduğu değerlendirilen bu rakamlar Urartuların asker teminine dair bilgi veriyor olabilir. Öncelikle Halpa'da Asurlularla yapılan savaşta müttefiklerini etrafına toplayan ve orduları yöneten II. Sarduri, adeta bölgedeki bütün askeri gücün lideri durumundadır. Diğer taraftan Hitit kanunlarına göre devletin talep etmesi durumunda herkes savaşa katılmak zorundaydı⁵²¹. Eğer benzer bir sistem, Urartularda uygulanıyor ise -ki bu 352.011 sayısı böyle bir uygulamanın işareti olarak değerlendirilebilir- bu sayı, Urartular ve müttefiklerinin sahaya sürebileceği erkek nüfusu ifade ediyor olmalıdır.

Buna rağmen Urartuların insan gücü eksikliğini minimize etmek için kullandıkları en önemli yöntem, savunma stratejisi uygulamalarıdır. Nitekim devlet politikası hâline getirilen savunma stratejisi çerçevesinde inşa edilen kaleler, devletin insan gücü gereksinimini azaltmıştır⁵²². Coğrafyanın sunduğu imkânları verimli bir şekilde kullanarak sağlam savunma hatları oluşturan Urartular, bu sayede az sayıda asker ile güçlü saldırılara karşı koymayı başaramıştır⁵²³.

Urartu ordusunun temelini teşkil eden üç ana sınıf bulunmaktadır. Bu sınıflar piyade, süvari ve savaş arabalarıdır. Urartuların savaştıkları coğrafyaya göre kimi zaman bazı önemli değişiklikler yaptığı görülmektedir. Örneğin Hitit ordusu ile Urartu ordusu kıyaslanacak olursa Hititlerde ordunun en önemli vurucu gücü savaş arabaları iken bu durumun Urartularda değiştiği, piyadelerin ve süvarilerin daha önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen savaş arabalarının tıpkı Hititler döneminde olduğu gibi yine savaş meydanlarında görüldüğü fakat etkisi bakımından ikinci plana düştüğü görülmektedir. Ancak her ne kadar savaş arabalarının savaşlardaki önemi azalsa da küçük şehirlerin temin etmekte zorlanacağı bir savaş aracıdır. Bu açıdan savaş arabalarının küçük şehirler ve savaş arabasına sahip olmayan ordular üzerinde son derece ölümcül

⁵¹⁹ Belli, 2011: 54.

⁵²⁰ Payne, 2006: 230.

⁵²¹ Roth vd., 1997: 225.

⁵²² Topaloğlu, 2016: 180.

⁵²³ Zimansky, 1985: 55.

etkileri vardır. Zorlu Urartu coğrafyasına, Asurluların savaş arabalarını bin bir meşakkatle getirmesi, onların hala önemli bir güç olduğunun ispatıdır⁵²⁴. Diğer taraftan Urartu ordusundaki önemi artan süvarilerin büyük bir bölümünün asillerden oluştuğu Asur kaynaklarından hareketle söylenebilir: “*Urartulu Ursa ve sayısız adamını yendim Onun süvari sınıfını meydana getiren ve kral soyundan 260 kişiyi kendi ellerimle yakaladım*”⁵²⁵.

Savaş için en önemli ihtiyaçların başında gelen silah, Urartu ordusunun en başarılı olduğu alanlardandır. Urartuların maden işleme becerisi sayesinde hem askeri hem de sanatsal açıdan son derece estetik ve tesirli silahlar ortaya koydukları bilinmektedir⁵²⁶. Urartu ordusunda kullanılan silahları savunma ve saldırı olmak üzere iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Miğfer, pullu zırh ve kalkan gibi koruyucular savunma silahları kategorisine girerken saldırı silahları da kendi içinde yakın mesafeli ve uzak mesafeli olmak üzere ikiye ayrılabilir. Yakın mesafeli silahlar kılıç ve hançerdir. Uzun mesafeli silahlar ise yay ve ok, mızrak ve sapandır⁵²⁷. Urartularda bir diğer önemli silah ise Tunç Çağı ile özdeşleşen ancak Demir Çağı’na gelindiğinde biraz geri plana düşen savaş arabalarıdır. Urartu coğrafyasının engebeli olması nedeniyle çokça tercih edilmez. Ancak yine de özellikle savaş meydanından kaçmak isteyen düşmanı dağıtmak ve küçük şehirlerin ordularına karşı kullanılmak bakımından güçlü bir silahtır.

Urartu ordusunun asker sayısı, Urartuların savaş ve stratejisini anlamak noktasında gerekli olan bir diğer önemli konudur. Nitekim bazı yazıtlarda Urartu ordusunun İşpuini ve Menua döneminde 66 savaş arabası, 1.460 süvari ve 15.760 piyadeye sahip bulunduğu kayıtlıdır⁵²⁸. Aynı krallar dönemine ait bir başka belgede ise 106 savaş arabasından, 9.X47 süvari ve X2.704 (12.704?) piyadeden bahsedilmektedir. II. Sarduri döneminde ise 92 savaş arabası, 3.600 süvari ve 352.011 ise piyadeden oluşan bir ordunun bulunduğu bilinmektedir⁵²⁹. Bu sayılardan anlaşılacağı üzere Urartu ordusundaki piyadeler Urartu ordusunun ana unsurudur. Dikkat çekici nokta ise süvarilerin sayısında yaşanan düşüştür. İşpuini ve Menua dönemindeki orduda süvari sayısı ve oranı oldukça yüksektir.

⁵²⁴ Microop, 2007: 216.

⁵²⁵ RINAP, Sargon II: 65, 132.

⁵²⁶ Belli, 2003.

⁵²⁷ Biber, 2005: 106; Dezsö, 2012: 94.

⁵²⁸ Payne, 2006: 36.

⁵²⁹ Zimansky, 1985: 56.

Şekil 14. Urartu Savaş Arabası Betimlemesi
(https://www.metmuseum.org/toah/hd/urar/hd_urar.htm) E.T. 16.05.2021.

Urartu ordusunun lojistiğini sağlamak kral için bir diğer önemli görevdir. Urartular ordusunun lojistiğini yolların üzerindeki kaleler vasıtasıyla sağlamıştır. Bu açıdan Urartu kalelerinin sadece savunma amaçlı değil aynı zamanda ekonomik amaçla da kullanıldığı görülmektedir. Nitekim kalelerde devasa tahıl ve yiyecek ambarları, pithoslar ve depolar bulunması; buralarda bulunan ürünlere ait miktar ve türlerin kaydedildiği yazılar, Urartuların iyi bir organizasyon ve lojistiğe sahip olduğunu göstermektedir⁵³⁰. Yine Menua'nın batı seferlerini düzenlediği güzergâh üzerindeki kalelerde ordu için yiyecek ve içecek depolandığı bilinmektedir. Bu sayede Urartu orduları rahatlıkla uzun mesafelere seferler düzenleyebilmektedir⁵³¹. Bu yapıların yazıtlarına dair bir örnek, taş bir blok üzerinde bulunmakta ve üzerinde şu ifadeler yazılmaktadır: “*Tanrı Haldi'nin kudretiyle İspuini oğlu Menua bu sıvı deposunu yaptırdı. İçi 900 aqarqi hacmindedir. Kusursuz bir şekilde bir kale yaptırdı. Güçlü kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır*”⁵³².

⁵³⁰ Zimansky, 2007: 292.

⁵³¹ Çavuşoğlu, Işık & Salvini, 2010: 40.

⁵³² Payne, 2006: 100.

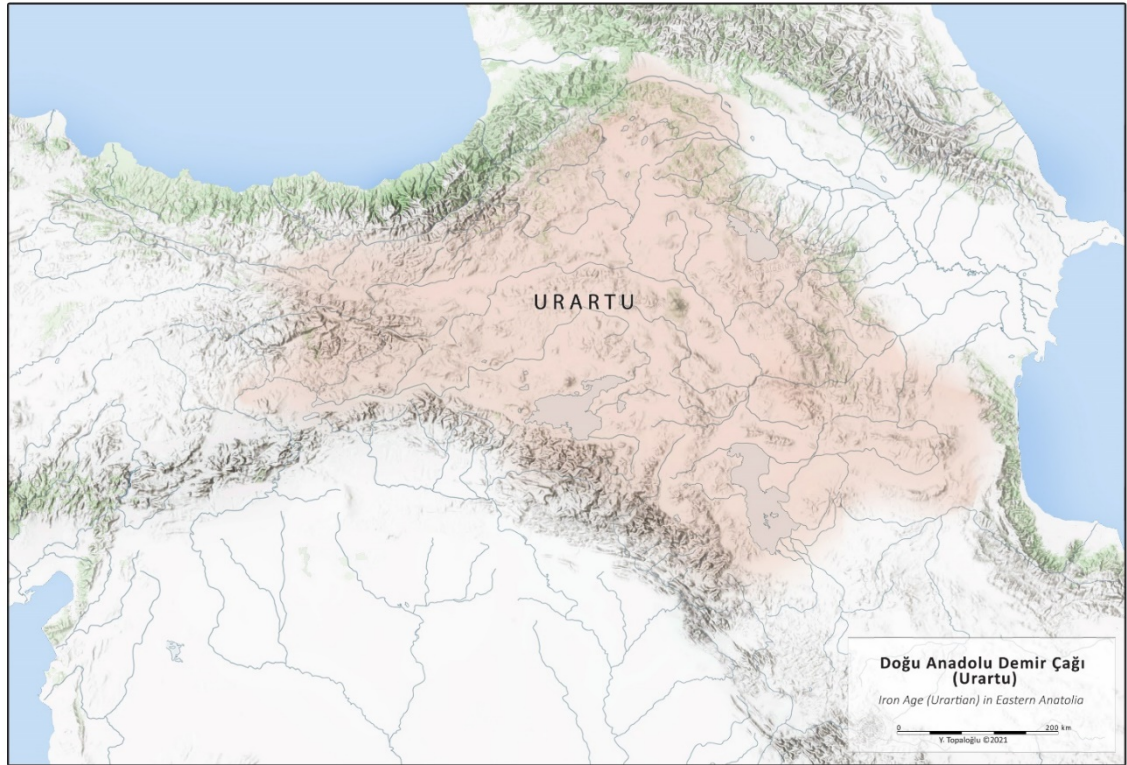
3.1.1.4. Urartu Anavatanının Jeopolitik ve Jeostratejik Durumu

Urartu coğrafyası Fırat Nehri'nin doğusundan Urmiye gölüne, Kuzey Irak'tan Kafkas Dağlarına kadar uzanan geniş bir alanı kapsar. Coğrafya, bölgeyi yaklaşık iki yüz elli yıl boyunca egemenliği altında tutan Urartuların stratejilerinin en önemli faktörü olmuştur. İklimi ve coğrafyası oldukça zorlu olan bölgeyi Urartuların yetenekli kral ve yöneticileri, adeta dağlardan kalelere dönüştürmüştür. Coğrafyanın getirdiği zorluğu avantaja çevirip iyi bir idari ve askeri sistem kuran Urartular, genel olarak politikalarını ve stratejilerini savunma üzerine kurmuşlardır⁵³³. Bu sayede Urartular güçlü Asur saldırılarını başarıyla savuşturabilmiştir.

Urartuların jeopolitik durumu tarihi süreç içerisinde statik olarak kalmamış ve bölgeye hâkim olmaya çalışan devletler nedeniyle sürekli değişkenlik göstermiştir. Bu bakımdan Urartu devletinin jeopolitik konumu iki ana döneme ayrılabilir. Bu dönemlerden ilki kuruluş ve yükseliş dönemidir. Bu dönemde Urartuların en büyük düşmanı olan Asurlular güneyde yer alırken doğu, batı ve kuzeyde ise Urartu'nun emperyal politikalarını uygulamaya son derece müsait olan küçük şehir devletleri veya küçük yerel krallıklar yer almaktadır. Urartular sadece Asur'un bulunduğu güneyde savunma politikası izlerken diğer bölgelerde düşmanlarına kıyasla rakipsiz denebilecek kadar güçlü olduğu için saldırı politikaları takip eder. Yukarıda da ifade edildiği üzere Urartu coğrafyasının engebeli ve ikliminin zorlu olması sebebiyle büyük imparatorluklar için Urartu toprakları cezbedici bir yer değildir. Ancak Kimmer, İskit, Medler ve Perslerin ortaya çıkışı ile birlikte bu tablo tam tersine dönmüş ve bu coğrafya büyük bir önem kazanmıştır. Urartu coğrafyasına önem kazandıran nedenlerden ilki, Urartu topraklarının Kafkasları Anadolu'ya ve Mezopotamya'ya bağlayan bir köprü olması, dolayısıyla Kimmer İskit göç yolu üzerinde bulunmasıdır. İkincisi ise daha sonraki dönemlerde bu coğrafyanın, bölgenin hakimleri olan Medlerin ve Perslerin batıya açılan kapısı hâline gelmesidir. Bu iki durum Urartu coğrafyasını dönemin güçlerinin kesişim noktası hâline getirmiştir⁵³⁴.

⁵³³ Zimansky, 2007: 292.

⁵³⁴ Çilingiroğlu, 1997: 9-11; Topaloğlu, 2008: 202, 208.

Şekil 15. Urartu Haritası (Kılıç ve Topaloğlu 2021)

3.1.1.5. Savaş'tan Önce Barışın Devamı ve Urartu Diplomasisi

Urartu krallarının savaşçılıklarına geçmeden önce mutlaka diplomatik başarılarından söz edilmelidir. Çünkü bölgeyi baskı altında tutan Asurlularla sadece savaşarak mücadele etmek mümkün değildir. Bunu iyi bilen Urartu kralları Asur'un bölgedeki egemenliğini yıkmak veya devletlerini daha iyi bir konuma getirebilmek için başarılı politikalar üretmişlerdir.

Urartu tarihinde politik yeteneği en çok öne çıkan kral II. Rusa'dır. II. Rusa, tahta çıktıktan sonra babasının Kimmerlere karşı olan politikasını değiştirmiş, Kimmerler ve İskitlerle anlaşma sağlamış ve devleti tehdit eden düşmanların tehlikesini minimize etmiştir. Politik başarılarını diğer alanlara da yansıtan Rusa, Urartuların mimari, sanat gibi birçok alanda da zirveye çıkmasını sağlamıştır⁵³⁵.

Urartu krallarının politikayı etkili bir biçimde kullandığını gösterir bir diğer örneğe II. Sarduri döneminde rastlanmaktadır. II. Sarduri, Hitit beylikleri ile birleşerek

⁵³⁵ Çilingiroğlu, 1994: 103.

bölgede Urartu siyasi gücünün etki alanını genişletmiş ve böylece Urartuların güç alanını Urmiye'den Akdeniz yakınlarına kadar ulaştırmayı başarmıştır⁵³⁶.

Urartuların politikayı ustaca kullandığına dair örnekler bunlarla sınırlı değildir. Ancak vassallar, tampon devletler, diplomasi ve koalisyon gibi önemli politik ve stratejik enstrümanlar ilerleyen bölümlerde ayrıca ele alındığından burada tekrar edilmeyecektir. Eldeki veriler göz önünde bulundurulduğunda Urartuların son derece savaşçı bir topluluk olduğu kadar, iyi ve isabetli politikalar üretebilecek kadar üstün bir siyasi bilgi ve beceriye sahip olduğu görülmektedir.

3.1.1.6. Urartularda Savaş Ritüelleri

Bir önceki bölümde Hititlerin oldukça detaylı bir şekilde kaydedilmiş savaş ritüellerinden bahis olunmuştu. Bu ritüellerin benzerlerinin Urartularda da olduğu muhakkaktır zira din, kadim dünyadan günümüze kadar savaşlar ile doğrudan bağlantılıdır⁵³⁷. Ancak elimize ulaşan yazılı kayıtlardan, Urartuların savaş ritüellerine dair bilgiler bulmak oldukça zordur. Fakat az sayıda dahi olsa Urartu savaş ritüellerine ait bazı bilgilere tesadüf edilmektedir. Bunların en önemlisi I. Rusa'nın sefere başladığında tanrılara kurbanlar sunmasıdır. Nitekim Rusa bu ritüeli kendisinden sonra gelecek krallara da tavsiye etmektedir:

*Sarduri oğlu Rusa der ki: Burada kurban kurallarını buyurdum: Krallar sefere çıkacakları zaman tanrı Sebitu'ya bir boğa ve bir koyun, tanrı Artu'arasau'a bir koyun ve Sebitu kapısına bir koyun kurban edilsin.*⁵³⁸

Bu ritüeli ilginç kılan yön ise kurbanın sadece Urartu tanrılarına değil, sefer düzenlenen bölgelerdeki yerel tanrılara da sunulmasıdır. Nitekim Urmiye gölü yakınlarındaki yerel tanrıya da kurban sunulduğu görülmektedir⁵³⁹.

Urartularda savaş ritüeli olarak değerlendirilebilecek bir diğer önemli nokta ise kemerlerde, kalkanlarda veya savaş aletlerinde bulunan tanrı tasvirleridir. Savaşlarda kullanılan üstünde tanrı adına yazılar veya imgeler barındıran savaş aletleri, savaş ve

⁵³⁶ Çilingiroğlu, 1997: 33.

⁵³⁷ Pekşen, 2017: 5-12.

⁵³⁸ Payne, 2006: 271.

⁵³⁹ Çifçi, 2014: 194.

dinin kesiştiği bir nokta olarak kabul edilmektedir. Buna en güzel örneklerden biri Karmir-Blur'da bulunan tanrıların tasvir edildiği kemerdir⁵⁴⁰. Nitekim bu kemerin hem tanrıların yardımına mazhar olmak hem de savaşta gelebilecek muhtemel darbelerden korunmak amacıyla askerler tarafından kuşanıldığı düşünülmektedir⁵⁴¹. Omuz kemeri, zırh, hançer, ok ve mızrak ucu, savaş arabası, at koşum parçaları gibi savaş aletlerinde bu sembollere rastlanması, bunların Urartu savaş ritüelinin bir parçası olabileceği ihtimalini akla getirmektedir⁵⁴².

Şekil 1. Üzerinde "şuri" yazılı Urartu kılıcı (Çilingiroğlu, 1997: 143)

Urartu ordusunun Tanrı Haldi'nin veya tanrıların silahları ile savaşa gitmesi, bir başka Urartu savaş ritüeli olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Oktay Belli Urartularda tapınakların aynı zamanda "silahlar evi" olarak da adlandırıldığını ifade ederken⁵⁴³ Piotrovskiî ise tapınakların "kalkan evi" olarak isimlendirildiğinden bahsetmektedir⁵⁴⁴. Silahların tapınak alanlarında bulunduğu dair bilgileri, yapılan kazılarda elde edilen bulgular da desteklemektedir⁵⁴⁵. Fakat bu silahların tanrıya bir adak olarak adandığı bu

⁵⁴⁰ Loon, 1966: 122.

⁵⁴¹ Ghadim, 2017: 132. Ghadim bu sembolleri: Kesici silahlardan hançer üzerinde yarım ay ve stilize edilmiş şimşek sembolüne, delici silahlardan ok ucu üzerinde daire içerisinde nokta sembolüne ve mızrak ucu üzerinde çivi yazısına rastlanılır. Vurucu silahlardan gürz üzerinde geometrik zikzak motifine rastlanılır. Şeklinde açıklamaktadır.

⁵⁴² Ghadim, 2017: 132.

⁵⁴³ Belli, 1982: 191.

⁵⁴⁴ Pitrovskiy, 1965: 42.

⁵⁴⁵ Özdemir & Işıklı, 2017.

silahların savaşlarda kullanılmadığı, bunun da bir ritüel olduğu bilinmektedir. Çünkü Ayanis örneğinde olduğu gibi silahlar günlük kullanıma uygun olamayacak kadar büyüktür. Diğer taraftan tanrılara armağan edilen silahların aynı zamanda nitelik olarak oldukça iyidir. Ayanis'te bulunan üzerinde “şuri” yazılı olan kılıç/mızrağın, metinlerde geçen tanrının gücünü sembolize eden silah olduğu tahmin edilmektedir⁵⁴⁶. Bunlar dışında Urartuların savaş ritüellerine dair ileri sürülen bazı görüşler varsa da bunları doğrulamak veya kesin bir şekilde yanlışlamak mümkün değildir⁵⁴⁷.

3.1.2. Urartu Ordusunun Saldırı Taktik ve Stratejileri

Urartuların strateji ve taktiklerini anlamak için dönemin emperyalizm anlayışını iyi kavramak gerekir. Dönemin emperyalizm anlayışını, ‘mümkün olabildiğince her türlü kaynağı başkente aktar’ şeklinde özetlemek mümkündür. Nitekim Urartu seferlerin büyük bir çoğunluğunun ya gelir elde etmek ya da eldeki geliri korumak gayesi ile düzenlendiği görülmektedir. Devletin güvenliği için yapılan seferlerin sayısı ekonomik seferlere oranla düşüktür. Urartu kral yıllıklarında da görüldüğü gibi, Urartu kralı adeta kılıçlı bir tahsildar gibidir. Bu tahsilatı ya vassal ya bölgeye atanan vali ya da kralın bizzat kendisi yapmaktadır. Nitekim kaynaklar başkente, nasıl olduğunun bir önemi olmaksızın, aktarıldığı sürece bir sorun yoktur, ancak bu kaynaklar aktarılmadığı zaman savaş başlamaktadır.

Urartulardan günümüze ulaşan kralî metinler, genel olarak kralların başarılarını anlatır. Ancak genel olarak anlatımlar tek tip ve adeta bir kompozisyonun tekrarı gibidir. Urartu kralları kazandıkları görkemli zaferlerde bile abartılı betimlemeler yapmamıştır. Örneğin dönemin en büyük askeri ve siyasi gücüne sahip büyük düşman Asurlular mağlup edildiğinde bile bu olay Sarduri yazıtında sadece şu cümle ile anlatılır: “*Assur Kralı Adadnirari'nin oğlu Assurnirari'yi de yendim*”⁵⁴⁸. Bu örnek Urartu yazıtlarının savaş ve strateji açısından neredeyse hiçbir detaya yer vermediğini göstermesi

⁵⁴⁶ Çilingiroğlu, 2004: 255-256.

⁵⁴⁷ Urartu metinlerinde dikkat çekici bir diğer nokta ise savaşları Haldi'nin Kılıcı'dır. Urartu metinleri Haldi'nin silahı ile safere çıkıldığı, Haldi'nin Kılıcı'nın düşmanı yere serdiğidir. Bu ifadeler edebi gibi görünse dahi gerçeklik payı olabileceği iddia edilmektedir. Haldi'yi, kılıcını veya gücünü temsil eden bir objenin ordunun önünde taşınan somut bir obje olabileceği gibi soyut bir imge de olabilir. *Bak.* Baştürk 2006: 105, 106. Tanrıların savaş götürülmesi uygulaması Mezopotamya'da görülmektedir. *Bak.* Pekşen, 2016: 57. Ancak Urartular için böyle bir uygulamanın olduğunu kesin olarak gösterecek kesin bir delil şimdilik yoktur.

⁵⁴⁸ Payne, 2006: 237.

bakımından dikkate değerdir. Ayrıca Urartu kralları savaşları anlattıkları metinlerde sanki orduyu Tanrı Haldi yönetiyormuş gibi bir üslup kullanmaktadır. Örneğin Tanrı Haldi savaşlarda düşmanlara mızrağı ile saldırır ve düşmanı yok eder. Bu durum ise Urartuların strateji ve taktiklerinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Öte taraftan Urartuların savaş ve stratejisine dair bilinenler, Urartu krallarının yazıtlarında anlattıkları ile sınırlıdır. Her ne kadar Urartuların, kralî metinlerden anlaşılan strateji ve taktiklerden daha fazlasını bilip kullandıkları açık olsa da yine de ilmi deliller olmadan bu konuda daha fazla yorum yapmak mümkün değildir. Bu sebeple burada söz konusu anlatılardan yola çıkılarak tespit edilebilen taktikler başlıklar hâlinde ele alınmıştır.

3.1.2.1. Ani Saldırılar-Yıldırım Taktiği

Ani saldırı veya yıldırım taktiği Eski Çağ'da devletlerin en önemli saldırı taktiklerinden biridir ve neredeyse tüm devletler tarafından kullanılmıştır. Bunun nedeni ise devletler için en iyi sonucun en kısa zamanda alınabilmesine imkân vermesidir zira savaşta zaman uzadıkça riskler artmaktadır. Nitekim düşmanın yeniden toparlanma ve saldırma ihtimali, savaşın maliyetinin artması, uzun süren sefer nedeniyle askerlerin motivasyonunun düşmesi ve askerlerin yorulması, lojistik problemlerin ortaya çıkması gibi riskler, diğer Eski Çağ devletleri gibi Urartuların da ani – yıldırım saldırılarını sıkça kullanmaya itmiştir.

Urartuların bulunduğu coğrafyada askeri sefere uygun ayların azlığı nedeniyle, Urartu ordusu hızlı olmak zorundadır⁵⁴⁹. Urartularda uzun kuşatmalar zorunlu kalmadıkça tercih edilmez, bir an önce sonuç alınmaya çalışılırdı. Diğer taraftan kısa sefer ayları nedeniyle Urartu krallarının rakiplerini kategorize ettiği düşünülebilir. Bir yıl güçlü düşmanlara saldırılıp sadece birkaç yer ele geçirilmesi, diğer yıl ise zayıf düşmanlar üzerine sefer yapıp onlarca yer ele geçirilmesi kurgulanmış olmalıdır.

Urartuların ani ve yıldırım saldırılar yaptığına dair bilgilere I. Rusa'nın yazıtındaki şu sözlerden ulaşılmaktadır:

⁵⁴⁹ Çilingiroğlu, 1997: 7.

Tanrı Haldi'nin tanrısal kudretiyle Sarduri oğlu Rusa der ki: Tek bir seferde bu ülkeleri ele geçirdim: Gölün beri tarafından, Adahu, Ueliku, Lueru ve Arquiu ülkelerinin krallarını ve gölün ötesinden, yüksek dağlardan Gurqumeli, Sanatua, Teriuişa, Rifoa, []zua, Aria, Zama, Büyük (?) İrqima, Ela, Ereltua, Aidamaniu, Guria, Alzira, Pirua, Sila, Uidua, Ateza, Eria ve Azameruni ülkelerinin 19 kralını boyun eğdirdim Toplam 23 kralın hepsini (?) tek bir yıl içinde yendim” başka bir metinde ise: Sarduri der ki: Bir gün içinde 35 kale ve 200 şehir ele geçirdim Kaleleri yerle bir ettim şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim⁵⁵⁰

Bu metinlerde örneği görüldüğü üzere Urartu kralları bir gün içerisinde onlarca şehri veya kaleyi ele geçirebilmektedir. Bu durumu strateji ve taktik açısından değerlendirdiğimizde ise iki farklı sonuç ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Urartu ordularının ani ve yıldırım saldırıları düzenlediği ve son derece hızlı bir şekilde sonuç alabildiğidir. İkincisi ise küçük şehirlerin savaşmadan teslim olmayı kabul etmesidir. Nitekim küçük bir şehrin, karşısında devasa bir orduyu görünce teslim olmak veya ölmek dışında bir seçeneği yoktur. Dolayısıyla ordu şehrin kapısında görüldüğü zaman krala bir temsilci gönderilir, kralın ayaklarına kapanılır ve istedikleri kabul edilirdi. Bundan dolayı kısa zamanda yüzlerce kale veya şehir teslim alınabilirdi. Bu işleyişi göstermesi bakımından Asur krallarından II. Asurnasirpal yıllıklarındaki şu kayıt oldukça önemlidir:

Tela şehrine yaklaştım Şehir iyi tahkim edilmişti ve üç sur ile çevriliydi. Şehir, güçlü duvarlarına ve çok sayıdaki askerine güvendi ve benim yanıma inmedi. Bana boyun eğmedi. Saldırı ve savaş ile şehri kuşattım (ve) fethettim Onların savaşçılarından 3.000 tanesini kılıçla yere serdim Onlardan tutsaklar, mallar, öküz (ve) sığırlar aldım Onlardan çok sayıda esiri yaktım Çok sayıda askeri canlı olarak yakaladım: bir kısmının kollarını, ellerini kestim; diğerlerinin burunlarını, kulaklarını (ve) ellerini ayaklarını kestim Askerlerinden birçoğunun gözlerini çıkardım Bir tane sağ olanlardan, bir tane kesik başlardan sütun yaptım Onların başlarını şehrin etrafında ağaçlara astım Onların yetişkin erkek/ (ve) kız çocuklarını yaktım Şehri

⁵⁵⁰ Payne, 2006: 270.

*temelinden yıktım, tahrip ettim, yaktım (ve) kül ettim O zamanda Nirbu ülkesinin şehirlerini (ve) onların güçlü surlarını yaktım*⁵⁵¹.

Bu metinde açıkça görüldüğü gibi şehrinin surlarına ve ordusunun gücüne güvenen halkın Asur kralının ayaklarına kapanmadığı belirtilmektedir. Diğer taraftan büyük devletlerin küçük şehirlerin krallarından beklentisi de metinden anlaşılmaktadır. Bu beklenti bizzat veya elçileri ile hediyeler göndererek Asur veya Urartu kralına bağlılığını bildirmesidir. Bunun olmaması durumunda ise şehrin halkı yukarıda bahsedilen cezalara maruz kalmaktadır. Asur metinlerinde bulunan bu örneğin benzerine Urartularda da rastlanmaktadır fakat Asur örneği daha detaylı olması bakımından yukarıya aktarılmıştır. Urartularda bu metodun uygulanışına dair bilgilere ise Menua yazıtlarındaki şu ifadelerden ulaşılmaktadır:

*Menua der ki: Diauehi'nin Kralı Utupursini önüme çıktı, ayaklar (ıma) kapandı ve (önümde) secde etti. Merhamet (?) gösterdim (?). Haraç (ödemesi koşulu) ile hayatını bağışladım Altın ve gümüş verdi. Haraç verdi. Geri dönecek esirleri tümüyle serbest bıraktı (?)*⁵⁵².

Örnek olarak verilen metinlerden de anlaşıldığı gibi, hızlı ve baskıcı stratejiler sonuç vermekte ve böylece birçok yer kısa zamanda ele geçirilebilmektedir. Ancak Urartu ve Asur'da hızlı ele geçirme stratejisi bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Nitekim III. Salmanassar'ın yıllıklarında görüldüğü üzere Urartulu Arame'nin başkenti birkaç kez Asurlular tarafından ele geçirilmiştir. Bu durum, ele geçirildikten sonra bölgeye yeniden sefer yapılma ihtiyacının ortaya çıkması, bölgenin bu stratejiye adapte olduğunu göstermektedir⁵⁵³.

3.1.2.2. Dolaylı Yaklaşım

Dolaylı yaklaşım, bir savaşta başarıyı garantiye almak için, düşmana doğrudan saldırmak yerine, düşmanı dolaylı yollardan yenme stratejisi olduğu daha önceki bölümlerde belirtilmişti. Dolaylı yaklaşım stratejisi, Urartular tarafından son derece

⁵⁵¹ RIMA, II: 201.

⁵⁵² Payne, 2006: 69.

⁵⁵³ RIMA, III: 8, 14.

ustaca uygulanmıştır. Nitekim Urartularda bu stratejinin en iyi örneğine Arğişti oğlu Sarduri'nin yıllıklarında rastlanmaktadır:

Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı ve Melitea Ülkesi'nin kralını Saha oğlu Hilaruada'yı yendi. Onu Arğişti oğlu Sarduri önünde yere çaldı. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Arğişti oğlu Sarduri sefere çıktı. Sarduri der ki: Fırat Irmağı durgundu (?). Oradan hiçbir kral karşıya geçmemiştir. (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi, tanrı Teiseba, tanrı Sivini ve Biainili Ülkesi'nin (bütün) tanrılarına yalvardım Tanrılar bana kulak verdiler ve bana yol gösterdiler. Tumiski Şehri'nin önünde savaşçılarım arasında karşıya geçtim ve aynı gün ülkeye doğru ilerledim, Qala'ani Ülkesi'nin güneyinden geçtim Melitea Şehri'nin kuzeyindeki Karnisi Dağları'na vardım Zapşa Şehri'nin ötesindeki (?) Muşa Ülkesi'ne kadar ilerledim Bir gün içinde 14 kale ve 80 (?) şehir ele geçirdim Kaleleri yerle bir ettim ve şehirleri yaktım 50 adet savaş arabasına el koydum Savaştan geri döndüm Hilaruada'nın tahkimatlı krali şehri Sasi'yi kuşattım (?) ve güç kullanarak onu ele geçirdim Mal (?), erkek ve kadın oradan sürgün ettim Sarduri der ki: Girdim ve Melitea Şehri kuşatılsın (?) diye buyurdum (?). Hilaruada huzuruma çıktı, yere kapandı ve ayak (larıma) sarıldı. Merhamet ettim (?)⁵⁵⁴.

Metinden anlaşılacağı üzere Sarduri'nin Melitea'ya düzenlediği seferde son derece kompleks bir strateji ve taktik uygulanmıştır. Metinden Hilaruada'nın elinde bulundurduğu topraklara Urartu ordusunun girmemesi için Sarduri'yi Fırat Nehri'ni karşıya geçmeden durdurmayı planladığı anlaşılmaktadır. Ancak yapılan savaşta Sarduri, Hilaruada'yı yenmiş fakat doğrudan başkenti kuşatmamıştır. Bunun yerine bölgedeki diğer şehirlere, muhtemelen Hilaruada'nın bölgedeki müttefiklerine yönelmiştir. Sarduri, Fırat nehrini geçip bir günde 14 kale ve 80 şehir ele geçirmiştir. Böylelikle bölgede Urartu'ya karşı oluşabilecek bir koalisyon ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Zayıf rakipler ortadan kaldırıp bölgenin güçlü kralı Hilaruada'ya yardıma gelemeyecek hâle getirdikten sonra bu kez Sasi şehri kuşatılmıştır. Tahkimatlı ve güçlü bir kale olan bu şehrin

⁵⁵⁴ Payne, 2006: 237-238.

kuşatmasının ne kadar sürdüğü hakkında bilgi yoktur ancak şehir ele geçirilmiş, son hedef olarak ise Melitea kalmıştır. Ancak bölgedeki müttefiklerinin teker teker mağlup edilmesi nedeniyle yardımsız kalan Hilaruada, Sarduri'nin ayaklarına kapanarak teslim olmuş ve onun şartlarını kabul etmiştir⁵⁵⁵.

Sarduri bu savaşta dolaylı yaklaşım izleyerek, Hilaruada'nın müttefiklerini mağlup etmiş ve bölgedeki güçlerin kendine karşı birleşme riskini ortadan kaldırmıştır. Sarduri'nin bu başarısı sadece Melitea'nın alınması ile kalmamış, aynı zamanda Urartuların, batıya doğru yayılımının önünü açmıştır⁵⁵⁶.

Urartular dolaylı yaklaşımı sadece savaşlarda strateji veya taktiksel bir unsur olarak kullanmakla kalmamış aynı zamanda uzun vadeli politik hedeflerini başarmak için de kurgulamıştır. Bunu politikanın en önemli örneklerinden biri Diauehi Krallığı üzerinden kurgulanan ve uygulanan Karadeniz Bölgesi'ne yönelik politikadır. Urartular bu politika çerçevesinde Diauehi Krallığı'nı bir aracı olarak kullanmış ve onların vasıtasıyla, Karadeniz bölgesinde bulunan zenginlik ve insan kaynaklarına ulaşmayı hedeflemiştir⁵⁵⁷.

3.1.2.3. İstihbarat, Diplomasi ve Koalisyon

Urartuların savaş stratejilerinde son derece keskin bir ayrım vardır. Bu ayrım güçsüz devletlere karşı uygulanan stratejiler ve zayıf devletlere karşı uygulanan stratejilerdir. Küçük ve zayıf devletlere karşı doğrudan saldırı stratejileri izleyen Urartular, en büyük rakibi olan Asurlulara karşı ise farklı bir strateji izlemiştir. Urartuların Asurlulara karşı uyguladığı stratejilerden biri de bölgedeki Asur düşmanlarını Asur'a karşı kışkırtmak veya Asur müttefiklerinin siyasi eksenini değiştirerek Asurlulara karşı kullanmaktır. Urartuların istihbarat, diplomasi ve koalisyon gibi öğeleri stratejik amaçlı kullanımına dair bilgilere hem Asur hem de Urartu kaynaklarında rastlanmaktadır.

Urartu devletinin stratejisinin en önemli unsurlarından ilki istihbarattır. Nitekim Bastam'da bulunan bir tablette şu bilgiler yer almaktadır: “*Seini hakkında (bu) buyruk verdi: Memur Sei[]'e ve mühürdar'e casus Ma[] hakkında söyle: Yaşantı (n), tanrıyı*

⁵⁵⁵ Payne, 2006: 238.

⁵⁵⁶ Çilingiroğlu, 1997: 33.

⁵⁵⁷ Urartu'nun bu politikası hakkında detaylı bilgi ve tartışmalar için bak. Çiğdem, 2007.

hoşlandırırsın (?) gerçekten ...⁵⁵⁸” Bu metinde bir casustan söz edilmektedir ancak büyük bir detay verdiği söylenemez. Ancak bu sistemin varlığına dair bilgiye Asurluların kaynaklarından ulaşılabilmektedir. SAA 05 012 kodlu metinde, Urartu casuslarına dair bilgiler verilmektedir ve bilgiler şu şekildedir:

[Hubu]şkialının ... konusuna gelince, gönderdiğim izci [dışarıdan] onun huzurundan [geri döndü], (bildiriyor):

Şimdi, şehrin [önünde], karşısında [...]. [Urartu] kam[p] ının geri kalanına [saldırdılar], [...]. [kral], efendim, Ur [artulu] casuslarına [gelince] bana şöyle yazdı: "Kalenin komutanı [onları] geri tutmadı mı?" - [...] Hubuskialı [...] dedi ki: [Hangi] casus [kurtulmuşsa] kasabanın [alanına] girerse; ateş (sinyaller,) beni[m] [ülkeme] [gönderecekler]. - Bende Hayır dedim⁵⁵⁹.

Asur kaynaklarında rastlanan bu bilgilerden Urartuların, Asurluların kurdukları istihbarat sisteminin benzerini kurdukları anlaşılmaktadır. Fakat SAA 01 029 kodlu belgenin de gösterdiği gibi Asurluların çok daha gelişmiş bir istihbarat sistemi vardır. Bu durum ise Asurlular için büyük bir avantaj demektir. Özellikle II. Sargon döneminde Urartu kralının neredeyse her hareketinden haberdar olan Asurlular, savaş ve strateji noktasında Urartulara karşı büyük bir avantaj elde etmiştir⁵⁶⁰. Urartular ise Asurlulara sürekli istihbarat sağlayan casuslar nedeniyle, strateji ve taktik noktasında büyük bir handikap yaşamıştır.

Nitekim Urartu kralları bölgelerden toplanan bu bilgiler ışığında izlenecek strateji ve taktiği oluşturabilmektedir. Böylece Urartu kralı, Karmir Blur'da örneği görüldüğü gibi, ilgili yöneticilere verdiği buyruklar sayesinde gerekli tedbirleri almaktadır⁵⁶¹. Bu haber ağı sayesinde Asur ordusunun geçme ihtimali olan yerlerde, yerleşim yerlerinin boşaltılması, değerli malların dağlara çıkarılması, insanların saklanması gibi birçok tedbir alınmakta ve böylece Asur'un bölgeden alacağı ganimetler yahut vereceği ekonomik zararlar minimize edilmektedir. İfade edilen tüm bu sebepler, istihbarat teşkilatının Urartuların egemenliği ve mevcudiyeti için hayati bir rolü vardır.

⁵⁵⁸ Payne, 2006: 314.

⁵⁵⁹ SAA, 05 012.

⁵⁶⁰ Akyüz, 2018: 81.

⁵⁶¹ Payne, 2006: 328.

Urartularda istihbaratın siyasi açıdan kullanıldığına dair birçok kanıt vardır. Asur ordusu operasyon yaptığı bölgelerden geri çekilir çekilmez, Urartular derhal Asur'a karşı harekete geçmektedir. Asur kaynaklarında Urartuların, özellikle Manna ülkesindeki Zikirtu ve diğer halkları ve beyleri Asur'un atadığı yetkililere karşı kışkırtmaya organize etmeye çalışması, Urartuların son derece etkili bir casusluk sistemine sahip olduğunu göstermektedir⁵⁶²:

Bütün Mannai ülkesinin ona itaat etmesini sağladım [Mannalı Ullusunu] ...Urartu'lu Rusa'ya güvendi. Karalla ülkesinden Assur-li'u'yu ve Allabria ülkesinden İtti'yi bana karşı ayaklandırdı ve onları Urartu'nun vassalı olmaya çağırdı⁵⁶³.” Asur kaynaklarındaki başka bir örnekte ise "Benim altıncı kraliyet yılımda, Urartulu Ursa, atlı habercilerini yalan haberlerle, Uisdis ülkesinin Bag-dati'sine ve Zikirtu yöneticisine gönderdi ve onları bana (Sargon) karşı düşman etti⁵⁶⁴.

Metinden Urartuların, sadece silahlar ve savaşlar aracılığıyla değil, siyasi ilişkiler ile de şekillendirebildiği görülmektedir.

3.1.2.4. Coğrafi Tabanlı Taktikler ve Stratejiler

Urartuların hâkim olduğu coğrafyada yapılan savaşları inceleyen bir çalışmada⁵⁶⁵, Kura, Aras, Çoruh, Murat Suyu'nun oluşturduğu vadilerin bölgenin genel olarak ana yolları olduğu; pusuya ve savunmaya elverişli boğazlar, vadileri birbirine bağlayan yollar ve yükseltiler barındırması nedeniyle burada yapılan savaşların büyük bir kısmının birer dağ savaşı olduğu belirtilmektedir⁵⁶⁶. Çalışmada özellikle bölgenin zorlu coğrafi şartları nedeniyle büyük orduların iase ve lojistik sorunları yaşayabileceği; coğrafi limitlerin orduların meydan savaşı yapmasına pek elverişli olmayacağı vurgulanmıştır. Bu durumun aynı coğrafyayı paylaşan Urartular için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Urartu coğrafyasında sıklıkla görülen boğazlar ve geçitler son derece önemli stratejik

⁵⁶² RINAP, Sargon II: 1, 78b.

⁵⁶³ Luckenbill, 1927b: 5.

⁵⁶⁴ RINAP, Sargon II: 1, 78b.

⁵⁶⁵ Çalışma Kafkasya'da Osmanlı ve Ruslar arasındaki savaşları konu almaktadır. Fakat coğrafyanın aynı olması itibarıyla Urartu'da aynı durum söz konusudur. Bak. Allen ve Muratov, 2010.

⁵⁶⁶ Allen & Muratov, 2010: 7.

noktalardır. Bu bağlamda Du You'nun coğrafyanın savaş stratejisindeki rolünü değerlendiren şu cümlelerine yer vermek yerinde olacaktır⁵⁶⁷:

Düşmanın geçmek zorunda olduğu bir geçidi tutarken düşmanın sana ulaşması olanaksızdır. Eskilerin dediği gibi, deliğin başındaki bir kedi on bin farenin çıkmasına engel olur; vadideki bir kaplan on bin geyiği durdurur.

Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Urartuların güçlü Asur ordularına karşı durabilmesinin en büyük nedeni, coğrafyanın sağladığı imkanlardan en iyi şekilde istifade edebilmesidir⁵⁶⁸. Özellikle Urartu ordusu dar geçitler ve vadilerde Asur ordusuna saldırırsa bile, Asur ordusunun yeterli alan bulamayacağından ötürü düzenli bir savaş pozisyonunu alması mümkün olmayacaktır. Nitekim bu coğrafi avantajın ordular arasındaki sayısal farkı bile telafi edebileceği görülmektedir.

Coğrafya neredeyse her Urartu savaşının bir parçasıdır ve çalışmanın ilgili bölümlerinde, Urartuların coğrafyayı kullanımına dair çokça örnek vardır. Ancak bu taktikler örneğin hem pusu hem coğrafya içerdiği için diğer bölümlerde ayrıca ele alınmıştır. İlgili kısımlardaki verileri tekrar etmemek için burada coğrafi taktik kullanımına kısaca değinilecektir. Urartuların coğrafyayı stratejik unsur olarak kullandıklarına dair örneklerden birine III. Salmanassar'ın metinlerinde rastlanmaktadır:

“Urartu'lu Arame'nin krali şehri Arzaşkun'a yaklaştım Urartulu Arame, benim güçlü ve parlak silahlarımdan ve savaş gücümünden korktu ve şehrini terk etti. Adduri dağına çıktı. Arkasından ben de dağa tırmandım; dağların ortasında korkunç bir savaş yaptım⁵⁶⁹.

Arame, hayatını kurtarmak için yalçın dağlara tırmandı. Ben bütün gücümle vahşi bir boğa gibi onun ülkesini ayaklarımın altında çiğnedim Onun şehirlerini yıktım Arzaşkun'u civarındaki şehirlerle birlikte yıktım, tahrib ettim Kapısının önüne asillerin kellelerden oluşan dört piramit (sütun) diktim (İnsanlarının) bazılarını piramitlerin çevresindeki kazıklara astım Arzaşkun'dan yola çıktım⁵⁷⁰”

⁵⁶⁷ Sun Tzu, VI: 3.

⁵⁶⁸ Topaloğlu, 2009: 39.

⁵⁶⁹ Luckenbill, 1927a: 219.

⁵⁷⁰ RIMA, III: 20.

Metinden anlaşılacağı üzere Urartu kralı Arame, Asur kralı III. Salmanassar'ın saldırılarından korunmak için dağlara çekilmiş ve Asur ordusunun gücünü ve sayısal üstünlüğünü, coğrafyayı kullanarak minimize etmeye çalışmıştır. Her ne kadar III. Salmanassar yazıtlarında Urartu kralı Arame'yi her seferinde ağır mağlubiyetlere uğrattığını yazsa da Urartulu Arame tehdidinin bitirilememesi veya ortadan kaldırılamamasından, kati sonuçlar alamadığı anlaşılmaktadır. Bu örnekten hareketle Urartuların coğrafyayı daima strateji ve taktiklerinin bir parçası olarak kullandıkları görülmektedir.

Urartular coğrafi etkenleri sadece taktiksel olarak değil, stratejik ve politik olarak da kullanmıştır. Coğrafyanın stratejik olarak kullanımına dair en önemli örneklerden biri Fırat Nehri'dir. Menua döneminde batı seferleri ile bölgede önemli bir güç hâline gelen Urartular daha sonra ise Fırat Nehri'ni aşarak bölgedeki Geç Hitit beylikleri ile temas kurmuştur. Fırat Nehri civarındaki müttefikler Asur'a karşı genişleme siyasetinin en temel hareket noktası hâline gelmiştir. Ancak özellikle III. Tiglat-Pileser döneminde Halpa'da alınan ağır mağlubiyet nedeniyle, Urartuların Fırat Nehri'nin ötesindeki emelleri suya düşmüştür⁵⁷¹. Urartular daha sonra ise Fırat sınırını batıya doğru aşma politikasından vazgeçmiş ve Fırat'ın doğusuna çekilmek zorunda kalmış böylece devletin batı sınırı Fırat Nehri olarak belirlenmiştir⁵⁷².

Urartuların stratejik konumunu kullandığı bir diğer coğrafi engel ise Zagros ve Toros dağlarıdır. Zagros ve Toros dağlarının son derece büyük bir engel olması dışında geçitlerin sınırlı ve yüksek olması da önemlidir. Yüksek geçitlerin kışa doğru kapanması ihtimali nedeniyle Asur ordusu bölgede kalamamaktadır, böylelikle bu dağlar Urartu ve Asur arasında önemli bir coğrafi sınır olarak kalmıştır⁵⁷³. Bunun yanı sıra Urartular, bölgede bir de tampon devletlerin varlığını destekleyerek Zagrosları hem coğrafi hem de siyasi olarak⁵⁷⁴ ayırıcı bir bölge olarak bırakmış ve stratejilerini bu duruma göre kurgulamıştır.

⁵⁷¹ Çilingiroğlu, 1994: 87.

⁵⁷² Salvini, 2006: 87.

⁵⁷³ Zimansky, 2003: 82.

⁵⁷⁴ Radner, 2012: 246.

Şekil 17. Urartu Coğrafyasında Bulunan Pusuya Uygun Yollardan Bir Örnek
(Belli, 2003:74)

3.1.2.5. Pusu

Urartular, en büyük düşmanı olan Asurlulara karşı topyekûn bir savaş içerisinde olmamıştır. Asur'un kısa süreli seferlerini atlatmak veya etkisini kırmak için Urartular pusu taktiğini sıkça kullanmış, bu sayede Asur ordusunu hem maddi hem de manevi olarak yıpratmıştır. Urartu birliklerinin Asur ordusuna veya ordunun bir kısmına saldırıp belirli bir sayıda askeri öldürdükten sonra veya diğer birliklerin yardıma gelmesiyle geri çekilmek şeklinde bir taktik geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Her ne kadar Urartu metinleri doğrudan pusu taktiğine dair bir bilgi vermese de Asur metinlerinde pusuya dair yorumlar çıkarılabilecek dolaylı bilgilere rastlanmaktadır.

Asur ordusuna karşı yapılan Urartu pusularına dair yazılı örneğe, Nimrud'da bulunan bir mektupta rastlanmaktadır. Asur kralını bilgilendirmek için gönderilen bu mektup, Urartuların stratejisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. I. Rusa yıllıklarında “Assur Ülkesi'nin şehirleri ile karşı karşıya geldim (ve onları) yerle bir ettim⁵⁷⁵”

⁵⁷⁵ Payne, 2006: 267.

demektedir. Fakat I. Rusa'nın Asur ordusunu pusuya düşürerek bir zafer kazandığı Urartu yazıtlarından değil, Asur metinlerinden teyit edilebilmektedir. Nitekim Nimrud'da bulunan bir Asur metninde Urartuların savaşlarda kullandığı pusu taktiğine dair en net ifadeler geçmektedir. Metnin çevirisi şu şekildedir:

Sizin hizmetkarınızdan, krala, efendime...

Rab.Bi.LUL (hakkında) o askerleriyle girdiğinde Ursa (Rusa) geldi ve onu yakaladı (pusuya düşürdü). Onlardan biri ne bir yere gidebilir ne de gelebilir. Rab Bİ.LUL... hakkında, o yerinde kalacak, savaş alanı ile bağlantısı kesildi. Benim efendim kral bilmelidir⁵⁷⁶.

Bu metnin dışında Urartuların savaşlarda pusu taktiğini kullanmış olduğu, Balawat kapısı II. bant 6. resim ve VII. bant 1. resimde betimlenen tasvirlerden de çıkarılabilir⁵⁷⁷. Nitekim tasvirlerde Urartu askerlerinin özellikle dağdan aşağı iniyor şekilde betimlenmesi, onların Asur ordusuna tuzak kurarak vadi geçişi esnasında saldırı düzenledikleri şeklinde yorumlanabilir. Söz konusu bu tasvirlerdeki dağ vurgusundan hareketle Urartuların savaşlarında bu taktiğe adapte oldukları ve bunu sıkça uyguladıkları ileri sürülebilir.

Pusu, Urartuların Asur'a karşı sıkça kullandıkları bir taktik olmasına rağmen muhtemelen savaşın bir parçası olarak görülmüş ve detay verilmemiştir. I. Rusa'nın yazıtlarından verdiğimiz detaydan yoksun ifadeler, Urartu ve Asur yıllıklarının savaşı genel ele alış biçimidir.

3.1.2.6. Vur-Kaç Taktiği

Bu taktik kısaca, düşman ordusuna saldırıp, düşman ordusunun bu saldırıya karşılık verme fırsatı bırakmadan savaş alanını terk etmek şeklinde icra edilen bir taktiktir. Bu taktik özellikle coğrafi şartların elverdiği yerlerde kullanılır ve gerilla taktiklerinden biridir. Nitekim Mao Zedong, vur kaç taktiğini şöyle özetler: “*Düşman ilerlerse, biz geri çekiliriz. Düşman kamp yapınca, zarar veririz. Düşman yorulunca, biz saldırırız. Düşman geri çekilince takip ederiz.*⁵⁷⁸”. Bu taktiğin tarihte bilinen en iyi

⁵⁷⁶ Saggs, 1985: 200.

⁵⁷⁷ King & Litt, 1915: Plate XII.

⁵⁷⁸ Joes, 2010: 21.

örneklerinden biri, Romalılar ve Partlar arasında yapılan ve Roma tarihinin en büyük mağlubiyetlerinden biri olan Carrhae Savaşı'nda ortaya konmuştur⁵⁷⁹.

Urartuların ustaca uyguladığı bu taktiğe dair bilgilere, Asur kaynaklarında tesadüf edilmektedir. Özellikle Urartu krallarından Arame tarafından çokça ve başarılı bir şekilde uygulanan bu taktik, Urartulara güçlü Asur orduları karşısında savaşılabilmek imkânı vermiştir. Her ne kadar Asur krallarının ifadesine göre “kaçtığı” ifade edilse de Arame devletinin bölgedeki egemenliğini bu taktik sayesinde devam ettirebilmiştir. Arame'nin bu başarılı taktiği Asur kralı III. Salmanassar'ın yıllıklarında şu şekilde ifade edilmektedir:

Ben Arzaşkun'da beklerken Urartulu Arame askerlerinin sayısına güvendi ve bütün askerlerini topladı. Benimle savaşmak için bana saldırdı. Onu mağlup ettim, askerlerini ezdim, 3.000 savaşçısını kılıçtan geçirdim Geniş ovayı, onun askerlerinin kanı ile doldurdum Onun sayısı savaş aletlerini, kralî hazinesini, süvarilerini ele geçirdim Hayatını kurtarmak için yalçın bir dağa kaçtı⁵⁸⁰. Başka bir metinde ise “Arame ordusunun büyüklüğüne güvendi ve çok sayıdaki süvarisini bana karşı savaşmak üzere bir araya getirdi. Onu mağlup ettim (ve) süvarilerini- savaş teçhizatını elinden aldım⁵⁸¹.

Asur kralı III. Salmanassar'a ait bu ifadelerde dikkat çeken en önemli unsur, Urartulu Arame'nin askerlerinin sayısına güvenerek Asur ordusunun karşısına çıkmasıdır. Arame, Asur ordusuna saldırmış, bir savaş yaşanmıştır ve 3.000 asker kaybetmiştir. Eğer bu 3.000 asker sayısını III. Salmanassar abartmıyorsa, Arame ordusunun büyük bir kısmını saldırıdan zarar görmeden geri çekmeyi başardığı şeklinde değerlendirilebilir. Diğer taraftan verdiğimiz ikinci örnekte “çok sayıdaki süvarisini bana karşı savaşmak üzere bir araya getirdi” ifadesi görülmektedir. Özellikle süvarilerin bu taktikte kullanılması, düşünüldüğü gibi, hızlı bir şekilde saldırabilmek ve hızlı bir şekilde geri çekilebilmek için olmalıdır.

⁵⁷⁹ Overtoom, 2020: 56.

⁵⁸⁰ RIMA, III: 29.

⁵⁸¹ RIMA, III: 35.

Vur-Kaç taktiğini Urartuların Asurlulara karşı kullandığına dair bilgilere, Asur kaynaklarından ulaşılmaktadır. Asurlular, hasat zamanları Urartuların saldırılarından korunmak için alınması gereken tedbirlere dair belge, bu stratejinin Urartu tarafından uygulandığını göstermektedir⁵⁸².

Urartuların böyle bir strateji izlemesinde, Asur ordusunun ilerlemesini yavaşlatmak ve motivasyonunu bozmak; bölgede Asur ordusu ile doğrudan savaşa girebilecek cesarete ve güce sahip bir kral olduğunu göstermek gibi nedenlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar Asur kralı Arame'nin bu taktiğini bir "kaçış" olarak değerlendirse de bu saldırılarda kaç Asur askerinin hayatını kaybettiği sorusunun cevabı Asur kaynaklarında yer almaz. Kanaatimizce bu mücadeleden Arame başarılı çıkmıştır zira eğer Arame başarılı olmasaydı, Asurlular buraya defalarca sefer düzenlemek zorunda kalmayacaktı.

3.1.2.7. Meydan Savaşı

Meydan savaşı Urartuların pek tercih ettiği savaş türü ve stratejisi değildir. Coğrafi avantajları kullanmak için büyük ordulara karşı daha çok yıpratma savaşları yapılır. Diğer taraftan Urartuların, genellikle meydan savaşı yapan ve bu konuda da tarihin en iyi ordularından birine sahip olan Asurluların savaş tecrübesine ulaşması ve onunla mücadele etmesi oldukça zordur. Her ne kadar meydan savaşı Urartular tarafından pek tercih edilmese de tarihi kaynaklar yine de Asurlular ile meydan savaşları yaptıklarını göstermektedir. Öte taraftan Urartuların henüz kuruluş aşamasında bile, güç olarak olmasa da cesaret olarak Asur'a karşı durabilecek asker ve komutanlar yetiştirdiği bilinmektedir. Nitekim I. Tukulti-Ninurta "*Nairi ülkelerinin 40 kralı öfkeyle karşıma çıkıp, savaş pozisyonu aldılar*"⁵⁸³ şeklinde yazmaktadır. Urartu bölgesinde yaşayan halkların oluşturduğu Nairi konfederasyonu dönemin en güçlü ordularını komuta eden I. Tukulti-Ninurta'ya karşı meydan savaşına çıkmış ve büyük bir savaş vermiştir. Ancak savaşın sonucu pek istedikleri gibi olmamış, ağır bir mağlubiyet alarak Asur'un üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlardır⁵⁸⁴.

⁵⁸² Dezsö, 2012: 33.

⁵⁸³ RIMA, I: 244.

⁵⁸⁴ Çilingiroğlu, 1994: 6.

Asur krallarının kayıtlarından bölgede meydan savaşı yapıldığına dair bir diğer bilgiye I. Tiglat-Pileser'in kayıtlarında rastlanmaktadır:

Nairi ülkelerinin 23 kralı hep birlikte ülkelerinde, savaş arabalarını ve ordularını topladılar (ve) savaşmak ve çarpışmak üzere ilerlediler. Korkunç silahlarımın şiddetli saldırısı ile onlara yaklaştım (ve) onların geniş ordusunu fırtına tanrısı Adad gibi tahrip ettim Onların savaşçılarının cesetlerini hububat yığınları gibi açık araziye, dağların düzlüklerine ve onların şehirlerinin etrafına yığdım Muharebede onların teçhizatlı 120 arabasını ele geçirdim Nairi ülkelerinin 60 kralını onların yardımına gelenlerle birlikte okunun ucunda Yukarı denize kadar kovaladım⁵⁸⁵.

Metinden anlaşılacağı üzere bu savaş da öncekiler gibi yine stratejik ve taktiksel anlamda başarısız olmuş, Nairi konfederasyon ordusu ve kralları ağır bir mağlubiyete uğramış, Asurlular tarafından esir alınmış ve anlaşmaya zorlanmıştır. Metnin devamında ise I. Tiglat-Pileser şu ifadeleri kullanmaktadır:

Bu krallara merhamet gösterdim ve hayatlarını bağışladım Efendim, tanrı Şamaş'ın huzurunda onları bağlarından ve zincirlerinden kurtardım ve onlara benim yüce tanrılarıma sonsuz vasallığa yemin ettirdim Onların soyu, kralî oğullarını rehin olarak aldım. Onları, 1.200 at (ve) 2.000 sığırı, vergi olarak ödemekle yükümlü kıldım Onların ülkelerine dönmelerine izin verdim⁵⁸⁶

Diğer taraftan meydan savaşlarına sadece beylikler döneminde değil krallık döneminde de rastlanmakta ve Daian-Assur'a karşı Urartu kralı Sarduri'nin savaştığına dair bilgiler Asur kaynaklarında şu şekilde geçmektedir:

...Daian-Assur, büyük ordularımın başkomutanı, ordularımın başında Urartu'ya karşı gönderdim Bit-Zamani'ye indi, Ammas geçitlerinden girdi ve Arzania nehrini geçti. Urartulu Seduri bunu öğrendi ve güçlü ordusuna

⁵⁸⁵ RIMA, III: 21.

⁵⁸⁶ RIMA, II: 22.

*güvenerek savaşmak için ilerledi. O Onunla savaştı ve onu yendi ve geniş ovayı onun askerlerinin cesetleriyle doldurdu*⁵⁸⁷.

Krallık döneminde yapılan bir başka savaş ise Uauş Dağı'nda, Asur kralı II. Sargon'a karşı yapılmıştır. Urartu ordusu geçidin karşısında Asur ordusunun savaş pozisyonu almasını beklerken II. Sargon ön saflardaki elit birlikleriyle Rusa ve müttefiklerine saldırmış ve hızlı saldırı nedeniyle ordunun ön safları dağılmıştır. Burada geçidin verdiği coğrafi avantajı değerlendirmek isteyen Rusa, II. Sargon'un beklenmedik saldırısı nedeniyle, meydan savaşı yapmak zorunda kalmıştır. Urartu ordusu yeniden toparlanmaya çalışsa da geriden gelen Asur askerleri nedeniyle etkili direnç gösterememiş ve ağır bir mağlubiyet almıştır⁵⁸⁸.

Urartuların beylik döneminde yapılan meydan savaşları, bölgedeki Nairi konfederasyonu için uygun bir strateji veya taktik olarak görülmeyebilir. Ancak Nairi konfederasyonunu oluşturan halkların tek seçeneği Asurlulara karşı birleşmek ve Asurluların kendilerini sömürmesine karşı topyekûn mücadele etmektir.

Özellikle Nairi konfederasyonunun yaptığı meydan savaşlarını, bölgenin iç dinamikleri açısından değerlendirdiğimizde dönemin en büyük gücüne karşı defalarca mağlubiyete uğramalarına rağmen onların karşısına yeniden dikilebilmeleri, onların savaşçılık özelliğini göstermektedir. Böylesi bir savaşçılık potansiyeline sahip topluluklar Urartuların krallık döneminde, bölgenin en güçlü devletlerinden biri olmasını sağlayan en önemli etkidir. Bu bağlamda Urartu krallarının “savaştan korkmayan kral” övgüsü atalarından gelen bir geleneğin ürünü olmalıdır.

3.1.2.8. Kuşatma

Urartu krallarının yazıtları incelendiğinde, Urartuların kullandığı stratejilerden bir diğerinin ise kuşatmalar olduğu görülmektedir. Ancak Urartuların kuşatmaları ile ilgili bilgiler oldukça yetersizdir. Hititlerdeki “Urşu Kuşatması”⁵⁸⁹ gibi bir belge bulunmadığı gibi Urartu kuşatmalarını resmeden kabartmanın veya tasvirin bulunamayışı, bu konuda

⁵⁸⁷ RIMA, III: 69.

⁵⁸⁸ Çilingiroğlu, 1976: 242-244; Akyüz, 2018: 133-136.

⁵⁸⁹ Yiğit, 2006: 43-48.

araştırmacıları sadece kralî yazıtlardaki birkaç satır bilgiye bağımlı kılar. Ancak yine de bu birkaç satırın varlığı bile son derece önemlidir.

Urartu kralî yazıtlarında kuşatma ile ilgili en dikkat çeken nokta, bazı şehirlerin “tahkimatlı” olarak nitelendirilmesidir. Örneğin Argişti oğlu Sarduri yazıtında “*Tahkimatlı krali şehir Libliuni'yi güç kullanarak ele geçirdim Orada bir yazıt diktirdim Şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim...*⁵⁹⁰” şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Bu ifadeler, sadece bölgedeki bazı şehirlerin Urartu ordusunu zorlayacak güçte surlara sahip olduğuna yorulabilir.

Diğer taraftan neden sadece bazı şehirlerin tahkimata sahip olduğunu anlamak için Urartuların savunma projelerine bakmak gerekmektedir. Öncelikle vurgulanması gereken nokta bölgedeki en gelişmiş devlet olan Urartu’nun gelişmiş savunmaya sahip kaleleri nasıl yapmayı başardığıdır. Urartular üç etken sayesinde başarılı bir savunma oluşturabilmiştir. Bunlar:

- Urartular neredeyse bölgedeki bütün yerel yönetimlere ağır bir vergi yükü yüklemiştir. Böylece pahalı projeleri için gerekli ekonomik altyapı oluşturulmuştur.
- Urartular on binlerce insanı göçe zorlamakta ve esir etmektedir. Böylece bu devasa projelerde çalıştıracak ücretsiz iş gücü ortaya çıkmaktadır.
- Ele geçirilen bölgelerden zanaatkarları seçmekte ve işin yapılacağı yerlerde yaşamaya zorlamaktadır. Böylece farklı bölgelerden gelen ve daha gelişmiş mimari tekniklerini bilen insanlar, Urartuların savunma projelerinde yer almıştır.

Urartular bu üç şeyi başararak ancak büyük savunma projelerini hayata geçirebilmişlerdir. Bölgedeki diğer şehirlerde bu tür savunma projelerini gerçekleştirecek ne ekonomik güç ne insan gücü ne de zanaatkarlar vardır. Dolayısıyla bu şehirlerin savunma sisteminin Urartu’nun çok gerisinde olduğunu varsaymak hatalı bir yaklaşım olmayacaktır. Bunun dışında bölgede çok güçlü savunmaya sahip şehirler varsa bunlar ancak sarp dağlar ve kayalıklar gibi doğal savunma imkanına sahip olanlardır.

Diğer taraftan Urartuların iyi tahkim edilmiş şehirlerde bile farklı stratejiler kullanarak şehirleri kolayca teslim aldığı görülmektedir. Örneğin Urartu kralı Menua oğlu Argişti’nin tahkimatlı olduğunu belirttiği Melitea’yı ele geçirme yöntemi son derece

⁵⁹⁰ Payne, 2006: 214.

dikkat çekicidir. Melitea kralı Hilaruada, Urartularla yaptığı savaşta yenilmiş ve tahkimatlı şehrine çekilmiştir. Urartu kralı Argiştı, Hilaruada'nın bulunduğu şehre doğrudan saldırmak yerine önce çevredeki şehirleri egemenliği altına almış ve onun müttefiklerini dize getirmiştir. Artık başka bir yerden yardım gelemeyeceğini anlayan Hilaruada teslim olmuştur. Argiştı bu kuşatmada şehri doğrudan kuşatmak yerine alternatif stratejiler geliştirerek başarı elde etmiştir. Bu strateji genel olarak değerlendirildiğinde Urartuların tahkimatsız şehirlere doğrudan saldırdığı, Sasi gibi bazı şehirleri kuşatıp aldığı, Melitea gibi bazılarını ise dolaylı stratejilerle zapt ettiği görülmektedir⁵⁹¹.

Urartularda gelişmiş kuşatma silahlarına dair bilgiler yetersizdir. Fakat kuşatma silahları olmaksızın kuşatmalarda başarı elde edilip edilemeyeceği sorusunun cevabı verilmelidir. Bu sorunun cevabına ise Balawat kapısında, 2. bant, 3. resimdeki tasvirlerden ulaşılabilir. Bu tasvirlerde Asur ordusunun kuşatma silahı olarak sadece, ok-yay, kuşatma kalkanı ve merdivenler kullandığı görülmektedir⁵⁹². Kuşatma silahları olmadan müstahkem kalelerin alınabileceği, Kimmer ve İskitlerin Urartulara yaptığı seferlerde görülebilmektedir. Gelişmiş kuşatma silahları olmayan bu kavimler, dönemin en gelişmiş savunma hattını kırmayı başarmıştır. Bu örnekten yola çıkarak Urartuların da gelişmiş bir kuşatma silahı kullanmaksızın müstahkem kaleleri olan bölgedeki şehirleri ele geçirebileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir. Diğer taraftan bölgedeki en gelişmiş kuşatma silahlarına sahip Asurlularda ise farklılık olarak çatılı koçbaşları, portatif kuşatma kuleleri gibi kendine özgü sadece birkaç yeni teknoloji bulunmaktadır⁵⁹³.

Urartuların hâkimiyet alanı olarak belirlediği bölgede güçlü bir savunma sistemine sahip bir şehir olmadığı için Urartuların gelişmiş kuşatma silahları kullanmasına gerek olmayabilir. Nitekim Urartuların sahip oldukları basit merdivenler, ok-yay, surlara tırmananları koruyan kalkanlar, huruç hareketini önlemeye yarayan savaş arabaları ve platformlar gibi kuşatma silahları Urartuları bölgedeki çoğu şehre karşı muzaffer kılabilir. Kanaatimizce ilerleyen zamanlarda bir Urartu kuşatma tasvirinin

⁵⁹¹ Payne, 2006: 237-238.

⁵⁹² King & Litt, 1915: Plate IX.

⁵⁹³ Healy, 2003: 21-22.

bulunması bu konuya büyük bir yenilik getirecektir. Ancak ele geçecek muhtemel buluntu, Mısır firavunu II. Ramses'in Dapur Kuşatması'nı son derece canlı bir biçimde resmeden⁵⁹⁴ tasvirlerin veya Asurluların Balawat Kapısı'ndaki kuşatma betimlemelerinin bir benzeri olacaktır⁵⁹⁵.

3.1.3. Psikolojik Savaş Taktikleri

Urartuların psikolojik savaşta müttefik ve askerlerini din ile motive ettiği bilinmektedir⁵⁹⁶. Düşmanlara yönelik ise daha farklı ve cezalandırıcı psikolojik savaş elementleri kullanılmıştır. Bu psikolojik savaşta etkenler; ağır vergilerden başlayıp bütün halkın öldürülmesi veya sürülmesi gibi son derece sert uygulamalara kadar farklı şekillerde icra edilebilmektedir. Urartu kaynaklarında rastlanan psikolojik savaş stratejileri, ana hatlarıyla aşağıdaki gibidir.

3.1.3.1. Tehcir ve Entegrasyon: Urartuların Esir Politikası

Anadolu'nun tarih boyunca yaşadığı en büyük sorunlardan birinin insan kaynağı olduğu önceki bölümlerde belirtilmişti. Hititler bu sorunu çözmek için NAM.RA politikasını bulmuşlardı. Urartular da Hititlerde uygulanan bu sistemin neredeyse aynısını uygulamışlardır.

Urartuların kurulduğu topraklar olan Doğu Anadolu coğrafyası Eski Çağ boyunca büyük bir insan nüfusuna sahip olmamıştır. Bu durumda günümüzde de diğer bölgelere kıyasla büyük bir değişiklik olduğu söylenemez. Bundan dolayı Urartular için savaşacak ve hizmet edecek insanlara ihtiyaç vardır. Urartu kral yıllıklarında sıkça “bazılarını öldürdüm, bazılarını esir ettim” şeklide ifadelere rastlanmaktadır. Urartu krallarının “öldürdüm” diye ifade ettikleri muhtemelen Urartulara karşı silah çeken ve bizzat savaşanlardır⁵⁹⁷. Urartu kralının düzenine karşı gelen bu kişilerin şehirler ele geçirildikten sonra kılıçtan geçirildiği düşünülmektedir. “Esir” olarak getirilenler ise asıl önemli konudur. Bunların içinde genç yaşta delikanlı, kadın ve çocukların bulunması bu grubun doğrudan savaşanlar olmadığını açıkça göstermektedir⁵⁹⁸.

⁵⁹⁴ Rahtbone, 2009: 35. Görsel için ayrıca bakınız.

⁵⁹⁵ Örnek için *bak.* King & Litt, 1915: Plate XXI.

⁵⁹⁶ Payne, 2006: 268.

⁵⁹⁷ Payne, 2006: 179.

⁵⁹⁸ Çilingiroğlu, 1983: 311-317.

Urartuların göçe zorladığı insanlar Urartu devletine askerî açıdan hem doğrudan hem de dolaylı olarak büyük hizmetler etmiş ve büyük kolaylıklar sağlamıştır. Urartu halkının önemli bir kısmı sefer ayları olarak bilinen sürenin büyük bir kısmını savaşlarda geçirdiği için, devletin ekonomisinin temeli olan tarımı verimli olarak yapmaları mümkün değildir. Böylece Urartuların göç ettirdiği bu esirler, askere giden insanların yerine işgücü olarak kullanılmaktadır.

Urartuların bu nüfus aktarımları konusundaki amaçlarından bir diğeri ise düşmana karşı bir tampon bölge oluşturmaktır. Ayrıca bu nüfus aktarımında alınan esirler, geldikleri topraklardan uzak ve farklı cephelere yakın yerlerde iskân edilmiştir. Böylece kendi halkı ile birleşip Urartu'ya ihanet etmeleri engellenmiştir⁵⁹⁹.

Urartuların esir politikasının bir psikolojik savaş unsuru olarak kullanılmasını özetlemek gerekirse, Urartulara karşı isyan edecek halk, Hititlerde olduğu gibi, mağlup olduklarında hayatlarının geri kalanını Urartulara hizmet etmek için geçirecektir⁶⁰⁰. Bu hizmetler yapı ve tarım işlerinden başlayarak, askerliğe kadar çeşitli alanlara ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra düşman devletler ile Urartu arasındaki tampon bölgelere yerleştirilerek, adeta savaşın ortasında bırakılmaktadır. İsyan edecek şehirlerde yaşayan insanların bir anlamda yarı köle hâline getirilmesi, tampon bölgelerde savaşın ortasında bırakılması, mallarına el konulması ve yurtlarından edilmesi gibi ihtimaller, isyan ve savaş noktasında önemli caydırıcı etkenlerdir. Bütün bunlar Urartulara karşı isyan edilmesi veya savaşın kaybedilmesi durumunda şehirlerin büyük bir bedel ödeyeceğini göstermekte ve bu durum büyük bir psikolojik savaş ve baskı unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.

3.1.3.2. Aman Verme

Urartu ordusunun bir bölgeye hareket ettiği zaman en temel motivasyonlarından biri ekonomik çıkar elde etmektir. Urartu kralları bir şehir üzerine sefere çıktıklarında mümkün olduğunca kısa zamanda istenen siyasi ve ekonomik sonucu alma taraftarıdır. Urartu kralları, istedikleri yerine getirildikten sonra “merhamet” göstermekte tereddüt etmezler. Bunun nedenleri arasında uzayan savaşlarda maliyetin azaltılmaya çalışılması,

⁵⁹⁹ Payne, 2006: 282.

⁶⁰⁰ Alp, 1949: 247.

ordunun yıpratılmasının önüne geçilmek istenmesi, zamanın ve ekonomik kaynakların verimli kullanılmak istenmesi sayılabilir. Tüm bu nedenler Urartu krallarının her halükârda politik yolları açık tutmasını sağlamaktadır⁶⁰¹.

Urartu krallarının yazıtlarında üzerlerine sefere çıkılan birçok kralın Urartu kralından merhamet dileyerek canlarını ve tahtlarını kurtardığı kayıtlıdır. Bu stratejinin kullanımına dair bir örneğe Menua döneminde rastlanmaktadır ve Menua'nın yazıtında olay şu şekilde aktarılmaktadır:

Menua der ki: Diauehi'nin Kralı Utupursini önüme çıktı, ayaklar (ıma) kapandı ve (önümde) secde etti. Merhamet (?) gösterdim (?). Haraç (ödemesi koşulu) ile hayatını bağışladım Altın ve gümüş verdi. Haraç verdi. Geri dönecek esirleri tümüyle serbest bıraktı (?).⁶⁰²

Urartu krallarının üzerlerine sefere çıkarak mağlup ettiği fakat Urartu kralının tüm şartlarını kabul ederek ve kralı memnun edecek hediyeler sunarak canlarını ve krallıklarını kurtaran krallardan bazıları ise Abiliani'nin kralı Murini ve Melitea kralı Hilaruada'dır⁶⁰³.

Böyle bir strateji izlemenin Urartulara en büyük faydası şüphesiz zamandır. Diğer taraftan bu stratejiyi rakipler açısından düşündüğümüzde ise Urartular “merhamet” göstererek düşmanı psikolojik olarak, kuşatılmak ve öldürülmek yerine Urartu ile iş birliğine teşvik etmektedir. Böylece Urartu kralları savaş esnasında diyalogu açık tutarak hem rakibin hem de kendi askerinin maddi ve manevi yönden daha az zarar görmesini sağlamaktadır.

3.1.3.3. Hadım Edilen Krallar ve Asi Liderlere Yapılan Kötü Muameleler

Psikolojik savaşta en önemli olgu, rakibi bir harekete girişmeden önce baskı altına almak ve onu bu hareketinden vazgeçirmektir. Asi kralları Urartular birkaç metot ile isyandan caydırmaya çalışmıştır. Bu metotlardan bazıları kralların azledilmesi, şehirlerinin yağmalanması, mallarının taşınması, kralî hazineye el konulması, kralın sürgün edilmesi veya öldürülmesi, yerine bir valinin atanması gibi caydırıcı cezalardır.

⁶⁰¹ Işıklı, 2006: 63.

⁶⁰² Payne, 2006: 69.

⁶⁰³ Payne, 2006: 213, 237-238.

Farklı şekillerde icra edilen bu cezalar diğer krallara caydırıcı örnek olarak gösterilmekte ve isyan etmesinin önüne geçilmektedir⁶⁰⁴.

Urartularda krallara uygulanan psikolojik savaş taktiklerinden en dikkat çekici olanı ise kralların hadım edilmesidir. Urartu krallarından Menua oğlu Arğişti'nin yazıtlarında rastlanan örnek şu şekildedir:

*Oradaki üç ülkeyi ele geçirdim (ve onların) halkını benim ülkeme kattım:
Qada Ülkesi'ni, Asqalaşi Ülkesi'ni ve Sasilu Şehri'nin ülkesini. 15 (?).181
delikanlı, 2.734 erkek, 10 (?).604 kadın, 4.426 at, 10 (?).478 büyükbaş
hayvan ve 73.770 küçükbaş hayvan (sürüp çıkardım). 4 kral hadım
ettirdim: Saski, Ardaraki, Baltulhi ve Qabilu (boylarının krallarını).
Yerlerine valiler atadım⁶⁰⁵.*

Urartularda ele geçirilen kralların hadım edilme uygulaması sadece Arğişti'de değil oğlu Sarduri döneminde de görülmektedir. Sarduri yazıtında, hadım edilen krallara dair bilgiler şu şekilde geçmektedir:

*...gittim ... arkaya attım ... şehri (?) ele geçirdim ... gitti ... Rihisa Ülkesi
... Ülkesi ... Hura Şehri ... savaşta geldiler (?) ... Bi[] Şehri'ni ele geçirdim
... ülke ... yakıp yıktım Basatani'yi hadım ettim⁶⁰⁶.*

Urartuların uyguladığı psikolojik savaş örneği olan kralların hadım edilmesi özellikle kralî ailenin soyunun tükenmesi ve saltanatın sonunun gelmesi anlamına gelmektedir. Bunun ötesinde fiziki olarak da oldukça şiddetli ve caydırıcı bir cezadır. Dolayısıyla caydırıcılık açısından son derece etkili bir ceza olduğunu kabul etmek gerekir. Yerel krallar bu cezaya maruz kalmamak için muhtemelen Urartu ordusunu görür görmez, Urartu kralının “ayaklarına kapanmak”tır⁶⁰⁷.

3.1.3.4. Yazıtların Dikilmesi ve Propaganda

Urartu krallarının psikolojik savaş stratejilerinden biri de ele geçirdikleri yerlere yazıtlar diktirmesidir. Bu yazıtları psikolojik savaş açısından değerlendirdiğimizde ise

⁶⁰⁴ Çilingiroğlu, 1994: 63, 66; Salvini, 2006: 90.

⁶⁰⁵ Payne, 2006: 177.

⁶⁰⁶ Payne, 2006: 235. Arğişti'nin hadım ettirdiği bir diğer kral ise Luşa ülkesi kralıdır. Payne, 2006: 178.

⁶⁰⁷ Işıklı, 2006: 63.

bunun Eski Çağ'da bir güç gösterisi mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun en güzel örneğine Arğışti oğlu Sarduri döneminde rastlanmaktadır: *“Tahkimatlı krali şehir Libliuni'yi güç kullanarak ele geçirdim Orada bir yazıt diktirdim Şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim...”*⁶⁰⁸

Urartu yazıtları öncelikle Urartu krallarının kudretini göstermek gayesiyle dikilmiştir ve bu yazıtlar, araştırmacıların Urartuların tarihi sürecini daha kolay bir şekilde takip edebilmesine imkân vermektedir. Nitekim bulunan her yeni yazıt devletin gücünün daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Ancak bu yazıtların birden fazla görevi yerine getirdiği düşünülmektedir. Bunlar içinde çalışmanın konusu açısından en önemli görevi ise bu yazıtların psikolojik savaş ve propaganda boyutudur⁶⁰⁹. En öz haliyle insanların fikirlerini istenilen şekilde yönlendirmek için yapılan sistemli bir bilgi akışı olarak tanımlanan⁶¹⁰ propaganda, Urartular tarafından ustaca kullanılmıştır. Hatta ilk yazıt diken Urartu krallarından olan Sarduri'nin yazıtı bir propaganda ifadesiyle başlamaktadır:

*Lutipri oğlu Sarduri, büyük kral, güçlü kral, dünyanın kralı, Nairi Ülkesi'nin kralı, benzeri olmayan kral, hayret verici çoban, dik başlı uyruklarla savaşmaktan korkmayan kralın yazıtıdır. Lutipri oğlu Sarduri, krallar kralı, her kraldan haraç almış olan (benim)*⁶¹¹...

Propaganda ile başlayan Urartu tarihi, ilerleyen zamanda yine benzer bir şekilde, fakat bu kez de tanrıların desteğini alarak devam etmiştir⁶¹². Nitekim yazıtlarda *“Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini der ki:...”*⁶¹³ gibi ifadelerle sıkça rastlanmaktadır. Diğer bir önemli nokta ise yukarıda daha farklı açılardan değerlendirilen Tanrı'nın silahı ile savaşa gitme motifidir. *“Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı”*⁶¹⁴ örneğinde olduğu gibi bu ifadeler, yazıtların propaganda ve psikolojik bir savaşın parçası olduğunu göstermektedir. Yazıtlara bakıldığında kralın tanrı tarafından yardım edildiği ima edilen bir kişi olduğu görülmektedir. Bu yazıtlarda mağlup edilen krallardan alınan ağır cezalandırma

⁶⁰⁸ Payne, 2006: 178, 214.

⁶⁰⁹ Köroğlu, 2011: 12.

⁶¹⁰ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/propaganda>

⁶¹¹ Payne, 2006: 17.

⁶¹² Ünsal, 2003: 183.

⁶¹³ Payne, 2006: 178, 179, 183.

⁶¹⁴ Payne, 2006: 50, 58, 62.

vergilerine, esir edilen insanlara, yakılan şehirlere yer verilmesi, bu yazıtların aynı zamanda asi krallara ve halklara karşı caydırıcı bir unsur olarak kullanıldığını göstermektedir⁶¹⁵. Bu yazıtlar bugün bizim Urartulara dair düşüncemizi şekillendirdiği gibi, antik dünyada da aynı görevi görmekteydi.

3.1.4. Urartularda Savunma Stratejileri

Demir Çağ'ında büyük bir devlet kuran Urartuların savaş tarzlarını en iyi yansıtan ve özetleyen savaş kavramı savunmadır. Urartular belki de dünya tarihindeki en uzun vadeli ve başarılı savunma stratejisinin mimarlarıdır. Savunma Urartular için adeta bir strateji ve taktik değil bir yaşam tarzıdır. Bu durum, onlara güçlü Asur saldırılarını ustaca savuşturacak bir güç, Asur'un verdiği zararları minimize edecek bir idari yapı, Asur'a rağmen bölgenin en kudretli devleti olma imkânı vermiştir. Urartuların uyguladığı stratejiyi daha iyi analiz edebilmek için bazı başlıklar altında ayrıca değerlendirmek ve incelemek gerekmektedir.

3.1.4.1. Urartu Savunma Sisteminin Temel Dayanak Noktaları

Urartuların kuruluş ve yükselme dönemlerinde savunma stratejisi izlediği tek yön, Asurluların bulunduğu güneydir. Urartular yüzyıllar boyu kendilerinin siyasi varlığını bitirmeye çalışan Asurlulara karşı mücadele vermiş, bu mücadelede savunma stratejileri onların en önemli silahı olmuştur. Nitekim bu savunma stratejisi sayesinde Asurlular defalarca Urartuları tarih sahnesinden silmek için girişimde bulunmuş fakat bunu başaramamıştır.

Diğer taraftan Urartuların baş düşmanı olan Asur İmparatorluğu, siyasi açıdan stabil bir seyir izlememiş, tarihte diğer devletlerde olduğu gibi, bazen güçlü liderlerle dönemin en büyük gücü olmuş bazen iç sorunlar yüzünden zayıflamıştır. Fakat Asur krallarının Urartulara düzenledikleri büyük seferlere rağmen Urartu'nun varlığına son verememelerinin veya farklı bir ifadeyle Urartuların güçlü kralların saldırılarını savuşturabilmesindeki ana nedenlerin temelinde coğrafya ve iklim şartları bulunmaktadır⁶¹⁶.

⁶¹⁵ Köroğlu, 2011: 12-15.

⁶¹⁶ Çilingiroğlu, 1997: 4-9.

Coğrafya: Urartular dönemin en önemli gücü olan Asur İmparatorluğu'nun saldırılarına maruz kalmıştır. Fakat Urartular coğrafi avantajını kullanarak Mezopotamya'nın bu güçlü devletinin saldırılarını bertaraf etmeyi başarmıştır. Asurluların, Urartulara saldırımları için önce oldukça zorlu coğrafi engelleri aşması gerekmektedir. Asur orduları Zagros'un kuzeyine geçtikten sonra çetin coğrafi şartlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Ardından Urartuların veya bölgedeki vassallarının küçük birliklerle yaptığı ani baskınlar ile başa çıkmaları gerekmektedir. Asur ordusunun karşılaştığı diğer zorluklar ise çok sayıda büyüklü-küçüklü Urartu savunma sisteminin parçası sarp kaleler ve düşman pusularıdır⁶¹⁷.

Zorlu Urartu coğrafyasının Asurlular tarafından algısına dair en önemli kaynaklardan biri, II. Sargon'un MÖ 714 yılında yaptığı sefere ait yıllıklarda yer almaktadır. II. Sargon bu seferde karşılaştığı coğrafi zorlukların bir kısmını şu şekilde anlatmaktadır:

Simirria dağı, mızrağın ucu gibi göğe doğru yükselir, onun başı Tanrıça Belet-ili'nin yaşadığı dağa kadar uzanır, onun iki tepesi yükseklerdeki göğe (cennete?) dayanır, onun temeli aşağıdaki ölü dünyasının (cehennem?) ortasına kadar iner, sırtı balık gibidir, bir taraftan diğerine yol yoktur, ona tırmanmak her iki taraftan da zordur, bir tarafında vadiler ve uçurumlar derindir ve uzaktan görülebilir, korkutucudur, savaş arabaları veya atlarla hızlı gitmek için uygun değildir, ve piyadelerle ilerlemekte çok zordur, ancak Tanrı Ea ve Belet-ili'nin akıl ve hikmeti beni düşman topraklarına ulaştırdı, ben istihkamlarıma ağır bronz baltalar taşıttım, ve onlar büyük dağların zirvelerini, sanki kireç taşıymışçasına un ufak ettiler ve yolu pürüzsüz hâle getirdiler. Ordunun komutasını aldım ve bana eşlik eden savaş arabalarını, süvarileri ve savaşçıları kartal gibi üzerinden uçtu. Ben, destek birlikleri ve piyadelerin de takip etmelerini sağladım ve develer ve yük katırları, dağlarda büyüyen keçiler gibi zirvelerden atladi. Ben, sel dalgaları gibi olan Asurları, zorlu yükseklikten kolaylıkla geçirdim ve bu dağın zirvesinde kampımı kurdum⁶¹⁸.

⁶¹⁷ Zimansky, 1985: 1.

⁶¹⁸ Microop, 2007: 216.

Bu örnekte görüldüğü gibi Asur orduları Urartu bölgesine ulaşmak için oldukça zorlu ve engebeli bir coğrafyadan geçmek zorundadır. Bu durum ise Urartulara karşı operasyon düzenlemeyi zorlaştırmaktadır. Bu zorluğu ifade eden bir başka örnek ise şöyledir:

*Argishtiuna, Kallania güçlü kalelerdir, Arsidu ve Mahunnia dağlarının üzerinde yıldız gibi parlamaktadır, temellerinden 240 cubitt? (110 m) görünmektedir, orada bekleyen onların savaşçıları seçkin askerlerdir, savaşta güçlüdür, kalkan ve mızrak taşırlar, onlar komşu bölgesi olan Armariali'nin devrildiğini gördüler ve bacakları titredi. Onlar eşyalarını alarak şehirlerini terk etti ve kuşlar gibi söz konusu kalelere uçup gittiler.*⁶¹⁹

Urartular, örnekte görüldüğü üzere savunma maksadıyla sarp dağlara kaleler kurmuştur. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere coğrafya, Urartuların savunmasının en önemli dayanağıdır ve Urartular coğrafya sayesinde müstahkem kaleler kurabilmiş, sarp dağlara çekilerek düşmanın güçlü saldırılarından korunabilmiştir. Bu bağlamda coğrafya Urartu savunmasının en temel unsurudur⁶²⁰.

Kısa Savaş Mevsimi ve Zorlu İklim Şartları: Savaş mevsimi, genel olarak bir yıl içerisinde orduların, ordugahtan hareket etmesi, savaş meydanına ulaşması ve tekrar güvenli alana dönmesi için uygun iklim şartlarını taşıyan süre olarak kısaca açıklanabilir. Öte taraftan Asur ordusu kışın dahi kuşatmaları sürdürebilecek askeri lojistiğe sahiptir⁶²¹. Ancak bu durum nispeten daha ılıman iklime sahip Mezopotamya için geçerlidir. Urartu ile Asur arasındaki büyük dağların üzerindeki geçitler Ekim ayından itibaren her an kar ile kapanma tehlikesi ile karşı karşıyadır⁶²². Urartu gibi büyük bir düşmanın topraklarında, doğada her yerin neredeyse tamamen karla kaplı olduğu Doğu Anadolu'nun zorlu kış şartlarında bir ordunun hayatta kalması oldukça zordur. Örneğin Romalı komutan Domitius Curbulo'nun seferinde detaylı olarak verilen bilgiler bu bölgedeki kışların kamp için son derece elverişsiz olduğunu göstermektedir. Askerlerin

⁶¹⁹ Luckenbill, 1927b: 91.

⁶²⁰ Carey, 2013: 40-50.

⁶²¹ Gabriel, 2007a: 111.

⁶²² Çilingiroğlu, 1976: 235-251.

soğuktan kopan uzuvları, kısa nöbet süresinde donan askerler gibi örnekler Doğu Anadolu kışlarının ordu kampı için elverişsizliğini göstermektedir⁶²³.

Geçitlerin kapanma tehlikesi Asur için büyük bir endişe kaynağı iken Urartu içinse kurtuluştur. Çünkü Asur ne kadar yakıp yıksa yahut yağmalasa da Urartu topraklarında kalabileceği süre sınırlıdır. Bu coğrafi ve iklimsel nedenlerden dolayı Asur en büyük düşmanlarından biri olan Urartu devletine hiçbir zaman son darbeyi indirememiştir.

3.1.4.2. Vassallık ve Tampon Devlet Stratejisi

Urartular ve Asurlular arasındaki ilişki yıkılış süreci hariç hiçbir zaman iyi ve barışçıl bir zeminde yürümemiştir. İki devlet de problemlerini politikalar aracılığıyla çözmek yerine savaşla çözüme yoluna gitmiştir. Ancak bu iki düşman devlet aralarında tampon devletlerin bulunmasına izin vermiştir. Bu tampon devletler adeta büyük devletlerin, güçlü oldukları zamanlarda maşası, seçtiği taraf zayıf olduğu zaman ise efendisinin suçunu üstlenen bir günah keçisi durumundadır.

Asur ve Urartu arasındaki tampon devletlerin en önemlileri; Subria, Hubuşkia, Muşaşir, Kumme ve Ukku'dur⁶²⁴. Son derece ölümcül bu rekabetin ortasında kalan bu tampon devletlerin ayakta kalabilmesinin altında dini, ekonomik, siyasi ve askeri birçok neden ileri sürülebilir.

Bu tampon bölgelerin bazılarının dini görevi vardır ve hem Urartu hem de Asur halkları tarafından saygı görürler. Muşaşir'in Urartu için dini önemi var iken, Kumme ise Hurri tanrı Teişeba'nın kült merkezidir. Urartu dininin en önemli üç baş tanrısından Haldi Urartu'nun kendi tanrısı, Teişeba (Teşup) Hurri-Hitit tanrısı, Şamaş ile özdeşleştirilen Şivini ise Asur ve Babil bölgesinin tanrısıdır⁶²⁵. Böylece bu kültürler sayesinde tampon devletler dini olarak her iki tarafın da saygı gösterdiği bir konumdadır⁶²⁶. Ekonomik olarak bu bölgeler her iki devlete vergi vermeleri bakımından da oldukça önemlidir. Bölgedeki tampon devletlerin fonksiyonlarının en önemlisi ise askeri, siyasi ve stratejik fonksiyonudur. Nitekim bu bölgelerde yaşayan krallıklar, iki devlet arasındaki bilgi ve

⁶²³ Southern, 2006: 300.

⁶²⁴ Radner, 2012: 245.

⁶²⁵ Piotrovsky, 1960: 1.

⁶²⁶ Çifçi, 2014: 163.

istihbarat akışını sağlamaktadır. Bu istihbarat bilgileri devletin bekası için son derece önemli olduğu için, bu devletlerin oynadığı rol hayati olmaktadır. Nitekim II. Sargon'un MÖ 714 yılındaki, Asur'a karşı yapılan koalisyonu dağıtmasının ardından, Urartuların zayıflamasıyla bölgede artık tampon bölgelere ihtiyaç kalmamış ve bu sefer hem bölgede Urartu'nun siyasi emelleri hem de bölgedeki tampon devletler için sonun başlangıcı olmuştur⁶²⁷. Bu tampon devletlerin istihbarat açısından oynadığı role dair metinlerden biri şu şekildedir⁶²⁸:

[Hubu]şkialının ... konusuna gelince, gönderdiğim izci [dışarıdan] onun huzurundan [geri döndü], (bildiriyor): Şimdi, şehrin [önünde], karşısında [...]. [Urartu] kam[p] ının geri kalanına [saldırdılar], [...]. [kral], efendim, Ur [artulu] casuslarına [gelince] bana şöyle yazdı: "Kalenin komutanı [onları] geri tutmadı mı?" - [...] Hubuskialı [...] dedi ki: [Hangi] casus [kurtulmuşsa] kasabanın [alanına] girerse; ateş (sinyaller,) beni[m] [ülkeme] [gönderecekler]. - Bende Hayır dedim

Yukarıda verilen metinde, Asur ve Urartu arasındaki tampon devletlerden olan Hubuşkia halkından bir casusun getirdiği bilgilere ve tampon devletlerin istihbarat açısından oynadığı role dair dolaylı bilgiler görülmektedir⁶²⁹.

3.1.4.3. Şehirlerin Yok Edilmesi ve Depopülasyon

Urartuların asi şehirlere karşı uyguladığı politikalar şehirlerin durumuna ve teslim olma zamanına göre değişmektedir. Eğer kısa zaman içerisinde kralın ayaklarına kapanılıp haraç verilir ise sorun kısa yoldan çözülmektedir. Ancak bazı Urartu düşmanı olan şehirler coğrafi konumları, asi tutumları veya değişken politikaları nedeniyle ağır cezalara tabi tutulmuştur. Bu cezalardan en önemlisi şehrin yakılması ve halkın sürgün edilmesidir. Sürgün edilen halkın Urartu devletine katkıları çalışmanın ilgili bölümünde ifade edilmişti. Ancak bu bölümde Urartu'nun ele geçirdiği bölgenin politik ve nüfus yapısına müdahale ederek başarmak istediği stratejik hedefleri ele alınacaktır.

Şehirlerin yakılıp yok edilmesi taktiği Asur Ticaret Kolonileri döneminden beri Anadolu'da görülen bir uygulamadır. Hititlerde olduğu gibi Urartularda da şehirleri

⁶²⁷ Dezsö, 2012: 79, 100; Elayi, 2017: 113.

⁶²⁸ SAA, 05 012.

⁶²⁹ Radner, 2012: 245.

yakma örneklerine rastlanmaktadır. Bunlardan biri Argiştı oğlu Sarduri döneminde yaşanmış ve kaynaklara şu şekilde yansımıştır:

...Sarduri der ki: Bir gün içinde 35 kale ve 200 şehir ele geçirdim Kaleleri yerle bir ettim şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim Biainili Ülkesi'ne erkek ve kadınlar sürgün ettim Sarduri der ki: Aynı yıl Puzunia Ülkesi'ne, Alqania Şehri'ne ve Sudala Şehri'ne karşı sefere çıktım Kaleleri yerle bir ettim, şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim Geri dönüşümde Eriahi Ülkesi'ne karşı sefere çıktım, Şehirleri yaktım Oradan erkek ve kadınlar götürdüm⁶³⁰” Bir diğer şehir yakan kral ise İşpuini oğlu Menua'dır. “İşpuini oğlu Menua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Menua der ki: ... Babanahi Ülkesi'ni yaktım⁶³¹.

Metinde açık bir şekilde görülen Urartu'nun şehir yakma örneklerinin sayısını çoğaltmak mümkündür ancak bu uygulamanın Urartu devleti için strateji ve taktiksel açıdan ne anlam ifade ettiğini irdelemek daha yerinde olacaktır. Strateji ve taktiksel olarak Urartuların özellikle düşman sınırına yakın yerleşimleri yok etmesinin nedenlerinin en başında, Urartu düşmanlarına gözdağı vermek ve Urartu'nun kudretini göstermek gelmektedir. Diğer taraftan bu strateji sayesinde düşmanla olan güvenli mesafenin artırılması hedeflenmektedir. Öte yandan ele geçirilmesi zor bir kale kontrol altına alındıktan sonra yıkılmadan bırakılır ise düşmanın orayı daha iyi bir şekilde yeniden tahkim etme ihtimali bulunmaktadır. Bu sebeplerle Urartular kimi zaman göz dağı vermek kimi zaman ise düşmanın ele geçirilecek kaleler yahut şehirler bırakmamak için şehirleri/kaleleri yaktığı ve böylece bölgenin savunmasına katkı sunmaya çalıştığı görülmektedir.

3.1.4.4. Kolonizasyon

Urartular düşmanlara ait bazı şehirleri ele geçirdiğinde yıkarken, diğer taraftan kendisi düşman bölgelerini bastırmak için kolonizasyon faaliyetlerine girişmiştir⁶³². Argiştı'nın yıllıklarında kolonizasyon sisteminin nasıl işlediğine dair bilgilere rastlanmaktadır:

⁶³⁰ Payne, 2006: 227.

⁶³¹ Payne, 2006: 62.

⁶³² Çiğdem, 2007: 98-101.

Argiştı der ki: Gölün kıyılarında (?) bulunan Qehu Şehri'nin ülkesini ele geçirdim ve Alistu Ülkesi'ne kadar ilerledim Erkek ve kadınları götürdüm Tanrı Haldi'nin buyruğuyla Menua oğlu Argiştı der ki: Biainili Ülkesi'nin güçlendirilmesi ve düşman ülkesinin bastırılması için, İrpuni Şehri'ni kurdum Yer kır idi, orada hiçbir şey yapılmamıştı⁶³³.

Bir diğer örneğe ise Argiştı oğlu Sarduri'nin yazıtlarında tesadüf edilmektedir:

Tahkimatlı krali şehir Libliuni'yi güç kullanarak ele geçirdim Orada bir yazıt diktirdim Şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim Oradan erkek ve kadınlar sürgün ettim Biainili Ülkesi'nin güçlendirilmesi ve düşman ülkesinin bastırılması için orada kaleler yaptırdım Ülkeyi benim ülkeme ekledim⁶³⁴

İki farklı krala ait bu metinler Urartuların, bu stratejiyi bir devlet politikası olarak sistematik bir şekilde uyguladıklarını ve bölgenin nüfus ve askeri güç durumunu değiştirmeye çalıştıklarını göstermektedir. Özellikle metinlerdeki “ve düşman ülkesinin bastırılması için” ifadesi son derece önemlidir. Çünkü metinde açıkça, Urartuların savunma amaçlı bir kolonizasyon faaliyetine giriştiği görülmektedir.

Daha önce ifade edilen tehcir ve entegrasyon uygulamalarının yanı sıra kolonizasyon uygulamasıyla bölgeye göç ettirilen halkların mecburen Urartu siyasi eksenine dahil oldukları görülmektedir. Öte taraftan Urartular bir bölgeden aldıkları insanları, kendi halklarına yakın bir cepheye de yerleştirmemeye özen gösterirler. Örneğin Argiştı, batı cephesinden Hatelileri alarak doğudaki Irebuni Kalesi'ne yerleştirmiştir. Böylece Hateliler bölgenin yabancısı olduğu için onların tek koruyucusu Urartular kalmıştır. Bu göç ettirilenler sayesinde Urartu, kolonizasyon stratejisini uygulayabilmiş ve düşman topraklarında kendi gücünü temsil edecek bir şehir veya kale oluşturabilmiştir⁶³⁵.

⁶³³ Payne, 2006: 158.

⁶³⁴ Payne, 2006: 214.

⁶³⁵ Çilingiroğlu, 1983: 311-317.

3.1.4.5. Urartu Şehir Savunması

Urartuların savaş taktiklerinin temelinde savunma olduğu önceki bölümlerde de belirtilmişti. Urartular bu savunma sistemini hem ülke hem de şehir düzeyinde uygulamıştır. Urartular krallığın ana yerleşim alanında, çeşitli büyüklüklerde kaleler yaparak bir savunma ağı oluşturmuştur. Bu kaleler birden fazla görevi yerine getirirken bunlardan en önemlisi başkenti koruması olmuştur. Bölgenin vergilerinin alınması, yerel güvenliğin sağlanması ve bölgenin yöneticilerine ev sahipliği yapması kalelerin diğer fonksiyonudur. Ordunun lojistik üssü de olan bu kaleler yolların ve ticaretin denetiminde de önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda Urartu kaleleri son derece fonksiyonel ve donanımlıdır⁶³⁶.

Urartu şehir veya kale savunmasındaki en önemli stratejik öğelerden birisi yer seçimidir. Urartular yaptıkları kalelerin düşman tarafından kolaylıkla ele geçirilmesi engellemek veya coğrafyanın verdiği stratejik imkanları en üst düzeyde değerlendirebilmek için, dağların ovalara doğru uzanan kısımlarına kaleler yerleştirilmiştir⁶³⁷. Diğer taraftan Urartular, kalelerin üzerindeki tepeleri bazen birleştirerek bazen ise aradaki bağlantıyı kolaylaştıran kısmı kale yapılan topraktan ayırarak kaleyi daha müstahkem bir hâle getirmek için çaba harcamıştır.

Urartu kalelerindeki taktiksel öğelere baktığımızda ise Urartu kaleleri yapım tekniği, idari yapıdaki rolü, Urartu devletinin ekonomisindeki önemiyle adeta devletin ana uzuvlarından biridir. Urartu kaleleri Anzaf gibi ihtiyacı karşılamaya yönelik kalelerden Ayanis gibi sanatsal kaygıların zirvede olduğu yapılara kadar mimari açıdan geniş bir yelpazedir⁶³⁸. Ancak Urartu kalelerinin bu çalışmanın ana konusu itibarıyla de bazı öne çıkan özellikleri vardır. Bu bağlamda Urartu kalelerinin stratejik ve taktiksel özellikleri üç ana kategoride değerlendirilebilir. Bunlardan ilki sadece acil durumlarda sığınma görevi gören sarp kalelerdir. İkinci taktiksel öge ise huruç kapısı (postern gate) olarak adlandırılan kapılardır. Üçüncüsü ise son derece görkemli ve kendine özgü surlardır.

⁶³⁶ Çilingiroğlu, 1997: 48; Topaloğlu, 2014: 206. Urartu sur yapım teknikleri hakkında detaylı bilgi için *Bak.* Çilingiroğlu, 1980: 37; Topaloğlu, 2014: 195-204.

⁶³⁷ Çilingiroğlu, 1997: 50.

⁶³⁸ Işıklı & Beşikçi, 2017.

Sadece taktik amaçlı kalelere en iyi örneklerden birisi Saranj (Sarand) kalesidir. Kale gelişmiş sur duvarları yerine bir kayanın tepesine yapılmıştır. Ayrıca yapılan kazılarda son derece az çanak çömlek bulunmuştur. Kalenin coğrafi konumu da göz önünde bulundurularak bu ve bunun gibi kalelerin sadece tehlike zamanlarında insanların sığınağı olduğu düşünülmektedir⁶³⁹. Tehlike geçtikten sonra ise insanlar asıl yerleşimlerine dönmektedir. Bu tür kalelerin varlığına ve bu görevi gördüğüne dair bir bilgiye ise Asur kaynaklarında rastlanmaktadır:

*Argishtiuna, Kallania güçlü kalelerdir, Arsidu ve Mahunnia dağlarının üzerinde yıldız gibi parlamaktadır, temellerinden 240 cubitt? (110 m) görünmektedir, orada bekleyen onların savaşçıları seçkin askerlerdir, savaşta güçlüdür, kalkan ve mızrak taşırlar, onlar komşu bölgesi olan Armariali'nin devrildiğini gördüler ve bacakları titredi. Onlar eşyalarını alarak şehirlerini terk etti ve kuşlar gibi söz konusu kalelere uçup gittiler.*⁶⁴⁰

Bu kalelere dair bir diğer çarpıcı bilgiye ise Urartular yıkıldıktan sonra MÖ 5. yüzyılda bölgeye gelen Xenophon'un kayıtlarında rastlanmaktadır. Bu kayıt Urartulardan sonra bile bu bölgede aynı tarz yerleşimlerin devam ettiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir:

*...bu barbarlar müstahkem köylerine kapınıyor, sonra Grekler geçince savaşmak için peşlerine düşüyorlardı. Erzaklarını da depoladıkları müstahkem yerlerde oturuyorlardı. Öyle ki Grekler ülkede hiçbir şey ele geçiremediler ve hayvanlara vermek için Taokh'lar bölgesinden aldıklarından başka yem bulamadılar.*⁶⁴¹

Urartu surlarında bulunan diğer bir önemli taktiksel öge ise huruç kapısı sayılabilir⁶⁴². Bu kapılar sayesinde kuşatmalarda hem dışardan takviye asker veya yaşam malzemesi gelebiliyor hem de acil durumlarda kaçış için kullanılabilecek bir çıkış

⁶³⁹ Zimansky, 1985: 32; Çilingiroğlu, 1997: 50.

⁶⁴⁰ Luckenbill, 1927 b: 91.

⁶⁴¹ Xenophon, Anb. VI: 7.

⁶⁴² Piotrovsky, 1969: 178. Piotrovsky, Karmir Blur'a yapılan saldırının ana kapıdan değil huruç kapısı olarak bilinen Postern gate kısmından yapıldığını özellikle altını çizmektedir. Örnekler ve detaylı çizimler için bak: Smith, 1999.

hazırlanmış oluyordu. Yine bu kapı sayesinde, saldıran düşmana fark ettirilmeden dışarı çıkılıp düşmanı çevirme veya huruç hareketi gibi bir taktik de icra edilebilir.

Urartu savunmasının bir diğer özelliği ise abartılı denilebilecek kadar gelişmiş sur yüksekliğidir. Çilingiroğlu, Urartu kalelerinin yüksekliğinin 20 m'ye kadar ulaşabildiğini ve kalınlığının ise 4 metreyi aştığını belirtmektedir⁶⁴³. Bu durum Anadolu tarihi için son derece ayırıcı bir savunma mimarisi özelliğidir. Çünkü Eski Çağ'ın en kudretli devletlerinden olan Hititlerin başkentinin surları bile Urartuların sıradan bir kalesinin yüksekliğine sahip değildir. Hattuşa'nın sur yüksekliği 6-10 m arasında olduğu tahmin edilmektedir⁶⁴⁴. Bu kıyaslama Urartuların savunmada adeta bambaşka bir seviyede olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir⁶⁴⁵.

Çalışmanın ilgili kısımlarında da bahsedildiği üzere Urartular, gerçek anlamda savunma stratejisinde ustadırlar. Nitekim Urartu savunması, bir devletin politik vizyonunun ve devlet politikasının her alana yayılması ve başarılı bir şekilde uygulanması noktasında tarihteki en güzel örneklerinden biridir. Bu yönüyle Urartular savunma stratejisi açısından sadece Anadolu tarihinde değil dünya tarihinde de müstesna bir yere sahip olduğunu, eldeki verilerden hareketle söylemek hatalı olmayacaktır.

3.2. Bozkır Kavimlerinin Anadolu'da Yarattığı Kriz ve Bölgede Yeni Düzen

MÖ I. binyılın yılın ortalarına doğru, Avrasya steplerinde yeni ve güçlü topluluklar ortaya çıkmıştır. Bu gruplar güneydeki şehirleşmiş ve yerleşik düzene geçmiş devletleri tehdit edebilecek güçtedir. Bu güçlü topluluklardan en çok dikkati çekenler Kimmerler ve İskitlerdir. Bu topluluklar ortaya çıktıktan sonra Çin'den Makedonya'ya, Mezopotamya'dan Sibiry'a kadar geniş bir alana hâkim olmuşlardır⁶⁴⁶. Diğer taraftan Kimmer ve İskitlerin asıl yayılım sahası Avrasya olması ve Anadolu tarihinde kısıtlı bir süre egemenlik kurup daha sonra Anadolu tarih sahnesinden çekilmeleri nedeniyle, çalışmada Kimmerler ve İskitlerin tarihsel süreci, sadece Anadolu devletlerinin tarihini ilgilendirdiği kadarıyla ele alınacaktır.

⁶⁴³ Çilingiroğlu, 1997: 65.

⁶⁴⁴ Nossov, 2008: 16; Bryce, 2012: 299.

⁶⁴⁵ Topaloğlu, 2014: 195-222.

⁶⁴⁶ Durmuş, 2008: 1.

Anadolu hatta Yakın Doğu tarihini etkileyen en önemli olaylardan biri Kimmer ve İskit göçleri veya akınlarıdır. Bu göçler/akınlar hem Anadolu hem de Mezopotamya tarihini tamamen değiştirmiştir. Çünkü bu kriz, Anadolu merkezli devletleri yıkmış veya ağır bir darbe indirmiş⁶⁴⁷ ve Mezopotamya’da da birkaç bin yıllık devlet geleneklerinin son bulmasında etkili olmuştur⁶⁴⁸. Etkisi birkaç yüz yıl süren bu politik kargaşada Asurlular, Urartular, Frigler gibi bölgenin en güçlü devletleri ayakta kalmayı başaramamıştır.

Anadolu ve Mezopotamya’daki yerleşik medeniyetlerin kurduğu düzeni adeta alt üst eden Kimmer ve İskitler’in Anadolu’da müdahil olduğu olayların hem kronik olarak art arda olması hem de Anadolu devletlerine bıraktığı etkiler bakımından benzeşmesi her iki topluluğun da bu bölümde birlikte ele alınmasını gerektirmektedir.

İskit ve Kimmerler Anadolu’da tarih sahnesine çıkmasından hemen önce Anadolu’da siyasi güç üç büyük devletin elindedir. Bu devletlerden ilki Asur’dur ve özellikle II. Sargon’un seferleriyle bölgenin en kudretli devleti hâline gelmiştir. Anadolu’da hüküm süren bir diğer güçlü devlet ise Urartulardır. Kuzeyden gelen saldırılar ve II. Sargon’un seferi sonrası Doğu Anadolu bölgesinin sınırlı bir kısmını elinde tutabilen Urartular, göçlerin başlaması ve Asur’un baskısı nedeniyle iki büyük gücün arasında sıkışmış durumdadır. II. Rusa’nın başarılı politikaları neticesinde belki de devlet bir süre daha ayakta kalma şansı yakalamıştır. Asur ve Urartulardan başka, Anadolu’nun batısında kurulan ve üçüncü bir güç olarak karşımıza çıkan devlet Frigya’dır. Frigler Anadolu’nun batısında Gordion ve çevresini hâkimiyet altına almıştır. Böylece Kimmer ve İskit göçleri başladığında Anadolu’da üç büyük devletin hâkimiyeti olduğu görülmektedir⁶⁴⁹.

Göçebe kavimlerden Anadolu’ya ilk gelenler Kimmerlerdir. Kimmerlere dair en önemli bilgilere Asurların yazdıkları kral yıllıklarından ve istihbarat raporları gibi belgelerden ulaşılmaktadır. Kimmerlerin göçleri ani bir baskın şeklinde değil, yavaş yavaş olduğu anlaşılmaktadır. Kimmerler önce Urartu sınırına dayanmış bir süre sonra, anlaşma yaptığı Urartuları aşarak diğer bölgeleri tehdit etmeye başlamıştır⁶⁵⁰.

⁶⁴⁷ Çilingiroğlu, 1994: 103; Salvini, 2006: 118.

⁶⁴⁸ Akyüz ve Toptaş, 2020: 233.

⁶⁴⁹ Çilingiroğlu, 1977; Çilingiroğlu, 1997: 18; Elayi, 2017: 90-110; Berndt & Ersöz, 2008: 18.

⁶⁵⁰ Çilingiroğlu, 1994: 73

İskitlerin Yakın Doğu'daki devletler için oluşturduğu tehdit, bir nebze olsa diplomatik girişimlerle çözülebilmiştir. Nitekim Urartular anlaşma yaparak, Asur kralı Asarhaddon kızını vererek, Mısır Firavunu I. Psamtik ise yüklü miktarda ganimetler vererek olası bir İskit işgalini engelleyebilmiştir⁶⁵¹. İskitlerin gazabından kaçmayı başaran Mısır, zarara uğramayan tek devlet gibidir. Anadolu, İskitlerin başlattığı göç dalgasının yarattığı krizin en büyük zararını gören iki bölgeden biridir ve her açıdan etkilenmiştir. Anadolu devletleri Askeri ve ekonomik açıdan çökmüş, bu durum yazılı kaynakların sayısını dahi etkilemiştir. Yazılı kaynakların son derece yetersiz veriler sunması nedeniyle kaynaklar sadece olayları taslak olarak anlayabileceğimiz genel bilgiler vermektedir.

Anadolu tarihinin hemen her alanında görülen dönüşümün başlangıç noktalarından biri de Kimmer ve İskit göçleridir. Nitekim bu göçler Anadolu merkezli uygarlıkların çöküşünü başlatarak Anadolu'nun siyasi çehresini tamamen değiştirmiştir. Bu göç dalgası, Anadolu merkezli devletlere indirdiği darbe ve Anadolu'daki devletlerin gücünü akamete uğratması bakımından Tunç Çağı'ndaki Hititleri yıkan göçlerle benzer bir sonuç ortaya çıkarmıştır.

Anadolu'da bu devletlerin yarattığı kriz, bu krizin Anadolu'daki tarihsel süreci, bu kavimleri Yakın Doğu'nun en tehlikeli orduları yapan stratejik ve taktiksel yaklaşımlar, bu kavimlerin Anadolu'ya bıraktığı siyasi, askeri ve stratejik etki aşağıdaki başlıklarda ele alınmıştır.

3.2.2. Anadolu'daki Tarihsel Süreç

Kimmerler, İskitlerin neden olduğu düşünülen bir göç hareketiyle Kafkas geçitlerini aşarak Anadolu'ya gelmiş ve Urartuların sınırına ulaşmıştır. Kimmerler bölgeye geldikten kısa bir süre sonra ise Urartuların egemenlik alanlarına saldırmıştır. Kimmer saldırılarını engellemek isteyen Urartu kralları bu amaçla savaşlar yapsalar da sınırlarını Kimmer saldırılarından koruyamamış, ancak II. Rusa döneminde, Kimmerler ile anlaşma yapılarak bu sorun çözülebilmiştir. Kimmerlerin Urartularla uzlaşma nedeni ise İskitlerin arkalarından gelmesi olabilir⁶⁵². Nitekim Urartu kralı II. Rusa akıllıca bir

⁶⁵¹ Cernenko, 1996: 5; Durmuş, 2020: 255.

⁶⁵² Durmuş, 1997: 274.

strateji izleyerek Kimmer tehlikesini farklı bölgelere yönlendirmeyi başarmış, Urartu topraklarından geçen Kimmerler bu kez Batı Anadolu ve Asur topraklarına yönelmiştir⁶⁵³.

Urartuların bölgesinden batıya doğru ilerleyen Kimmerlerin, kral Tugdamme zamanında Lidya'dan Urartu sınırına kadar Kilikya'nın da dahil olduğu bir alana hükmettiği anlaşılmaktadır. Kimmerlerin ulaştığı gücü göstermesi açısından, kaynaklarda Kimmer kralı Tugdamme'nin "Dünyanın Kralı" olarak adlandırılması dikkat çekicidir⁶⁵⁴. Urartuların yaptıkları anlaşma sonucunda Kimmer akınlarının bir sonraki hedefi, dönemin en güçlü devleti durumundaki Asurlular olmuştur. Asurbanipal bölgede Kimmerlere karşı siyasi bir ittifak kurmuştur. Böylece Asur sınırlarına dayanan Kimmer Kralı Tugdamme'nin ölümünden sonra büyük bir kargaşa dönemi yaşamış ve Asurlular ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Ancak yaptıkları anlaşmaya uymayan Kimmerler, Asurlulara tekrar saldırmıştır. Cybistra'da Asur ordularına bir kez daha mağlup olarak Anadolu'nun batısına yönelmişlerdir⁶⁵⁵. Diğer taraftan Asur kaynaklarında aynı zamanda İskitlerden de bahsedilmeye başlanmıştır, bu veriden hareketle de Kimmerlerin hemen ardından İskitlerin bölgeye geldiği ileri sürülebilir. Göç yolu üzerinde bulunan Urartular, Kimmerler ile yaptıkları gibi İskitlerle anlaşarak onları da diğer bölgelere yönlendirmiştir⁶⁵⁶.

Asur mağlubiyeti ile yön değiştiren Kimmerlerin bir sonraki hedefi ise Frigya olmuş ve Kimmerler en güçlü döneminde bu devleti yıkmışlardır. Frigleri yıkan Kimmerler, bu bölgede yeni kurulan Lidyalılar ile de uzun süren savaflara tutuşmuştur. Lidyalılar tarafından yenilgiye uğratılması sonrasında ise Kimmerler, Anadolu'daki etkinliğini yitirmiştir. Bölgedeki diğer bozkır kavmi olan İskitleri bölgeden uzaklaştıran siyasi güç ise İran merkezli bir devlet olan Medlerdir⁶⁵⁷.

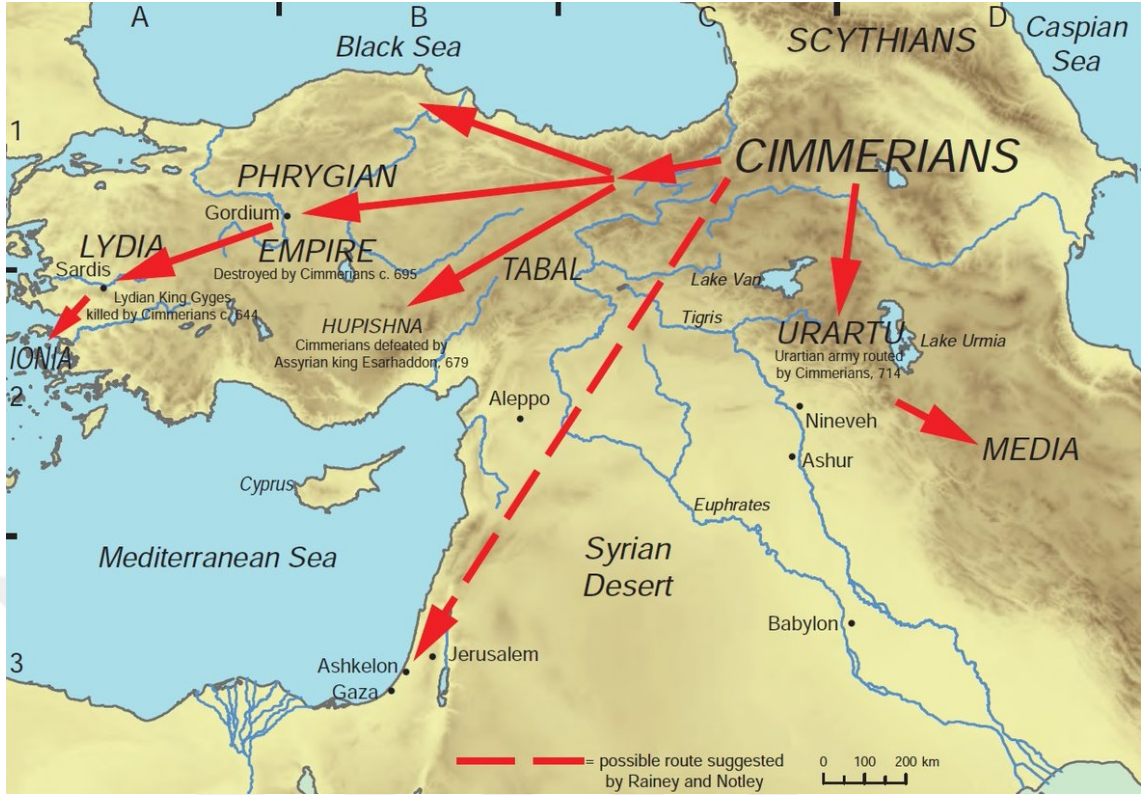
⁶⁵³ Salvini, 2006: 118.

⁶⁵⁴ Adalı, 2017: 63.

⁶⁵⁵ Adalı, 2017: 68.

⁶⁵⁶ Çilingiroğlu, 1994: 103.

⁶⁵⁷ Topaloğlu & Uslu, 2020: 296.

Şekil 18. Kimmerlerin Hareketleri (pbs.twimg.com/media/Em5KgFwXEAU8_30.jpg)
E.T. 16.05.2021

3.6.3. Orduları, Strateji ve Taktikleri ve Anadolu'daki Etkileri

İskitler ve Kimmerler'in yerleşik uygarlıklar üzerinde büyük bir tehdit olmalarının en büyük nedeni, bu grupların yerleşik düzene sahip uygarlıklarda bulunmayan savaş stratejisine, taktiğine ve ordusuna sahip olmalarıdır⁶⁵⁸. Bu göçebe kavimlerin başlattığı strateji ve taktikler İskitler sayesinde geniş bir alana yayılmış, daha sonra Hunlar, Moğollar ve diğer bozkır kavimleri tarafından kullanılmıştır⁶⁵⁹.

İskit ve Kimmer ordusuna dair, arkeolojik veya yazılı kaynaklardan doğrudan elde edilebilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Arkeolojik kaynaklarla ilgili bir diğer sorun ise İskit, Kimmer hatta Sarmatların dahil olduğu gruba ait arkeolojik verileri birbirinden ayırmanın son derece güç olmasıdır⁶⁶⁰. Örneğin İskit tipi olarak adlandırılan ok ucu tipinin bile

⁶⁵⁸ Avrasya'da Göçebe kavimlerin özellikle askeri ve idari yapılarının birbirlerinden etkilendikleri ve ortak bir kültürün ürünü olduğu akademik olarak genel kabul gören bir görüştür. Kim, 2017: 15.

⁶⁵⁹ Chaliand, 1994: 1-15; Kim, 2017: 60-74.

⁶⁶⁰ Vogelsang, 1992: 185.

yalnızca İskitler tarafından kullanılmadığı ve Yakın Doğu'nun genelinde görüldüğü bilinmektedir⁶⁶¹.

İskit ordusunun vurucu gücü ise yerel beylerin komuta ettiği zırhlı süvari birlikleridir. Bu birliklerin hem atları hem de süvarileri zırhlıdır, bunlar kompozit yaylar ve zehirli oklar kullanmaktadır. İskit ve Kimmerleri dönemin diğer ordularından ayıran en önemli özelliklerden biri de kadınlar da dahil neredeyse bütün yetişkin halkın savaşa katılmasıdır⁶⁶².

Kaynaklarda İskit ordusunun sayısına dair bilgiler de oldukça yetersizdir. Özellikle halkın büyük bir kısmının savaşa katılması sebebiyle bu sayıyı kestirmek pek de mümkün görünmemektedir. Thucydides İskit ordusunun sayısına dair bilgi veren nadir kaynaklardan biridir ve Thraklar ile yapılan savaşta 150.000 kişilik bir ordudan bahsetmektedir. Thucydides hiçbir milletin, başka bir millettten yardım almaksızın İskit ordusuna karşı duramayacağını belirtmektedir⁶⁶³. Bu ifade bu göçebe kavimlerin askeri gücüne dair algının daha doğru bir biçimde şekillenmesi için oldukça önemlidir.

Bozkır kavimlerinin savaş ve stratejiye yönelik en büyük avantajı at ve oktur. İskit veya Kimmer tipi kompozit yaylar, at sırtında atış yapabilme imkânı tanımaktadır. Birlikler atlar sayesinde hızlı hareket edebilmekte ve düşmanlar okun atılabileceği mesafeye girdiğinde oklar ile saldırılmakta ve düşmana zayıat verilmektedir. Öte taraftan İskit ve Kimmer orduları düşmanın kendilerine zarar verebileceği bir mesafeye yaklaşınca geri çekilmektedir. Böylece son derece az bir zayıatla düşman mağlup edilebilmektedir. Bu tarz savaşların, taktiksel açıdan uygulanışını görmeye imkân veren örneklerden en dikkat çeken Parthlar ve Romalılar arasında yaşanan Carrhae Savaşı'dır⁶⁶⁴.

Müttefikleri: Anadolu'da kalıcı bir güç elde edebilmek için, askeri gücün yanı sıra siyasi yöntemlere de başvuran Kimmer ve İskitler bölgede çeşitli politikalar geliştirmiştir. Bu politikaların başında ise Anadolu'da müttefikler aramak gelmektedir. Herodotus'un I kitap 15. ve 17. Kısımlar arasında verdiği bilgilerden hareketle,

⁶⁶¹ Çilingiroğlu, 2005: 63.

⁶⁶² Basilevsky, 2016: 32.

⁶⁶³ Thucydides, II: 98.

⁶⁶⁴ Carrhae Savaşı hakkında bilgi için bak. Yıldırım, 2013; Sampson, 2015; Demir, 2018.

Kimmerlerin Lidyalılara karşı, bölgedeki Greklerle ittifak kurduğu ve bunun ise Lidya ve Grek şehirleri arasındaki savaşın temel nedeni olduğu düşünülmektedir⁶⁶⁵. Anadolu'da ittifaklar kurarak bölgedeki hâkimiyet alanlarını genişletmek istediğini göstermektedir. Diğer taraftan Lidya krallarının Grek şehirlerine saldırmasının en büyük nedeni, bu şehirlerin Kimmerler ile ittifak yapmasıdır. Bu bilgi sayesinde Kimmerlerin batı politikası hakkında önemli bir bilgi edinilebilmektedir. Bu hususta bir diğer önemli bilgi de Asur kaynaklarında yer almaktadır. Asur kaynakları, Tugdamme yönetimindeki müttefikleri Asur'a karşı bir savaş için topladığını, fakat savaş gerçekleşmeden bu ordunun dağıldığı anlaşılmaktadır⁶⁶⁶.

İskitler de Kimmerler gibi bölgede siyasi güçlerini artırmak için çeşitli ittifaklar kurmuştur. Anadolu'da bilenen ilk İskit müttefiki göç güzergahı üzerinde yer alan Urartulardır. İskitlerin güç dengesine göre bir ittifak stratejisi takip etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin İskitler, her ne kadar önce Asurlular ile anlaşma yapsalar da daha sonra Medler ile de ittifak yaparak Asur İmparatorluğu'nun yıkılmasında büyük bir rol oynamışlardır⁶⁶⁷.

Genel Hatlarıyla Taktik ve Stratejileri: Bozkır kavimlerin taktikleri genel olarak atların onlara sağladığı hız ve son derece etkili olan okları üzerine kuruludur. Ancak bu taktiksel avantajlarını stratejik yaklaşımlarla da güçlendirmeyi ihmal etmemişlerdir. İskitlere dair taktik ve stratejinin bilenen en iyi örneği Pers Kralı I. Darius'un İskit seferidir. MÖ 530 civarına tarihlenen bu sefer genel hatlarıyla göçebe kavimlerin taktik ve stratejik yaklaşımlarını anlamamızı sağlamaktadır.

Herodotus'a göre 800.000 askerden oluşan bir orduyla İskitler üzerine yürüyen Darius'a karşı İskitler, müttefik aramasına rağmen bulamamış ve savaşa müttefik olmadan girmek zorunda kalmıştır. Darius'un Tuna civarından başlattığı seferde, İskitler bölgeye öncü birliklerini göndererek Pers ordusunun kullanabileceği ekinleri yakmış, yiyecekleri ve su kuyularını imha etmiştir. Kadın ve çocukları daha güvenli bölgelere gönderen İskitler, savaşın bir sonraki aşamasında ise Pers ordusuna karşı küçük çaplı saldırılara başlamıştır. Pers ordusu ilerledikçe yıpranmış buna rağmen İskit ordusu da karşılıklarına çıkmamıştır. Bu ilerleyişten bir sonuç alamayan Darius, Azak Denizi

⁶⁶⁵ Mellink, 1996: 647.

⁶⁶⁶ RINAP, Ashurbanipal 13, VIII, 6.

⁶⁶⁷ Hinds, 2010: 15.

yakınlarına kamp kurmuştur. Bunun üzerine İskitler saldırgan bir strateji izlemeye ve doğrudan Pers ordusuna saldırmaya başlamıştır. Ağır bir mağlubiyet alan Pers kralı Darius canını zor kurtarmıştır⁶⁶⁸.

Bu strateji ve taktiklerin Anadolu'daki devletler üzerinde uygulandığını düşünmemek için hiçbir neden yoktur. Ne kadar eğitilmiş ve donanımlı olursa olsun, uzak bir mesafeden attığı ok ile zırhlı delip daha sonra ise güvenli bir şekilde geri çekilen hızlı bir atlıya karşı bir piyadenin müdahale ve mücadele etme şansı neredeyse yoktur.

İskit ordularının en önemli silahı olan ok, mahmuzlu bir yapıya sahiptir⁶⁶⁹ ve insan bedenine saplandıktan sonra çıkarılması oldukça zordur. İskitler bununla da yetinmemiş ve okları “çifte ölüm”⁶⁷⁰ olarak da adlandırılan bir metotla daha etkin hâle getirmişlerdir. Aristoteles İskitlerin zehirli ok yapımını şu şekilde anlatmaktadır⁶⁷¹:

İskitlerin oklarına sürdükleri zehir yılanlardan yaptıklarını söylerler. İskitler, yeni doğan yavru yılanları alıp onları birkaç gün boyunca çürümeye bırakırlar. Tamamen çürümüş olduğunu düşündüklerinde insan kanını küçük bir kaba döküp, bir gübre tepesine koyup üzerini kapatırlar. Bu parçalandığında kan üzerinde yüzen akışkan sıvıyı alıp yılan suyuyla karıştırarak ölümcül bir zehir yaparlar.

İskitler, diğer oklardan ayrılabilen bir tasarıma sahip olan ok uçlarına zehir de ekleyerek bunları daha ölümcül bir hâle getirmiştir. Böylece zehirli oklar, düşmanlarına karşı İskitlere büyük bir avantaj sağlamış; vurulan düşmanın ölümcül bir yara alması bile ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Bu zehirli oklar, biyolojik silahın Eski Çağ'daki ilk örneklerinden biridir⁶⁷².

Bu zehirli ve mahmuzlu oklar sadece taktiksel bir avantaj sağlamamış aynı zamanda psikolojik savaşın da bir parçası olmuştur. Zehirli ve mahmuzlu oklar düşman askeri için son derece caydırıcı bir silah hâline getirilmiştir.

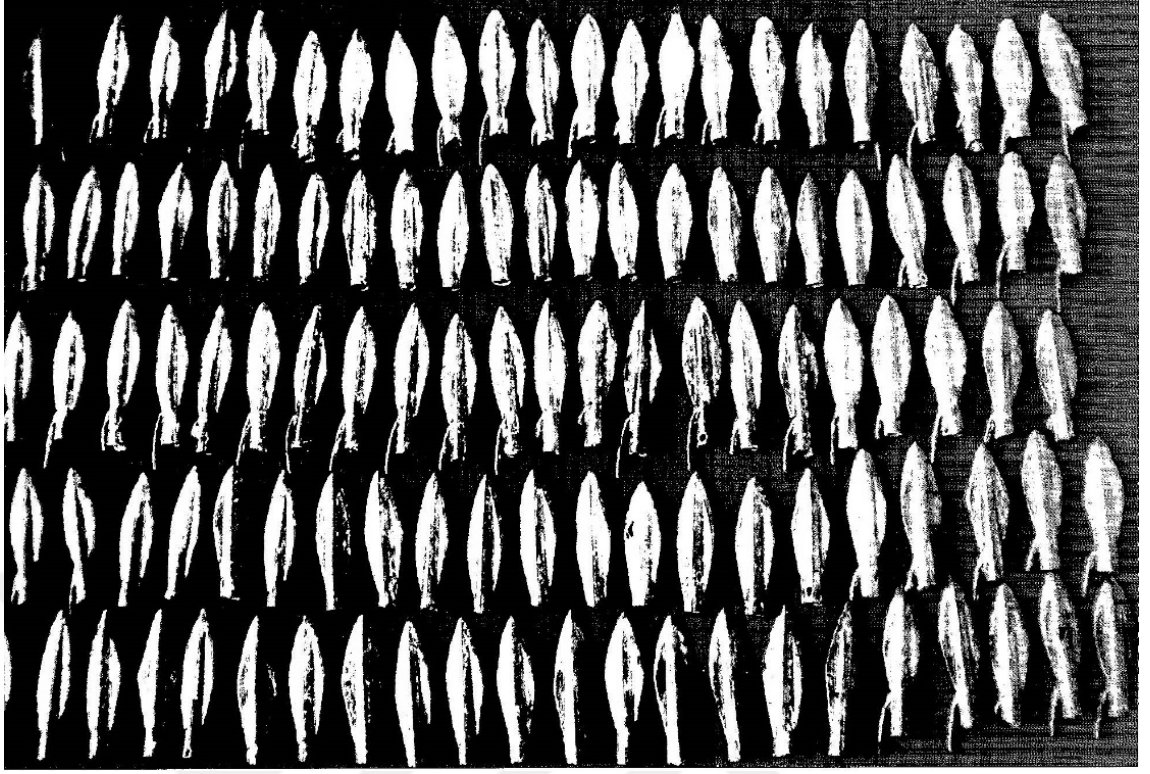
⁶⁶⁸ Darius'un İskit seferi, Herodotus'un tarihinde 4. Kitap, 124 ile 144. Kısımlar arasında zenginleştirilmiş bir anlatımla aktarılsa da stratejinin ana hatları bu şekildedir. Detaylı bilgi için *bak.* Herodotus, IV: 124-144; Cernenko, 1996: 29.

⁶⁶⁹ Çilingiroğlu, 2005: 66.

⁶⁷⁰ Hinds, 2010: 17.

⁶⁷¹ Aristotle, OMTH: 141.

⁶⁷² Carus, 2017: 4- 6.

Şekil 19. Ayanis'ten Çıkarılan İskit Tipi Ok Uçları (Çilingiroğlu, 2005: 66)

İskitlerin Anadolu'ya strateji ve taktik açısından etkilerini değerlendirdiğimizde; bölgede artık at üzerinde bir savaş tarzının yerleştiği görülmektedir. Bu durum hem Frigya⁶⁷³ hem de Lidya ordusunda izlenebilmektedir. Nitekim bozkır kavimlerinin başlattığı kargaşa ortamının sonucunda bölgenin en güçlü devleti olarak ortaya çıkan Perslerin de benzer bir şekilde bu stratejilere adapte oldukları görülmektedir. Böylece bu savaş tarzına sadece Anadolu değil bütün Yakın Doğu'nun adapte olduğu söylenebilir. Bu kavimlerin göçlerine Anadolu'daki politik etkileri açısından bakıldığında ise bu göçlerin bölgede büyük bir yıkıma neden olduğu; Anadolu'nun iki önemli devleti olan Urartular ve Friglerin ya zayıfladığı ya da yıkıldığı görülmektedir.

3.3. Friglerde Savaş Stratejileri

Hititlerin çöküşüne neden olan göç dalgalarıyla geldiği kabul edilen Frigler, Herodotus'a göre Makedonyalıların komşularıdır ve Trakya'dan gelmiştir⁶⁷⁴. Hititlerin

⁶⁷³ Sams, 2012: 65.

⁶⁷⁴ Herodotus, VII: 73.

kurulduğu coğrafyaya yakın bir yerde kurulan Frigler, Çorum, Tokat, Samsun, Konya, Burdur ve Bandırma'ya kadar uzanan bir alana hâkim olmuştur⁶⁷⁵.

Frigler öncesinde bölgenin hâkimi olan Hititler dönemine ait bolca tablet bulunurken Hitit Kralı II. Şuppiluliuma'dan sonra bölge yazılı kaynaklar açısından büyük bir karanlığa gömülmektedir. Anadolu tarihinde savaş ve stratejiye ışık tutan kaynaklar açısından değerlendirildiğine Hititler döneminde bolca bulunan yazılı kayıtlar, Urartularda azalsa da yine de devletin siyasi tarihini ana hatlarıyla verebilecek ve birçok tartışmaya ışık tutabilecek yeterlilikteydi. Fakat Friglerin sadece birkaç kelime ya da kişi adlarından oluşan yazılı kaynaklara sahip olması tarihsel sürecin takip edilebilmesini oldukça zorlaştırmaktadır⁶⁷⁶.

Günümüzde hala tartışmalı bir konu olan Frig-Muşki bağlantısı hakkında bilim camiasındaki görüş ayrılıkları, eldeki sınırlı bilgileri bile sorgulanır hâle getirmektedir. Her ne kadar Frig ve Muşki bağlantısı akademik dünyada hala tartışılan bir mevzu olsa da genellikle Frig tarihi çalışan araştırmacılar Muşkilerin Frig veya Friglerin bir kolu olduğunu kabul ettikleri için, çalışmanın bu kısmı söz konusu hipotez üzerine bina edilmiştir⁶⁷⁷.

MÖ 8. yüzyıl civarında bölgede siyasi bir güç olarak ortaya çıkan Frigler, her ne kadar Hititler gibi büyük bir imparatorluğun kurulduğu coğrafyada ortaya çıksa da tarihsel olarak Hititlerin savaş kültürü mirasını devam ettiremedikleri görülmektedir. Bunun neticesinde ise hızlı bir şekilde devletleşerek büyük bir siyasi güç hâline gelemedikleri ve bölgeye geldikleri MÖ 1200'lü yıllardan sekizinci yüzyıla kadar uzun bir devletleşme evresi geçirdikleri anlaşılmaktadır.

⁶⁷⁵ Sivas & Sivas, 2012: 10.

⁶⁷⁶ Pfalzner, 2012: 798.

⁶⁷⁷ Frig Muşki bağlantısı hakkında güncel bilgiler ve değerlendirme için *bak.* Sevin 2005: 78; Kuhrt, 2010: 244; Kopanias, 2015: 215-218; Ökse, 2019: 161-198.

Şekil 20. Frigya Haritası

(<http://www.turkishculture.org/archaeology/gordion-1081.htm>) E.T. 16.05.2021.

3.3.1. Frigya Ordusu

Frigya ordusu hakkında bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Ancak bölgede önemli bir askeri güç olduğu için dönemin şartlarına uygun olarak ordusunda süvari ve piyade gibi unsurlar bulunmalıdır. Süvarilerin varlığına dair veriler plakalar üzerindeki kabartmalarda da görülmektedir⁶⁷⁸.

Frig ordusuna dair bir diğer önemli bilgi ise Gordion'da bulunan ahşap bir rölyef üzerine nakşedilmiş mızraklı ve kalkanlı süvari tasviridir⁶⁷⁹. Yazılı kaynaklarda ise Herodotus, Frigya ordusunun ekipmanlarını sayarken Paphlagonialılar ile benzeştiğini söylemekte, sadece birkaç küçük değişiklik olduğunu belirtmekte ve bu ekipmanları şu şekilde tarif etmektedir:

⁶⁷⁸ Sams, 2012: 65.

⁶⁷⁹ Mellink, 1996: 637

*...örme başlıklar, küçük kalkanlar, oldukça kısa kargılar, mızraklar ve hançerlerle gidiyorlardı; ayaklarında bacaklarının yarısına kadar gelen, kendilerine özgü pabuçlar vardı.*⁶⁸⁰

Frig ordusunun asker kaynakları değerlendirilecek olursa, Friglerin Anadolu'da çağdaşları olan diğer topluluklar arasından sivrilerek bölgede hâkimiyet kurması, onların savaşçı bir kimliğe ve yeterli askeri güce sahip olduklarını göstermektedir. Öyle ki Frigler, V. Salmanassar döneminde Asurlular karşısında Geç Hitit devletlerinin sığındıkları en büyük askeri güç durumuna gelmiştir⁶⁸¹. Yukarıda ifade edildiği üzere Friglere bu gücü sağlayan asker kaynağı hakkında pek bilgimiz olmasa da bütün devletler hatta kabilelerde standart bir uygulama olan askerliğe elverişli kişileri asker yaparak oluşturulan ordu, Frig ordusunun da çekirdeğini teşkil ediyor olmalıdır.

Asur Kralı I. Tiglat-Pileser'in, Muşkilere (Frig) karşı sefere çıktığında 5 Muşki kralı ile savaştığından bahsetmesi bu konuda önemli bir ipucu vermektedir⁶⁸². Zira buradan hareketle Friglerin de -Urartuların krallık öncesi döneminde olduğu gibi- konfederatif bir siyasi yapılanmaya sahip oldukları söylenebilir. Ayrıca Frigya Tümülslerinin sayısı da yerel beylerin varlığına dair veri sağlamaktadır ve savaş zamanında birleşen kabilelerin Frig ordusunu meydana getirdiği düşünülmektedir⁶⁸³.

Anadolu'da kurulan devletlerin en temel sorunu olan asker temini için Friglerin kullandığı bir diğer yöntem ise müttefiklerdir. Frigler, Asurlulara karşı önce Urartular ile ittifak kurmuş⁶⁸⁴, daha sonra ise Kimmerlerin baskısı karşısında Asur Kralı II. Sargon'a hediyeler göndererek onun desteğini sağlamaya çalışmıştır⁶⁸⁵. Friglerin müttefikleri ile ortak askeri faaliyetler yürüttüğüne dair bir diğer veri ise İlyada Destanı'nda bulunmaktadır. Destanda Troyalılar ile ittifak kuran Frigyalı Mygdon'un Amazonlar ile savaştığı anlatılmaktadır⁶⁸⁶. Bu veriler, Friglerin nüfus yoğunluğunun düşük olması sebebiyle bölgede büyük çaplı savaşlar için müttefiklerine bağımlı olduğunu işaret etmekte; ayrıca müttefiklerin Friglerin en önemli asker kaynağı olduğunu göstermektedir.

⁶⁸⁰ Herodotus, VII: 72,73.

⁶⁸¹ Berndt & Ersöz, 2008: 18

⁶⁸² RIMA, II: 14-15.

⁶⁸³ Sevin, 1982: 230.

⁶⁸⁴ RINAP, Sargon II 1, 452b.

⁶⁸⁵ Elayi, 2017: 94.

⁶⁸⁶ Homerus, III: 184-186.

3.3.2. Müttefikler ve Savaş Stratejileri

Frigler-Muşkilerin savaş ve stratejilerine dair bilgilere Asur kaynaklarında rastlanmaktadır. Muşkilerin savaş stratejisinde en dikkat çekici nokta bölgede müttefikler toplayarak Asur'un egemenliğine karşı gelmiş olmalarıdır. Beş kral tarafından yönetilen Muşki ordusu Qadmuhu'yu işgal etse de Asurlular tarafından ağır bir mağlubiyete uğratılmıştır⁶⁸⁷. II. Sargon dönemine ait bir belgede ise Muşkili Mita isimli bir kraldan bahsedilmektedir⁶⁸⁸.

Friglerin stratejilerine bakıldığında müttefikler aracılığı ile Asurluların egemenlik alanlarına doğru bir baskı yapıldığı görülmektedir. Bu politika muhtemelen Hititler ile aynı hedefi taşımaktaydı. Bu hedef önce Mezopotamya civarındaki devletlerin Anadolu'daki egemenlik alanlarını yok etmek daha sonra ise bölgenin zenginliklerini ele geçirmektir. Hititler, Mezopotamya'daki çalkantılı siyasi olayları iyi değerlendirerek I. Muşili döneminde Babil'i ele geçirmeyi başarmıştır. Ancak aynı başarıyı Frigler için söylemek mümkün değildir. Zira Frigler döneminde Asurluların başında II. Tukulti-Ninurta, II. Sargon gibi askeri ve siyasi olarak son derece güçlü ve dirayetli krallar bulunmaktaydı. Asur yıllıklarından anlaşıldığı kadarıyla, Frigler birkaç yüzyıl gibi uzun bir zaman diliminde Mezopotamya'ya sızma girişimlerinde bulunmuştur. Ancak Friglerin bu uzun süreli baskıların tamamını Asur kralları başarılı bir şekilde savuşturmayı başarmıştır. Kimmerlerin gelişi ile de Frigler kendi ülkelerini bile koruyamaz hâle gelmiştir⁶⁸⁹.

Asur yıllıklarında adı geçen Kral Mita, Midas ile eş tutulmaktadır ve Mita, Asurlulara karşı isyanları destekleyerek Asur karşıtı olan devletler ile ittifak kurmuştur. Diğer taraftan Eski müttefiki olan Tabal'a Asurlular saldırdığında ise tarafsız kalmıştır. Önce düşmanlık ile başlayan Frig-Asur ilişkileri yerini zamanla daha dostane ilişkilere bırakmış hatta Kimmerler Friglere saldırdığında ise Asur kralı II. Sargon'a hediyeler gönderilerek Asurluların desteği alınmaya çalışılmıştır⁶⁹⁰. Öte taraftan Friglerin

⁶⁸⁷ Beyce, 2012: 360.

⁶⁸⁸ RINAP, Sargon II 1, 72; 1,117b; 1, 198b.

⁶⁸⁹ Kopanaïs, 2015: 215-218.

⁶⁹⁰ Elayi, 2007: 88-89.

Troyalılar ile de bir ittifak kurduğunu İlyada Destanı'ndan öğrenilmektedir⁶⁹¹. Tüm bunlar Friglerin tamamen güç odaklı bir siyaset ve strateji takip ettiklerini göstermektedir.

3.3.3. Savunma

Friglerden günümüze ulaşan arkeolojik verilerden hareketle Kimmerlerin gelişine kadar, Friglerin büyük bir siyasi baskıya maruz kalmadıkları anlaşılmaktadır. Gordion'da yapılan arkeolojik araştırmalarda her ne kadar yangın tabakasına rastlansa da bunun düşman işgali nedeniyle değil kazara çıkan bir yangın sebebiyle olduğu düşünülmektedir⁶⁹². Başlangıçta köy gibi küçük bir yerleşme olan Gordion'da, Friglerin geçirdiği uzun devletleşme süreci sonrasında ancak 900'li yıllarda büyük çaplı mimari yapıların inşa edildiği ve büyük saldırılara dayanabilecek surların yapıldığı arkeolojik verilerden anlaşılmaktadır. Yapılarda bir diğer dikkat çeken nokta ise Geç Hitit şehirleri gibi çevredeki mimari özelliklerin Gordion'da da görülmesidir. Bu durum onların merkezileşmeye başladıklarında çevre kültürlerle etkileşimde olduklarını ve savunma stratejisinde komşularından etkilendiklerini göstermektedir⁶⁹³.

Frigler, sadece başkentleri Gordion'a değil, Kerkenes Dağı gibi diğer önemli şehirlerine de düşman saldırılarına karşı savunma amacıyla surlar yapmıştır. Friglerin savunma amacıyla yaptıkları kalelerin sur genişlikleri 7 metredir, surların yüksekliği ise bilinmemektedir. Hitit ve Urartu'da gördüğümüz, kuşatılanların taktiksel manevralar yapabilmesine imkân veren huruç kapılarının da Frig savunma yapılarında kullanıldığı gözlenmektedir⁶⁹⁴.

3.4. Lidyalılarda Savaş Stratejileri

Batı Anadolu'da Bakırçay ve Büyük Menderes nehirleri arasına konumlanan Lidya, Eski Çağ'da Anadolu tarihinde önemli izler bırakan bir devlettir⁶⁹⁵. Ancak bu devletin yazılı kaynakları Hititler ve Urartulara kıyasla oldukça yetersizdir ve yazılardan çoğu mezar stellerine aittir. Yazılı kaynaklar ile ilgili bir diğer sorun ise ele geçirilen

⁶⁹¹ Homerus, III: 184-186.

⁶⁹² Marston, 2012: 47.

⁶⁹³ Sams, 2012: 52.

⁶⁹⁴ Mellink, 1996: 628.

⁶⁹⁵ Greenewalt, 2010: 10.

yazıların büyük bir kısmının MÖ 5. ve 4. yüzyıla tarihlenmesidir⁶⁹⁶. Bu yüzden Lidya tarihi ile ilgili bilgilerin kaynağı dönem tarihçilerinin yazdıkları ve arkeolojik verilerden ibarettir.

Babadan oğula geçen krallık sistemi ile yönetilen bu devlete dair en önemli bilgiler Herodotus tarafından verilmektedir. Ancak Herodotus'un yazdıklarında, eski kral Candules, onun eşi ve Gyges arasında geçen hikâye, Lidyalıların tarihine dair bilgilerden daha fazla yer kaplamaktadır. Nitekim Herodotus'un anlatımında tarihi olaylar oldukça geri planda kalmıştır. Herodotus üç hanedanlıktan bahsetse de hakkında en çok bilgi sahibi olunan ve en önemlisi, Gydes'in Candaules'i öldürerek kurduğu Mermnadlar hanedanlığıdır. Bu hanedanlığın kralları Gyges (680-644), Ardys (644 civarından geç 7. Yy. sonlarına doğru), Sadyattes (7. Yy. sonları-610 civarı), Alyattes (yaklaşık 610-560) ve Kroisos (yaklaşık 560-540)'tur. Bunlar içinde askeri faaliyetleri hakkında en çok bilgi olanları ise Gyges, Alyattes ve Kroesus'tur⁶⁹⁷.

Friglerin egemen olduğu bölgelerde hâkimiyet kuran Lidyalılar kısa bir zamanda Anadolu'da büyük bir güç hâline gelmiştir. Bu gücün altında yatan ekonomik neden ise bölgedeki gümüş ve altın kaynaklarıdır. Diğer taraftan kısa bir zaman içinde bölgede önemli bir siyasi güç hâline gelebilmelerinde, kendilerinden önce bölgeye hâkim olan Friglerin savaş kültürünü benimsemelerinin de etkisi vardır. Tüm bunlar onları kısa zamanda Yakın Doğu'nun zengin ve güçlü devletlerinden biri hâline getirmiştir⁶⁹⁸. Geniş ekonomik imkanları sebebiyle bölgedeki devletlerden paralı asker dahi alabilen Lidyalılar, zamanla sahip oldukları zenginlik sebebiyle düşmanların dikkatini çekmekte ve ekonomik gelir vadeden bir hedef hâline gelmektedir. Bu durum onları bazen elindekileri korumak bazen ise egemenlik alanlarını genişletmek için savaşmak ve strateji uygulamak zorunda bırakmıştır.

Lidyalılar tarihlerinde üç önemli düşmanla, Kimmerler, Medler ve Persler ile devletlerinin bekası için mücadele etmiştir. Lidya kralı Gyges, önceleri Kimmerler ile savaşmak için Asur kralı Asurbanipal'den yardım istemiş ve Asurlular da bu yardımı sağlamış, bu sayede de Kimmerler ağır bir mağlubiyete uğratılmıştır⁶⁹⁹. Ancak sonraki

⁶⁹⁶ Melchert, 2010: 267.

⁶⁹⁷ Roosevelt, 2012: 901.

⁶⁹⁸ Crompton, 2008: 35.

⁶⁹⁹ RINAP, Ashurbanipal 003, II, 86b.

Kimmerler ile yapılan savaşta Lidya kralı Gyges öldürülmüştür. Kimmer sorununu çözen ve Anadolu’da Kimmer egemenliğini ortadan kaldıran kral ise Alyattes olmuştur⁷⁰⁰. Alyattes’in başarısı sayesinde devlet, varlığını tehdit eden önemli bir düşmandan kurtulmuş ve gelişmeye başlamıştır.

Şekil 21. Lidya Haritası

(oer2go.org/mods/es-wikipedia-static/content/i/m/map_of_lydia_ancient_times-es.svg.png) E.T. 16.05.2021.

3.4.1. Lidya Ordusu

Friglerin yıkılmasından sonra Batı Anadolu’da hâkimiyet kuran Lidyalılar, uzun bir süre bölgede siyasi istikrarın en büyük tehdidi olan Kimmerleri bölgeden uzaklaştırmayı başarmış; daha sonra da yayılım ve etki alanını genişletmeye çalışmıştır. Fakat Lidya’nın asker kaynakları doğu komşuları olan Medler ve Perslere nazaran daha sınırlıdır. Bu nedenle Lidyalıların, Medler ve Persler ile rekabet edebilmesi için asker temin etmesi devletin bekası açısından hayatî bir önem taşımaktadır.

Lidyalılar, Kimmer ve İskitlerin Anadolu’da neden oldukları yıkımın ardından onlarla mücadele edebilmek için Kimmer ve İskit tarzı süvari ağırlıklı ordu sistemine

⁷⁰⁰ Mellink, 1996: 559.

adapte olmuşlardır. Herodotus, Lidya süvarileri ile ilgili şunları yazmaktadır: “*O dönemde Asya’da hiçbir halk, yiğitlikle ve güçlülükte Lydia’lıların bileğini bükemezdi; at üstünde dövüşürlerdi, büyük mızrakları vardı ve usta binciydiler*”⁷⁰¹. Herodotus’un Persler ile yapılan savaşta özellikle savaşın belirleyici unsuru olarak tanımladığı Lidya süvarileri, Lidya piyadeleriyle birlikte merkezi ordunun en temel ögesini oluşturmaktadır. Fakat bunların nasıl orduya asker temin edildiği sorusunun muhtemel cevabı, Herodotus’un işaret ettiği gibi savaşçı bir topluluk olmalarında yatar. Yani asker kaynağı kendi insanları olmalıdır⁷⁰².

Lidya ordusu denilince akla ilk gelen şey paralı askerlerdir. Lidyalıların paralı askerlere neden ihtiyaç duyduğu ve bunların ordunun en önemli ögesi hâline nasıl geldiği sorusunun cevabını verebilmek için Anadolu’da daha önce kurulan devletlerin insan kaynaklarına bakmak ve verileri sentezlemek gerekir. Örneğin, geniş bir coğrafyaya hâkim olan Hititler, ele geçirdiği bölgelerdeki halktan asker temin etmek gibi çeşitli metotlarla ordusunu destekleyebiliyordu. Fakat Lidyalıların hâkim olduğu coğrafyada nüfus yoğunluğu düşüktür ve güçlü düşmanlara sahip olan devlet, geniş bir coğrafyaya yayılma imkânı da bulamamıştır. Lidyalıların nüfus potansiyelinin düşüklüğü nedeniyle asimetrik savaş durumu ortaya çıkmıştır. Lidyalıların rakiplerinin insan gücü, onları bazı çözüm yolları bulmaya itmiştir. Bulunan bu çözüm ise paralı askerlerdir⁷⁰³.

Pteria’da Perslerin askerî gücü karşısında başarı elde edemeyeceğini düşünen Lidya kralı Kroisos, başkente geri çekilmiştir. Bu geri çekilişin amacı, müttefiklerinden daha fazla sayıda asker alabilmek ve bu sayede Perslerle savaşabilecek sayısal yeterliliğe sahip bir ordu oluşturmaktır. Bu durum, Perslerle karşılaşan Lidya’nın merkezi ordusunun veya bölgesinde topladığı ordunun yetersiz kaldığını göstermektedir⁷⁰⁴. Bunun neticesinde Lidya ordusu mecburen paralı askerlere bağımlı kalmış ve bu durum da devletin çöküşüne neden olmuştur.

Lidya ordusunun asker kaynaklarından biri de müttefiklerinden temin ettiği askerlerdir. Gyges’in Kandaules’i devirmesinden sonra çıkan isyanlarda Lidyalıların müttefiklerinden yardım aldığı bilinmektedir. Zira Milaslı Arselis komutasında bir ordu

⁷⁰¹ Herodotus, I: 79.

⁷⁰² Polyaeus, VII: 6.

⁷⁰³ Morillo vd., 2009: 20.

⁷⁰⁴ Herodotus, I: 77.

Gyges'in yardımına gelmiştir⁷⁰⁵. Gyges'in bir diğer girişimi de Kimmerlere karşı Asur'dan müttefik olarak destek talep etmesidir⁷⁰⁶. Ayrıca Lidyalılar, Perslere karşı Babil, Mısır ve Sparta'nın desteğini de aramışlardır⁷⁰⁷. Bu veriler bize Lidya ordusuna asker temininde müttefik ordularının ne kadar hayatî öneme sahip olduklarını göstermektedir.

Herodotus, Pteria'daki Lidya-Pers savaşını anlatırken şu şekilde bir ifade kullanmaktadır:

*Orada konakladı (Koroisos) ve Suriyelilerin yurtlarını yağma etti; ülkenin başkentini aldı ve halkını köleleştirdi, çevrede köy, kasaba ne varsa hepsini aldı ve kendisine hiçbir zararları dokunmamış olan Suriyelileri göç etmek zorunda bıraktı*⁷⁰⁸.

Ancak Kapadokya'da bulunan Pteria halkının köleleştirildiğinden ve göçe mecbur bırakıldığından bahseden Herodotus, bu göçün ülke dışına sürgün mü yoksa ülke içinde iskân mı olduğuna dair net bir bilgi vermemektedir. Dolayısıyla daha önceki devletlerde uygulanan sivil esir politikasının Lidya'da var olup olmadığına dair kesin bir karar vermek mümkün görünmemektedir.

Lidya ordusunda kullanılan silahlara gelince bu hususta yine en önemli bilgileri Herodotus vermektedir. Onun ifadesine göre Lidyalıların savaş aletleri, Greklerin silahlarına çok benzemektedir⁷⁰⁹. Nitekim Lidya askerlerinin saldırılardan korunması için bir yuvarlak kalkan, baldırlara kadar vücudun büyük bir kısmını kapatan bir zırh ve miğfer taşıdığı bilinmektedir. Askerlerin savaşta kullandıkları silahlar ise bazısı orak şeklinde olan kılıçlar, mızrak, ok-yay ve sapan gibi silahlardır. Özellikle Sardes'te araştırma yapan arkeologların bulduğu silahlar ve kabartmalar da bu bilgileri desteklemektedir⁷¹⁰.

⁷⁰⁵ Plutarkhos, II: 45.

⁷⁰⁶ Roosevelt, 2014: 23; Topaloğlu & Uslu, 2020: 296.

⁷⁰⁷ Kuhrt, 2010: 252.

⁷⁰⁸ Herodotus, I: 76.

⁷⁰⁹ Herodotus, VII: 74.

⁷¹⁰ Cahill, 2010b: 358.

3.4.2. Müttefikler ve Stratejileri

Lidya'nın stratejilerine baktığımızda ilk olarak dikkati çeken şey sürdürdükleri politikaların sadece bölgesel olmadığıdır. Nitekim Lidyalılar o günün şartlarında bile Asur, Mısır ve Medler gibi devletlere karşı global stratejiler yürütmektedir. Bu noktada Lidya'nın doğuda önce Med daha sonra ise Perslere karşı savunma politikası izlediği batıda ise Grek şehirlerini egemenlik altına almaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim bu politikaya uygun olarak Lidyalıların Medlere ve Perslere karşı Kızılırmak nehrini sınır olarak kullandığı görülürken Ege kıyılarındaki küçük Grek şehirlerini ise yayılım alanı olarak belirlemiştir⁷¹¹.

Lidyalılar, batıda bulunan Grekleri egemenlikleri altına almanın yanı sıra Ege adalarında da hâkimiyet kurmayı hedeflemektedir. Böylece ekonomik ve siyasi egemenlik noktasında devletin sınırlarının ve imkanlarının genişletilmesi planlanmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için Lidyalılar, belki de Anadolu tarihinde ilk kez böylesine büyük bir donanma hazırlığına girişmiştir. Ancak daha sonra çeşitli sebeplerden dolayı adaları egemenlik altına alma girişiminden vazgeçmişlerdir⁷¹².

Lidyalılar doğu komşuları ile olan politik ilişkilerini, bölge açısından oldukça stratejik bir nokta olan Kızılırmak nehri üzerinden şekillendirmişlerdir. Bu nehir önce Medler ile olan ilişkilerinde sınır görevi görmüş daha sonra Pteria Savaşı'na kadar da Perslerle sınır olarak kalmıştır⁷¹³.

3.4.3. Kuşatma

Batı Anadolu'da kurulan Lidyalıların bölgedeki ilk büyük rakibi Kimmerlerdir. Lidya kralı Alyattes döneminde Kimmerler ağır bir mağlubiyete uğratılmış ve bölgedeki siyasi etkileri bitirilmiştir. Bununla birlikte Lidyalılar kendilerine karşı Kimmerler ile ittifak yapan İyona şehirlerine yönelik baskıcı bir politika izlemiştir. Lidya kralı Sadyattes Miletos'un çevresini birkaç yıl üst üste yakıp yıkmış ancak daha sonra iki rakip arasında bir anlaşma yapılmıştır. Burada Lidyalıların uyguladıkları strateji son derece önemlidir. Zira Lidyalılar uzun vadeli planlar yaparak şehrin ekinlerini birkaç yıl üst üste yakarak

⁷¹¹ Mellink, 1996: 648; Demir, 2014: 235-238.

⁷¹² Herodotus, I. 27.

⁷¹³ Roosevelt, 2012: 902.

şehri sistematik bir çöküşe sürüklemişler ve kendileri ile anlaşma yapmaya mecbur kılmışlardır⁷¹⁴.

Lidyalıların savaş taktiklerine dair bir diğer önemli bilgiye ise arkeolojik araştırmalar vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Nitekim Lidya kralı Alyattes'in Smyrna'ya yaptığı saldırıda kullanılan kuşatma metodu, Smyrna'nın kuzey batı kısmındaki arkeolojik kalıntılarda görülebilmektedir. Lidyalılar şehri kuşattıklarında şehrin kuzey batı kısmında bulunan surları dışardan moloz ve toprak doldurarak şehri ele geçirmişlerdir. Arkeolojik kalıntılara göre bu şehir ele geçirilirken kullanılan silahlar sapan, yay ve oktur. Oklar hem yıkıntılarda hem de duvarlara saplanmış bir halde bulunmuştur⁷¹⁵.

Lidyalıların saldırı kadar savunmada da ileri bir seviyeye ulaştıklarını günümüze kadar gelen savunma yapıları göstermektedir. Nitekim Lidyalıların en görkemli şehri olan başkent Sardes'de ki sur kalıntıları Lidyalıların savunma mimarisini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu şehrin surlarının günümüze ulaşan yüksekliği 10-13 metre civarındadır ve genişliği ise 3-4 metredir⁷¹⁶. Fakat bu surların ilk yapıldığı dönemlerde daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir.

3.4.4. Lidya-Med İlişkileri

Eski Çağ tarihinin en önemli devletlerinden biri olan Asurluları yıkan Medler, Yakın Doğu'nun yeni hâkimi olarak ortaya çıkmış ve yayılmacı politikaları neticesinde Lidya ile karşı karşıya gelmiştir. Lidyalılar ile Medler arasında yapılan savaş sırasında güneş tutulması meydana gelince her iki ordu da bunu ilahi bir işaret sayarak anlaşmaya varmış ve Kızılırmak (Halys) nehrini iki devlet için sınır saymışlardır (MÖ Mayıs 585). Bu anlaşma kralî aileler tarafından evlilikle de sağlama alınmış ve Kızılırmak Medlerin yıkılışına kadar iki devlet arasında sınır vasfını korumuştur⁷¹⁷. Öte taraftan Lidyalıların evlilikler yaparak Grek şehirleri ile de akrabalık bağları kurdukları görülmektedir. Bu da Lidyalıların evliliği politik bir araç olarak sıkça kullandıklarını göstermektedir⁷¹⁸.

⁷¹⁴ Demir, 2014: 235-238.

⁷¹⁵ Mellink, 1996: 648.

⁷¹⁶ Cahill, 2010a: 79-85.

⁷¹⁷ Herodotus, I: 74.

⁷¹⁸ Roosevelt, 2012: 901.

3.4.5. Pteria ve Sardes'teki Savaş: Taktik ve Stratejiler

Lidyalılar ile Medler arasında yapılan anlaşmayla Kızılırmak, iki devlet arasında sınır olarak belirlemişti. Fakat Medlerin, Persler tarafından yıkılmasıyla Lidyalılar ve Medler arasında yapılan anlaşma ortadan kalkmış, Lidyalılar yine İran kökenli başka bir devletin hedefi hâline gelmiştir. Pers kralı Kyros'un ordusuyla birlikte Anadolu'ya doğru ilerlediği haberini alan Lidya kralı Kroisos, Persleri Lidya topraklarına girmeden karşılamak için harekete geçmiştir. Kroisos, Kapadokya'da Pteria (Kerkenes Dağı⁷¹⁹) civarında kampını kurmuş ve Pers ordusunun gelmesini beklemiştir. İki ordu Pteria'da karşılaşmış fakat ilk gün her iki ordu adına da hiçbir sonuç çıkmamıştır. Herodotus'a göre Lidyalılar, Perslere kıyasla asker sayılarının az olması sebebiyle geri çekilmiştir. Bu geri çekilişin amacı ise Lidyalıların müttefiklerinden daha fazla yardım alıp, onlardan temin ettiği askerler sayesinde daha güçlü bir ordu oluşturmaktır. Lidya ordusu sonucu belli olmayan bu savaşın ardından başkent Sardes'e geri dönmüş; Kroisos ise büyük bir hata yaparak ordusunun paralı askerlerini terhis etmiş ve baharda savaş için yeniden gelmelerini isteyerek ülkelerine göndermiştir. Pers kralı Kyros ise muhtemelen müttefiklerinin kışın bölgede kalmayacağını bildiği için Lidya ordusunu takip etmiş ve başkent Sardes'e kadar gelmiştir. Böylece Kroisos, başkentinin yakınlarında savaşımaya mecbur bırakılmıştır⁷²⁰.

Pteria'da yapılan savaşın iki devlet için de büyük bir getirisi olmadığı açıktır. Ancak stratejik olarak Persler büyük bir avantaj elde etmiş ve rakiplerini son derece zayıf bir anda yakalamıştır. Pers ordusunun kendisini takip ederek başkente geldiğini gören ve artık elinde başka bir seçenek kalmayan Kroisos, mecburen ordusunun elinde kalan kısmını savaşa sürmüştür⁷²¹.

Herodotus'un anlatımına göre Pers kralı burada oldukça farklı bir taktiğe başvurmuş ve Pers ordusunun yüklerini taşıyan develeri en öne yerleştirmiştir. Üzerinde deve sürücüleri ile birlikte Lidya ordusuna karşı gitmelerini emreden Kyros, Lidya kralı Kroisos hariç herkesin öldürülmesini emrederek ordusunu savaş meydanına sürmüştür.

⁷¹⁹ Bryce, 2012: 565.

⁷²⁰ Herodotus, I: 79-84.

⁷²¹ Cahill'in "*Sardes'teki Pers Tahribi*" adlı çalışmasında bu durumun arkeolojik izlerine rastlanmıştır. İskeleti bulunan askerlerden birinin Pteria'da savaştığını ve yaralandığını, ağırlık ve yoğun yürüyüş nedeniyle zedelenmiş bacağıyla yaklaşık 620 km'lik yolu yürüdüğünü ve en son Sardes kuşatmasında öldüğünün kanıtlarına ulaşmıştır. Cahill, 2010b.

Pers Kralı Kyros'un yük develerini savaş meydanına sürmesinin nedenini Herodotus şu şekilde açıklamaktadır:

*At deveden korkar ne görmeye ne de kokusuna dayanabilir... İşte Kyros, Lydia'nın mucizeler beklediği parlak süvarisini hiçe indirmek için bu ustalıklı çareye başvuruyordu. Savaş başlayıp da atlar develerin kokusunu alınca ve onları görünce, Kroisos'un bütün ümitlerini kırarak tersyüz ettiler.*⁷²²

Yukarıdaki metinde anlatıldığı üzere atları ürken Lidya ordusu askerleri, atlarından inerek Pers ordusuyla savaşmış ancak ciddi kayıplar veren ordu geri çekilerek Sardes'e sığınmıştır.

Kroisos son çare olarak Greklerden yardım istemiş ancak yardımın gelmesi gecikmiştir. Şehir Herodotus'un anlatımına göre sarp olduğu için yeterince sur duvarlarının yapılmadığı yerden Pers ordusunun şehre girmesi ile düşmüştür⁷²³. Şehir Pers kuşatmasına sadece 14 gün dayanabilmiştir. Şehir arkeolojik kaynaklarla da kanıtlandığı üzere büyük bir yangın geçirmiş ve şehri savunurken ölen askerlerin cesetleri yıkıntıların altında kalmıştır. Bu yangın, Anadolu'nun zengin uygarlıklarından olan Lidyalıların kurduğu devletin sonu olmuştur⁷²⁴.

3.5. Anadolu'da Pers Egemenliği ve Yeni Düzen

Altıncı yüzyılın ortalarında, dünya tarihinin en zengin ve en geniş sınırlarına yayılan imparatorluklarından biri olan Pers İmparatorluğu ortaya çıkmıştır. Kral Kyros döneminde, Seyhun'dan Ege denizine kadar uzayan sınırlara sahip bu büyük imparatorluk, kozmopolit ve kapsayıcı politikaları, yerel yönetim ve kültürler hoşgörülü yaklaşımı sayesinde Eski Çağ'da daha önce hiç olmadığı kadar kültürler arasında etkileşim kurulmasını sağlamıştır⁷²⁵.

Asurlular ve Urartuların güçlü zamanlarında egemenlikleri altında tuttıkları İran'da, Medler, Cyaxares'in liderliğinde bölgede büyük bir güç hâline gelmiştir. Ancak

⁷²² Herodotus, I: 80. Doğuştan ürkek davranışlar sergileyen atlar ancak eğitilmesi ile bunun üstesinden gelinebilir. Bak. Fraser 2010: 207. Xenophon da yine Herodotus'un görüşünü destekler ve develerin atları ürküttüğünü belirtir. Xenophon VII. I. 49.

⁷²³ Herodotus, I: 84.

⁷²⁴ Cahill, 2010b: 359

⁷²⁵ Tetova, 2007: 1-7.

Medlerin kurduğu imparatorluk kısa bir süre sonra başka bir İran kökenli devlet tarafından yıkılmış ve yerine Pers İmparatorluğu kurulmuştur. Persler, Kyros zamanında İran'dan Anadolu'ya doğru ilerlemiş önce Pteria'da Lidyalılar ile karşılaşmış ve geri çekilen Lidyalıları başkentlerine kadar takip ederek başkentleri Sardes'i ele geçirmiştir. Böylece Persler, MÖ 547- 546'lı yıllara tarihlenen Lidya'nın düşüşü ile Büyük İskender'in Anadolu'ya gelişi olan Granikos Savaşı'na (MÖ 334) kadar, yaklaşık iki yüzyıl boyunca Anadolu'ya hâkim olmuştur⁷²⁶.

Pers kralı Kyros Lidya Kralı Kroisos'u yendikten sonra bölgedeki Grek şehirleri Pers kralına, Pers egemenliğini kabul etmek için elçi göndermiştir. Ancak Lidya Kralı Kroisos'a karşı mücadeleye başlamadan Grek şehirlerinin desteğini isteyen ve olumsuz cevap alan Pers kralı Kyros, bu kez de Grek şehirlerinin yapmış olduğu teklifi reddetmiştir⁷²⁷. Pers kralı Kyros, Sardes'te bölgenin güvenliğini sağlaması ve Grek şehirlerini egemenlik altına alması için bir ordu bıraktıktan sonra başkente geri dönmüştür. Tabiiyetleri kabul edilmeyen Grek şehirleri, Miletos hariç, derhal savuma için hazırlıklara başlamıştır. Böylece Persler bölgeye adım atar atmaz Grek ve Persler arasındaki savaşın tohumları atılmıştır. Bölgedeki bir diğer önemli olay ise Lidyalı esirleri ve Lidya hazinesini Pers başkentine götürmekle görevli Paktyes'in isyan çıkarmasıdır. Paktyes'in Perslere karşı başlattığı bu isyan kısa süre içerisinde bastırılmıştır. Pers satrapı Harpagos zamanında ise bölgenin büyük bir kısmı Pers egemenliğine girmiştir. Bölgede siyasi egemenliğini sağlamlaştıran Persler artık Anadolu'yu, Yunanistan'ı (Hellas) ele geçirmek için bir üs olarak kullanmaya başlamıştır⁷²⁸. Böylece Anadolu, Perslerin batı stratejisinin en temel hareket noktası hatta Pers tarihinin en önemli olaylarının cereyan ettiği yer hâline gelmiştir. Bu durum İskit-Kimmer göçleri ile jeopolitik ve stratejik açıdan geri plana düşen Anadolu'nun, yeniden jeopolitik ve stratejik önemini kazanmasını sağlamıştır.

3.5.1. Anadolu'daki Satraplıklar ve Yönetim Anlayışı

Oldukça geniş bir alana yayılan Pers İmparatorluğu, siyasi olarak Pers kralının idaresindedir ancak kral satraplar aracılığıyla bu imparatorluğu yönetmekte ve bu yüzden

⁷²⁶ Sarıkaya & Arslan, 2017: 78.

⁷²⁷ Herodotus, I: 141.

⁷²⁸ Gabriel & Boose, 1994: 140.

satraplara oldukça geniş yetkiler verilmektedir. Pers İmparatorluğu, yönetim açısından hem merkezi bir imparatorluk olması hem de satraplara verdiği geniş yetkiler nedeniyle iki zıtlığı bir arada bulundurmaktadır⁷²⁹. Satraplıkların bazen merkezi otorite ile çatıştıkları gözlenirse de Perslerin siyasi gücü açısından son derece önemli oldukları görülmektedir. Zira Perslerin sahip oldukları neredeyse limitsiz sayılabilecek ekonomik gücün ve insan kaynağının arkasında bu satraplıklar vardır. Perslerin idari sisteminin en önemli dayanağı olan ve “bölgenin koruyucusu”⁷³⁰ anlamına gelen satrap, atandığı bölgenin kralı gibi düşünülebilir⁷³¹.

Perslerin özellikle başkentten uzak noktaları ele geçirmesiyle, kral adına bu bölgeleri idare etmek için atanan satrapların Pers kralına karşı bazı görevleri vardır. Bu görevlerin başlıcaları şunlardır: Atandıkları bölgede Persleri temsil etmek; Kralın gücünü sağlamlaştırmak ve egemenliğinin devamını sağlamak; Kral için yeni bölgeler fethetmek ve Perslerin gücünü artırmak; Kralın ordusu için asker toplamak ve kral savaşa gittiğinde bu askerlerle birlikte kralın ordusuna katılmak; Atandıkları bölgede hediye, yıllık vergiler toplayıp krala göndermek⁷³². Özellikle vergilerin toplanması ve orduların oluşturulması satraplıklara büyük imkânlar tanımış bu sayede adeta birer yerel krala dönüşmelerinin yolu açılmıştır. Satrapların bu gücünü göstermesi bakımından Sardes satrapı Oroites’in faaliyetleri önemli bir örnek teşkil etmektedir. Sardes satrapı Oroites, Mag isyanını fırsat olarak değerlendirerek Anadolu’daki diğer satraplıkları da egemenliği altına almış ve böylece Sisam adalarından Kapadokya’ya kadar geniş bir coğrafyaya hâkim olmuştur⁷³³. Görüleceği üzere sadece bir satrap olan Oroites, bir hamle ile Anadolu’da devlet sahibi birçok kraldan daha güçlü bir hâle gelebilmiştir. Daha önce de vurgulandığı gibi yetkilerine, askeri ve ekonomik gücüne bakıldığında Pers satrapı adeta bölgesinin kralıdır⁷³⁴.

Ekonomik imkanlar ve Pers idari sisteminin tanıdığı siyasi özgürlükle birlikte artık Anadolu’da satrapların oluşturduğu stratejiler ve onların verdiği kararlar etkili olmuştur. Kyros döneminde Anadolu’da oluşturulan iki satraplıktan biri Daskyleion

⁷²⁹ Briant, 2020: 10.

⁷³⁰ Briant, 2020: 65.

⁷³¹ Tekin, 2008: 97.

⁷³² Briant 2002: 65-68.

⁷³³ Herodotus, III: 120.

⁷³⁴ Tekin, 2008: 97.

diğeri ise Sardes'tir⁷³⁵. Diğer taraftan Anadolu'da satraplıkların yanı sıra Lykia ve Kapadokya gibi bazı yerlerde ise şehirlere özerklikler tanınmış ve bu şehirlerin yönetimi yerel aristokratlara bırakılmıştır⁷³⁶.

3.5.2. Pers Stratejisinde Anadolu'nun Yeri ve Önemi

Kambyses zamanında Mısır da ele geçirildikten sonra Perslerin egemenlik alanı Hindistan'dan Afrika'ya kadar ulaşmıştır. Fakat oldukça geniş alanlara yayılan Pers İmparatorluğu için en önemli bölgelerin başında Anadolu gelmektedir. Nitekim Anadolu'nun Perslerin yayılım alanı olarak belirlenen Yunanistan ve Avrasya ile bağlantı sağlaması ve batıdan gelebilecek tehlikelerin de güzergahı olması bakımından bu coğrafya Perslerin yayılım ve savunma stratejilerinde kilit bir rol üstlenmiştir. Bununla beraber yine aynı coğrafya satraplar arasında çekişmeler yaşanmasına; Greklerin saldırı ve isyanlarına, kralı devirmeye çalışan satrapların isyanlarına sahne olması bakımından Perslerin çöküşünü de başlatmıştır.

Perslerin büyük zorlukla karşılaşmaksızın bölgenin en güçlü krallığı olan Lidyalıları egemenlik altına almaları, onlara siyasi bir birliği olmayan Ege kıyılarındaki Grek şehirlerinin rahatlıkla hâkimiyet altına alınabileceğini düşündürmüş olmalı ki bu yüzden Persler Sardes'e bir garnizon kurup bir Pers birliği bırakmakla yetinmişlerdir. Bölgedeki Pers yayılma stratejisini devam ettirmesi için ise Tabalos adlı bir satrap bırakılmıştır. Nitekim daha sonra Lidyalıların başlattığı isyanı bastırmak için bölgeye gelen Mazares komutasındaki Pers ordusu ile Anadolu'da güçlenen Persler, bölgeye sonradan atanan satrap Harpagos ile birlikte Anadolu'nun batısını egemenlikleri altına almıştır⁷³⁷.

Anadolu'da Persler, Grekler ve Makedonları ilgilendiren en önemli olaylardan biri İyon isyanıdır. İyon isyanı ve sonucu tarih açısından büyük bir değişim getirmese de Grek ve Makedonlar için savaş ve strateji açısından adeta bir kopuş noktasıdır. Özellikle Sardes Savaşı (MÖ 498) sırasında Greklerin Anadolu'daki başarıları, yenilmez olarak görünen Perslerin, askerî açıdan Greklere karşı büyük bir zafiyet içinde olduklarını göstermiştir⁷³⁸.

⁷³⁵ Herodotus, I: 120-127.

⁷³⁶ Sarıkaya & Arslan, 2017: 80.

⁷³⁷ Herodotus, I: 120, 147-153

⁷³⁸ Delbrück, 1990: 185.

Bu zafiyet Kserkses'in Yunanistan seferi ile bir kez daha görülmüş, II. Philip ve İskender'in stratejileri de bu zafiyet üzerine kurgulanmıştır. Bu durum bir bakıma Anadolu, önce Perslerin gücünün test edildiği, daha sonra ise gerekli stratejilerin kurgulanıp imparatorluğun yıkıldığı bir alan olmuştur. Perslere karşı uygun stratejilerin belirlenmesine çalışan ve yeniden güçlendiğinde Perslerin ilk saldıracağı hedef olduklarını bilen Grekler hem Perslerin stratejik hedeflerini saptırmak hem de onlara karşı stratejiler geliştirebilmek için Anadolu'dan Mısır'a kadar Akdeniz civarındaki bütün Pers karşıtı ayaklanmaları desteklemiştir⁷³⁹.

Diğer taraftan Anadolu'da bulunan ve batıdan gelebilecek kara ordularının geçebileceği boğazlara en yakın Pers satraplığı Daskyleion'dur. Bu da söz konusu satraplığın, Perslerin bölgedeki izlediği politika ve strateji bakımından askeri yükünü artırmaktadır⁷⁴⁰.

3.5.3. Satraplıkların Dolaylı Stratejisi

Perslerin Anadolu'ya gelişi ile Anadolu'dan Hindistan'a kadar olan coğrafya bir devletin kontrolüne girmiş; bu durum ise batı ve doğu medeniyetlerinin kaynaşmasının yolunu açmıştır. Bu açıdan Ege Denizi Grek ve Persler arasında hem bir sınır görevi görmüş hem siyasi ve kültürel etkileşimin odak noktası olmuştur. Özellikle Kserkses'in başarısız Yunanistan seferi ile diğer şehirleri kendi etrafında örgütleyen ve koordine eden Atina ve Sparta, bölgenin yeni liderleri olarak ortaya çıkmıştır⁷⁴¹.

Kserkses'in yenilgisi sonrasında yaşanan mücadeleleri sonlandırmak amacıyla yapılan Kallias Barışı ile Anadolu'da Grek şehirleri özgürlüklerini kazanmış ve Persler Ege denizinden atılmıştır. Ancak bölgede doğrudan çatışarak başarı elde edemeyen Persler, bu sefer şanslarını dolaylı strateji ile denemişlerdir. Özellikle Pers satrapları Pharnabazos ile Tissapernes, bölgede ağır darbe alan Pers çıkarlarını korumak için Sparta'ya askeri ve mali yardımlar yapmıştır. Yunanistan'daki mevcut güç dengesi Perslerin aleyhine olduğu için statükoyu değiştirmek adına Atina'ya karşı Sparta desteklenmiştir. Sparta ve Pers satrapları arasında yapılan anlaşmaya göre Persler

⁷³⁹ Milns & Lord, 1968: 285.

⁷⁴⁰ Sarıkaya, 2018: 391.

⁷⁴¹ Sacks, vd. 2005: 178.

Spartalıları destekleyecek, Sparta ise Perslerin Anadolu kıyılarındaki İyon şehirleri üzerindeki hâkimiyetini tanıyacaktı⁷⁴². Persler uzun vadede muhtemelen kuzeyde stratejik avantaj elde etmek için bu planı uygulamaya koymuştur.

Kallias Barışı ile bölgede savunmaya geçen Perslere karşı Makedonya kralları II. Philip ve oğlu İskender yeni bir tehlike olarak ortaya çıkmıştır. Pers İmparatorluğu her ne kadar devasa bir coğrafyaya sahip olsa da iç mücadeleler ve isyanlar bitmek bilmiyordu. Çünkü bu büyük coğrafya şahsi çıkarlarını çoğu zaman imparatorluğun çıkarları önünde tutan satraplar tarafından yönetiliyordu. Bunun ötesinde Mısır gibi bazı bölgelerin Perslerle olan bağları pamuk ipliğine bağlıdır ve bu bölgeler sık sık isyana girişmektedirler. Özellikle Perslere karşı bir gücün ortaya çıkması hâlinde çıkarlarına bağlı olarak taraf değişimleri oldukça muhtemeldir. Persler İmparatorluğu'nun kendi içinde taht kavgalarından dolayı çalkantılı bir dönem geçirmesidir. Buna en güzel örnek Büyük İskender'in rakibi olan Pers Kralı III. Darius'un tahta vezir Bagoas'ın kralı öldürmesi ile çıkmasıdır. Nitekim bu şaibeli tahta çıkış isyanları da beraberinde getirmiştir⁷⁴³. Tüm bu hususlar Perslerin güçlü görüntüsünün altında ciddi siyasi problemlerin var olduğunu göstermektedir.

Her ne kadar Pers İmparatorluğu siyasi olarak pek olumlu bir tablo çizmese de yine kendilerine karşı harekete geçen Makedon tehlikesini bertaraf etmek için Anadolu'daki satraplıkları görevlendirmiştir⁷⁴⁴. Bu da Anadolu satraplıklarının her ne kadar problemlili yönleri olsa da Perslerin savaş stratejisinde ne kadar kritik bir görevi üstlendiğini göstermektedir. Nitekim Anadolu satraplıklarının verdiği stratejik ve taktiksel kararlar sadece Anadolu'nun değil aynı zamanda Pers İmparatorluğu'nun da akıbetini etkilemiştir.

3.5.4. İskender'e Karşı Pers Satrap ve Komutanlarının Stratejik Yaklaşımları

Yaklaşan Büyük İskender tehlikesine karşı Pers kralı III. Darius, stratejik bir hata yaparak, orduyu bizzat kendisi komuta etmediği gibi aynı zamanda savaşın idaresi için bir komutan da tayin etmemiştir. Böylece komutanlar arasında stratejiye yönelik fikir ayrılıkları başlamıştır. İskender'in karaya çıktığı haberi Perslere ulaştıktan sonra

⁷⁴² Warry, 2004: 51.

⁷⁴³ Briant, 2015: 79.

⁷⁴⁴ Williams, 2016. 65-67.

bölgedeki satraplar ve komutanlar arasında toplantı yapılmış ve stratejiler belirlenmeye çalışılmıştır. Perslerin Frigya satrapı Arsites, Petenes, Niphates, Rodoslu Memnon, Kapadokya satrapı Mithrobuzanes gibi öne çıkan liderleri ile diğer komutanlar arasında oluşturulan bir konsülde savaş ile ilgili stratejiler görüşülmüştür⁷⁴⁵. Bu konsülde Rodoslu Memnon ve Arsites'in stratejileri ön plana çıkmıştır.

Rodoslu Memnon, Büyük İskender'e karşı dolaylı bir strateji izlenmesi gerektiği vurgulayarak doğrudan bir meydan savaşından kaçınılması gerektiği yönünde fikir beyan etmiş; bunun yerine İskender'i yıpratarak güçten düşürmeyi hedefleyen bir strateji önermiştir. Bu stratejinin temelinde ise İskender'in ekonomik kaynaklarının sınırlı olduğu istihbaratını almış olması yatmaktadır. Nitekim İskender'in ordusunun iâşesi ve erzak ihtiyacı için elinde bulunan para böylesi büyük bir sefer için yeterli değildir⁷⁴⁶. Memnon, Pers ordusunun iç kısımlara doğru çekilip İskender'in geçeceği yerlerdeki bütün, bağları, bahçeleri, tarlaları, gerekirse evleri yakıp yıkmayı; İskender'in ordusundaki askerleri erzaksız, ordudaki hayvanları ise yemsiz bırakma stratejisi uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Bu şekilde İskender sistematik olarak yıpratılıp, güç dengesi Perslerin lehine döndüğü zaman ise saldırıya geçilmesi yönünde bir stratejinin uygulanmasını önerilmiştir⁷⁴⁷.

Bazı kaynaklara göre sayısal açıdan da İskender'in ordusuna göre daha az sayıdaki Pers ordusu için de bu strateji en makul stratejidir⁷⁴⁸. Diğer taraftan Makedonlara karşı daha önce zafer kazanmış bir kişi olan ve onları en iyi bilen Rodoslu Memnon'un bu görüşü komutanlar arasında kabul görmemiştir. Özellikle Arsites bu stratejiye itiraz etmiş; korumakla yükümlü oldukları devletin topraklarını kendi elleriyle yakmalarının doğru olmayacağını, bu stratejinin korkaklık olarak algılanabileceğini ileri sürerek bu stratejiyi reddetmiştir. Bunun üzerine Arsites, İskender'in Anadolu içlerine ilerlemeden, büyük bir meydan savaşı ile durdurulması yönünde bir strateji ileri sürmüştür ve bu strateji konseyinin nihai kararı olmuştur⁷⁴⁹.

⁷⁴⁵ Hackel, 2020: 52.

⁷⁴⁶ Sarıkaya, 2018: 332.

⁷⁴⁷ Cawthorne, 2004, 17.

⁷⁴⁸ Hackel, 2020: 50-54.

⁷⁴⁹ Williams, 2016. 67.

3.5.5. Anadolu’da Pers Egemenliğinin Çöküşü

Makedon kralı Büyük İskender MÖ 334 yılında ordusuyla birlikte Anadolu’ya adım atmıştır. İskender’in ilk hedefi, Anadolu’daki Grekleri Pers boyunduruğundan kurtarmaktır. Ancak Persler, Anadolu’daki ordularını bir meydan savaşı ile İskender’i durdurmak için Granikos Nehri (Biga Çayı) civarında Zelia bölgesinde toplamıştır. Savaşın gerçekleştiği yer olan Granikos Nehri ise Persler tarafından, Makedonların disiplinli phalankslarının düzeni bozmadan nehri geçemeyeceği düşüncesiyle, özellikle seçilmiştir. Perslerin planı, Makedon ordusunun nehirden saf düzenini bozarak geçtiği anda saldırmaktır⁷⁵⁰. Pers ve Makedon ordularının dizilimi, savaşan askerlerin sayısı ile ilgili olarak antik kaynaklar birbiriyle çelişmekte⁷⁵¹ ve farklı bilgiler vermektedir⁷⁵². Bu durumda genel olarak Arrianos ve Diodorus Siculus’un anlatımları referans alınmaktadır⁷⁵³. Modern yazarların savaştaki asker sayılarına dair görüşü ise Makedon ordusu 25.000, Pers ordusunun ise 20.000’in altında olduğu yönündedir. Hatta Delbrück’e göre İskender’in ordusundaki asker sayısı, Kserkses’in Yunanistan seferindeki asker sayısından bile fazla olabilir⁷⁵⁴. Özellikle Perslerin coğrafyanın avantajını kullanmak için nehrin kıyısını seçmeleri, bu eksikliklerinin farkında olduklarını ve bu dezavantajlarını minimize etmeye çalıştıklarını göstermektedir.

Makedon ordusunun dizilimi; Philip, Amyntas, Cretarus, Coenus, Perdikkas ve Nicanor komutasındaki ağır piyadeler merkezde; Parmenion, Calas ve Agathon’un komuta ettiği birlikler ise sol kanattadır. İskender’in komuta ettiği sağ kanatta ise Socrates, Philotas gibi komutanların idaresinde süvari ve Giritli okçular bulunmaktadır⁷⁵⁵.

⁷⁵⁰ Arrian, Anab. I: 13.

⁷⁵¹ Hammond’a göre Granikos Savaşı, İskender’in savaşları arasında strateji ve taktik olarak anlaşılması en zor olanıdır. Bunun nedenlerini şu şekilde açıklamaktadır: İlk sorun İskender’in yaptığı bu savaşa dair bilgileri veren kaynakların geniş bir zaman dilimine yayılması (Bazı kaynaklar Doğu Roma- Bizans döneminde yazılmıştır) ikincisi İskender’in nehir yatağında yaptığı taktiksel manevra hiçbir kaynaktan yeterli bir şekilde açıklanamamaktadır. Üçüncüsü ise topografya ile kaynaklar arasında verilerde farklılıklar görülmektedir. Hammond, 1980: 73. Savaşla ilgili kaynakların bir diğer problemi ise savaşın taktik ve stratejisinden çok İskender’in kahramanlığı ve yaralanmasının geniş yer bulmasıdır.

⁷⁵² Justinus 32.000 piyade, 4.500 süvari (Justinus XI: 6), Plutarkhos 30.000- 43.000 piyade ve 5.000 süvari (Alexander 15.1), Arrian 30.000 piyade 5.000 süvari (I.11) olarak vermiştir.

⁷⁵³ Körpe, 2011: 99.

⁷⁵⁴ Delbrück, 1990: 185, 188. Sayılar ile ilgili tartışmalar ve Orta Çağ savaşlarıyla sentezlenerek elde edilen bulgular için ayrıca bak. Delbrück, 1990: 185- 187.

⁷⁵⁵ Diodorus Siculus, XVII: 19-20.

Pers ordusunun dizilimi ise Memnon, Arsames, Arsites ve Sipithridates komutasındaki süvariler İskender'in karşısında, Rheomithes ve Med süvarileri Makedon ordusunun solunda bulunan Parmenion'un karşısındadır. Merkezde bulunan Grek piyadeler ise Pers süvarilerinin arkasında konuşlanmıştır⁷⁵⁶.

İskender, Sokrates'i Pers ordusuna karşı göndererek savaşı başlatmış devamında ise okçular ve mızraklı süvariler ile birlikte büyük saldırının emrini vermiştir. Savaşın ilk hedefi Perslerin tuttuğu nehrin kıyısında, Makedon ordusunun zarar görmeden geçebileceği bir hat oluşturmaktır. Nitekim İskender'in komuta ettiği kısım, nehri karşıya geçerek Pers ordusuna kanattan saldırmıştır. İskender burada ölüm tehlikesi atlatmış ve Kleitos tarafından kurtarılmıştır⁷⁵⁷. Pers ordusunda öne konuşlanan Pers süvarisi, Makedon ordularının baskılarına daha fazla dayanamayarak dağılmıştır. Merkez dağılınca kanatlarda bulunan askerler de kaçmaya başlamıştır. Bu savaşta en büyük kayıplar ise Grek paralı askerlerinden yaşanmıştır⁷⁵⁸.

Granikos'ta yapılan bu savaşta Pers Kralı Darius'un kardeşi, damadı ve kayın biraderi gibi önemli Pers soylularının da bulunduğu komuta kademesindeki birçok komutan savaşta öldürülmüştür. Arrianus'a göre hem Rodoslu Memnon'un savunma savaşı önerisine karşı çıkan hem de savaş meydanından kaçan Arsites ise mağlubiyetin sorumluluğunun kendisinde olduğunu düşünerek intihar etmiştir⁷⁵⁹.

Perslerin aldığı bu mağlubiyet, İskender'e Anadolu'nun kapılarını açmış ve Anadolu'daki Grekleri Pers boyunduruğundan kurtarmayı başarmıştır. İskender, kendisini Anadolu'da durduracak bir Pers gücü kalmadığı için Anadolu'daki diğer şehirleri kolayca hâkimiyeti altına almıştır. İskender'in Anadolu'daki en önemli hedefi ekonomik kazanımlar elde etmek ve bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmektir⁷⁶⁰. İskender'in bir sonraki durağı ise Gordion'dur. İskender, bu şehirde bulunan ve çözenin Asya'nın hâkimi olacağına inanılan efsanevi düğümü çözmek yerine kesmiştir.

İskender'i Anadolu'dan çıkmadan durdurmak isteyen Pers kralı III. Darius ise İskender'e karşı büyük bir ordu toplamıştır. Orduların karşılaştığı yer ise Hatay civarında

⁷⁵⁶ Diodorus Siculus, XVII: 19-20; Thompson & Hook, 2007: 63.

⁷⁵⁷ Cawthorne, 2004, 20.

⁷⁵⁸ Diodorus Siculus, XVII: 19-20

⁷⁵⁹ Arrian, Anab. I: 16.

⁷⁶⁰ Green, 2013: 185.

İssos'tur. Savaşın yapıldığı coğrafyada, bir tarafta deniz diğer tarafta ise Amanos dağları bulunmaktadır. Savaş alanı, Perslerin savaş meydanına getirdiği askerlerin tamamının aynı anda meydana sürülmesini engelleyecek kadar dardır. Bu durum İskender için büyük bir avantajdır⁷⁶¹.

İki ordu arasındaki ikinci savaşta orduların dizilimlerine bakıldığında, İskender'in ordusunda merkez kısım Parmenio'nun komutasındadır ve kendisi ise sol kanadı komuta etmektedir. İskender'in savaş planını kısaca özetlemek gerekirse Perslerin kanatlarına saldırı düzenleyip, kanatları çökerttikten sonra savunmasız kalan Pers ordusunun merkezinin etrafını kuşatmaktır. Bu noktada İskender kanatları ise iki farklı şekilde kullanmıştır. Parmenio'nun bulunduğu kısımdaki kanat savunma durumunda kalırken, kendi bulunduğu kısım ise saldırgan, hızlı ve sonuca odaklı bir taktik izlemiştir. İskender, önce kendi bulunduğu kanattan saldırıya geçmiş ve karşısında bulunan Pers süvarilerinin toparlanamayacak şekilde dağıldığını görünce, bu kez Pers Kralı III. Darius'un komuta ettiği, Grek paralı askerlerinin bulunduğu merkeze yönelmiştir⁷⁶². Bu sırada Makedon ordusunun merkezi de ilerlemeye başlamıştır. İskender'in karşısında bulunan Pers kanadının yok edildiğini, buradaki Makedon askerlerinin merkeze saldırdığını gören diğer kanattaki süvariler de savaş meydanından kaçmıştır. Pers ordusunun kanatlarını korumakla görevli süvarilerin kaçması, Pers ordusunun merkezini, Makedon ordusunun saldırılarına karşı savunmasız bir hâle getirmiştir⁷⁶³. Ordusunun kanatlarının çöktüğünü gören III. Darius, savaş meydanını terk etmiş ve ordusunun kalanının Makedon ordusunun merhametine bırakmıştır.

III. Darius'un aldığı bu yenilgi sonrası, Anadolu hatta Yakın Doğu artık uzun bir süre batıdan gelen devletlerin egemenliğinde kalacaktır. Anadolu'nun yeniden zirveye çıkışı ve global ölçekte güç kazanması ise ancak Türklerin gelişiyile Osmanlılar döneminde olacaktır.

⁷⁶¹ Sarıkaya & Arslan, 2017: 97.

⁷⁶² Heckel, 2002: 40.

⁷⁶³ Warry, 2004: 36.

SONUÇ

Bu çalışmaya kadar hemen hemen bütün kaynaklar strateji ve taktik kavramlarının tarihini Greklerden itibaren başlatmaktadır. Ancak Anadolu’da kurulan ve Çanakkale’den Kadeş’e kadar geniş bir coğrafyaya hükmeden Hititler gibi bir imparatorluğun strateji ve taktikten yoksun olması düşünülemez. Yine strateji ve taktik olmaksızın dönemin en güçlü imparatorluğu olan Asurlulara karşı Urartu devleti ayakta kalamazdı. Tüm bunlar strateji ve taktik kavramlarının Greklerden daha eskiye götürülebileceğini göstermektedir.

Çalışmada Anadolu’da kurgulanan strateji dönem dönem incelenmiş olup, strateji ve taktikler ilgili başlıklarda ele alınmıştır. İnsanların erken dönemden itibaren strateji kurguladıkları bilinmekle birlikte, özellikle devletlerin ortaya çıkışından sonra, devletlerin ihtiyaçlarına ve hedeflerine göre stratejiler belirlediği, çalışmada değerlendirilen kaynaklardan hareketle söylenebilir. Bu bağlamda yaptığımız araştırmalar neticesinde Eski Çağ Anadolu uygarlıklarının tamamında devletlerin/şehirlerin gelişmişliklerine bağlı olarak, çeşitli stratejiler ve taktikler uyguladıkları tespit edilmiştir. Nitekim Anadolu’da uygulanan strateji ve taktiklere dair ilk verilere, Anadolu’da imparatorlukların kurulmadığı bir dönemde yazılmış olan Anitta metninde bile tesadüf etmek mümkündür. Bu noktada araştırmalar derinleştikçe ve kaynaklar dikkatlice incelendikçe Anadolu’daki devletlerin, genel kanının aksine, son derece başarılı stratejiler kurguladıkları ve taktikler uyguladıkları tespit edilmiştir. Çalışmada tespit edilen başlıca taktikleri maddeler hâlinde vermek yerinde olacaktır:

1- Ani ve Sürpriz Saldırıları: Anadolu’nun sert iklimi ve uzun kışları nedeniyle, orduların operasyon yapabilmesine imkân veren sefer aylarının kısa olması, devletlerin zaman ve ekonomi gibi kaynaklarını boşa harcamak istememesi gibi çeşitli sebepler, ani saldırı veya yıldırım taktiğini Eski Çağ’da devletlerin en önemli strateji ve taktiklerinden biri hâline getirmiştir. Bu strateji Anadolu’daki bütün devletler tarafından kullanılmış olmalıdır. Ancak bu taktiğin kullanıldığına dair yazılı verilere sadece Hititler ve Urartularda rastlanmaktadır.

2- Dolaylı Yaklaşım: Anadolu devletlerinin, politik ve stratejik hedeflerine ulaşmak gayesiyle doğrudan hareket etmek yerine farklı faktörleri devreye sokup düşmanı yanıltarak başarılar elde ettiğine çokça rastlanmaktadır. Bu durum onların

dolaylı yaklaşım stratejisini benimsediklerini ve bunu ustaca uyguladıklarını göstermektedir.

3- Gece Saldırıları: Rakiplerini hazırlıksız yakalayabilmek ve onların etkin bir direniş sergilemesini önleyebilmek amacıyla uygulanan gece saldırısı stratejisinin, özellikle Kuşşara Kralı Anitta ve Hititler tarafından çokça kullanılmış olduğu kaynaklarda görülmektedir.

4- Meydan Savaşı: Anadolu'da bulunan devletlerin en az tercih ettiği savaş türü veya stratejisinden biridir. Anadolu coğrafyasının genel olarak engebeli olması, daha çok pusulara ve taktiksel yaklaşımlara imkân vermektedir. Diğer taraftan Anadolu'da devletler arasındaki güç farkının fazla olması dolayısıyla asimetrik bir savaş tarzı ortaya çıkmıştır. Bu sebeplerden ötürü, kısa süren ve neredeyse düşman ana ordusunun yok olmasına neden olan meydan savaşı stratejisi, Anadolu'da genel olarak pek tercih edilmez. Ancak çeşitli nedenlerden dolayı bu savaş stratejisinin Anadolu'da az da olsa uygulandığına dair örnekler metinlerde rastlanmaktadır.

5- Pusu: Eski Çağ Anadolu'sunda savaş ve stratejiye dair ele geçen belgelerde yapılan savaşların büyük bir kısmının, metinde kavram olarak pusu ifadesi kullanılmasa dahi, pusu olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'da devletler arasında güç farklılığı nedeniyle asimetrik savaş tarzı ortaya çıkmış, bu güç farkını minimize etmek veya az sayıdaki düşmanın kaçmasını önlemek için Anadolu'da pusu stratejisi çokça kullanılmıştır.

6- Vur-Kaç Taktikleri: Anadolu devletlerinde yıpratma, savaş stratejilerinin en başında gelmektedir ve zayıf rakipler tarafından güçlü devletlere karşı uygulanmaktadır. Bu taktik sayesinde ordunun tamamı riske sokulmadan rakibi yıpratmanın yolları aranmaktadır.

7- Politika, Müttefikler, İstihbarat Üzerine Kurgulanan Stratejiler: Eski Çağ Anadolu'sunda kurulan devletlerin en önemli savaş araçlarından olan politika, istihbarat ve müttefikler aracılığıyla yürütülen stratejiler, özellikle rakibe zayıf bağlarla bağlı olan vassallar üzerinden uygulanmakta, böylece rakibe stratejik bir üstünlük sağlanmaya çalışılmaktadır. Anadolu'da devletler sadece askeri stratejiler ve taktikler uygulamamış aynı zamanda komşu ve diğer devletlerle başarılı ilişkiler de kurmuştur. Genel olarak kurdukları diplomatik ilişkiler çıkar amaçlı ve pragmatist yaklaşımlıdır. Savaştan önce barış neredeyse tüm devletlerin stratejisinin ortak noktalarından biridir. Anadolu devletleri devletin bekası için gerekirse en ölümcül düşmanı ile bile iş birliği yapabilir.

Bunların örnekleri Hitit-Mısır ilişkileri ve son dönem Urartu-Asur ilişkilerinde görülebilmektedir. Eski Çağ Anadolu'sundaki devletler düşmanları ile aralarında tampon devletler kurarak bölge güvenliğini artırmaya çalışmıştır. Bu stratejilere ek olarak, Anadolu devletleri ele geçirdikleri bazı bölgeleri vassallara bırakmış, böylece buralarda asker bulundurma zorunluluğundan kurtulmuştur. Bu politikaya yönelmelerinin en büyük nedeni ise Anadolu'daki devletlerin bölgeleri doğrudan yönetebilecek kadar insan kaynağına sahip olmamasıdır.

8- Savaş Arabaları ile Uygulanan Taktikler: Savaş arabaları özellikle bozkır kavimlerinin Anadolu'ya yaptıkları göçlere kadar, savaş meydanlarının en önemli silahı ve taktiksel ögesidir. Savaş arabalarının hızı ve vurucu gücü sadece açık arazideki savaşlarda değil, kuşatmalarda dahi vazgeçilmezdir. Savaş arabalarının Anadolu'nun engebeli coğrafyasına rağmen çokça tercih edilmesi, savaşlardaki taktiksel rolünün vazgeçilmez olduğunu göstermektedir.

9- Coğrafi Tabanlı Stratejiler: Engebeli bir coğrafyaya sahip olan Anadolu'da coğrafya neredeyse her savaşın bir parçasıdır. Anadolu coğrafyasındaki devletler sadece yeryüzü şekillerini kendi stratejik ve taktiksel avantajları için kullanmakla kalmamış, aynı zamanda sis, yağmur, kar gibi coğrafi olayları da strateji ve taktiklerine adapte etmeyi başarmıştır. Coğrafya sadece saldırı için değil, savunma için de en önemli unsurdur. Nitekim kalelerin ve savunma hatlarının oluşturulmasında bu coğrafi avantajlar daima göz önünde bulundurulmuştur. Coğrafya sadece strateji ve taktikler için değil aynı zamanda diplomatik ilişkiler için de birer sınır olarak ele alınmıştır. Sıradağlar ve nehirler genel olarak devlet arasındaki sınırları belirlemektedir. Anadolu'da coğrafyanın verdiği avantaj, güçlü düşmanı yıpratarak geri çekilmesini sağlamak gayesiyle bölgede kurulan bütün devletler tarafından sıkça kullanılır. Bu strateji, Eski Çağ'dan başlayarak, Yunanlılara karşı Kurtuluş Savaşı'na kadar Anadolu'da uygulanmıştır. Nitekim bu strateji sayesinde düşman ordusu ne kadar güçlü ve limitsiz ekonomik kaynaklara sahip olursa olsun bir noktada yıpranmaya ve yorulmaya mahkumdur. Bunun sonucunda, Anadolu'da yapılacak savaşlarda işgalci ordu ne kadar güçlü veya Anadolu'daki devlet ne kadar zayıf olursa olsun zafer asla garanti değildir. Bu bakımdan sayısal üstünlük, güçlü ordu, ekonomik seviye gibi avantajlar Anadolu coğrafyasında varlık gösteremeyebilir.

10- Savunmaya Çekilen Düşmanlara Karşı Stratejiler: Anadolu'da güç dengesizliği nedeniyle asimetrik bir savaş tarzı yaygındır. Bu asimetrik savaş stratejiler aracılığıyla telafi etmek için savunmaya çekilen devletlere karşı, saldıran ordunun zaman kaybetmemek ve düşmanı savaşa veya barışa zorlamak için ekinlerin yakılması gibi çeşitli eylemlere giriştiği metinlerden anlaşılmaktadır.

11- Kuşatmalar: Eski Çağ Anadolu devletlerinde sıkça görülen kuşatmanın, surların arkasında savunmaya geçen düşmanları ele geçirmek için uygulanan bir strateji olduğu bilinmektedir. Anadolu devletlerinin kuşatmaya; gece saldırmak, şehri yakmak veya aniden saldırmak gibi çeşitli taktiksel öğeler ekleyerek kuşatmayı daha etkin bir hâle getirdikleri gözlenmektedir.

12- Deniz Savaşları: Eski Çağ Anadolu'sunda kurulan devletlerin, Anadolu'nun üç tarafı denizlerle çevrili olmasına rağmen denizciliğe önem verdikleri gözlenmez. Nitekim bu dönemde kurulan devletlerin tamamen kara devleti olduğu gözlenmektedir. Her ne kadar bu durum, onların denizciliği hiç kullanmadıkları anlamına gelmese de denizcilik son derece sınırlıdır. Diğer taraftan Anadolu'nun sınırlarının yaklaşık olarak %60'lık kısmını oluşturan deniz sınırları, denizlerden gelebilecek tehlikelerin az olması itibariyle Anadolu'daki devletlerin güvenliğine katkıda bulunmuştur.

13- Psikolojik Savaş Stratejileri: Eski Çağ Anadolu devletlerinin en usta olduğu konulardan biri olan psikolojik savaş yöntemleri, devletlere göre değişen oldukça farklı şekillerde icra edilmektedir. Bu bağlamda insanların topluca sürgün edilmesinden kralların hadım edilmesine kadar çeşitli psikolojik savaş stratejilerinin Eski Çağ Anadolu devletleri tarafından düşmanlarına karşı uyguladıkları görülmektedir.

14- Biyolojik ve Mistik Savaş: Bu savaş stratejisi Eski Çağ Anadolu devletlerinde özellikle Kuşşara Krallığı ve Hititlerde görülmektedir. Düşman arazisine zehirli otlar ekilmesi veya yıkılan şehri yeniden iskân edenin lanetlenmesi gibi çeşitli biyolojik ve mistik savaş stratejileri uygulandığı görülmektedir.

Bu çalışmada elde edilen ikincil bulgular ise Anadolu'da kurulan devletlerin savaş ve stratejisinin oluşumunda etkili olan faktörler üzerinedir. Doğrudan Anadolu'nun savaş ve stratejisini etkileyen bu faktörleri, ana hatlarıyla şu maddeler altında özetlemek mümkündür:

1. Anadolu'nun stratejisini inceleyen bu çalışma neticesinde elde edilen en önemli tarihsel verilerden biri; Eski Çağ Anadolu'sunun kaderini etkileyen en önemli olayların

göçler olmasıdır. Göçler Perslerin gelişine kadar Anadolu tarihini etkileyen en önemli olayların başlangıcı olmuştur. Örneğin Hititlerin Anadolu'ya gelişi bir göç dalgasıyla başlamış ve nihayetinde Hititler Eski Çağ Anadolu'sunun en güçlü ve en önemli siyasi otoritesini kurmuşlardır. Öyle ki aynı sebep başka bir göç dalgasıyla bölgeye gelen ve burada büyük bir devlet kuran Friglerin Hititleri; Kimmer-İskit göçlerinin ise Frigleri yıkmasına yol açmıştır. Anadolu'nun göçlerle değişen kaderi Perslerin gelişi ile artık başka bir yöne evrilmiştir. Persler, bölgeye göçler ile değil savaşlarla gelmiş daha sonra ise yine savaşarak Makedonlara bölgeyi terk etmiştir.

2. Anadolu tarihini göçler kadar etkileyen bir diğer olgu ise dış baskılardır. Anadolu'ya ilk dış baskılar Akadlılar döneminde başlamış ve Anadolu'daki krallıklar Akadlılara karşı ayaklanmıştır. Urartular yine Asurluların baskısına maruz kalmış ve Urartuların kurulmasındaki en önemli nedenlerden biri de bu baskı olmuştur. Bu bakımdan dış baskıların Anadolu tarihinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Anadolu'daki devletler, dış baskılara karşı genel olarak direnme ve karşı koyma eğilimindedir. Bu durum Akad kralı Naram-Sin'e karşı birleşen 17 kralın isyanının anlatıldığı metinde olduğu gibi Uruatri-Nairi konfederasyonunda da görülmektedir. Anadolu'ya yapılan dış baskıların, Anadolu'daki devletlere en büyük faydası ise bu bölgedeki toplulukların büyük devlet organizasyonu ile tanışmasını sağlamasıdır. Bu sayede Anadolu devletleri hızlı bir şekilde Mezopotamya'da var olan imparatorluk organizasyonu ile tanışmış, bu organizasyon yapısını öğrenmiş ve daha sonrasında ise bunu uygulamıştır. Benzer bir durum strateji ve taktikler için de geçerlidir. Güçlü Mezopotamya imparatorlukları bir bakıma istemeden de olsa Anadolu'nun savaş ve strateji konusunda akıl hocalığını yapmıştır.

3. Savaş bir bakıma Anadolu halkı için doğal bir aktivite gibidir. Bunun nedenleri, coğrafyanın zorlu ve parçalı oluşu, coğrafyanın merkezi otoritenin bağlarını zayıflatması, sürekli olarak yaşanan isyanlar ve yerel krallar veya beylerin asi tutumlarıdır. Diğer taraftan savaşın ekonomik boyutları da Anadolu için vazgeçilmezdir. Çünkü Anadolu coğrafyası, Eski Çağ'da büyük bir imparatorluğu tek başına finanse edebilecek ekonomik kaynaklara sahip değildir. Bunlardan dolayı Anadolu'daki devletlerin devamlı olarak kaynaklarını artırması ve bu kaynakların sürekliliğini sağlaması gerekmektedir. Hiçbir topluluk gönüllü olarak elindeki kaynakları vermeyeceği için Anadolu'da kurulan bir devlet, genişleme politikası izlemek zorundadır. Bu ekonomik gelir kaynakları

kesildiğinde ise Anadolu'daki devletler tarih sahnesinden çekilmektedir. Bu ekonomi eksenli politikada Anadolu'da hâkim olan devletlerin ilk hedefi, dönemin ekonomik zenginlik kaynağı olan Mezopotamya'dır.

4. Anadolu'da kurulan devletlerin, savaş arabaları, kompozit yaylar gibi teknik ekipmanların yanı sıra İskitlerin başlattığı süvari ağırlıklı orduların taktiklerine de çok hızlı bir biçimde adapte oldukları ve her daim gelişen silah teknolojisini yakından takip ettikleri görülmektedir. Anadolu'nun tarihteki en etkili silahlardan biri olan kılıcın üretildiği yer olması da Anadolu'nun bazı teknolojilerde Yakın Doğu'ya öncülük ettiğini göstermektedir.

5. Anadolu'da strateji, taktik ve savaşları incelediğimizde karşımıza çıkan bir diğer sonuç ise liderlik faktörünün önemidir. Güçlü liderler sayesinde Anadolu'daki devletler yükselmiş veya art arda gelen kötü yöneticiler devleti yıkıma sürüklemiştir. Nitekim liderlerin yönetimi o kadar önemlidir ki, güçlü bir lider kısa bir zaman önce varlık mücadelesi veren devleti, I. Şuppiluliuma örneğindeki görüleceği üzere, büyük bir güç hâline getirebilmektedir. Bu bakımdan savaş, strateji ve taktikte kralların şahsi başarısının yeri son derece önemlidir. Ayrıca Anadolu'da kral yıllıklarının da gösterdiği gibi krallar yaşamlarının büyük bir kısmını savaşarak ve mücadele ederek geçirmektedir.

6. Anadolu'da devletlerin başta strateji ve taktik olmak üzere, başarılarını etkileyen bir diğer faktör ise kendilerinden önce bölgede var olan savaş kültürünü alıp almadıklarıdır. Örneğin Hititler gibi, kendilerinden önce bölgede var olan toplumların savaş kültürünü özümseyen devletlerin; diplomatik, stratejik ve taktiksel açıdan daha başarılı oldukları görülmüştür. Frigler gibi kendilerinden önce bölgede yaşayan devletler hakkında bilgi sahibi olmayan toplulukların ise oldukça uzun bir devletleşme süreci geçirdikleri ve aşiretten devlete geçiş sürecinin yüzyıllarca sürdüğü tespit edilmiştir.

7. Eski Çağ Anadolu'sundaki devletlerin stratejileri, rakibin gücüne göre değişmektedir. Eğer karşılarında güçlü bir rakip varsa, Urartuların Asur'a karşı stratejisi veya Kadeş savaşı örneğinde olduğu gibi, savunma ve taktik öncelikli bir yaklaşım sergilenmektedir. Ancak eğer rakip güçsüz ise son derece hızlı, ezici ve kesin sonuç almaya odaklı bir stratejik yaklaşım izlenmektedir. Eski Çağ Anadolu'sundaki devletlerde topyekûn bir savaş genel olarak tercih edilmez ancak devletin beka sorunu varsa ve mecbur kalınırsa böyle bir strateji izlenir.

8. Anadolu devletlerinde özellikle Hititlerde bariz bir biçimde görüldüğü üzere, düşman küçük bir birlik bile olsa stratejik ve taktiksel bir yaklaşım sergilenmektedir. Böylece hem düşman askeri veya şehri az zayıat ile ordunun eline geçmekte, diğer taraftan kendi ordusu da büyük zayıatlar vermekten kurtarılmaktadır.

9. Eski Çağ Anadolu devletlerinden günümüze ulaşan belgeler değerlendirildiğinde, dinin savaşlarda önemli bir faktör veya araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Kralların tanrılara savaşa giderken yalvardıkları, onlardan yardım istedikleri metinlerde görülmekle beraber, kendi metinlerinde de savaşları tanrıların yardımı sayesinde kazandıkları belirtilmektedir. Bu bağlamda dinin bütünleştirici özelliği Anadolu kralları tarafından, stratejik bir öge olarak kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

- Aristotle=Aristoteles. *On Marvellous Things Heard* (G. E. Henderson, Trans.). (2011). Chicago: Green Lantern Press.
- Arrian, *Arrianus* (P. A. Brunt, Trans.). (1983). Cambridge: Harvard University Press.
- Diodorus Siculus. *Diodorus of Sicily, in Ten Volumes* (R. M. Geer, C. H. Oldfather, F. R. Walton, B. Charles, & C. L. Sherman, Trans.). (1933). London: W. Heinemann. New York.
- İbn Haldun. *Mukaddime* (S. Uludağ, Ed.). (2007). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Justinus. *Epitome of The Philippic History of Pompeius Trogus* (J. Yardley, P. Wheatley, & W. Heckel, Eds.). (2011). Oxford: Oxford University Press.
- Herodotus. *Herodot Tarihi* (M. Ökmen, Çev.). (2002). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Homerus. *Odyseia*: (çev. A. Kadir ve A. Erhat, Çev.). (2014). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Homerus. *Odyseia* (A. Erhat & A. Kadir, Çev.). (2014). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Plutarch= Plutarkhos. *Plutarch's Morals II*. (1704). Braddyll: London.
- Plutarch= Plutarkhos. *The Age of Alexander* (I. Scott-Kilvert, Trans.). (2011). London: Penguin.
- Polyaenus. *Strategems of War* (R. Shepherd, Trans.). (1793). Pall-Mall.
- Polybius, *The Histories*. Waterfield, R., & Mcging, B. C. (2010). Oxford: Oxford University Press.
- Sun Tzu. *Savaş Sanatı* (A. Demir, Çev.). (2008). İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Thucydides. *Thucydides. The War of The Peloponnesians and the Athenians*. (2013). Cambridge: Cambridge University Press.
- Xenophon. *Anabasis: (Onbinlerin Dönüşü)* (T. Gökçöl, Çev.). (1984). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Xenophon. *Xenophon in Seven Volumes*. (W. Miller, Trans.). (1914). London: W. Heinemann.

Modern Kaynaklar

- Acher, R. A. (1910). Spontaneous Constructions and Primitive Activities of Children Analogous to Those of Primitive Man. *The American Journal of Psychology*, 21 (1), 114–150.
- Adalı, S. F. (2017). Eurasian empires in antiquity and the early Middle Ages: contact and exchange between the Graeco-Roman world, Inner Asia and China. H. J. Kim, F. Vervaeke, & S. F. Adalı (Eds.), *Eurasian Empires in Antiquity and the Early Middle Ages* (s. 60–85). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ades, A. F., & Glaeser, E. L. (1994). *Trade and circuses: explaining urban giants*. National Bureau of Economic Research.
- Adil, A. (1981). Hurriler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14 (25).
- Ahmed, M. (2014). *An archaeological History*. Reidsville, Nc: Foursome Group.
- Akarca, A. (1998). *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri: Şehir ve Savunması*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akay, T. & Tekir, S. (Ed.). (2019). *Tarihe Yön Veren Silah: Kılıç*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Akurgal, E. (1978). *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey: from Prehistoric Times Until the End of The Roman Empire*. İstanbul: Haşet Kitabevi.
- Akurgal, E. (1998). *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınlar A.Ş.
- Akurgal, E. (1998). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: Tübitak.
- Akyüz, F. (2018). *Asur Ordusu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyüz, F., & Toptaş, K. (2020). Yeni Asur İmparatorluğu: Savaşın Kralları. L. G. Gökçek, E. Yıldırım ve O. Pekşen (Eds.), *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi* (Pp. 195–244). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Allen, D., & Muratov, P. P. (2010). *Caucasian battlefields: a history of the wars on the Turco-Caucasian border, 1828-1921*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alp, S. (1949). Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı. *Belleten*, 13 (1), 245–270.
- Alp, S. (2000). *Hitit Çağında Anadolu: Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*. Kavaklıdere, Ankara: Tübitak.

- Arıkan, Y. (1998). A Study on Hittite Religion. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38 (1), 271–285.
- Baker, P. (2005). Warfare. A. Erskine (Ed.), *A companion to the Hellenistic world: Blackwell Companions to The Ancient World: Ancient History*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Balkan, K. (1957). *Letters of King Anum-Hirbi of Mama to King Warshama of Kanish*. Ankara: TTK.
- Barnett, R. D. (1982). Urartians. *The Cambridge Ancient History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Basilevsky, A. (2016). *Early Ukraine: A Military and Social History to The Mid-19th Century*. North Carolina: McFarland.
- Bassiouni, M. C. (2017). *Chronicles of the Egyptian Revolution and its Aftermath: 2011-2016*. New York: Cambridge University Press.
- Baştürk, M. B. (2006). *Din ve Dini Ayinlerin Urartu Krallığı'ndaki Toplumsal ve Siyasal Rolü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baylis, J., Wirtz, J. J., & Gray, C. S. (2019). *Strategy in The Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Beal, R. (1992). *The Organisation of the Hittite Military*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Beal, R. (1995). Hittite Military Organisation. J. M. Sasson (Ed.), *Civilisations of Ancient Near East* (s. 545–554). New York: Scribner's.
- Beal, R. (2001). Hittite Military Rituals. P. A. Mirecki (Ed.), *Ancient Magic and Ritual Power* (s. 63–76). Boston: Brill Academic Publishers.
- Beal, R. (2003). The Ten-Year Annals of Great King Mursili II of Hatti. W. W. Hallo (Ed.), *The Context of Scripture*. (s. 82–90). Boston: Brill.
- Beckman, G. (1992). Hittite Provincial Administration in Anatolia and Syria: The View from Masat and Emar. M. W. Chavalas & J. L. Hayes (Eds.), *Bibliotheca Mesopotamica* (25) (s. 41–49). Undena Publications.
- Beckman, G. (1995b). Royal Ideology and State Administration in Hittite Anatolia. J. M. Sasson (Ed.), *Civilisations of Ancient Near East* (s. 529–543). New York: Scribner's.
- Beckman, G. (1995c). The Siege of Uršu Text (CTH 7) and Old Hittite Historiography. *Journal of Cuneiform Studies*, 47 (1), 23–34.

- Beckman, G. M., & Hoffner, H. A. (1999). *Hittite Diplomatic Texts*. Atlanta, Ga.: Scholars Press.
- Belibtreu, E. (1991). Grisly Assyrian Record of Torture and Death. *Biblical Archaeology Society*, 17 (01).
- Belli, O. (1982). Urartular. *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Görsel Yayınlar.
- Belli, O. (2002). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması. *XXI. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*, 335–344.
- Belli, O. (2011). Urartu Sanatının Sosyo-Ekonomik Açıdan Eleştirisi Üzerine Bir Deneme. *Anadolu Araştırmaları*, 6, 45–95.
- Benedict, W. C. (1960). Urartians and Hurrians. *Journal of the American Oriental Society*, 80 (2), 100.
- Berndt- Ersöz, S. (2012). Frig Krallığı: Kökenleri, Tarihi ve Politik Gelişimi.
- Berndt-Ersöz, S. (2008). The Chronology and Historical Context of Midas. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 57 (1), 1–37.
- Biber, H. (2005). Urartu Silahları. *Arkeo Atlas*, 4, 106–108.
- Bilgi, Ö. (2011). İlikiztepe. in N. Karul (Ed.), *Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* (pp. 208–209). İstanbul: Yaysat.
- Bilgin, R. T. (2018). *Officials and administration in the Hittite world*. Boston: De Gruyter.
- Bittel, K. (1970). *Hattusha: The Capital of The Hittites*. New York: Oxford University Press.
- Boaz, J. (1999). A hunter-gatherer landscape: Southwest Germany in the Late Paleolithic and Mesolithic. *Geoarchaeology*, 14 (6), 589–591.
- Briant, P. (2002). *Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns.
- Briant, P. (2015). *Darius in the Shadow of Alexander*. Harvard University Press.
- Briant, P. (2020). On “Achaemenid impact” in Anatolia. A. P. Dahlén (Ed.), *Achaemenid Anatolia: Persian Presence and Impact in the Western Satrapies 546–330 BC*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Bryce, T. (1986). Madduwatta and Hittite Policy in Western Anatolia. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 35 (1). Retrieved from 1-12.
- Bryce, T. (2002). *Life and society in the Hittite world*. Oxford Oxford University Press.
- Bryce, T. (2005). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford: Oxford University Press, Cop.
- Bryce, T. (2011). Hittite State and Society. D. P. Mielke & G. Meilke (Eds.), *Insights into*

- Hittite history and archaeology* (s. 85–98). Walpole, Mass.: Peeters.
- Bryce, T. (2012). *The Routledge Handbook of The Peoples and Places of Ancient Western Asia: The Near East from The Early Bronze Age to The Fall of The Persian Empire*. London; New York: Routledge.
- Bryce, T. (2016). *Atlas of The Ancient Near East: from Prehistoric Times to The Roman Imperial Period*. London: Routledge.
- Bryce, T. (2019). *Warriors of Anatolia: A Concise History of The Hittites*. New York: I. B. Tauris & Co. Ltd.
- Bryce, T., & Hook, A. (2007). *Hittite Warrior*. Oxford Osprey.
- Bryce, T., Baker, H. D., & Al, E. (2009). *The Routledge Handbook of The Peoples and Places of Ancient Western Asia: from the Early Bronze Age to The Fall of The Persian Empire*. New York: Routledge.
- Bunson, M. (2002). *Encyclopedia of Ancient Egypt*. New York: Facts On File.
- Burmeister, S., Krispijn, T. J. H., ve Raulwing, P. (2019). Some Notes on Pictograms Interpreted as Sledges and Wheeled Vehicles in The Archaic Texts from Uruk. in P. Raulwing & K. M. Linduff (Eds.), *Equids and Wheeled Vehicles in The Ancient World*. Oxford: Bar Publishing.
- Cahill, N. (2010a). Sardeis Şehri. N. Cahill (Ed.), *Lidyalılar ve Dünyaları- The Lydians and Their World*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Cahill, N. (2010b). The Persian Sack of Sardeis. N. Cahill (Ed.), *Lidyalılar ve Dünyaları- The Lydians and their world*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Campbell, E. F. (1960). The Amarna Letters and The Amarna Period. *The Biblical Archaeologist*, 23 (1), 2–22.
- Carey, B. T., Cairns, J., & Joshua B. (2016). *Warfare in the Ancient World*. Barnsley, South Yorkshire: Pen & Sword Military.
- Carus, W. S. (2017). *A Short History of Biological Warfare: from Pre-History to The 21st Century*. Washington: National Defense University Press.
- Cattelain, P. (1997). Bow. H. Knecht (Ed.), *Projectile Technology*. New York: Plenum Press.
- Çavuşoğlu, R., Işık, K., & Salvini, M. (2010). New Urartian Inscriptions from East Turkey. *Orientalia*, 79 (1), 36–54.
- Cawthorne, N. (2004). *Alexander the Great*. London: Haus.
- Cengiz, T. (2018). Hatti Ülkesinin Bin Tanrısı. *The Journal of Academic Social Science*

- Studies*, 8 (72), 473–485.
- Cernenko, E. V. (1996). *The Scythians, 700-300 BC* London: Osprey.
- Chaliand, G. (1994). *The Art of War in World History: from Antiquity to The Nuclear Age*. Berkeley: University of California Press.
- Charles Allen Burney. (2004). *Historical dictionary of the Hittites*. Lanham, Md.: Scarecrow Press.
- Childe, G. (1950). The Urban Revolution. *Town Planning Review*, 21 (1), 3–17.
- Çifçi, A. (2014). *Interpretations of The Socio-Economic Structure of The Urartian Kingdom* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). University of Liverpool School of Histories.
- Çiğdem, S. (2007). Urartu Krallığı'nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 95–111.
- Çilingiroğlu, A. (1976). Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler", Ankara. *Anadolu Araştırmaları*, IV (V), 235–269.
- Çilingiroğlu, A. (1983). Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları. *Anadolu Araştırmaları*, 9 (311-317).
- Çilingiroğlu, A. (1994). *Urartu Tarihi*. Bornova: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Çilingiroğlu, A. (2005). Bronze Arrowheads of Ayanis (Rusahinili Eidurukai): Indicate Ethnic Identity? in *Anatolian Metal III* (s. 63–66). Bochum: Herausgeber.
- Çilingiroğlu, A. (2007). Urartulu Arğıştî Oğlu Kral Rusa: Bir Başarı Öyküsü. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, (10), 73–89.
- Clausewitz, C. V. (2008). *On War*. Oxford: Oxford University Press.
- Cline, E. H. (2012). *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (Ca 3000-1000 BC)*. New York; Oxford: Oxford University Press.
- Clutton-Brock, J. (2008). *Horse*. London: Dk Publishing.
- Cohen, R., & Westbrook, R. (2002). *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*. Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press.
- Cohen, Y., Miller, J., & Gilan, A. (2010). *Pax Hethitica: Studies on The Hittites and Their Neighbours in Honour of Itamar Singer*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Collins, B. J. (1998). Hattuşili I, The Lion King. *Journal of Cuneiform Studies*, 50 (1), 15–20.
- Collins, B. J. (2003). First Soldiers' Oath. W. W. Hallo (Ed.), *Context of Scripture* (s. 165–

- 167). Boston: Brill.
- Collins, B. J. (2007). *The Hittites and Their World*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Crompton, S. W. (2008). *Cyrus the Great*. New York: Chelsea House.
- Crouwel, J. (2013). Studying the Six Chariots from the Tomb of Tutankhamun - An Update. *Proceedings of the First International Chariot Conference*. Leiden: Sidestone Press.
- Dahlén, A. P. (2020). Preface. A. P. Dahlén (Ed.), *Achaemenid Anatolia: Persian Presence and Impact in the Western Satrapies 546–330 BC*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Delbrück, H. (1990). *History of The Art of War I* (W. J. Renfro, Trans.). London: University of Nebraska Press.
- Delf, B., & Fields, N. (2006). *Bronze age war chariots*. Oxford; New York: Osprey.
- Demir, M. (2014). *Lidyalılar, Mythos'tan Logos'a*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demir, M. (2018). Carrhae Savaşı'nın (MÖ 53) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Yeni Değerlendirmeler. *Cedrus*, (6), 233–248.
- Demy, T. J., & Shaw, J. M. (2017). *War and Religion: an encyclopedia of faith and conflict*. Santa Barbara (Calif.): Abc-Clio.
- Dezsö, T. (2012). *The Assyrian army. I The structure of the Neo-Assyrian army as reconstructed from the Assyrian palace reliefs and cuneiform sources I Infantry*. Budapest Eötvös Univ. Pr.
- Diakonoff, I. M. (2000). Social History of Urartu. in *The Asia Minor connexion: studies on the pre-Greek languages in memory of Charles Carter*. Peeters.
- Dinçol, M. A. (1982). Hititler. *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Görsel Yayınlar.
- Dinçol, M. A. (1985). Ashella Ritüeli (CTH 394) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış. *Belleten*, 193, 23–35.
- Dodd, L. S. (2007). Strategies for Future Success: Remembering the Hittites During the Iron Age. *Anatolian Studies*, 57, 203–216.
- Drews, R. (1993). *The End of The Bronze Age: Changes in Warfare and The Catastrophe ca. 1200 BC*. New Jersey: Princeton University Press.
- Düring, B. S. (2011). *The Prehistory of Asia Minor: from Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies*. New York Cambridge University Press.
- Durmuş, İ. (1997). Anadolu'da Kimmerler ve İskitler. *Belleten*, 231, 273–286.
- Durmuş, İ. (2008). *İskitler: (Sakalar)*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı.

- Durmuş, İ. (2020). Asur Devleti'nin İskit/Kimmer İlişkileri. L. G. Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen (Eds.), *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi* (Pp. 245–262). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Duru, R. (2011). Burdur Bölgesi Neolitik Kültürleri. N. Karul (Ed.), *Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* (s. 96–98). İstanbul: Yaysat.
- Ebied, R. Y., & Young, M. J. L. (1980). *Oriental studies presented to Benedikt S.J. Isserlin: by friends and colleagues on the occasion of his sixtieth birthday, 25 February, 1976*. Leiden: Brill.
- Echevarria, A. J. (2017). *Military Strategy: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Elayi, J. (2017). *Sargon II, King of Assyria*. Atlanta Sbl Press.
- Emir, O. (2012). Eski Çağ 'da Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Jeopolitik Önemi. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 13 (13), 9-26.
- Engberg, R. M. (1939). *The Hyksos Reconsidered*. Chicago: University of Chicago Press.
- Erdal, Y. S., ve Erdal, Ö. D. (2012). Organized Violence in Anatolia: A Retrospective Research on The Injuries from The Neolithic to Early Bronze Age. *International Journal of Paleopathology*, 2 (2–3), 78–92.
- Erkanal, H. (2011). Liman Tepe. in N. Karul (Ed.), *Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* (pp. 230–231). İstanbul: Yaysat.
- Erkuş, H., Aksu, İ., & Oral, T. (2019). Arslantepe: I. Uluslararası Arkeoloji Sempozyumu Bildirileri = Arslantepe: Proceedings of the 1. International Archaeology Symposium Mercella Frangipane & N. Durak (Ed.), *Arslantepe* (s. 331–336). Malatya: İnönü University Press.
- Fagan, G. G., Fibiger, L., Hudson, M., & Trundle, M. (2020). *The Cambridge World History of Violence Volume 1, The Prehistoric and Ancient Worlds*. Cambridge Cambridge University Press.
- Fischer, G. (1876). *Latin Grammar: Together with A Systematic Treatment of Latin Composition*. New York: J.W. Schermerhorn.
- Foster, B. R. (2016). *The Age of Agade: inventing empire in ancient Mesopotamia*. New York: Routledge.
- Frangipane, M. (2019). Arslantepe: I. Uluslararası Arkeoloji Sempozyumu bildirileri = Arslantepe: proceedings of the 1. International Archaeology Symposium Mercella

- Frangipane & N. Durak (Eds.), *Arslantepe* (71–140). Malatya: İnönü University Press.
- Frangipane, Marcella. (2011). Arslantepe-Malata. S. R. Steadman & J. G. McMahon (Ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Fraser, A. F. (2010). *The Behaviour and Welfare of The Horse*. Wallingford: Cabi, Cop.
- Gabriel, R. A. (2007a). *Soldiers' Lives Through History The ancient world*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Gabriel, R. A. (2007b). *The Ancient World*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Gabriel, R. A., & Boose, D. W. (1994). *The Great Battles of Antiquity: A Strategic and Tactical Guide to Great Battles That Shaped the Development of War*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Gat, A. (2006). *War in Human Civilization*. Oxford University Press.
- Gernot, W. (1994). *The Hurrians* (J. Barnes, Trans.). Warminster: Aris and Phillips.
- Ghadim, F. İ. (2017). Urartu Savaş Aletleri Üzerindeki Betimleme Sanatına Dair Yeni Gözlemler. S. Özkan, H. Hüryılmaz & A. Türker (Eds.), *Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde: Aliye Öztan'a Armağan*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Gilan, A. (2011). Hittite Religious Rituals and the Ideology of Kingship. *Religion Compass*, 5 (7), 276–285.
- Gillespie, A. (2013). *The Causes of War*. Oxford: Hart Publishing.
- Goedicke, H. (1966). Considerations on The Battle of Kadesh. *The Journal of Egyptian Archaeology*, 52, 71
- Goetze, A. (1963). Warfare in Asia Minor. *Iraq*, 25 (2), 124.
- Gonen, R. (1977). *Weapons and Warfare in Ancient Times*. Minneapolis: Lerner Publications Co.
- Grayson, A. K. (1996). *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, / Assyrian periods. Vol. I-II-III*. London: University of Toronto Press, Cop.
- Green, P. (2013). *Alexander of Macedon, 356-323 B.C.: A Historical Biography*. Berkeley: University of California Press.
- Günbattı, C. (1996). Kültepe'den Akadlı Sargon'a ait Bir Tablet. *Uluslararası III. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 3, 131–155.
- Günbattı, C. (2017). *Kültepe- Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları:
- Güneş, M. (2016). Tanzimat Dönemi Osmanlı İdari Yapılanmasında Şehir Yönetimi. *Şehir*

ve Düşünce, 9, 58–80.

Gurney, O. R. (2001). *Hittiter* (Çev. P. Arpaçay). Ankara: Dost.

Güterbock, H. G. (1967). The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered. *Journal of Near Eastern Studies*, 26 (2), 73–81.

Haas, J., ve Piscitelli, M. (2015). The Prehistory of Warfare: Misled by Ethnograph. D. P. Fry (Ed.), *War, Peace, and Human Nature: The Convergence of Evolutionary and Cultural views*. New York, Ny: Oxford University Press.

Hamblin, W. J. (2006). *Warfare in The Ancient Near East to 1600 Bc: Holy Warriors at The Dawn of History*. New York: Routledge.

Hammond, N. G. L. (1980). The Battle of the Granicus River. *The Journal of Hellenic Studies*, 100, 73–88.

Healy, M. (1993). *The Warrior Pharaoh: Ramses II and the Battle of Qadesh*. London: Osprey.

Healy, M. (2003). *The Ancient Assyrians*. London: Osprey.

Heath, J. (2017). *Warfare in Neolithic Europe: An Archaeological and Anthropological Analysis*. Barnsley, South Yorkshire: Pen & Sword Archaeology.

Heckel, W. (2002). *The Wars of Alexander the Great, 336-323 BC*. Oxford, Uk; New York: Osprey Pub.

Heckel, W. (2020). *in the Path of Conquest: Resistance to Alexander the Great*. Oxford University Press.

Henry, B. (2012). *Strategy: The Indirect Approach*. New Delhi: Pentagon Press.

Heuser, B. (2010). *The Strategy Makers: Thoughts on War and Society from Machiavelli to Clausewitz*. Santa Barbara, Calif.: Praeger.

Heuser, B. (2014). *The Evolution of Strategy: Thinking War from Antiquity to The Present*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hewlett, B. (2016). Social Learning and Innovation in Hunter- Gatherers. B. S. Hewlett (Ed.), *Social Learning and Innovation in Contemporary Hunter-Gatherers Evolutionary and Ethnographic Perspectives*. Tokyo: Springer.

Hinds, K. (2010). *Scythians and Sarmatians*. New York: Marshall Cavendish Benchmark.

Hingston, R. W. G. (1933). Psychological Weapons in Animal Fight. *Journal of Personality*, 2 (1), 3–21.

Hobbes, T. (1907). *Leviathan*. London: G. Routledge & Sons, limited.

- Hoffner, H. (2003). Proclamation of Anitta of Kussar. William Wolfgang Hallo (Ed.), *The Context of Scripture*. (s. 182–184). Boston: Brill.
- Hoffner, H. (2009). *Letters from the Hittite Kingdom* Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Hornung, E. (2004). *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi = Grundzüge Der Agyptischen Geschichte* (Çev. Z. A. Yılmaz). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Houwink Ten Cate, P. H. J. (1970). *The Records of The Early Hittite Empire*. Leiden: Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten.
- Houwink ten Cate, P. H. J. (1984). The History of Warfare According to Hittite Sources: The Annals of Hattusilis I (II). *Anatolica*, XI, 47–83.
- Howard, D. (2011). *Bronze Age Military Equipment*. Barnsley: Pen & Sword Military.
- Işıklı, M. & Beşikçi, B. (2017). Doğu Anadolu Yaylasında Görkemli Bir Yapı: Ayanis Kalesi Podyumlu Salonu. *Aktüel Arkeoloji*, 60, 64–66.
- Işıklı, M. (1998). *Yeni Asur Dönemi'nde Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Işıklı, M. (2006). MÖ I. Bin Yılda Erzurum Bölgesi: Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklar Işığında Diauehi Krallığı. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 6, 49–72.
- Joes, A. J. (2010). *Victorious Insurgencies: Four Rebellions That Shaped Our World*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Johnston, S. I. (2004). *Religions of The Ancient World: A Guide*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press.
- Karul, N. (2011). *Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*. İstanbul: Arkeoatlas Dergisi.
- Keegan, J. (1993). *A History of Warfare*. New York: Vintage Books.
- Keeley, L. H. (1996). *War Before Civilization*. New York: Oxford University Press.
- Kelly, R. C. (2000). *Warless Societies and The Origin of War*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Kempinski, A., & Koşak, S. (1982). CTH13: The Extensive Annals of Hattuşili I (?). *Tel Aviv*, 1982 (2), 87–116.
- Kern, P. B. (1999). *Ancient Siege Warfare*. Bloomington: Indiana University Press.
- Kılıç, M. (2018). Hannibal'ın Savaş Taktiklerine Genel Bir Bakış. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (5).
- Kılıç, M. (2021a). Ana Hatlarıyla Eski Çağ Anadolu Devletlerinde Asker Temini. *Türkiyat*

- Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (71), 491-509.
- Kılıç, M. (2021b). Fabian Stratejisi: Teori, İcra ve Problemler, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (1).
- Kılıç, M. & Topaloğlu Y. (2021c) “Eski Çağ’da Savaş Kültürü Açısından Doğu Anadolu’nun Mezopotamya’ya Etkisi”. *Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu Armağanı*.
- Kim, H. J. (2017). The Political Organization of Steppe Empires and Their Contribution to Eurasian Interconnectivity: The Case of The Huns and Their Impact on The Frankish West. H. J. Kim, F. Vervaet, & S. F. Adalı (Eds.), *Eurasian Empires in Antiquity and The Early Middle Ages* (S. 60–85). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kınal, F. (1987). *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi
- King, L. W., & Litt, D. (1915). *Bronze Reliefs from The Gates of Shalmaneser, King of Assyria, B.C. 860-825*. London: Order of The Trustees.
- King, P. W. (2009). *Climbing Maslow’s Pyramid: Choosing Your Own Path Through Life*. Leicester: Matador.
- Kitchen, K. A. (2003a). The Battle of Qadesh - The “Bulletin” Text. William Wolfgang Hallo (Ed.), *The Context of Scripture*. (S. 38–40). Boston: Brill.
- Kitchen, K. A. (2003b). The Battle of Qadesh - The Poem, Or Literary Record. William Wolfgang Hallo (Ed.), *The Context of Scripture*. (S. 32–38). Boston: Brill.
- Kıymet, K. (2019). Hitit metinlerinde Akad Çağı ile ilgili kayıtlar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38 (66), 1–66.
- Konakçı, E., & Baştürk, M. B. (2009). Military and Militia in The Urartian State. *Ancient West & East*, 8 (0), 169–201.
- Kopaniyas, K. (N.D.). The Mushki/ Phrygian Problem from The Near Eastern Point of View. *Indigenous Culture, Migration and Integration in The Aegean Islands and Western Anatolia During the Late Bronze and Early Iron Age. Proceedings of The International Conference*, 211–226. İstanbul: Koç University Press.
- Korfmann, M. (2011). Denizsel Troia Kültürü. in N. Karul (Ed.), *Anadolu’nun Arkeoloji Atlası* (pp. 234–241). İstanbul: Yaysat.
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köroğlu, K. (2011). Urartu: Krallık ve Aşiretler. K. Köroğlu & E. Konyar (Eds.), *Urartu: Doğu’da Değişim- Urartu: Transformation in The East*. İstanbul Yapı Kredi Yayınları.

- Köroğlu, K. Assur- Urartu Yazılı Belgeleri ve Arkeolojik Kalıntılar Işığında Alzi/ Enzi Ülkesi (Elâzığ Bölgesi). Tarihi Coğrafyası. *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı* (S. 359-366.). Ankara: TTK.
- Körpe, R. (2011). Büyük İskender'in Troas'ta İzlediği Rota ve Granikos Savaşı. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 10, 95–108.
- Kuhrt, A. (2010). *Eski Çağ'da Yakınoğu II*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lanfranchi, G. B., & Parpola, S. (1990). *State Archives of Assyria. 5, The Correspondence of Sargon II. Part 2., Letters from The Northern and Northeastern Provinces*. Helsinki University Press.
- Leick, G. (1991). *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. London: Routledge.
- Littauer, M. A., & Crouwel, J. H. (1979). *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in The Ancient Near East*. Köln: E.J. Brill.
- Liverani, M. (2014). *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. New York: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Loades, M. (2019). *War Bows: Longbow, Crossbow, Composite Bow and Japanese Yumi*. New York: Osprey Publishing.
- Lomazoff, A., & Ralby, A. (2012). *The Atlas of Military History: An Around-The-World Survey of Warfare Through the Ages*. San Diego: Thunder Bay Press.
- Lorenz, J., & Schrakamp, I. (2011). Hittite Military and Warfare. D. P. Mielke & G. Meilke (Eds.), *Insights into Hittite History and Archaeology* (S. 125–152). Walpole, Mass.: Peeters.
- Luckenbill, D. D. (1927a). *Ancient Records of Assyria and Babylonia I-II*. Chicago: Chicago University Press.
- Luttwak, E. (2001). *Strategy: The Logic of War and Peace*. Cambridge, London: Belknap Press of Harvard University Press.
- Maddy, D., Schreve, D., Demir, T., Veldkamp, A., Wijbrans, J. R., Van Gorp, W., Van Der Schriek, T. (2015). The Earliest Securely-Dated Hominin Artefact in Anatolia? *Quaternary Science Reviews*, 109, 68–75.
- Maidman, M. P., & Guinan, A. (2010). *Nuzi Texts and Their Uses as Historical Evidence*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Marston, J. (2012). Reconstructing the Functional Use of Wood at Phrygian Pottery. in C. B. Rose (Ed.), *The Archaeology of Phrygian Gordion, Royal City of Midas*.

- Philadelphia, Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology
- McBrearty, S., & Brooks, A. S. (2000). The Revolution That Wasn't: A New Interpretation of The Origin of Modern Human Behavior. *Journal of Human Evolution*, 39 (5), 453–563.
- McIntosh, J. (2017). *Mesopotamia and the Rise of Civilization: History, Documents, and Key Questions*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, An Imprint of ABC-CLIO, LLC.
- Melchert, C. (2010). Lydian Language and Inscriptions. N. Cahill (Ed.), *Lidyahılar ve Dünyaları- The Lydians and Their World*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mellaart, J. (1967a). *Anatolia*. Cambridge Univ. Press.
- Mellaart, J. (1967b). *Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia*. London: Thames and Hudson.
- Mellink, M. (1996). The Native Kingdoms in Anatolia. J. Boardman, I. E. S. Edwards, N. G. L. Hammond, E. Sollberger, & C. B. F. Wakler (Eds.), *The Cambridge Ancient History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meltzer, D. (2015). *The great Paleolithic war how science forged an understanding of America's ice age past*. Chicago; London University of Chicago Press.
- Mieroop, M. V. (2005). *Cuneiform Texts and The Writing of History*. London: Routledge.
- Mieroop, M. V. D. (2000). Sargon of Agade and His Successors in Anatolia. *SMEA*, 42 (1), 133–159.
- Mieroop, M. V. D. (2016). *A History of The Ancient Near East*. Malden: Wiley Blackwell.
- Miller, J. L. (2013). *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Milns, R. D. (1969). *Alexander the Great*. New York: Pegasus.
- Moon, H.-C. (2018). *The Art of Strategy: Sun Tzu, Michael Porter, and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morillo, S., Black, J., & Lococo, P. (2009). *War in World History: Society, Technology and War from Ancient Times to The Present*. McGraw-Hill Higher Education, Cop.
- Morkot, R. (2003). *The A to Z of Ancient Egyptian Warfare*. Lanham: Scarecrow Press.
- Murat, L. (2016). Anadolu'da Hitit Döneminde Kadın ve Önemi. İ. Köseoğlu (Ed.), *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*. Samsun: Canik Belediyesi.
- Müth, S., Schnelle, M., De, P. D., & Schneider, P. (2016). *Ancient Fortifications: A*

- Compendium of Theory and Practice*. Oxford: Oxbow Books.
- Nardo, D. (2007). *The Greenhaven Encyclopedia of Ancient Mesopotamia*. Detroit: Greenhaven Press.
- Neiberg, M. (2002). *Warfare in World History*. Routledge.
- Nossov, K. (2008). *Hittite Fortifications, C.1650-700 BC*. Oxford: Osprey.
- O'bryan, J. (2013). *A History of Weapons: Crossbows, Caltrops, Catapults & Lots of Other Things That Can Seriously Mess You Up*. San Francisco: Chronicle Books.
- Ökse, A. T. (2019). The Eastern Border of Phrygia. in G. Tsetschladze (Ed.), *Phrygia in Antiquity: from The Bronze Age to The Byzantine Period: Proceedings of An International Conference "The Phrygian Lands Over Time: from Prehistory to The Middle of the 1st Millennium AD", Held At Anadolu University, Eskişehir, Turkey, 2nd-8th November, 2015* (Pp. 161–189). Peeters.
- Öksüz, B. (2011). Neolitik Çağ -Beslenmek. in N. Karul (Ed.), *Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* (pp. 74–77). İstanbul: Yaysat.
- Olsen, S. L. (2003). *Horses through time*. Niwot, Colo.: Roberts Rinehart, Oxford.
- Orlin, L. L. (2007). *Life and Thought in The Ancient Near East*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Otterbein, K. F. (2009). *The Anthropology of War*. Long Grove, Ill.: Waveland Press.
- Overtom, N. L. (2020). *Reign of Arrows: The Rise of The Parthian Empire in The Hellenistic Middle East*. New York, Ny: Oxford University Press.
- Özdemir, M. & Işıklı, M. (2014) Van Ayanis Kalesinden Ele Geçen Ok Uçları Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *MASROP E-Dergi*, 8: 46-62
- Özdoğan, M. (1998). Tarihöncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar Arasındaki Kültür İlişkileri ve Trakya'da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, (1), 63–93.
- Özdoğan, M. (2007). Bazı Genellemeler-Öngörüler. in N. Başgelen (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (pp. 441–458). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özdoğan, M. (2011). Kalkolitik Çağ -Köyden Kente. N. Karul (Ed.), *Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* (S. 102–107). İstanbul: Yaysat.
- Özdoğan, M. (2019). Tarih Öncesi Dönemde Malatya. N. Durak ve M. Frangipane (Eds.), *Arslantepe: I. Uluslararası Arkeoloji Sempozyumu Bildirileri = Arslantepe:*

- Proceedings of the 1. International Archaeology Symposium* Malatya Turkey: İnönü University Press.
- Pamuk, Ş. (2016). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Payne, M. (2006). *Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Pehlivan, M. (1991). *Daya (E)Ni/Diau (E)Hi (Uruatri-Nairi Konfederasyonları Döneminden Urartu'nun Yıkılışına Kadar)*. Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını 124.
- Pekşen, O. (2016). Eski Mezopotamya'daki Savaşlarda Tanrıların Rolü. *History Studies International Journal of History*, 8 (2), 55–68.
- Pekşen, O. (2017). Eski Mezopotamya'da Din-Siyaset İlişkisi (Sumer-Akad-Babil), Kahramanmaraş 2017. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pelvanoğlu, T. (2019). La (Hu)Wazantiya: Ticari ve Dini Bir Merkezin Tarihçesi ve Lokalizasyonu. *Archivum Anatolicum*, (13), 145–172.
- Pfalzner, P. (2012). Levantine Kingdoms of The Late Bronze Age. D. T. Potts (Ed.), *A Companion to The Archaeology of The Ancient Near East*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Phifer, M. (2012). *A Handbook of Military Strategy and Tactics*. New Delhi: Vij Books India Private Limited.
- Piotrovskiĭ, B. (1965). Urartu Dini. (Çev İ. Kaynak) *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 037–048.
- Radner, K. (2012). Between A Rock and A Hard Place: Muşasir, Kumme, Ukku and Subria – The Buffer States Between Assyria and Urartu. U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky, & C. Gruber (Eds.), *Biainili-Urartu: The Proceedings of The Symposium Held in Munich 12-14 October 2007 = Tagungsbericht Des Münchner Symposiums 12.-14. Oktober 2007* (S. 243–264). Leuven: Peeters.
- Raphael, M., & Guterman, N. (1945). *Prehistoric Cave Paintings*. New York: Pantheon Books.
- Rathbone, D. (2009). *Civilizations of The Ancient World: A Visual Sourcebook*. London: Thames & Hudson.
- Raulwing, P. (2009). *The Kikkuli Text. Hittite Training Instructions for Chariot Horses in*

- The Second Half of the 2nd Millennium B.C. and Their Interdisciplinary Context.*
- Rawlinson, H., & Talbot, F. (1857). *Inscription of Tiglath Pileser I., King of Assyria, B.C. 1150*. London: J.W. Parker and Son.
- Reyhan, E. (2008). Eski Anadolu'da Askeri Disiplin Dair Bir Hitit Metni: Asker Yemini. F. Emecen (Ed.), *Eskiçağdan Modern Çağ'a Ordular* (35–49). İstanbul: Kitabevi.
- Reyhan, E. (2017). *Hitit Devleti'nde Siyaset ve Yönetim: Direktif, Yemin ve Sadakat*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Richard, S. (2012). *Near Eastern archaeology: A reader*. New York: Eisenbrauns.
- Roaf, M. (1990). *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*. New York: Facts on File.
- Robbins, M. (2001). *Collapse of the Bronze Age : the story of Greece, Troy, Israel, Egypt, and the peoples of the sea*. Lincoln, Ne: Iuniverse.
- Robbins, S. P., & Judge, T. (2018). *Essentials of organizational behavior*. Boston: Pearson Education.
- Roosevelt, C. H. (2012). Iron Age Western Anatolia: The Lydian Empire and Dynastic Lycia. D. T. Potts (Ed.), *A Companion to The Archaeology of The Ancient Near East*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Rosenberg, M. (2007). The Strength of Numbers. N. Başgelen (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Roth, M. T., Piotr Michalowski, & Hoffner, H. A. (1997). *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*. Atlanta, Ga.: Scholars Press.
- Rousseau, J.-J. (2003). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni* (Ergün E., Trans.). Ankara: Yeryüzü Yayınları.
- Russell, N. (2012). *Social Zooarchaeology: Humans and Animals in Prehistory*. Cambridge: Cambridge University Press, Cop.
- Sacks, D., Murray, O., & Brody, L. R. (2005). *Encyclopedia of The Ancient Greek World*. Facts on File.
- Saggs, H. (1958). The Nimrud Letters Part IV. *Iraq*, 20 (2), 182–212.
- Sagona, A. G., & Zimansky, P. E. (2009). *Ancient Turkey*. New York: Routledge.
- Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü* (B. Aksoy, Trans.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sampson, G. C. (2015). *The Defeat of Rome: Crassus, Carrhae and the Invasion of The East*.

- Barnsley, South Yorkshire: Penn & Sword Military.
- Sams, K. (2012). Friglerin Başkenti Gordion ve Mimari Yapıları. T. T. Sivas & H. Sivas (Eds.), *Frigler- Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde = Phrygians- in the Land of Midas, in The Shadow of Monuments*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sarıkaya, S. (2018). *Anadolu'da Persler: Daskyleion Satraplığı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sarıkaya, S., ve Arslan, M. (2017). Persler: Anadolu'da Persler: Savaş, İsyan ve Diplomasi. N. Tekdemir (Ed.), *Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem* İstanbul: Yapi Kredi Yayinlari.
- Schoch, W. H., Bigga, G., Böhner, U., Richter, P., & Terberger, T. (2015). New Insights on The Wooden Weapons from The Paleolithic Site of Schöningen. *Journal of Human Evolution*, 89, 214–225.
- Schulman, A. R. (1962). The N'rm At the Battle of Kadesh. *Journal of The American Research Center in Egypt*, 1, 47–52.
- Şenel, A. (1982). *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Sevim, A. (1989). *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sevin, V. (2003). *Başlangıçtan Persler'e Kadar Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul: Önsöz Basım-Yayıncılık.
- Sevin, V. (2005). Urartu Devleti. *Arkeoatlas*, 4, 62–122.
- Shea, J. J. (1997). Middle Paleolithic Spear Point Technology. H. Knecht (Ed.), *Projectile Technology*. New York: Plenum Press.
- Sivas T. T. & H. Sivas (Eds.), *Frigler - Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde = Phrygians - in the Land of Midas, in the Shadow of Monuments*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Smith, A. T. (1999). The Making of A Urartian Landscape in Southern Transcaucasia: A Study of Political Architectonics. *American Journal of Archaeology*, 103 (1), 45.
- Southern, P. (2006). *The Roman Army: A Social and Institutional History*. Oxford: Abc-Clio.
- Soysal, O. (2015). Akkad Kralları Sargon ve Naramsin'in Anadolu Seferleri Konusunda Bazı Ayrıntılar. İ. Albayrak, H. Erol, & M. Çayır (Eds.), *Cahit Günbatti'ya Armağan*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Soysal, O. (2017). Sargon, Nür-Dagal/N ve Puruşhanda: Özkan S., H. Hüryılmaz, A. Türker,

- & Öztan A. (Eds.), *Aliye Öztan'a Armağan = from Samosata to Acemhöyük Trailing the Ancient Civilizations: Studies Presented to Honour of Aliye Öztan*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Stavi, B. (2015). *The Reign of Tudhaliya II and Šuppiluliuma I: The Contribution of The Hittite Documentation to A Reconstruction of The Armana Age*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Steadman, S. R., & McMahon, J. (2011). *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia, 10,000-323 B.C.E*. New York: Oxford University Press.
- Stillman, N. (1984). *Armies of The Ancient Near East*. Wargames Research Group Publication.
- Straus, L. G. (1993). Upper Paleolithic Hunting Tactics and Weapons in Western Europe. *Archeological Papers of the American Anthropological Association*, 4 (1), 83–93.
- Tansuğ, K. (1949). Kimmerlerin Anadolu'ya Girişleri ve M.Ö. 7 Nci Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu ile Münasebetleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 7 (4), 535–550.
- Taşdöner, K. (2012). Eski Çağ'da Anadolu'nun Siyasi ve Demografik Yapısını Değiştiren Kitleli Göçler. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 10 (13).
- Taşkıran, H. (2011). El Baltaları. in N. Karul (Ed.), *Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* (p. 42). İstanbul: Yaysat.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim
- Thompson, M., & Hook, R. (2007). *Granicus 334 BC: Alexander's First Persian Victory*. Oxford: Osprey.
- Topaloğlu Y. (2014). "Erzurum Kalelerinde Kullanılan Kiklopik Teknikler". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 1 (31), 195-222.
- Topaloğlu Y. (2016). "Kuzeydoğu Anadolu'da Yeni Bir Kaya Mezarı: Karapınar" *Turkish Studies*-11 (1), 175-196.
- Topaloğlu, Y. (2008). Sarıkamış'ta Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), 197–217.
- Topaloğlu, Y. (2009). *Kuzeydoğu Anadolu'da Urartu'nun Tarihi Mirası (Kalıntıları). ve Arkeolojik Verileri*, Erzurum 2009. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Topaloğlu, Y., & Uslu, S. (2020). Asur Devleti'nin Yıkılışı ve Medler. L. G. Gökçek, E.

- Yıldırım ve O. Pekşen (Ed.), *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*. Değişim Yayınları.
- Toptaş, K. (2020). Asur Belgelerinde Kimmerler. *Gazi Akademik Bakış*, 14 (27), 31–60.
- Trimm, C. (2017). *Fighting for The King and The Gods: A Survey of Warfare in The Ancient Near East*. Atlanta: Sbl Press.
- Ünal, A. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu II*. İstanbul Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2013). Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli At Eğitimi Metinleri ve "Tavlaya Çekmek"le İlgili Teknik Bir Ayrıntı. *Çorum Kültür Sanat*, 14 (II), 42–68.
- Ünsal, V. (2013). *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni: (Hitit ve Urartu)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Van Den Hout, T. P. J. (2003). Apology of Hattusili III. William Wolfgang Hallo (Ed.), *The Context of Scripture* (S. 199–204). Leiden Boston: Brill.
- Van Loon, M. N. (1966). *Urartian Art*. İstanbul: Nederlands History Archaeology Inst.
- Vaquero, M. (2012). Introduction: Neanderthal Behavior and Temporal Resolution of Archeological Assemblages. *High Resolution Archaeology and Neanderthal Behavior*. Springer.
- Vogelsang, W. J. (1992). *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire: The Eastern Iranian Evidence*. New York: Brill.
- Warry, J. G. (2004). *Warfare in The Classical World: An Illustrated Encyclopedia of Weapons, Warriors, and Warfare in The Ancient Civilisations of Greece and Rome*. London: Salamander Books.
- Watanabe, H. (1998). Social Classification of Hunter-Gatherers: An Evolutionary Perspective. *Anthropological Science*, 106 (2), 64–76.
- Weiner, A. S. (2017). Just War Theory & the Conduct of Asymmetric Warfare. *Daedalus*, 146 (1), 59–70.
- Westenholz, J. G. (1997). *Legends of The Kings of Akkade: The Texts*. Winona Lake Ind: Eisenbrauns.
- Wright, G. A. (1969). *Obsidian Analyses and Prehistoric Near Eastern Trade: 7500 to 3500 B.C*. Ann Arbor: University of Michigan.
- Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*. İstanbul Homer Kitabevi.
- Yakar, J. (2011). Etnoarkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu'nun Urartu Döneminde Sosyo-Ekonomik Yapısı. Köroğlu K. ve E. Konyar (Ed.), *Urartu : Doğu'da Değişim-*

- Urartu : Transformation in The East*. İstanbul Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşa, M. (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978*. İstanbul: Akbank.
- Yener, K. A. (2000). *The Domestication of Metals*. Boston: Brill.
- Yiğit, T. (2000). Akkadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasal Yapısı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40, 013–028.
- Yiğit, T. (2003). İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21 (33), 168–182.
- Yiğit, T. (2005). Hurilere İlişkin Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar-The First Records on Hurrians in the Hittite Cuneiform Texts. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24 (38), 1.
- Yiğit, T. (2006). Urşu Kuşatması Metni'nin Yeniden Değerlendirilmesi. *Anadolu (Anatolia)*, 31.
- Yıldırım, E. (2013). Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 261–272.
- Yıldırım, E., & Pekşen, O. (2013). Üçüncü Arami Göçü'nün Anadolu'nun Güneydoğusuna Yaptığı Etnik ve Siyasi Etkiler. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 31–55.
- Younger, K. L. (1990). *Ancient Conquest Accounts: A Study in Ancient Near Eastern and Biblical History Writing*. Sheffield: Jsot Pr.
- Zengin-Koşan, O. (2009). Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Anadolu'da Savunma Mimarisi, Ankara. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zengin-Koşan, O. (2012). Anadolu'da Prehistorik Dönem Savunma Duvarlarına Yönelik Bir Değerlendirme. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36 (1), 251–272.
- Zimansky, P. (1997). Urartu. E. M. Meyers (Ed.), *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in The Near East* (291–294). New York: Oxford University Press.
- Zimansky, P. (2003). Urartu Krallığı ve Topografya. O. Belli (Ed.), *Urartu: Savas ve Estetik* (S. 75–85). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat.
- Zimansky, P. E. (1985). *Ecology and Empire-The Structure of The Urartian State*. Chicago: Oriental Institute of The University of Chicago.

Web Kaynakları

<https://www.sudd.ch/event.php?lang=en&id=in011975> (E.T. 16.05.2021)

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/asymmetric%20warfare> (E.T. 16.05.2021)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0057:entry=ta/cis> (E.T. 16.05.2021)

<https://www.dictionary.com/browse/sword> (E.T. 16.05.2021)

<http://tayproject.org/search.html> (E.T. 16.05.2021)

<https://archeryhistorian.com/mongolian-bow-vs-english-longbow-advantages-and-drawbacks/> (E.T. 16.05.2021)

<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/pitched-battle> (E.T. 16.05.2021)

<https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 16.05.2021)

<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110810105412812> (E.T. 16.06.2021)

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/siege> (E.T. 16.05.2021)

<https://www.eea.europa.eu/soer/2010/countries/tr/country-introduction-turkey/2.jpg/view> (E.T. 16.05.2021)

<https://www.luggat.com/index.php#ceviri> (E.T. 16.05.2021)

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/propaganda> (E.T. 16.05.2021)

http://www.14sea.org/3_I_anatolia.html (E.T. 16.05.2021)

<https://trullocicerone.com/2018/02/01/archery/> (E.T. 16.05.2021)

<https://www.oldest.org/wp-content/uploads/2020/01/Swords-of-Arslantepe.jpg> (E.T. 16.05.2021)

<https://www.warhistoryonline.com/war-articles/largest-chariot-battle-kadesh.html> (E.T. 16.05.2021)

https://www.metmuseumorg/toah/hd/urar/hd_urar.htm (E.T. 16.05.2021)

https://www.metmuseumorg/toah/hd/urar/hd_urar.htm (E.T. 16.05.2021)

<http://www.turkishculture.org/archaeology/gordion-1081.htm> (E.T. 16.05.2021)

<https://trullocicerone.com/2018/02/01/archery/> (E.T. 16.05.2021)

https://pbs.twimg.com/media/Em5KgFwXEAU8_30.jpg (E.T. 16.05.2021)

http://oer2go.org/mods/es-wikipedia-static/content/i/m/map_of_lydia_ancient_times-es.svg.png (E.T. 16.05.2021)

<http://anoli.ucoz.com/index/mezopotamia/0-86> (E.T. 16.05.2021)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Battle_Granicus.svg (E.T. 16.05.2021)

